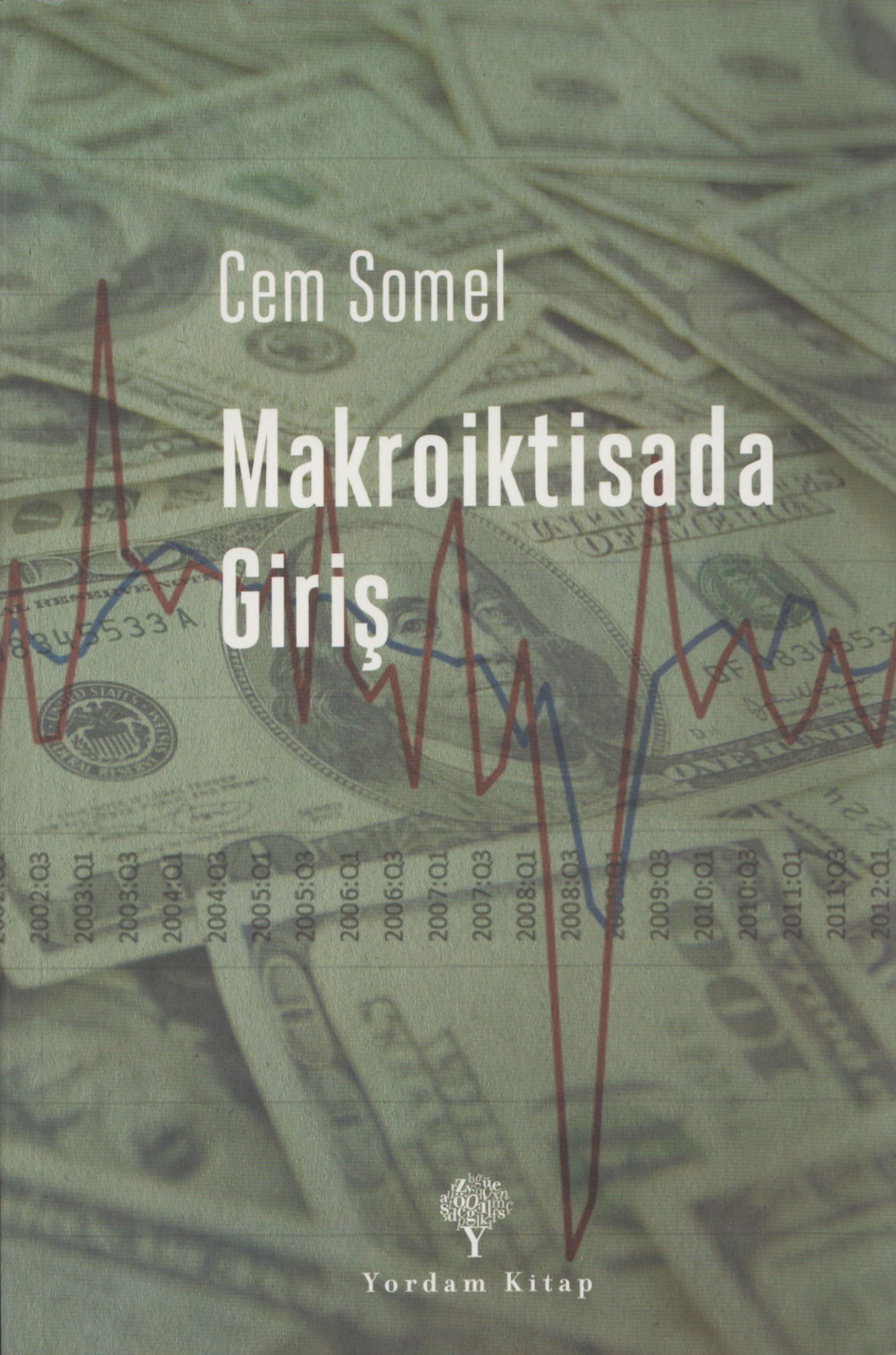

Cem Somel
Makroiktisada Giriş
2002:Q3
2003:Q1
2003:Q3
2004:Q1
2004:Q3
2005:Q1
2005:Q3
2006:Q1
2006:Q3
2007:Q1
2007:Q3
2008:Q1
2008:Q3
2009:Q1
2009:Q3
2010:Q1
2010:Q3
2011:Q1
2011:Q3
2012:Q1
Yordam Kitap

Cem Somel

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinden mezun oldu. Ankara Üniversitesinde doktora yaptı. Devlet Yatırım Bankasında, Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisinde, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde, Orta Doğu Teknik Üniversitesinde çalıştı. Abant İzzet Baysal Üniversitesinde görev yapmaktadır.

MAKROİKTİSADA GİRİŞ

Cem Somel

Yordam Kitap: 222 • **Makroiktisada Giriş** • Cem Somel
ISBN-978-605-9046-16-9 • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Eylül 2014
© Cem Somel, 2014; © Yordam Kitap, 2014

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
TEL: 0212 5650122 - 0212 5650255

iktisat

MAKROİKTİSADA GİRİŞ

İçindekiler

Önsöz ... 9

Makroiktisat ... 11
1.1 Makroiktisat ve mikroiktisat ... 11
1.2 Makroiktisadın iktisat tarihindeki yeri ... 16
1.3 Makroiktisadî tahlilde varsayımlar ... 19

Millî Muhasebe Kavramları ... 21
2.1 Gayrisafi yurt içi hâsıla ... 21
2.2 Gayrisafi millî hâsıla ... 25
2.3 Gayrisafi yurt içi hâsılayı almaşık hesaplama yöntemleri ... 27
2.4 Reel gayrisafi yurt içi hâsıla ... 35
2.5 Kullanılabilir gelir ... 38
2.6 Gayrisafi yurt içi hâsıla ve refah ... 39
2.7 Fiyat endeksleri ... 41
2.8 Fiyat endeks ağırlıklandırma yöntemleri ... 43

Harcama ve Üretim Muhasebe Denklemleri ... 46
3.1 Tüketim, tasarruf ve yatırım ... 46
3.2 Kamu sektörü ... 48
3.3 Açık ekonomi ... 50
3.4 Tasarruf yatırımda nasıl kullanılabilir? ... 55

Millî Gelir Teorisi ... 57
4.1 Say Yasası ... 57
4.2 Keynes'in gelir harcama modeli ... 59
4.3 Tüketim Harcamaları ... 61
4.4 Otonom harcamalar ve çarpan ... 64
4.5 Gelir harcama modelinde maliye politikası ... 67
4.6 Bütçe dengesi ... 72
4.7 Konjonktürün bütçeye etkisi ... 73
4.8 Kamu harcamasının bütçe dengesine etkisi ... 75
4.9 Denk bütçe çarpanı ... 76
4.10 Fonksiyonel maliye anlayışı ... 78
4.11 Dış ticaret ... 80
4.12 Hâsılayı artırmak için dış ticaret politikası ... 85
4.13 Hâsıla artışının dış ticaret dengesine etkisi ... 89

YATIRIM ... 91
5.1 İçsel getiri oranı ... 91
5.2 Üretim kapasitesini genişleten yatırımın finansmanı ... 94
5.3 Gayrimenkul spekülasyonu ... 95

KAPİTALİST EKONOMİLERDE KONJONKTÜR ... 97
6.1 Yatırım harcamalarıyla konjonktür devri ... 97
6.2 Stok hareketlerinin konjonktüre etkisi ... 99
6.3 Çevre ülkelerinde konjonktür ... 100

PARA POLİTİKASI ... 104
7.1 Paranın işlevi ... 105
7.2 Para arzı ... 108
7.3 Para çarpanı ... 109
7.4 Para tabanı ... 113
7.5 Keynes'in para talep teorisi ... 116
7.6 Toplumsal servet ... 118
7.7 Finansal spekülasyon ... 119
7.8 Tasarruf saklama saikiyle para talebi ... 121
7.9 Faiz kuram karşılaştırması ... 125
7.10 Faiz haddinin kendiliğinden dengeye gelmesi ... 126
7.11 Para politikasıyla faiz haddinin belirlenmesi ... 128
7.12 Keynes'in önerdiği para politikası ... 131
7.13 Faiz haddi ve tasarruf oranı ... 132
7.14 Keynes'in fiyatlar genel düzeyi teorisi ... 134

MONETARİZM ... 136
8.1 Miktar teorisi ... 136
8.2 Friedman'ın kuramı ... 137

TOPLAM ARZ - TOPLAM TALEP TAHLİLİ ... 141
9.1 Toplam talep fonksiyonu ... 142
9.2 Keynesçi toplam arz fonksiyonu ... 144
9.3 1970li yıllarda petrol fiyat artışının etkileri ... 147

NEOLİBERALİZM ... 152
10.1 Neoklasik toplam arz fonksiyonu ... 153
10.2 Rasyonel beklenti kuramı ... 155
10.3 Neoliberalizm ve maliye politikası ... 159
10.4 Neoliberal tam istihdam tanımı ... 163
10.5 Reel sebeplerle konjonktür devri ... 165
10.6 Neoliberal dönemde konjonktür devirleri ... 165

ENFLASYON VE DEFLASYON ... 168
11.1 Nispî fiyat değişmesi ... 168
11.2 Enflasyonda gelir mücadelesi ... 170
11.3 Enflasyonun para talebine ve arzına etkisi ... 171
11.4 Enflasyonun sebebi ... 172
11.5 Enflasyonun kamu gelirlerine etkisi ... 174
11.6 Enflasyonun firmalara ve hane halkına etkileri ... 176
11.7 İstikrar programları ... 178
11.8 Hiperenflasyon ... 180
11.9 Deflasyon ... 181

İŞSİZLİK ... 183
12.1 İşsizlik türleri ... 183
12.2 İşsizlik ve bölüşüm ... 186

ÖDEMELER DENGESİ ... 189
13.1 Cari işlemler dengesi ... 190
13.2 Sermaye hareketleri ... 193
13.3 Ödemeler dengesinde muhasebe ... 197
13.4 Rezerv değişmesi ve hata ve noksan ... 198
13.5 Türkiye ödemeler dengesi ... 199
13.6 Uluslar arası yatırım pozisyonu ... 201

ÜLKELER ARASI SERMAYE HAREKETLERİ SORUNU ... 204
14.1 Bretton Woods döneminde sabit kur politikası ... 204
14.2 Bretton Woods sonrası buhranlar ... 207
14.3 Türkiye'de sermaye girişinin makroiktisadî etkileri ... 214
14.4 Sermaye hareketlerini kısıtlama ... 216

SONSÖZ ... 220

ATIF YAPILAN KAYNAKLAR ... 221

DİZİN ... 222

Önsöz

Bu kitapta Türkiye'de ve benzer orta gelirli çevre ülkelerinde gözlenen başlıca makroiktisadî sorunları ve tecrübeleri kapsamağa çalışıldı. Türkiye'de 1994de, 2001de ve 2009da yurt içi hâsıla azalmasının başlıca sebepleri; 1997 Doğu Asya Buhranı ve 2007de başlayan bunalımın temel sebepleri giriş kitabı düzeyinde açıklanmaktadır.

Kitapta sınıflar arasında bölüşümde meydana gelen değişmelerin makroiktisadî dengelere ve makroiktisadî olayların bölüşüme etkilerine yer verilmiştir.

Günümüzde iktisat politikalarına dayanak olan kuramlar anlatılırken, kuramlar üzerine ampirik gözlemler zikredilmektedir.

Kitapta birbiriyle bağdaşmayan kuramların karşılaştırmalı tahlili yapılmakta; zıt kuramların ortaya çıkışını güdüleyen siyasî amaçlara değinilmektedir.

Türkiye'de lisans programlarında okutulan makroiktisat kitaplarından birçoğunun içeriği ve uslubu Amerikan ders kitaplarının etkisi altındadır. Amerikan ders kitapları tabiatiyle çevre ülkelerine özgü makroiktisadî sorunlara dokunmadığı gibi, iktisat politikalarının siyasî ve sosyal yönlerini tartışmağa eğilimli değildir.

Makroiktisat, toplumun refahını etkileyen işsizlik, enflasyon, dış borç, döviz buhranı gibi konuları araştırır. Makroiktisada giriş kitabı okurun iktisadî sorunlara merakını uyandırmalı, okurun merakını giriş düzeyinde mümkün mertebe tatmin etmeli ve okurda daha çok araştırıp öğrenme hevesini tahrik etmelidir. Yazar eldeki kitabın bu işlevi göreceğini ümit eder. Okurların eleştirilerinden yararlanmayı umar.

Kitabın yayımlanmasını gerçekleştiren dostum Hayri Erdoğan'a, kitabın grafik tasarımını yapan Gönül Göner'e ve Savaş Çekiç'e ve Yordam Kitap çalışanlarına teşekkür ederim.

1

MAKROİKTİSAT

1.1 Makroiktisat ve mikroiktisat

Bir bilimin öğretimine başlarken bilimi tanımlamak adettir. İktisat biliminin kapsamını anlatan, tüm iktisatçıların üzerinde anlaştığı bir tanımı yoktur. İktisat literatürünün geliştiği üç asır içinde, iktisatçıların hangi sorunları incelemesi gerektiği ve bu sorunları tahlil etmekte hangi yöntemleri kullanması gerektiği üzerine farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu sebepledir ki birisi "iktisat, iktisatçıların yaptığıdır" diye kestirip atmış, birçokları da bu görüşü benimsemiştir.

İktisadın dalları, iktisatçıların uzmanlaşma alanları nispeten belirgindir, bunları tanımlamak daha kolaydır. İktisat öğretimi mikroiktisat ve makroiktisat ile başlar. Mikroiktisatta piyasaların işleyişi, hane halkının ve firmaların piyasalarda davranışları ve karar verme süreçleri incelenir. Mikroiktisat, büyük ölçüde Avrupa'da 1870li yıllarda ortaya çıkarak günümüze kadar süren neoklasik iktisat akımının teorileridir.

Buna karşılık makroiktisat, mal ve hizmet piyasalarını tek tek ele almaz. Makroiktisat, hane halkının tüketim eylemlerinden, firmaların üretim faaliyetlerinden, firmaların yatırım eylemlerinden, hanelerin parasal gelirinden tasarruf etme kararlarından ortaya çıkan *toplu iktisadî değişkenleri* ele alır; bu değişkenler arasındaki ilişkileri inceler.

Makroiktisat ekonomide iktisadî failleri (karar birimlerini) hane halkı kesimi, firma kesimi ve devlet şeklinde gruplandırır. Karar birimi, parasal geliri olan ve harcama kararları veren bir öznedir.

Hanehalkı, bir arada yaşayan ve gelirlerini bir araya getirip birlikte harcama kararları veren bir toplumsal birimdir.[1] Hanehalkı kendi başına yaşayan bir kişi olabileceği gibi, çekirdek aile veya bir arada ikamet eden geniş aile de olabilir.

Firma, az çok devamlı bir şekilde, satış için mal veya hizmet üreten kişi veya bir arada çalışarak satış için mal veya hizmet üreten topluluktur. İktisatta firma terimi, tek başına çalışan seyyar satıcıdan, küçük dükkân sahibi esnaftan, büyük işletme sahibi şirketlere kadar her boyutta üretim birimini kapsar. Bunlardan her biri bir çeşit üretim yapar (seyyar satıcının yaptığı, sermayesini ve emeğini kullanarak perakende ticaret hizmeti sunmaktır).

Devlet, yaptırım zoruyla hane halkı kesiminden ve firma kesiminden vergi toplayıp, siyasî süreçle hazırlanan bir bütçeye göre harcama yapan karar birimidir.

Makroiktisadın ilgilendiği, bu fail gruplarının eylemlerinden ortaya çıkan toplam mal ve hizmet üretimi, toplam tüketim harcamaları, toplam yatırım harcamaları, toplam istihdam, ihracatın toplam değeri, ithalatın toplam değeri, devletin gelirleri, devletin hizmet üretiminde yaptığı harcamalar, devletin yatırım harcamaları gibi toplulaştırılmış değişkenlerdir, ve bu değişkenler arasındaki bağlantılardır.

Toplu değişkenlerden başlıcalarını burada kabaca tanımlayalım. *Tüketim harcamaları* özel tüketim harcamaları ve kamu tüketim harcamaları şeklinde iki kısımdan teşekkül eder. Özel tüketim harcamaları hane halkının hayatını idame ettirmek için veya keyif için mal ve hizmet satın almakla yaptığı harcamalardır. Hane halkının tüketim harcaması yaptığı mal ve hizmetlere tüketim malları ve hizmetleri denir. Kamu tüketim harcamaları, toplumsal ihtiyaçları karşılayan hizmetler sunarken devletin yaptığı harcamalardır. *Yatırım harcamaları*, üretim kapasitesini artıran harcamalar, konut inşaat harcamaları ve mal stoklama harcamalarıdır. Yatırım harcamaları içinde üretim kapasitesini genişleten harcamaları ve mal stoklama harcamalarını özel firmalar ve kamu kurumları (devlet işletmeleri) yapar. Konut inşaatını özel firmalar, hane halkı ve (bazan) devlet yapar. Üretim kapasitesini artıran harcamalarda satın alınan ve konut inşaatında kullanılan mallara yatırım malı denir.

1 Bu kitapta tek bir hanede yaşayan, gelirlerini birleştirerek beraber harcama kararı alan insan topluluğunu "hanehalkı", tüm hanelerde yaşayan bu toplulukları topluca "hane halkı" diye ifade edeceğiz.

Hâsıla bir ülkede belirli bir zaman diliminde üretilen tüm tüketim mallarının ve yatırım mallarının toplam değeridir. *Gelir*, firmaların, hane halkının veya devletin eline, hesabına, emrine geçen; bu karar birimlerinin harcamalarında kullanabildiği para akımıdır. *İhracat* bir ülkede yerleşiklerin başka ülkelerde yerleşiklere mal ve hizmet satmasıdır. *İthalat* bir ülkede yerleşiklerin başka ülkelerde yerleşiklerin ürettiği mallar ve hizmetler satın almasıdır.[2]

Tüketim harcamaları, hâsıla, istihdam gibi sayısal değerle ifade edilebilen kavramlara *değişken* denir. Değişkenlerden bazısı, ancak bir zaman dilimi içinde ölçülebilir. Bunlara *akım değişkeni* denir. Örneğin bir yörede nüfus artışı, akım değişkenidir, çünkü nüfus artışı bir zaman dilimi zarfında (bir yıl, bir ay vs. zarfında) ölçülebilir. Nüfus artışı, bir an itibariyle ölçülemez. Otomobil üretimi de akım değişkenidir; üretilmekte olan otomobil sayısı bir zaman dilimi içinde ölçülebilir. Değişkenlerden bazısı ise, ancak bir an itibariyle ölçülebilir. Bunlara *stok değişkeni* denir. Bir ülkede insan nüfusu, bir işletme deposunda mal miktarı, bir ülkede plakalı binek otomobil sayısı stok değişkenidir.

Toplulaştırılmış değişkenler arasındaki bağlantıları incelemekteki *gaye* nedir? Kapitalist ekonomilerde üretilen hâsıla, toplam istihdam, hane halkının gelirleri istikrarlı değildir; zaman içinde dalgalanır, artar, azalır. Üretimde, istihdamda ve gelirde gözlenen bu artış ve azalışlara *konjonktür devri* denir.[3] İktisadî faaliyetlerde bu dalgalanma sonucu zaman zaman istihdam ve gelirler azalır, işsizlik ve yoksulluk artar.

Hâsılanın çok düşük oranda artmasına veya hiç artmamasına *durgunluk* denmektedir. Hâsılanın bir önceki döneme göre azalması *daralma* tabir edilmektedir.

Makroiktisat, konjonktür devir sorununu çözme çabası ile ortaya çıktı. Makroiktisadın birinci meselesi, ülkede *üretim kapasitesinin tam kullanımını ve işgücünün tam istihdamını sağlayacak* tedbirler bulmak; hâsıla üretiminin, gelirlerin ve istihdamın istikrarını sağlayacak politikalar önermektir. Üretim kapasitesi, bir iktisadî birimin (firmanın veya ekonominin) üretebileceği azamî hâsıladır; hâsıla üretme potansiyelinin üst sınırıdır. Üretim kapasitesini tam kullanmak, üst sınır kadar hâsıla üretmek demektir.

---

2 Yerleşik, ülkede en az bir yıl oturan kişidir veya en az bir yıldır o ülkede kayıtlı firmadır. Yerleşik kişi, o ülkede devletin uyruğu olmayabilir.

3 Devir, bir cismin kendi etrafında veya bir nokta etrafında dönme hareketidir. Aynı zamanda bir değişkenin muntazam artıp azalma hareketi demektir.

Makroiktisadın ilgi alanına devletin gözetmesi gereken bazı dengeler de girer. Bunlar başlıca devletin gelir - gider dengesi ile ülkenin dış ödemeler dengesidir. Birincisi, devletin gelirleriyle devletin yaptığı harcamaları uyumlaştırma meselesidir. Devlet kelimesiyle yerel yönetimler dâhil bütün kamu kesimini kastediyoruz: hükümete bağlı bakanlık teşkilatları, katma bütçeli kuruluşlar, döner sermayeli kuruluşlar, kamu iktisadî teşebbüsleri, belediyeler, sosyal güvenlik kurumları devlet kurumlarıdır; hepsi kamu kesimine dâhildir. Devletin giderleri gelirlerini uzun süre aştığında kamu borcunun birikmesi gibi sorunlar ortaya çıkar.

Dış ödemeler, ülkenin başka ülkelerle ticaretinden ve finansal ilişkilerinden kaynaklanan ödemelerdir; bunların da denkleşmesi gerekir. Finans, parasal tasarruflarla borç veya mülkiyet veya iktisadî hak temsil eden araçlar alıp satma faaliyetleridir: mevduat, kredi, tahvil, bono, hisse senedi, tapu ile yapılan işlemlerdir. Bir ülkenin başka ülkelerle ticaretten ve finansal ilişkilerden kaynaklanan ödemeleri uzun süre denkleşmez ise, o toplum dış borç birikmesi ve döviz bunalımı gibi sorunlara maruz kalabilir.

Üretimde, istihdamda ve gelirlerde istikrar sorununu çözmeğe çalışan iktisatçının önerdiği politikalar devletin bütçesini ve dış ödemeleri etkileyebildiğinden, iktisatçı politika önerirken kamunun gelir - gider dengesini ve dış ödemeleri de gözetmek zorundadır.

Üretim, istihdam ve gelirlerin istikrar sorununu çözmeğe yönelik politika önermeleri ülkede fiyatlar genel düzeyini de etkileyebilmektedir. Fiyatlar genel düzeyinde (bütün fiyatlarda) sürekli yükselme yani enflasyon ve fiyatlar genel düzeyinde sürekli düşme yani deflasyon, toplumu çeşitli şekillerde mağdur eder. Onun için iktisatçı, iktisat politikası önerirken fiyatlar genel düzeyinin istikrarını da gözetmek zorundadır.

Bu anlatılandan makroiktisadın bütün ekonomiyi etkileyen iktisat politikaları üzerinde odaklanan bir araştırma alanı olduğu anlaşılıyor.

Mikroiktisadî tahlillerden de iktisat politika önerileri çıkarsanır. Ancak mikroiktisatta önerilen politikalar daha ziyade *bir* sektöre veya *bir* piyasaya yönelik politikalardır (bir sektöre mahsus vergi, sübvansiyon, tekelleşmeye müdahale, bir fiyata müdahale gibi politikalardır).

Makroiktisadın mikroiktisattan farklı bir kavramsal çerçevede ortaya çıkışı bir buhranda oldu. 1929-1939 yıllarında dünya ekonomisi buhran geçirdi. Bu yıllarda kapitalist ülkelerin birçoğunda bütün sektörlerde üretim azaldı, işsizlik ve yoksulluk arttı. O dönemde iktisat biliminde hâkim konumda olan neoklasik iktisatçılar, birçok sektörde uzun süren üretim

azalmasını, uzun süren yaygın işsizliği izah edemedi. Neoklasik iktisatta bütün sektörlerde genel müzmin bir üretim azalmasını izah edecek bir açıklama yoktu.

1936da İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes (1883-1946) buhranın sebeplerini açıklayan bir kitap yayımladı. Buhranın sebeplerini toplu değişkenler kullanarak tahlil etti. Mikroiktisadî piyasa tahlilleri ile buhranın anlaşılamayacağını gösterdi.

Tikel mikroiktisadî gözlemlerden (örneğin tek piyasa modelinden) tümel genelleme (tüm piyasalar hakkında genelleme) yapılamayacağı, tasarruf paradoksu diye bir örnekle anlatılır. Paradoks, kendi içinde çelişki barındıran bir önermedir. Örnek şöyledir: *Bir hanehalkı*, tüketim harcamalarını azaltıp parasal gelirinden bir miktarı saklayarak, gelecekte yapabileceği tüketim miktarını artırabilir. Ama bir toplumda *tüm hane halkı* tüketim harcamalarını azaltırsa, bunların tümü gelecekteki tüketim imkânlarını artıramaz. Çünkü tüm hane halkı tüketim harcamalarını azaltır ise, tüketim malı üreten firmalar üretimlerini azaltmağa mecbur olur. O zaman da firmaların işgücüne ve diğer üretim faktörlerine talebi azalır. Faktörlere talebin azalması hane halkının emek gelirini ve diğer gelirlerini azaltır. Sonuçta hane halkı gelecekte tüketimini artırmak maksadı ile parasal tasarrufunu artırmağa çalışırsa, gelirlerinde azalmaya maruz kalır. Gelirleri azalan hane halkı, hiç tasarruf edemeyebilir. Ve gelecekteki tüketim imkânı artmaz, bilakis azalır.

Tasarruf paradoksu budur: *tek bir hanehalkı* tüketim harcamalarını azaltarak gelecekte tüketim imkânını artırabilir; ama *tüm hane halkı* tüketim harcamalarını azaltarak gelecekteki tüketim imkânlarını artıramaz; böyle davranmaları tüketim imkânlarını azaltabilir. Çünkü münferit hanehalkının yaptığı tüketim harcamaları onun gelirini etkilemez. Ama hane halkı kesiminin tüketim harcamaları bu kesimin toplam gelirini etkiler. Zira toplam tüketim harcamaları ile hane halkının toplam geliri arasında bir ilişki mevcuttur.

Tasarruf paradoksu, mikroiktisadî tahlilleri genelleştirerek ekonominin tümüne ilişkin makroiktisadî neticelere varılamayacağını göstermektedir. Başka bir ifade ile, iktisatta tikel gözlemlerden tümel vargılar çıkarmak her zaman doğru netice vermez.

Tasarruf paradoksu mantık biliminde terkip yanılgısı ya da toplama hatası denilen bir hata olarak izah edilir. Terkip yanılgısı, bir bütünü oluşturan bireylerden her biri için doğru ya da geçerli olan bir önermenin bireylerin tümü için de aynen geçerli olduğunu sanma hatasıdır.

Bununla birlikte makroktisadî tahliller sık sık mikroiktisadî gözlemlerden yararlanır. Terkip yanılgısına düşmemek şartı ile, bunda bir sakınca yoktur. Nihayet, toplu değişkenleri meydana getiren bireysel davranışlardır, bireysel eylemlerdir.

1.2 Makroiktisadın iktisat tarihindeki yeri

1936dan önce neoklasik iktisatçılar, daha önceki klasik iktisatçılar, hatta bunlardan da önce başka düşünürler bazı makroiktisadî önermeler geliştirmiş idi. Örneğin ekonomide para miktarı ile fiyatlar seviyesi arasında ilişkiyi İlk Çağda Yunan filozofları tespit etmişti.

Ancak kapitalizm çağına kadar iktisat diye bir *bilime* ihtiyaç duyulmadı.

Batı Avrupa ülkelerinde 16. yüzyılda ticaretle sermaye biriktiren sınıflar iktisadî hayatı kontrol etmeğe ve devletlerin politikalarını etkilemeğe başladı. Kapitalizm çağı (modern çağ) böyle başladı. 16.-18. yüzyıllarda İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiliz ve Fransa devletleri Amerika ve Asya kıtasında fetihler yaparak sömürgeler kurdu. Avrupalı tâcirlerin Batı Avrupa, Amerika kıtası, Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Afrika'nın batı kıyıları arasında ticaret bağları kurması ile *kapitalist dünya sistemi* teşekkül etti. Avrupalıların sömürgeleriyle ticareti, sömürgelerinde doğal kaynakları talan etmeleri, sömürge halklarının alın terini istismar etmeleri, Afrika'dan Amerika'ya köle ithal ederek çalıştırmaları sonucunda, Batı Avrupa toplumları ile, Orta ve Güney Amerika toplumları, Asya toplumları ve Afrika toplumları arasında servet birikiminde, servette ve refahta büyük farklar oluştu. Kapitalist dünya sisteminde ülkeler arası ticaret sonucu servetin biriktiği ülke ve bölgelere sistemin *merkezi,* nispeten yoksullaşan ülke ve bölgelere sistemin *çevresi* denmektedir. 16.-18. yüzyıllarda Batı Avrupa ülkeleri sistemin merkezi, Batı Asya, Güney Asya, Güneydoğu Asya, Orta Amerika ve Güney Amerika sistemi çevresi hâline geldi.

18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda önce İngiltere'de, sonra diğer Batı Avrupa ülkelerinde ve Kuzey Amerika'da sanayide makine ile üretim yaygınlaştı ve hâsılada tarımın payı azaldı, sanayinin payı arttı. Bu dönemde klasik iktisatçılar (A. Smith, D. Ricardo) devletin sermayedar faaliyetlerine serbesti tanımasını savunan liberal görüşü geliştirdi.

19. yüzyıl başlarında Güney Amerika ülkeleri bağımsızlık kazandı. 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, Fransa, Belçika, Almanya ve Portekiz devletleri Afrika kıtasının hemen hemen tümünü sömürgeleştirdi.

16.-18. yüzyıllarda kapitalist dünya sistemine tedricen eklemlenen Osmanlı ekonomisi 19. yüzyılda Avrupa'daki sanayi devriminin etkisi altında sistemin çevresine katıldı.

19. yüzyıl sonlarında Avrupa ve ABDde neoklasik iktisat akımı ortaya çıktı. Neoklasik iktisat, devletin piyasalardaki faaliyetlere müdahale etmemesi gerektiği yolundaki görüşü -iktisadî liberalizmi- perçinledi.

1873-1896 yıllarında Avrupa ülkeleri ve ABD, üretim artış oranının sık sık azaldığı, işsizliğin sık sık arttığı bir dönem geçirdi.[4] Neoklasik iktisatçılar tek tek piyasalarda fiyatların dengeye gelmesiyle konjonktürde daralmanın kendiliğinden geçeceğine kani idiler. Onlara göre konjonktür daralması, arızî bir olay idi. 1873-1896 tecrübesi bu kanaati ortadan kaldırmadı.

1917 yılında Rusya'da sosyalizmi düstur edinen ilk devlet (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) kuruldu.

1929da kapitalizmin merkez ülkelerinde tekrar iktisadî daralma başladı. Bu defa hâsıla daha büyük oranda azaldı; işsizlik oranları daha yüksek, yoksullaşma daha büyük çapta oldu. Durgunluk devam ettikçe, kapitalist ekonomide tam istihdamı kendiliğinden sağlayan mekanizmalara güvenmeyi telkin eden liberal iktisadî görüş itibar yitirdi. Bu ortamda Keynes 1936da yayımladığı *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* başlıklı kitabında kapitalist ekonomilerde üretimin ve istihdamın ve gelirlerin zaman zaman azalmasının arızî olmayıp, sık sık tekerrür eden bir eğilim olduğunu; bu ekonomilerde işsizliği ve düşük kapasite kullanımını makul bir sürede giderecek kendiliğinden bir süreç bulunmadığını anlattı. Keynes ücretleri azaltmakla istihdamın artırılamayabileceğini; çünkü ücretler azaldığında hane halkının tüketim harcamalarının daha da kısılıp bunun firma ürünlerine talebi azaltıp işsizliği daha da artırabileceğini işaret etti. Devletin iktisat politikaları ile ekonomide daralmayı önlemesi gerektiğini; devletin işgücünün tam istihdamını sağlamaya çalışması gerektiğini öne sürdü. Bunu başarmanın yöntemlerini ortaya koydu. Keynes'in görüşleri kısa sürede kapitalist sistemin merkez ülkelerinde benimsendi.

İkinci Dünya Harbinden sonra merkez ülkelerinde devletler genel olarak Keynes'in telkin ettiği tam istihdam politikalarını uyguladı. Kapitalist ülkelerde devletleri buna sevk eden bir etken, sosyalist devletlerin kapitalist ülkelere karşı yürüttüğü siyasî rekabet ve ideolojik mücadele idi. İşsizliğin olmadığı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kültür alanında yurttaşlarına eşit

4 Avrupa'da 1873de buhran başlayınca Avrupalı sermayedarlar Osmanlı devletine krediyi kesti. 1876-77 Osmanlı-Rus Harbinden sonra Osmanlı devletinin dış borçlarını ödeyememesi ve Düyun-u Umumiye'nin kurulması bu döneme rastlar.

hizmet götüren, sosyal adalette ileri giden sosyalist devletlerdeki alternatif düzen, kapitalist toplumlarda egemen sınıfların politikalarını etkiledi.

Avrupa devletleri ve ABD federal devleti, üretimde, istihdamda ve gelirde dalgalanmaları önlemeğe öncelik verdi. 1945-1980 yıllarında bu ülkelerde devlet işçilerin çalışma şartlarını iyileştiren, zenginden yoksula gelir transfer ederek gelir dağılımını düzelten politikalar güttü. Bu politikalara *refah devleti* veya *sosyal devlet* denmektedir.

Öte yandan 1945ten itibaren Avrupa devletlerinin Asya'da, Afrika'da ve Orta Amerika'da sömürgeleri bağımsızlık kazandı. Dünyada kapitalizm ile sosyalizm arasında siyasî ve ideolojik rekabet ortamında, bağımsızlığına kavuşmuş fakir ülkelerin kalkınma sorunu Birleşmiş Milletler gibi uluslar arası kuruluşların öncelikli meselesi oldu. 1945-1980 döneminde çevre ülke devletleri, planlı sanayileşme politikaları ile kendine yeten millî ekonomiler kurmağa girişti. Türkiye Cumhuriyeti de bu dönemde planlı sanayileşme politikaları uyguladı.

1970li yıllarda merkez ülkelerinde sermayedar sınıfla işçiler arasında bölüşüm mücadelesi sertleşti. Bu ülkelerde bazı çevreler, Keynes'in telkin ettiği tam istihdamı hedefleyen makroiktisat politikalarını ve refah devletini eleştirmeğe başladı. Merkez ülkelerinde egemen sınıflar tam istihdamı sağlama politikalarına sırt çevirdi. Refah devlet kurumlarını tasfiye etmeğe başladılar. Neoklasik iktisada dayanan liberal görüşler tekrar itibar kazandı; Keynes'in kuramını ve savunduğu politikaları eleştiren kuramlar geliştirildi. Bu yeni görüşlere ve politikalara *neoliberalizm* (yeni liberalizm) adı verildi. Merkez ülkelerinde politikalardaki dönüşümde bir etken sosyalist ülkelerde sistemin çözülmesi idi. 1980lerden itibaren sosyalist ülkelerde hâsıla artış oranı azaldı; o ülkelerde oluşan egemen sınıf tedricen tekrar kapitalist bir düzen kurdu. Kapitalist dünya sisteminin merkez ülkelerinde emekçilerin gözünde sosyalizm bir siyasî seçenek olmaktan çıktı; sosyalizm egemen sınıflar için tehdit olmaktan çıktı.

1980den itibaren merkez ülke devletleri ve bunların nüfuzunda olan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlar, çevre ülke devletlerini planlı sanayileşme stratejisini terk etmeğe teşvik etti. Bu devletler kendine yeten ekonomi kurmayı hedefleyen politikalardan vazgeçti.

2007'de dünya çapında yeni bir buhran başladı. 2009da merkez ülkelerinde üretim, istihdam, gelirler azaldı. Buhran dünyaya yayıldı. Buhran, 1929'dan sonra görülen en şiddetli ve sürekli durgunluk oldu. 2010 yılında konjonktür durgunluğu sürerken, euro bölgesinde Yunanistan, İspanya,

Portekiz ve İtalya devletlerinin kamu borçlarını ödeme bunalımı çıktı. 2014 itibariyle düşük hâsıla artış oranları ve yüksek işsizlik oranları şeklinde buhran sürmektedir. Hâlen merkez ülkelerinde devlet yöneticileri, uluslar arası kuruluşlarda çalışan iktisatçılar, akademik iktisatçılar arasında buhranın sebebi ve çeşitli politikaların yararı zararı üzerine tartışmalar sürmektedir.

Makroiktisat, kuramsal düzlemde farklı sınıf ve zümre menfaatlerinin çatıştığı bir alandır. Onun için bu kitapta birbirine tezat teşkil eden kuramlar anlatılmaktadır. Burada bütün ekonomilerde geçer olan iktisadî neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyan kuramlar anlatılmakta, çevre ülkelerine özgü makroiktisadî sorunlar üzerinde ayrıca durulmaktadır.

1.3 Makroiktisadî tahlilde varsayımlar

Makroiktisadî tahlil yapabilmek için bazı faraziyeler kabul etmek, varsayımlar yapmak gerekmektedir.

Bir ekonomide üretilen hâsıla, üretilen binlerce malın ve hizmetin değerinden teşekkül eder. Makroiktisatta toplam hâsılayı tasavvur etmek için ekonomide üretilen bütün mal ve hizmetleri sanki tek bir ürün imiş gibi düşünürüz. Makroiktisatta hâsılanın mal ve hizmet terkibi, bileşimi üzerinde durulmaz. Hâsılanın bileşiminde değişmeyi görmezden geliriz. Çünkü ilgilendiğimiz, hâsılanın toplamındaki artış ve eksilmedir. Meselâ pamuklu kumaş üretimi artarken yünlü kumaş üretiminin azalması makroiktisatçıyı ilgilendirmez. Makroiktisatçı, tüm iş kollarında (veya iş kollarının çoğunda) aynı zamanda üretim azalmasının sebepleri ile ilgilenir.

Basit makroiktisadî modellerde, üretilen hâsılanın özel tüketimde kullanılabileceğini, yatırımda kullanılabileceğini, kamu tüketiminde kullanılabileceğini, ihraç edilebileceğini farz ederiz.

Modellerde, hâsılanın bir tek fiyatı varmış gibi düşünürüz. Hâsılanın fiyatı, fiyatlar genel düzeyine tekabül eder. Hâsılanın fiyatındaki değişme, ekonomide bir fiyat endeksi ile takip edilir.

Makroiktisatta işgücünün homojen olduğu varsayılır. Çalışanların vasıfları itibariyle terkibinin, meslek bileşiminin üzerinde durulmaz. Makroiktisadî modellerde işgücünün bir fiyatı vardır; buna ücret denir. Bu ücret, ülkedeki bütün değişik ücret ve maaşların ortalamasını temsil eder. Ücret arttı dediğimizde bütün değişik ücretlerin az çok arttığını kastederiz. Farklı vasıflardaki işçilerin ücretlerinin birbirine nispetle değişmesi, makroiktisadın konusu değildir, mikroiktisadın konusudur. Makroiktisatçı

değişik vasıflı işgücü piyasalarında ücretlerde aynı zamanda ortaya çıkan azalmanın veya artışın sebep ve etkileri ile ilgilenir.

Toplam hâsıla, toplam istihdam, yıl içinde değişebilir; hatta birkaç ay içinde bile değişebilmektedir. Buna mukabil nüfus, işgücü arzı, üretim araçları stoku, bu stokun üretim kapasitesi, yıldan yıla çok cüzi oranda artar. Bu gerçeğe dayanarak, tahlilleri kolaylaştırmak için makroiktisatta ülkede üretim faktörlerinin artışı (nüfus ve işgücü arz artışı, doğal kaynakların artışı, sabit sermaye teçhizatının artışı ve teknolojik değişme) üzerinde durulmaz. Yapılan tahlillerde bunların değişmediği varsayılır. Onun için, makroiktisatta yapılan tahlilin *kısa dönemde* geçer olduğu söylenir. Makroiktisatta üretim kapasitesinin ve işgücü arzının sabit varsayıldığı döneme kısa dönem denir. Makroiktisatçı, kısa dönemde fazla değişmeyen değişkenleri sabit varsayar; dikkatini kısa dönemde *değişgen olan* değişkenlerin (hâsılanın, istihdamın, tüketim harcamalarının, kamu harcamalarının, yatırım harcamalarının, ihracatın, ithalatın...) nasıl belirlendiğini tespit etmekte yoğunlaştırır.[5]

Nüfusun, işgücü arzının, üretim kapasitesinin, teknolojinin değişmesini göz önünde bulunduran, bunların ilişki ve sorunlarını inceleyen uzun dönemli tahliller, büyüme teorisi denilen iktisat dalında incelenir.

5 Makroiktisattaki kısa dönem - uzun dönem ayırımı, mikroiktisatta firma kuramındaki kısa-uzun dönem ayırımı ile karıştırılmamalıdır; tanımı ve maksadı farklıdır.

2

Millî Muhasebe Kavramları

2.1 Gayrisafi yurt içi hâsıla

Ne kadar hâsıla üretildiğini görmek ve hâsıladaki değişmeleri izleyebilmek için ölçülebilir hâsıla kavramları lâzımdır. Bunlardan biri *gayrisafi yurt içi hâsıla*dır. Bir ülkede bir yılda üretilen bütün nihaî malların ve hizmetlerin toplam değerine gayrisafi yurt içi hâsıla denir. Bu tanımın unsurlarını birer birer inceleyelim.

Gayrisafi yurt içi hâsılanın ölçüldüğü standart zaman dilimi bir senedir. Daha kısa zaman dilimlerinde ölçmek istatistik derleme imkânlarına bakar: gayrisafi yurt içi hâsılanın altışar aylık veya üçer aylık fasılalarla ölçülebildiği ülkede devletin ekonomiyi izlemesi daha kolay olacağından elbette makbuldür. Türkiye'de üçer aylık gayrisafi yurt içi hâsıla rakamları yayımlanmaktadır.

Gayrisafi yurt içi hâsıla bir ülkede, yani bir devletin sınırları içinde ölçülür. Ama makroiktisadî tahlilde ele alınan coğrafî birim, ülkeden daha küçük, meselâ bir ülkenin bölgesi veya vilâyeti de olabilir. Gayrisafi yurt içi hâsıla, bir ilde veya coğrafî bölgede de ölçülebilir. Makroiktisadî araştırma ve tahlillerde genelde ele alınan birim, ülke ekonomisidir.

Nihaî mal ve hizmetlerin *değerini* toplamanın gerekçesi aşikâr: farklı mal ve hizmetler fiziksel birimleriyle toplanamaz. Bunlar toplanacak ise, ancak parasal değerleriyle toplanabilir.

Nihaî mal ve hizmetler, tüketimde veya yatırımda kullanılan mallar, hizmetlerdir. Ele alınan yıl zarfında üretilip *başka mal ve hizmetlerin üretiminde girdi olarak kullanılan* mal ve hizmetlerin değeri, o yılın gayrisafi yurt içi hâsılasında hesaba katılmaz. Gayrisafi yurt içi hâsılaya girdi olarak kullanılan mal ve hizmetleri eklememenin gerekçesi hesaplamada tekerrü-

rü önlemektir. Hesapta tekerrür diyerek kastettiğimizi örnekle anlatalım: bir ülkede buğday ve un üretildiğini düşünelim. Buğdayın bir kısmı un sanayisinde girdi olarak kullanılmakta olsun. Şayet belirli bir yılda hâsılanın toplam değerini hesaplarken üretilen buğdayın değeri ile üretilen unun değerini toplar isek, girdi olarak kullanılmış buğdayın değeri hesaba iki kere katılmış olur. Buğday, un üretiminde girdi olduğundan, yani girdi olarak kullanılan buğdayın değeri unun maliyetine katıldığından, bu buğdayın değeri üretilen unun değerinde de mevcuttur. Onun için toplam buğday üretiminin değeri ile un üretiminin değerini toplamak anlamsız bir rakam verir.

Üretilen unun tümüyle fırınlarda ekmek üretmekte kullanıldığını farz edelim. Hâsılanın toplum değerini hesaplarken üretilen buğdayın değeri, üretilen unun değeri ve üretilen ekmeğin değeri toplanırsa bu defa unun ve ekmeğin üretiminde kullanılan buğday, hâsılanın hesabına üç defa girmiş olacaktır: birincisi tarımsal ürün olarak, ikincisi unun maliyeti içinde, üçüncüsü ekmeğin maliyeti içinde. Un üretimi de, un sanayisinin ürünü olarak ve ikinci defa ekmeğin maliyeti içinde hâsıla rakamına iki kez katılmış olacaktır.

Unun yarısının hane halkına perakende satıldığını, yarısının da ekmek sanayisinde ve makarna sanayisinde girdi olarak kullanıldığını düşünelim. Hâsıla, üretilen *bütün* malların hizmetlerin değerini toplayarak hesaplanır ise, perakende satılan un tüketim malı olarak hâsılaya bir kere katılacaktır. Buna mukabil sanayilerde girdi olarak kullanılan un, hem un sanayisinin ürünü olarak, hem de ekmek (ve makarna, kurabiye, pasta...) sanayilerinin üretim değeri içinde ikinci defa hesaplanmış olacaktır. Oysa ki perakende satılan un ile sanayide girdi olarak kullanılan un arasında bir farkı yoktur; un hâsılasının bir kısmını gayrisafi yurt içi hâsıla hesabına bir defa, bir kısmını iki defa katmak için mantıklı bir sebep yoktur.

Gayrisafi yurt içi hâsıla hesaplamasında böyle tekerrürleri önlemek gerekir. Onun için, gayrisafi yurt içi hâsıla 'ülkede bir yılda üretilen *bütün* malların ve hizmetlerin toplam değeri' olarak hesaplanmaz; 'ülkede bir yılda üretilen *bütün nihaî* malların ve hizmetlerin toplam değeri' olarak tanımlanır ve hesaplanır. Nihaî mallar ve hizmetler, *tüketimde* kullanılan ve *yatırımda* kullanılan mallardır ve hizmetlerdir. Gayrisafi yurt içi hâsılanın hesaplandığı dönemde üretimde *girdi* olarak kullanılmış mal ve hizmetler, nihâi mal veya hizmet değildir.

Gayrisafi yurt içi hâsılada, sadece nihaî malları ve hizmetleri hesaba katmanın kuvvetli bir gerekçesi daha var. Nihaî malların ve hizmetlerin değer

toplamı, *katma değer* toplamına eşit çıkmaktadır. Katma değer toplamı *üretim faktör gelirlerinin* (ücret, kâr, faiz ve kira gelirlerinin) toplamıdır. Yani nihaî mal ve hizmetlerin değerlerini topladığımızda, faktör gelir toplamına eşit çıkmaktadır.

Bir firmanın üretim faaliyetinde meydana gelen katma değer, firmanın ürettiği hâsılanın değeri ile, başka firmalardan satın aldığı girdilere yaptığı ödemelerin farkıdır. Bir firmada oluşan katma değer, o firmada gerçekleşen üretim faktör gelirlerine eşittir. Benzerin, ekonomide katma değer toplamı da, ülkede bütün üretim faktörlerinin gelirlerine eşit çıkar.

Firmada katma değer = satış hâsılatı – (ara malı, yani girdi ödemeleri + amortisman)
= ücret gelirleri + kira gelirleri + faiz gelirleri + kâr geliri.

Ülkede toplam katma değer = toplam ücret gelirleri + toplam kira gelirleri
+ toplam faiz gelirleri + toplam kâr geliri.

Ülke çapında katma değerin, nihaî malların ve hizmetlerin toplamına eşit olduğunu sayısal bir örnekle gösterebiliriz.

Sayısal örnekte, bir ekonomide pamuk tarımı, pamuk ipliği sanayisi, pamuklu dokuma sanayisi ve pamuklu konfeksiyon sanayisi olduğunu farz edelim; diğer sektörleri görmezden gelelim. Pamuğun bir kısmının pamuk iplik sanayisine satıldığını varsayalım. Kalan pamuğun minderlere, yorganlara doldurmak için perakende satıldığını varsayalım. Pamuk ipliğinin bir kısmının pamuklu dokuma sanayisine satıldığını farz edelim. Kalan ipliğin evde sökük dikenlere, giysi dikenlere perakende satıldığını varsayalım. Pamuklu dokumanın bir kısmının pamuklu konfeksiyon sanayisine satıldığını, kalan pamuklu dokumanın evde elbise dikenlere satıldığını kabul edelim. Pamuklu konfeksiyon üretiminin tümünün hane halkına satıldığını farz edelim.

Birinci tabloda bu üretim faaliyetlerinden her birinde girdi maliyeti, katma değer, hâsılanın değeri, hâsıladan girdi olarak satılan kısmın değeri ve hâsıladan nihaî malı olarak satışların değerini görüyoruz. Sütun toplamları, pamuk, pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve pamuklu konfeksiyondaki *katma değer toplamının* (64 TL), *nihaî malların değerine* eşit olduğunu göstermektedir. Yani pamuk tarımında ve üç sanayi kolunda kazanılan kârlar, ücretler vs. toplamı, nihaî malların değer toplamına eşit çıkmaktadır. Tarımın ve sanayi iş kollarının üretim değer toplamı olan 137 TL, hesaplamaya kullanılan girdilerin değeri tekrar tekrar katıldığı için, toplumun bu faaliyetlerden kazandığı gelirlerden daha fazla çıkmaktadır.

1. Tablo
Millî muhasebede üretim değerleri ve gelirler için farazî örnek (TL)

	girdi maliyetleri	üretimde katma değer	üretim değeri	hâsıladan girdi olarak satılan malın değeri	hâsıladan nihaî mal olarak satılanın değeri
Pamuk	-	15	15	14	1
Iplik	14	12	26	24	2
dokuma	24	16	40	35	5
konfeksiyon	35	21	56	-	56
toplam	73	64	137	73	64

Toplam üretim değerinden (137 TL) girdi olarak kullanılan tarım ve sanayi ürün değeri çıkarıldığında (73 TL) kalan 64 TL, tarımda ve sanayide kazanılan katma değere eşittir.

Bu basit örnekte pamuk üretiminde aslî faktörler dışında bir girdi olmadığını farz ettik. Yatırım malı üretimi de görünmemektedir. Burada sadece birkaç sektörlü bir ekonomi örneğinde nihaî malların değerinin, katma değer toplamına eşit olduğunu göstermek amaçlandı.

Gayrisafi yurt içi hâsılayı hesaplarken nihaî malların ve hizmetlerin *piyasa fiyatları* ile hesaplanan değerleri toplanmaktadır. Demek ki, sadece piyasada satmak maksadıyla üretilen mal ve hizmetler gayrisafi yurt içi hâsılaya dâhil edilmektedir. Üretilip piyasada satılmayan ve piyasa değeri olmayan mallar hizmetler, insanlara ne kadar yararlı olursa olsun, gayrisafi yurt içi hâsılaya dâhil edilmez. Bu kural, gönüllü yapılan toplumsal hizmetleri; kadınların ve erkeklerin evde yaptığı, ailenin ve toplumun idamesi için elzem olan üretimi (aş pişirmeyi, ev temizlemeyi, bulaşık ve çamaşır yıkamayı, çocuk ve ihtiyar bakımını, giysi dikmeyi ve onarmayı, ev onarma işlerini) görmezden gelmektedir.

Bir yıla ait gayrisafi yurt içi hâsıla, o yıl üretilen nihaî malları hesaba kattığından geçmiş yıllarda üretilmiş nihaî malların o yıl satılması hâlinde bu malların değeri, söz konusu yıla ait gayrisafi yurt içi hâsılaya dâhil edilmez. Her nihaî mal, hangi yıl üretilmiş ise o yılın gayrisafi yurt içi hâsılasına dâhil edilir. Ama geçmiş yıllarda üretilmiş nihaî malların cari yıl içinde satışı birtakım hizmet gelirlerine yol açmakta ise, bu hizmet gelirleri cari yılın gayrisafi yurt içi hâsılasına dâhil edilir. Antika eşya satışından antikacının elde ettiği kazanç, elden düşme araba satışından komisyoncunun elde ettiği gelir, geçen yıl üretilmiş malların satışından toptancı tâcirin ve perakendecinin kazancı cari yıl gayrisafi yurt içi hâsılasına dâhil edilir.

Gayrisafi yurt içi hâsılaya finansal varlık alımı - satışı dâhil edilmez. Finansal varlıklar iktisadî anlamda mal değildir. Tahvil, bono, hisse senedi, arsa, tarla mal değildir. Tabiat varlıkları insanlar tarafından üretilmediği için bunların satışları da gayrisafi yurt içi hâsılaya katılmaz. Ancak finansal varlıkların ve tabiat varlıklarının satışına aracılık yapanlar (simsarlar, komisyoncular, bankalar vs.) bundan gelir kazanmakta ise, bu hizmetlerinin değeri gayrisafi yurt içi hâsılaya dâhil edilir.

Gayrisafi yurt içi hâsıla, nihaî mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile hesaplanır. Bazan iktisatçılar piyasa fiyatlariyle hesaplanan gayrisafi yurt içi hâsılayı, bunun içinde bulunan dolaylı vergilerden (vasıtalı vergilerden, mal ve hizmet satışından devlete ödenen vergilerden) arındırmak ister. Maksat, üretilen nihaî mal ve hizmetlerin üretici fiyatları ile, yani üretim maliyetleri ile toplam değerini bulmaktır. Bunun için piyasa fiyatları ile hesaplanmış gayrisafi yurt içi hâsıladan dolaylı vergileri çıkarmak gerekir. Aynı şekilde devletin firmalara verdiği sübvansiyonlar (devletin bütçeden firmalara yaptığı para transferleri) de nihaî malların hizmetlerin piyasa fiyatlarını etkiler; sübvansiyonlar piyası fiyatını üretim maliyetinin altına düşürür. Neticede, nihaî mal ve hizmetlerin üretici fiyatları (faktör fiyatları) ile değer toplamını bulmak için, piyasa fiyatları ile hesaplanmış gayrisafi yurt içi hâsıladan dolaylı vergileri çıkarmak ve sübvansiyonları eklemek gerekir. Bu düzeltmeler ile hesaplanan gayrisafi yurt içi hâsılaya *üretici fiyatları ile gayrisafi yurt içi hâsıla* veya *faktör fiyatları ile gayrisafi yurt içi hâsıla* denir.

2.2 Gayrisafi millî hâsıla

Gayrisafi yurt içi hâsıla, ülkede yapılan nihaî mal ve hizmet üretiminin toplam değeridir. Ülkede *yerleşiklerin toplam gelirine* ulaşmak için gayrisafi yurt içi hâsıla rakamında düzeltme yapmak gerekir.

Bir ülkede yerleşikler, başka ülkelerde üretim faktörü arz ederek üretime katılabilir ve bu suretle başka ülkelerde üretime katkılarından kazanç temin edebilir. Yerleşiklerin faktörleriyle başka ülkelerde yaptıkları ve katıldıkları üretimin değeri, yerleşik oldukları ülkenin gayrisafi yurt içi hâsılasına dâhil edilmez. Onun için bir ülkede yerleşiklerin gelir toplamını hesaplamak istiyor isek, bunların ülke dışındaki üretimden temin ettikleri gelirleri gayrisafi yurt içi hâsılaya katmak gerekir.

Bir ülkeye yerleşmeksizin oradan temin edilen gelirler, esas itibariyle kâr ile faizdir. Yerleşik olmadan işgücü geliri kazanan, nadirdir. Kişinin

A ülkesinde yerleşik olup bir yıl içinde B ülkesinde işgücü geliri kazanıp döndüğü nadir görülür.

Bir ülkede yerleşik olmayan kimseler veya firmalar da ülkede faktör arz ederek üretime katılmış olabilir. Yerleşik olmayanların ülkede ürettiği veya üretimine katıldığı nihaî mal ve hizmetler ülkenin gayrisafi yurt içi hâsılasında hesaba katılmıştır. Bir ülkede yerleşik olmayanlar, o ülkede bu faaliyetlerinden faktör geliri temin edebilir. Gayrisafi yurt içi hâsılayı biliyor ve sadece ülkede yerleşiklerin parasal gelirini hesaplamak istiyor isek, yerleşik olmayanların bu ülkede üretime katılarak kazandıkları gelirleri gayrisafi yurt içi hâsıladan çıkarmak gerekir.

Gayrisafi yurt içi hâsılaya *yerleşiklerin ülke dışında kazandıkları faktör gelirlerini* ekleyip, *yerleşik olmayanların ülkede elde ettikleri faktör gelirlerini* çıkararak *gayrisafi millî hâsıla*ya ulaşılır.

Gayrisafi yurt içi hâsılada esas alınan coğrafyadır, devlet sınırları içinde yapılan üretimdir. Gayrisafi millî hâsılada esas alınan, ülkede yerleşiklerin ülkede ve ülke dışında üretimden temin ettiği gelirdir.

gayrisafi millî hâsıla = gayrisafi yurt içi hâsıla + yerleşiklerin yurt dışından faktör gelirleri
– yerleşik olmayanların yurtta kazandığı faktör gelirleri.

Gayrisafi kelimesi, 'kesintiler, masraflar çıkarılmadan' demektir. *Safi* temiz, arı, hâlis, 'kesintiler yapılmış, masraflar çıkarılmış' demektir. Millî muhasebede söz konusu kesinti, üretim araçlarında, binalarda, taşıtlarda, altyapıda aşınma, yıpranma, eskime payıdır. Muhasebeciler üretimde makinaların vs. aşınma payını hesaplayarak üretimin maliyetine katar, aşınmanın yıpranmanın parasal değerini üretilen malların satış fiyatına ekler. Üretim tesislerinde aşınma ve yıpranmanın parasal değerine *amortisman* denir. Bir ülkede her yıl üretilen nihaî malların bir kısmı, aşınan, yıpranan teçhizatı, binaları, altyapıyı onarmakta, hurdaya çıkan teçhizatın yerine yenisini koymakta kullanılır. Bu sebeple toplumun sabit sermaye stok miktarını muhafaza ederek gayrisafi yurt içi hâsıladan tüketimde ve yatırımda kullanabileceği nihaî mal ve hizmetlerin değerini bulmak istiyor isek, cari yıl hâsıla üretilirken yıpranan binaları ve teçhizatı tamir etmekte ve hurda olanları yenilemekte kullanılan malların hizmetlerin değerini düşmek gerekir. Bir yıla ait gayrisafi yurt içi hâsıladan o yıla ait amortisman toplamını çıkardığımızda *safi yurt içi hâsılayı* buluruz. Aynı muhakeme ile, gayrisafi millî hâsıladan amortismanları çıkardığımızda *safi millî hâsılayı* buluruz.

Nihayet gayrisafi millî hâsılaya ülke dışında yerleşiklerin ülkede yerleşiklere yaptığı *cari transferleri* ekleyip, yerleşiklerin yurt dışına yaptığı cari transferleri çıkardığımızda *gayrisafi millî harcanabilir gelir* bulunur. Cari transfer bir ülkede yerleşiklerin başka ülkedeki yerleşiklere *karşılıksız* gönderdikleri mallar veya paradır. Ülkeler arasında tabiî âfet yardımları; belediyelerin birbirlerine bağışları; fertlerin ailelerine, yakınlarına karşılıksız gönderdikleri paralar cari transferdir.

2.3 Gayrisafi yurt içi hâsılayı almaşık hesaplama yöntemleri

Gayrisafi yurt içi hâsılayı nihaî mal ve hizmet üretim değerlerini hesaplayıp toplayarak buluruz; esas hesaplama yöntemi budur. Gayrisafi yurt içi hâsılayı üretim faktör gelirlerini (katma değerler toplamını) hesaplayarak da bulabiliriz. İlâveten, toplumda bir yılda nihaî mal ve hizmetlere yapılan harcamaların toplamından da gayrisafi yurt içi hâsıla bulunabilir. Bu üç yöntemle bulunan rakamlar arasında bazı farklar vardır; bazı düzeltmelerle bu üç rakamın denkliği kontrol edilebilir. İstatistikçiler, üç yöntemle gayrisafi yurt içi hâsılayı hesaplayıp kıyaslayarak derledikleri rakamların sıhhatini kontrol eder.

İkinci tabloda birinci sütunda üretim değerlerinden gayrisafi yurt içi hâsılanın, gayrisafi millî hâsılanın, safi millî hâsılanın ve millî gelirin hesaplanması gösterilmektedir. Birinci sütunda üretim faaliyetleri birkaç sektörde özetlenmiştir.

İkinci tabloda ikinci sütunda gelir yöntemiyle millî gelir, safi millî hâsıla ve gayrisafi millî hâsılanın hesaplanması gösterilmektedir. Faktör gelir toplamına yerleşiklerin dış âlemden sağladıkları faktör gelirleri eklenip, yerleşik olmayanların ülkede kazandıkları faktör gelirleri çıkarıldığında faktör fiyatları ile *millî gelir* bulunmaktadır. Tabloda yerleşiklerin faktör gelirleriyle yerleşik olmayanların gelirleri mahsup edilerek 'safi dış âlem faktör gelirleri' diye tek kalemde gösterilmiştir.

Millî gelire dolaylı vergiler eklenip sübvansiyonlar çıkarıldığında, *piyasa fiyatları ile safi millî hâsılaya* ulaşılır. (Tabloda sübvansiyonların çıkarıldığı gösterilmemiştir.) Gelir kelimesinden hâsıla kelimesine geçiş, parasal gelir kavramından üretimin değeri kavramına geçtiğimizi göstermektedir. Safi millî hâsılaya amortismanları ekleyince piyasa fiyatları ile *gayrisafi millî hâsıla* bulunur.

Eğer piyasa fiyatları ile gayrisafi millî hâsıladan piyasa fiyatları ile gayrisafi yurt içi hâsılayı bulmak istersek, piyasa fiyatları ile gayrisafi millî hâsılaya yerleşik olmayanların ülkemizde kazandığı faktör gelirlerini ekleyip, yerleşiklerin yurt dışında kazandıkları faktör gelirlerini çıkarırız.

İkinci tabloda üçüncü sütunda toplam harcama kalemlerinden gayrisafi yurt içi hâsılaya, gayrisafi millî hâsılaya ve millî gelire nasıl ulaşılacağı görülmektedir.

Özel tüketim harcamaları, yıl içinde hane halkının tüketim mal ve hizmet alımlarının toplam değeridir. Tüketim harcamalarında hanenin tüketim malını satın aldığı yıl esas alınır; tüketim malı dayanıklı ise hane halkının o tüketim malını ne kadar zamanda tükettiğinin, ne kadar süre kullandığının harcama hesaplarında önemi yoktur. *Kamu tüketimi* ise, devletin vergi gelirleriyle sunduğu kamu hizmetlerinin değeridir (sağlık, savunma, adliye, eğitim, asayiş, köy hizmetleri, belediye hizmetleri vs.).

Özel sabit sermaye harcamaları (özel sabit yatırım harcamaları), iki unsurdan oluşur. Birincisi, firmaların üretim kapasitesini genişleten harcamalardır. İkincisi, hanelerin ve firmaların konut inşa harcamalarıdır. *Kamu sabit sermaye harcamaları* da keza kamu kurumlarının üretim kapasitesini genişleten harcamaları ile konut inşa harcamalarıdır. Tabloda *yeni yatırımlar* ile *yenileme yatırımları* (yani aşınan, yıpranan teçhizatı ve binaları onarma ve hurdaya ayrılanın, yıkılanın yerine yenisini koyma harcamaları) ayrı ayrı yazılmamıştır. Tabloda sabit sermaye yatırım harcamaları, gayrisafi olarak sunulmaktadır.

Stok, firmaların veya kamu kurumlarının elinde bulunan mamuller, ara malları ve ham maddelerdir. Adı üstünde: mamul, ara malı ve ham madde stokları, stok değişkenidir; bir tarih itibariyle ölçülür, sayılır, envanteri çıkarılır. Oysa ki bu kısımda incelediğimiz bütün değişkenler (tüketim harcamaları, hâsıla, üretim kapasitesini genişleten harcamalar, konut inşaatı vs.) akım değişkenidir; yani bir zaman dilimi içinde ölçülür. Stokları üretim, harcama gibi akımlarla ilişkilendirebilmek için yıl içinde *toplam stokların değişmesini* ölçeriz. Her yıl sonunda ülkede stokların toplam değeri önceki yıl sonu stok değeri ile karşılaştırılarak fark bulunur.

Mal stoklarının değer toplamı dönem içinde artmış ise, fark, stok değişmesi kalemine pozitif işaretle kaydedilir. Çünkü yıl içinde üretilen bazı nihaî mallar satılmamıştır. Bunları da hâsılanın değeri içinde saymak lâzım gelir; zira bunları üretmek için de üretim faktör sahiplerine gelir ödenmiştir.

2. Tablo
Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla, Gayrisafi Millî Hâsıla, Safi Millî Hâsıla, Millî Gelir

Üretim	Gelir	Harcama
Tarım ve hayvancılık İmalat sanayisi Madencilik Enerji Ticaret Ulaştırma Finansal hizmetler Serbest meslek hizmetleri Haberleşme Kamu hizmetleri ..... *Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla* (piyasa fiyatlariyle) (+, –) Safi dış âlem faktör geliri *Gayrisafi Millî Hâsıla* (piyasa fiyatlarıyla) – Aşınma ve eskime payı (Amortisman) *Safi Millî Hâsıla* (piyasa fiyatlarıyla) – Vasıtalı vergiler *Millî Gelir*	Ücret, maaş gelirleri Kira gelirleri Faiz gelirleri Teşebbüs gelirleri (kâr) (=temettü+dağıtılmayan kârlar) *Yurt İçi Faktör Gelir Toplami* (+, –) Safi dış âlem faktör geliri *Millî Gelir* + Vasıtalı Vergiler *Safi Millî Hâsıla* (piyasa fiyatlarıyla) + Aşınma ve eskime payı *Gayri Safi Millî Hâsıla* (piyasa fiyatlarıyla)	Özel tüketim harcamaları Kamu cari harcamaları (kamu tüketimi) Özel sabit sermaye harcamaları Kamu sabit sermaye harcamaları Stok değişmesi *Toplam Yurt İçi Harcama* +İhracat – İthalat *Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla* (piyasa fiyatlariyle) (+, –) Safi dış âlem faktör geliri *Gayri Safi Millî Hâsila* (piyasa fiyatlarıyla) – Aşınma ve eskime payı (Amortisman) *Safi Millî Hâsıla* (piyasa fiyatlarıyla) – Vasıtalı vergiler *Millî Gelir*

Buna karşılık dönem içinde stoklar toplamında azalma olmuşsa, cari tüketim ve yatırım harcamalarının bir kısmı bu yıl üretilen hâsıladan değil, geçmiş yıllarda üretilmiş malları satarak karşılanmıştır. Bu yılki *harcamalardan* bu yılki toplam nihaî mal ve hizmet *üretim* değerine ulaşmak için, geçmiş yıllarda üretilip bu yıl satılmış malların değerini, bu yılki tüketim ve yatırım harcamalarından çıkarmak gerekir. Stoklar azalmışsa, erimişse, stok farkı negatif işaretle stok değişmesi kalemine yazılır; tüketim ve yatırım harcamalarını toplarken stok azalması çıkarılır.

Özel tüketim harcamalarını, kamu cari harcamalarını (kamu tüketimini), özel sabit sermaye harcamalarını, kamu sabit sermaye harcamalarını ve stok değişmesini toplayarak *yurtta nihaî mal ve hizmetlere yapılan harcamalar* toplamını buluruz.

Yurt içi harcamalardan gayrisafi yurt içi hâsılaya ulaşmak için harcama toplamına *ihraç edilen* mal ve hizmetlerin değerini eklemek gerekir. Zira

bir ülkeden ihraç edilen mal ve hizmetlere yapılan harcamalar, ihraç eden ülkede değil, bunları ithal eden ülkede yapılmıştır. İhraç edilen mal ve hizmetler, ihracatı yapan ülkede satılmamıştır ama o ülkede üretildiğinden o ülkede gayrisafi yurt içi hâsılanın kapsamına girer. Bu sebeple yurtta yapılan harcamalardan gayrisafi yurt içi hâsılayı hesaplamak için, yurt içi harcamalara ihracatın değerini eklemek gerekir.

Aynı sebeple yurt içi harcamalardan gayrisafi yurt içi hâsılaya ulaşmak için, harcama toplamından ithal edilen mal ve hizmetlerin değerini düşmek gerekir. Zira bir ülkede yapılan harcamaların bir kısmı ithal edilmiş mal ve hizmetlere yapıldığında, bu harcamalar yurtta üretilmiş mal ve hizmetlere tekabül etmez.

Sonuçta, bir ülkede özel kesimin ve kamu kesiminin bir yılda nihaî mal ve hizmetlere yaptığı harcamalar toplamını biliyor isek, bundan ülkenin o yılki gayrisafi yurt içi hâsılasını bulmak için harcama toplamına ülkeden o yıl yapılan mal ve hizmet ihracatının değerini eklemek, ve o ülkeye yapılan mal ve hizmet ithalatının değerini çıkarmak gerekir.

Üçüncü tabloda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının internet sayfasında elektronik veri dağıtım sisteminde (evds) sunulan "GSYİH- İktisadî Faaliyet Kollarına Göre" yani üretim yöntemiyle gayrisafi yurt içi hâsıla verileri görülmektedir.

Üçüncü tabloda sektörlerin nihâi mal ve hizmet üretim değerlerinde, bir maliyet unsuru olarak bu sektörlerde işletmelerin bankalara ödediği kredi faizleri vardır. Oysa finans ve sigorta faaliyetleri başlığı altında bankaların hizmet gelirleri de gösterilmiştir. Bu hizmet gelirlerinin bir kısmı, kredi faiz gelirleriyle mevduat faiz ödemeleri arasındaki farktan meydana gelmektedir, bir kısmı başka hizmetlerden aldıkları ücretlerdir. Faizde bir tekerrür sorunu vardır. 1993te Birleşmiş Milletler Millî Muhasebe Sistemi üzerinde çalışan istatistikçiler, bankaların kredi faiz geliri ile mevduat faiz ödemeleri arasındaki farktan kaynaklanan faiz gelirini bankaların hizmet geliri olarak göstermek için bir yöntem geliştirdi. Yöntemde kredi faiz haddi ile mevduat faiz haddi arasında teorik bir faiz haddi tespit edilmektedir.[6] İstatistikçiler, bankaların kredi faiz gelirleri ile, kredileri bu bu teorik haddinden verseler kazanacakları teorik gelir arasındaki farkı, kredi müşterilerine bankaların sunduğu hizmetin bedeli saymaktadır. Teorik faiz haddiyle mevduat çarpımından oluşan rakamla bankaların gerçekte mevduata ödediği faiz arasındaki farkı, bankaların mudilere sunduğu hizmetin bedeli saymaktadır. Yani

6 Bu teorik faiz haddi, mikroiktisatta ödünç verilebilir fon tahlilinde gördüğümüz, birbirini tanıyan borç verenlerle borçlananlar aracısız yüzyüze gelse uygulanacak risksiz faiz haddi olarak tasavvur edilmektedir.

bankaların kredi faiz hâsılatı ile, bankaların mevduata ödedikleri faiz ödemeleri arasındaki fark (ki tümüyle bankanın geliridir), iki kısma ayrılmaktadır: kredi müşterilerine sunulan hizmetten gelir ve mudilere sunulan hizmetten gelir. Üçüncü tabloda dolaylı ölçülen malî aracılık hizmetleri kalemi bunların toplamıdır. Bu rakam, tüm sektörlerin üretim değer toplamındaki tekerrürü gidermek için çıkarılmaktadır.

3. Tablo
Türkiye'de gayrisafi yurt içi hâsıla (üretim yötemiyle) (cari fiyatlarla) (milyar TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	64	72	79	93	104	112	116
Madencilik ve taşocakçılığı	11	13	14	16	19	21	22
İmalat sanayisi	141	153	144	171	209	220	239
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretim ve dağıtımı	12	16	18	20	22	25	27
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	5	5	6	7	8	9	10
İnşaat	41	45	37	46	58	62	69
Toptan ve perakende ticaret	102	115	103	120	155	168	188
Ulaştırma ve depolama	98	113	106	122	151	171	186
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	19	21	24	26	30	33	39
Bilgi ve iletişim	20	22	23	24	26	29	31
Finans ve sigorta faaliyetleri	27	33	43	41	41	47	52
Gayrimenkul faaliyetleri	93	109	120	126	133	143	155
Meslekî, bilimsel ve teknik faaliyetler	21	25	27	32	37	43	49
İdarî ve destek hizmet faaliyetleri	15	18	18	21	25	28	32
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	33	36	41	46	52	61	66
Eğitim	25	28	32	37	43	49	56
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	14	15	16	18	19	22	23
Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	2	2	2	2	3	3	3
Diğer hizmet faaliyetleri	10	11	11	13	15	15	16
Hane halkının işveren olarak faaliyetleri	1	2	2	2	2	3	3
Sektörler Toplami	754	855	864	981	1150	1263	1384
Dolaylı ölçülen malî aracılık hizmetleri	13	15	22	19	17	22	25
Vergi-sübvansiyon	102	111	110	138	165	176	203
Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (Alıcı fiyatlariyla)	843	951	953	1099	1298	1417	1562

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. evds. (14.07.2014)

Dördüncü tablo, Türkiye'de harcamalar yöntemiyle gayrisafi yurt içi hâsılanın hesaplanmasını göstermektedir. 'Devletin nihaî tüketim harcama-

ları' ifadesi devletin bir şey tükettiği şeklinde anlaşılmamalıdır; kastedilen devletin kamu hizmet arzı için yaptığı harcamalardır (hizmetler arz edilmekle aynı zamanda tüketilir). Devletin kamu hizmeti harcamalarının alt kalemleri personelin maaşları ve ücretleriyle mal ve hizmet alımıdır. *Gayrisafi sabit sermaye oluşumu*, gayrisafi sabit sermaye yatırımı demektir. Gayrisafi, onarım ve yenileme harcamalarının düşülmediğini ifade eder. Sabit sermaye kelimeleri de üretim kapasitesini genişleten harcamalar ile konut inşa harcamalarının toplamını kasteder.

Dördüncü tabloda kamu kesiminin ve özel kesimin sabit sermaye harcamalarında alt kalem olarak görülen makine - teçhizat ve inşaat ayırımı, üretim kapasitesini genişleten harcamalar ile konut inşa harcamaları ayırımına tekabül etmemektedir. Çünkü inşaat kelimesi, konutun yanısıra fabrika, baraj, silo, iş hanı, yol, köprü, hava alanı, liman, stadyum gibi inşaat mühendisliği gerektiren birçok sabit yatırım faaliyetini kapsar. Bu saydıklarımızdan konut dışındaki diğer inşaatların tümü, üretim kapasitesini genişleten harcamadır. Bu sebeple dördüncü tablodaki rakamlara bakarak özel kesimde ve kamu kesiminde üretim kapasitesini genişleten harcamalar ile konut inşa harcamalarını ayırt etmek mümkün değildir.

4. Tablo
Türkiye'de gayrisafi yurt içi hâsıla (harcama yöntemiyle)
(cari fiyatlarla) (milyar TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Yerleşik hane halklarının tüketimi	601	664	681	788	924	994	1107
Devletin nihaî tüketim harcamaları	108	122	140	158	181	210	236
Maaş, ücret	60	67	76	87	101	118	129
Mal ve hizmet alımları	48	55	64	70	80	93	107
Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	181	189	161	208	283	287	317
Kamu sektörü	29	37	35	43	49	55	73
Makine – teçhizat	5	7	6	7	7	10	12
İnşaat	24	30	29	37	42	45	61
Özel sektör	152	152	125	164	234	232	244
Makine – teçhizat	93	92	80	109	158	150	164
İnşaat	59	60	45	56	76	82	80
Stok değişmesi	-3	18	-18	7	23	-2	4
Mal ve hizmet ihracatı	188	227	222	233	311	373	401
Mal ve hizmet ithalatı	232	269	233	294	424	446	504
Gayrisafi yurt içi hâsıla	843	951	953	1099	1298	1417	1562

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. evds. (14.07.2014)

Bazan tablolarda *gayrisafi sermaye oluşumu* terimine rastlanır. Gayrisafi sermaye oluşumu, gayrisafi sabit sermaye oluşumuna stok değişmelerinin ilâve edilmesiyle bulunur. Yani gayrisafi sermaye oluşumu (gayrisafi yatırım), üç unsur içerir: (1) üretim kapasitesini genişleten harcamalar, (2) konut inşası, (3) stok değişmesi. Stok değişmesi dördüncü tabloda görüldüğü gibi pozitif veya negatif rakam olabildiğinden gayrisafi sermaye oluşumu, gayrisafi sabit sermaye oluşumundan büyük de olabilir, küçük de olabilir.

5. Tablo
Gelir yöntemiyle gayrisafi yurt içi hâsıla (cari fiyatlarla)(milyar TL)

	Gayrisafi yurt içi hâsıla	Üretim ve ithalat vergileri	Sübvansiyonlar (eksi)	Sabit sermaye tüketimi	İşgücü ödemeleri	İşletme artığı
2000	125	18	2	8	36	63
2001	178	27	2	15	51	88
2002	278	43	1	24	73	139
2003	360	59	1	27	94	180
2004	431	74	1	30	113	214
2005	487	88	1	32	130	239
2006	576	102	1	36	151	289

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu. (08.06.2014)

Beşinci tabloda gelir yöntemiyle gayrisafi yurt içi hâsıla hesaplama görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumunun gelir yöntemiyle gayrisafi yurt içi hâsıla tablosu, işgücü ödemeleri, işletme artığı, sabit sermaye tüketimi (yani sabit sermayenin aşınma yıpranma payı – amortismanlar), sübvansiyonlar ve üretim ve ithalat vergileri (dolaylı vergiler) istatistikleri sunmaktadır. İşgücü ödemeleri (ücret ve maaş ödemeleri) dışındaki faktör gelirleri işletme artığı adı altında bir tek rakamla temsil edilmektedir. Bunun sebebi, kendi üretim araçlarını kullanarak kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin gelirlerini işgücü geliri, kâr geliri, kira geliri ve faiz geliri şeklinde ayrıştırmanın zorluğudur.

6. Tablo
Dört ülkede harcamaların gayrisafi yurt içi hâsılada payı (yüzde)

		2007	2008	2009	2010	2011
Letonya	Fert başına GSYİH (dolar)	17147	18090	15928	15943	17569
	Özel tüketim	62	63	62	62	62
	Kamu hizmet tüketimi	17	20	20	17	16
	Gayrisafi sermaye oluşumu	40	31	20	22	26
	Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	34	29	21	20	22
	Mal hizmet ihracatı	42	43	44	54	59
	Mal hizmet ithalatı	62	56	45	55	63
Lübnan	Fert başına GSYİH (dolar)	10802	11972	13067	13978	14609
	Özel tüketim	83	84	79	80	80
	Kamu hizmet tüketimi	15	15	14	14	14
	Gayrisafi sermaye oluşumu	28	30	35	34	33
	Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	27	29	33	34	32
	Mal hizmet ihracatı	23	24	21	22	24
	Mal hizmet ithalatı	48	53	48	50	50
Rusya	Fert başına GSYİH (dolar)	16743	20276	18860	19940	21246
	Özel tüketim	50	47	53	50	48
	Kamu hizmet tüketimi	17	18	21	19	18
	Gayrisafi sermaye oluşumu	24	26	19	23	25
	Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	21	22	22	22	21
	Mal hizmet ihracatı	30	31	28	30	31
	Mal hizmet ithalatı	22	22	20	22	22
Türkiye	Fert başına GSYİH (dolar)	13939	15058	14455	15830	17110
	Özel tüketim	71	70	71	72	71
	Kamu hizmet tüketimi	13	13	15	14	14
	Gayrisafi sermaye oluşumu	21	22	15	20	24
	Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	22	20	17	19	22
	Mal hizmet ihracatı	22	24	23	21	24
	Mal hizmet ithalatı	27	28	24	27	33

Kaynak: Dünya Bankası. World Development Indicators. (30.01.2012)
Açıklama: Fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla rakamları satın alma gücü paritesiyle dolara çevrilmiştir.

Altıncı tablo Dünya Bankası verilerinden yararlanarak tertiplenmiştir. Türkiye'de ve fert başına gayrisafi yurt içi hâsılası çok farklı olmayan üç ülkede (Letonya, Lübnan ve Rusya'da) 2007-2011 yıllarında özel tüketim harcamalarının, kamu tüketim harcamalarının, gayrisafi sermaye oluşumu-

nun ve bunun alt kalemi olarak gayrisafi sabit sermaye oluşumunun, mal ve hizmet ihracatının, mal ve hizmet ithalatının gayrisafi yurt içi hâsılaya yüzde oranları verilmiştir. Bu ülkelerin fert başına gayrisafi yurt içi hâsılaları da gösterilmiştir. Özel tüketim harcamalarının payını, kamu tüketim harcamaları payını, gayrisafi sermaye oluşum payını, mal ve hizmet ihracat payını toplayıp mal ve hizmet ithalatının payını çıkarınca yüzde 100 (veya yüzde 100e yakın bir rakam) bulunmaktadır. Dünya Bankası özel sektör yatırımları ile kamu sektör yatırımları için ayrı ayrı istatistikler sunmamaktadır, onun için özel yatırımlarla kamu kesimi yatırımları toplu verilmiştir. Tabloda gayrisafi sermaye oluşum payları ile gayrisafi sabit sermaye oluşum payları arasındaki fark, stok değişmesidir. Gayrisafi sermaye oluşumu gayrisafi sabit sermaye oluşumundan büyük ise ülkede mal stokları artmıştır; aksi hâlde mal stokları azalmıştır. Letonya'da ve Rusya'da 2007, 2008, 2010 ve 2011de stoklar birikmiş; 2009da stoklar azalmıştır. Türkiye'de 2007de ve 2009da stoklar azalmış, diğer yıllar stoklar artmıştır. Rusya haricinde diğer üç ülkede ithalat ihracatı aşmaktadır. Lübnan'da özel tüketimin payı diğer ülkelerden bariz ölçüde daha yüksektir. Bu Lübnan'ın tablodaki diğer ülkelerden fert başına gelir bakımından daha yoksul olmasına bağlanabilir. Rusya'da özel tüketimin gayrisafi yurt içi hâsılada payının düşüklüğü de dikkati çekmektedir.

2.4 Reel gayrisafi yurt içi hâsıla

Cari piyasa fiyatları ile derlenen gayrisafi yurt içi hâsıla rakamları arttığında bunun ne ölçüde üretim artışından, ne ölçüde fiyat artışından kaynaklandığı belli değildir. Meselâ üçüncü tabloda Türkiye'de 2009da gayrisafi yurt içi artmış görünmektedir. Oysa ki o yıl birçok sektörde üreticiler satış miktarlarının azaldığını gözledi.

Cari fiyatlarla bulunan gayrisafi yurt içi hâsıla rakamlarında fiyat artışının etkisini gidermek için gayrisafi yurt içi hâsıla geçmiş bir yılın fiyatları ile hesaplanır. Maksat, gayrisafi yurt içi hâsıladaki nihaî mal ve hizmetlerden üretilen miktarlardaki değişmeyi fiyat değişmelerinin etkisinden arındırarak izlemektir. Temel yıl denilen bir yılın fiyatları ile hesaplanan gayrisafi yurt içi hâsıla rakamlarına *sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hâsıla* veya *reel gayrisafi yurt içi hâsıla* denir. Cari fiyatlarla hesaplanan gayrisafi yurt içi hâsılayı reel gayrisafi yurt içi hâsıladan ayırt etmek için, birincisine *nominal gayrisafi yurt içi hâsıla* dendiği olur. Reel gayrisafi yurt içi hâsıla rakamları verilirken temel yılı belirtilir.

Toplama işlemini sigma (Σ) harfi ile, *y* yılında *x* malının veya hizmetin fiyatını P_y^x ile, *y* yılında *x* malından veya hizmetinden üretilen miktarı Q_y^x ile gösterir isek, *cari fiyatlarla* hesaplanan gayrisafi yurt içi hâsılayı hesaplama formülü $\sum_x P_y^x Q_y^x$ olur. Temel yılı *z* harfiyle temsil edersek, *y* yılında gayrisafi yurt içi hâsılayı *z yılı fiyatlarıyla* hesaplamanın formülü $\sum_x P_z^x Q_y^x$ olur. Örneğin 2000 fiyatları ile 2005 gayrisafi yurt içi hâsılası $\sum_x P_{2000}^x Q_{2005}^x$ şeklinde hesaplanır. Keza 2000 fiyatları ile 2006 gayrisafi yurt içi hâsılası $\sum_x P_{2000}^x Q_{2006}^x$ şeklinde hesaplanır. Bu iki rakam karşılaştırıldığında, fark 2005den 2006ya nihaî mal ve hizmet üretim miktarlarındaki değişmeyi yansıtır.

Yedinci tablo basit bir örnekle bu hesaplamaların mantığını göstermektedir.

Örnekte 2005te nominal gayrisafi yurt içi hâsıla 116 TL, 2010da 206 TLdir. 2005 fiyatlariyle 2010 gayrisafi yurt içi hâsıla, 174 TLdir. Nominal gayrisafi yurt içi hâsıla 2005ten 2010a yüzde 78 artmıştır. Buna mukabil, gayrisafi yurt içi hâsıla 2005ten 2010a *reel olarak* yüzde 50 artmıştır.

7. Tablo
Nominal ve reel gayrisafi yurt içi hâsıla hesaplamasına sayısal örnek

Mal (1)	2005 yılı üretim miktarları	2005 yılı fiyatları	2005 üretim değerleri	2010 yılı üretim miktarları	2010 yılında fiyatlar	2010 üretim değerleri	2005 fiyatlariyle 2010 üretim değeri
A	2	12 TL	24 TL	3	15 TL	45 TL	36 TL
B	1	18 TL	18 TL	2	20 TL	40 TL	36 TL
C	4	8 TL	32 TL	4	9 TL	36 TL	32 TL
D	3	14 TL	42 TL	5	17 TL	85 TL	70 TL
			116 TL			206 TL	174 TL

8. Tablo
Türkiye'de gayrisafi yurt içi hâsıla (üretim yötemiyle) (sabit 1998 fiyatları ile) (milyar TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	9	9	10	10	11	11	11
Madencilik ve taşocakçılığı	1	1	1	1	1	1	1
İmalat sanayisi	24	24	22	25	28	28	29
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretim ve dağıtımı	2	2	2	2	2	2	2
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	0	0	0	0	0	0	0
İnşaat	7	6	5	6	7	7	7
Toptan ve perakende ticaret	13	13	12	13	15	15	16
Ulaştırma ve depolama	13	13	12	13	14	15	15
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	2	2	2	2	2	2	2
Bilgi ve iletişim	2	2	2	3	3	3	3
Finans ve sigorta faaliyetleri	10	11	12	13	14	14	16
Gayrimenkul faaliyetleri	5	5	5	5	5	6	6
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	2	2	2	2	3	3	3
İdarî ve destek hizmet faaliyetleri	2	2	2	2	2	2	2
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	3	3	3	3	3	3	4
Eğitim	2	2	2	2	2	2	2
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	1	1	1	1	1	1	1
Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	0	0	0	0	0	0	0
Diğer hizmet faaliyetleri	1	1	1	1	1	1	1
Hane halkının işveren olarak faaliyetleri	0	0	0	0	0	0	0
Sektörler Toplami	99	100	97	105	115	117	123
Dolaylı ölçülen malî aracılık hizmetleri	6	7	7	8	9	10	11
Vergi-sübvansiyon	9	9	8	9	10	10	10
Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (Alıcı fiyatlariyla)	101	102	97	106	115	118	122

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. evds. (14.07.2014)

Sekizinci tabloda Türkiye'de 2007-2010 yıllarında gayrisafi yurt içi hâsıla ve sektörlerde üretim miktarları sabit 1998 fiyatları ile gösterilmektedir. Bunu üçüncü tablo ile karşılaştırınca, cari piyasa fiyatları ile harcamalardaki ve gayrisafi yurt içi hâsıla rakamlarındaki artışın gerçek harcama ve üretim artışını göstermediği ortaya çıkmaktadır.

2.5 Kullanılabilir gelir

İktisatçılar hane halkının tüketim ve tasarruf davranışını izlemek ister. Hane halkının gelirinden tüketim harcamalarına ayırdığı payın arttığını mı azaldığını mı anlamak için hane halkının *eline fiilen geçen parasal geliri* bilmek gerekir. Buna *kullanılabilir gelir* denmektedir. Hesaplanmasını inceleyelim.

Kullanılabilir geliri hesaplamaya yerleşiklerin üretim faktör gelirlerinden (millî gelirden) başlamak gerekir. Üretim faktörlerinden bir kısmı hane halkı kesimine aittir; üretim faktör gelirlerinin bir kısmı hane halkının parasal gelirinin bir kısmını teşkil eder. Kullanılabilir geliri bulmak için millî gelirden, firmaların kârından devlete ödediği kurumlar vergisi düşülür. Kurumlar vergisi, devletin firma kâr gelirinden aldığı gelir vergisidir.

Sonra, kalan meblağdan dağıtılmayan kârlar çıkarılır. Firmalarda kâr geliri tümüyle temettü şeklinde hissedarlara dağıtılmaz. Firmaların dağıtmayıp alıkoyduğu kârlara dağıtılmayan kâr denir.

Kalan meblağdan sosyal güvenlik kesintileri çıkarılır. Zira sosyal güvenlik kesintileri (primler) kanun zoruyla ödenir. Oysa kullanılabilir geliri hesaplamakta maksat, hane halkının kendi iradeleriyle tüketim harcamalarında kullanabilecekleri ve tasarruf edebilecekleri geliri bulmaktır.

Kalan meblağa devletin hane halkına yaptığı transferler eklenir.

Transfer, devletin hane halkına ve firmalara faktör kullanımı ile alâkası olmayan ödemeleridir. Devletin hane halkına yaptığı transferlerin başlıcaları emekli maaşları, düşük gelirli hane halkına yardımlar, devletin aile yardımları, karşılıksız öğrenci burslarıdır. Devletin firmalara yaptığı transfer, sübvansiyondur; devletin firmalara herhangi bir amaçla para aktarması veya firmadan bazı kamu hizmetlerinin bedelini almamasıdır. Sübvansiyonlar da hane halkına tahakkuk eden faktör gelirlerine dolaylı katkıdır.

Bunlara ilâveten devletin yaptığı transferler içinde hane halkının devlet bonolarından ve tahvillerinden kazandığı faiz gelirleri de yer alır. İktisat teorisine gore faiz, sermaye faktör sahiplerinin geliridir; ama iktisatçılar devletin borçları için ödediği faizi sermaye faktörünü kullanmanın bedeli addetmez.[7] Onun için hane halkının veya firmanın devlet tahvilinden, bonosundan kazandığı faiz geliri devletin transferleri arasında sayılır.

7 Devletlerin bazan yatırım yerine cari harcama yapmak için borçlanması kamu borç faiz ödemelerinin sermaye faktör geliri sayılmamasını açıklayabilir.

Neticede hane halkının kullanılabilir gelirini hesaplarken emekli maaşları, düşük gelirlilere yardımlar, devletin aile yardımları, karşılıksız öğrenci bursları ve hane halkının devletin borç senetlerinden temin ettiği faiz geliri, hesaba eklenir.

Bu işlemler sonunda bulunan rakama *kişisel gelir* denmektedir. Bu terimde kişisel kelimesi bireysel anlamına gelmemektedir, kişisel geliri kazanan birim hanehalkıdır.

Kişisel gelirden gelir ve servet vergileri çıkarılınca hane halkının *kullanılabilir geliri* elde edilir.

Hane halkının kullanılabilir gelirleri, serbestçe tüketime ve tasarrufa tahsis edebildikleri gelirdir. *Hane halkının tüketim oranı*, tüketim harcamalarının kullanılabilir gelire oranıdır; *hane halkının tasarruf oranı*, yaptığı tasarrufun kullanılabilir gelire oranıdır.

Bu işlemler formülle şöyle gösterilebilir:

Millî gelir (faktör gelirleri toplamı) – Kurumlar Vergisi – dağıtılmayan kârlar – sosyal güvenlik kesintileri (ödentileri) + transfer ödemeleri = kişisel gelir.

Kişisel gelir – gelir ve servet vergileri = kullanılabilir gelir.

2.6 Gayrisafi yurt içi hâsıla ve refah

Reel gayrisafi yurt içi hâsıla artışı toplumun tüketimde ve yatırımda kullanabileceği tüketim ve yatırım mallarının ve hizmetlerinin sabit fiyatlarla toplam değer artışını gösterir. Ancak reel gayrisafi yurt içi hâsıla artışı refahın arttığına delil olmayabilir.

Bir ülkede reel gayrisafî yurt içi hâsıla artış oranı nüfus artış oranından düşük ise, tüketimde ve yatırımda kullanabilecek malların - hizmetlerin kişi başına değeri azalır. Bu sebeple refah artışı hakkında bir şey söyleyebilmek için, her yıl sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hâsılayı nüfusa bölerek kişi başına sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hâsılanın seyrini izlemek gerekir.

Ülkelerin fert başına gayrisafi yurt içi hâsılalarını karşılaştırabilmek için, ulusal para birimleriyle derlenen fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla rakamlarını ortak bir para birimine dönüştürmek gerekir. Bu işte kullanılan para birimi ABD dolarıdır. Ancak dolar cinsinden fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla kıyaslamasında dolar kurunde değişme sorun çıkarır. Çünkü döviz kurunun değişmesi, fert başına gayrisafi yurt içi hâsılanın dolar değerini etkiler. Bir ülkede ulusal paranın dolar kurunun (dolar fiyatının) artması o ülkede fert başına gayrisafi yurt içi hâsılayı dolar cinsinden azaltır. Kurun azalması fert başına gayrisafi yurt içi hâsılayı dolar olarak artırır.

Ülkeler arası fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla karşılaştırması yapabilmek için çok sayıda uluslar arası örgütün katıldığı Uluslararası Karşılaştırma Programı her yıl her ülkenin ulusal parası için teorik bir dolar kuru ('satın alma gücü paritesi') hesaplayıp yayımlamaktadır. Türk Lirasının satın alma gücü paritesi, Türkiye'de belirli bir mal hizmet kümesi satın alabilecek bir TL meblağı, ABDde aynı mal hizmet kümesini satın alabilecek tutarda dolara çevirecek TL/dolar oranıdır. Satın alma gücü paritesi piyasa kur değişmesinden etkilenmez. Satın alma gücü paritesi ABD dolarının ABDde mal hizmet satın alma gücü ile diğer ülkede ulusal paranın mal hizmet satın alma gücünün karşılaştırmasından ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası verilerinde 2012de Türkiye'de fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla cari kurla 10660 dolar, satın alma gücü paritesiyle 18186 dolar; İran'da fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla cari kurla 6578 dolar, satın alma gücü paritesiyle 16517 dolar idi. Piyasa kurları ile dolara çevrilen rakamlara göre Türkiye'de fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla İran'dakinin 1.6 katı idi; satın alma gücü paritesiyle dolara çevirilmiş fert başına gayrisafi yurt içi hâsılalarda Türkiye'nin rakamı İran'dakinin 1.1 katı idi. İkinci oran refah karşılaştırmasında gerçeği daha iyi yansıtır.

Fert başına gayrisafi yurt içi hâsılayı refah ölçüsü olarak kullanmakta bu ölçünün hesaplanışından kaynaklanan sorunlar da var.

Gayrisafi yurt içi hâsılaya piyasada satmak üzere yapılmayan üretim dâhil değildir. Evde yapılan geçimlik üretim, sosyal yardımlaşma faaliyetleri, sivil toplum örgütlerinin kâr amacı gütmeyen faaliyetleri toplumda refaha katkı yapar. Ama bunlar gayrisafi yurt içi hâsıla hesabına katılmaz.

Öte yandan gayrisafi yurt içi hâsılaya dâhil edilen bazı faaliyetlerin gerçekten refaha katkı yapıp yapmadığı tartışılabilir. Tüketiciye gerçek malûmat vermeyen reklam üretimi, sigara gibi sağlığa zararlı olduğu bilinen malların üretimi, silâh üretimi bunlara örnektir. Meselâ ruhsatsız ateşli silâh taşımanın serbest olduğu bir ülkede ateşli silâh üretimi ve satışları, silâhlı saldırılar ve silâhların yol açtığı kazalar ile bağlantılı sağlık hizmetleri, adliye hizmetleri, ceza infaz hizmetleri gayrisafi yurt içi hâsılada yer alır; ama bu mal ve hizmet üretiminin refah göstergesi sayılıp sayılmayacağı tartışılabilir.

Nihaî mal ve hizmetlerin üretiminde tabiat varlıklarının tükenmesi, gayrisafi yurt içi hâsılada hesaba katılmamaktadır. Havayı suyu kirleterek, ekolojik sistemleri tahrip ederek üretilen nihaî malların hizmetlerin değeri gayrisafi yurt içi hâsılaya dâhil edilmekte, ama bu üretimin olumsuz etkileri maliyet olarak hesaba katılmamaktadır. Safi yurt içi hâsılayı hesaplarken sabit sermayedeki aşınma ve yıpranma göz önünde bulundurulmasına kar-

şılık ekilen toprakların veriminde, ormanlarda, denizlerde balık stoklarında gerçekleşen tükenmenin millî muhasebede kaale alınmaması çelişkidir. Çevreci iktisatçılar gayrisafi yurt içi hâsıla hesaplamasına tabiatın yıpranmasını katmağa çalışmaktadır. Bu çabalara rağmen dünyada standart gayrisafi yurt içi hâsıla hesaplamasına tabiî kaynakların yıpratılması, tüketilmesi katılmamaktadır.

Bunlara ilâve olarak her ülkede tespit edilemediği için gayrisafi yurt içi hâsıla hesaplamasına girmeyen kayıt dışı faaliyetler vardır. İktisadî faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasında başlıca saik, vergi ödememek ve zorunlu sosyal sigorta primleri ödememektir. Bazı ülkelerde bu faaliyetlerin gayrisafi yurt içi hâsılaya oranının yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla rakamları gelirin toplum içinde nasıl dağıldığını göstermez. Fert başına gayrisafi yurt içi hâsılası aynı düzeyde olan iki ülkeden birinde kullanılabilir gelir hanehalkı arasında eşit dağılmakta, ikincisinde gelirin büyük kısmı sayısal olarak küçük bir azınlığın eline geçmekte ise, birincisinde genel refahın ikincisinden daha yüksek olacağı aşikârdır.

Nihayet gayrisafi yurt içi hâsıla ve fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla rakamları, hâsılayı üretenlerin çalışma şartları hakkında fikir vermemektedir. Hâsıla, işçileri daha uzun mesailerde çalıştırarak, daha hızlı bir tempoda çalıştırarak artırılabilir; hâsıla artışı emniyet tedbirlerini ihmal ederek iş yeri kazalarını artırma bahasına gerçekleştirilebilir. Gayrisafi yurt içi hâsıla rakamları, üretimin toplumsal maliyetini, insanların hayatlarını nasıl etkilediğini göstermez.

Bütün bu sorunlara rağmen fert başına gayrisafi yurt içi hâsıla, toplumların refahlarını karşılaştırmakta ve refah artışını izlemekte en çok kullanılan ölçüdür.

2.7 Fiyat endeksleri

Hâsıladaki dalgalanmaları azaltmak, istihdamı ve gelirleri istikrara kavuşturmak için uygulanabilecek politikalar bazan fiyatlar genel düzeyinde sürekli artışa yol açabilmektedir. Buna sebebiyet vermemek için fiyat istikrarını gözetmek gerekir. Fiyatlar genel seviyesindeki değişmeyi izleyebilmek için bunu ölçebilmek gerekir.

Fiyat artış oranını izleyenler, devleti yönetenlerden ve iktisatçılardan ibaret değildir. Vadeli ödemesi olan sözleşme yapanlar, ya da ödemelerin zamana yayıldığı sözleşme yapanlar (borç sözleşmeleri, ücret sözleşmeleri,

kira sözleşmeleri yapanlar) paranın satın alma gücünün ne oranda değişmekte olduğunu bilmek ister.

Çok sayıda fiyatın artışını ölçebilmek için fiyatların ortalamasını almak gerekir. Ancak bir tarihte çok sayıda mal ve hizmet fiyat ortalamasını bulmanın kendi başına bir anlamı yoktur. Örneğin "2000 yılında Van kentinde en çok tüketilen 1000 malın fiyatının ortalaması 78 TL idi" cümlesi işe yarar bir bilgi içermez. Buna karşılık "Van kentinde en çok tüketilen 1000 malın fiyat ortalaması 2000 yılından 2001 yılına yüzde 20 arttı" cümlesi işe yarar bir malûmat içerir.

Bu sebeple fiyat ortalamaları *endeks* şeklinde yayımlanır; yani ilk yılın ortalamasını yüze eşitleyerek ondan sonraki yılların fiyat ortalamaları ilk yılınkine oranlayarak yayımlanır. Örneğin 2000de bir kentte belirli malların hesaplanan fiyat ortalaması 78 TL, 2001de aynı mallarla hesaplanan ortalama 95 TL, 2002de hesaplanan ortalama 106 TL oldu ise 2000 yılının endeksi 100 olur; 2001 endeksi 122 (=95/78 x 100), 2002 endeksi 136 (=106/78 x 100) olur. Bu endeks dizisinde 2000 yılına 'temel yıl' denir.

Farklı mal ve hizmet kümeleri kapsayan farklı endeksler geliştirilmiştir. Genel fiyat enflasyonunu ölçmekte en yaygın kullanılan endeks Tüketici Fiyatları Endeksidir (TÜFE). Bu endekste, hane halkının tüketim harcaması yaptığı nihaî mallar ve hizmetler perakende satış fiyatlarının seyri izlenir. Bu endekste ithal tüketim malları da vardır. TÜFE genel anlamı ile hayat pahalılığını ölçer. Toplu sözleşme pazarlıklarında, asgari ücret tespitinde kullanılır.

Başka bir fiyat endeksi Toptan Eşya Fiyatları Endeksidir (TEFE). Bu endeks ülkede üretilen malların ortalama peşin toptan satış fiyat değişmelerini izlemeye yarar. Fiyatlara dolaylı vergiler (satış vergileri) dâhildir. Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin Tüketici Fiyatları Endeksinden farkı, TEFEnin tüketim malları yanısıra yatırım mallarını ve girdi olarak kullanılan malları (ham maddeler, ara malları) da kapsamasıdır. TEFEde hizmet fiyatları yoktur, çünkü hizmetlerin toptan satışı olmaz. TEFEde ithal mallar yoktur. Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin Tüketici Fiyatları Endeksinden başka bir farkı TEFEde hesaba katılan fiyatlarda perakende ticaret yapanların kârları yoktur.

Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE) üreticilerin ürettikleri malları ilk el satış fiyatlarının endeksidir. Katma Değer Vergisi ve diğer dolaylı vergiler ÜFEdeki fiyatlara dâhil değildir. Tarımsal ürünlerin üretici fiyatları "üreticinin eline geçen fiyat" diye isimlendirilir. ÜFE ülkede üretim maliyetlerinin artışını izlemekte işe yarar.

Bu endekslerin kapsadığı mal ve hizmetler birbirini tam tutmamakla birlikte, iktisatçılar bir dönemde TÜFE artış oranı ile TEFE ve ÜFE artış oranlarını kıyaslayarak fiyatlar genel düzey yükselmesinin sebepleri üzerine fikir yürütür. Örneğin belirli bir dönemde TÜFE artış oranı bariz ölçüde TEFE veya ÜFE artış oranlarını aşarsa, piyasada tüketici fiyat artışlarının talep baskısından, harcamaların çoğalmasından ileri geldiği; maliyet artışlarından kaynaklanmadığı ileri sürülebilir. Tersine, bir zaman aralığında TEFE ve ÜFE artış oranı TÜFE artış oranını aştığında, faktör maliyetlerinin mal ve hizmet fiyatlarından daha büyük oranda arttığına hükmedilebilir.

2.8 Fiyat endeks ağırlıklandırma yöntemleri

Fiyat endeksi hesaplarken göz önünde bulundurulan mal ve hizmet kümesinde birim fiyatların basit aritmetik ortalamasını esas almak isabetli değildir. Çünkü endeksi derleyenler için de, kullananlar için de tüm malların ve hizmetlerin önemi aynı değildir. Örneğin TÜFEyi hesaplarken bir paket damla sakızı ile bir somun ekmek fiyatını, tiyatroda koltuk bilet fiyatı ile belediye otobüs bilet fiyatını aynı ağırlıkla dâhil etmek anlamlı değildir. Endeksin anlamlı olması için, ortalamayı hesaplarken mal ve hizmetlerin nispî önemini yansıtan ağırlıklar kullanmak icap eder. İstatistik kurumu bu mülâhaza ile, TÜFEyi hesaplamaya başladığı yıl tertiplediği anketle hane halkı harcamalarının mal ve hizmet bileşimini tespit eder. Bu harcama bileşimindeki miktarlar TÜFEnin hesaplanmasında her fiyatın ağırlığını teşkil eder. Temel yılı takip eden her yıl piyasada gözlenen fiyatlar aynı ağırlıklarla çarpılır; bulunan fiyat ortalaması rakamı temel yılın rakamına bölünür; sonra 100 ile çarpılır. Böylece endeks oluşur.

Bu yöntemle hesaplanan endekse temel yıl ağırlıklı endeks denir. Bu endekse Laspeyres endeksi de denmektedir.

P fiyat, *Q* ağırlık (miktar) olmak üzere, *i* cari yıl, *0* temel yıl olmak üzere P_0^x temel yılda *x* malının fiyatı, P_i^x cari yılda *x* malının fiyatı, Q_0^x temel yılda *x* malının ağırlığı olmak üzere, *i* yılının fiyat endeksinin formülü $E=\frac{\sum_x P_i^x Q_0^x}{\sum_x P_0^x Q_0^x} X100$ olur. Örneğin 1996 temel yıl olmak üzere 2001 yılının endeksi $E=\frac{\sum_x P_{2001}^x Q_{1996}^x}{\sum_x P_{1996}^x Q_{1996}^x} X100$ olacaktır.

Laspeyres endeksinin bir sakıncası vardır. Zaman içinde tüketicilerin harcama bileşimi değiştikçe, temel yıl ağırlıkları tüketicilerin harcama davranışını temsil etmekten uzaklaşır. Bu durumda endeksin yararı azalır.

Onun için, temel yıl ağırlıklı endeks yayımlayan istatistik kurumları belirli aralıklarla yeni bir ağırlıklar kümesi tespit ederek yeni bir temel yıldan itibaren yeni endeks dizisi yayımlar.

Endekslerde kullanılan ağırlıkların zamanla geçerliğini yitirme sorununu çözmek için almaşık bir endeks hesaplama yöntemi geliştirilmiştir. Bunda her yılın fiyat endeksi hesaplanırken *o yılın* (cari yılın) ağırlıkları kullanılır. Buna cari yıl ağırlıklı endeks, ya da Paasche endeksi denmektedir.

P fiyat, *Q* ağırlık (miktar) olmak üzere, *i* cari yıl, *0* temel yıl olmak üzere P_0^x temel yılda *x* malının fiyatı, P_i^x cari yılda *x* malının fiyatı, Q_i^x cari yılda *x* malının ağırlığı olmak üzere, formülü

$E=\frac{\sum_x P_i^x Q_i^x}{\sum_x P_0^x Q_i^x} X100$ olur. Örneğin 1996 temel yıl olmak üzere 2001 yılının endeksi $E=\frac{\sum_x P_{2001}^x Q_{2001}^x}{\sum_x P_{1996}^x Q_{2001}^x} X100$ olacaktır.

Paasche endeksinde her yıl ağırlıklar değişmektedir. Bu da cari yıl ağırlıklı fiyat endeksinin zaafıdır: endeksteki değişmenin ne ölçüde fiyat artışlarını, ne ölçüde ağırlıklardaki değişmeyi yansıttığı anlaşılamaz.

Türkiye'de TÜFE, TEFE ve ÜFE Laspeyres formülüyle hesaplanmaktadır. TEFE 1981, 1987 ve 1994 temel yıllarından itibaren hesaplanmıştır. ÜFE 2003 temel yıllıdır.

Reel gayrisafi yurt içi hâsılanın anlatıldığı kısımda (2.4) gayrisafi yurt içi hâsıla cari fiyatlarla hesaplandığı gibi, fiyatlarda değişmenin etkilerini bertaraf etmek için sabit fiyatlarla da hesaplandığını gördük. Sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hâsıla ile, cari fiyatlarla hesaplanan gayrisafi yurt içi hâsıla elde olunca, bu ikisinden yeni bir fiyat endeksi türetilebilmektedir. Cari fiyatlarla hesaplanan gayrisafi yurt içi hâsılayı cari yılın herhangi bir geçmiş yılın fiyatları ile hesaplanmış gayrisafi yurt içi hâsılasına böldüğümüzde (yani bir yıla ait nominal gayrisafi yurt içi hâsılayı o yılın sabit fiyatlarla hesaplanmış gayrisafi yurt içi hâsılasına böldüğümüzde) cari yıl fiyatlarının gemişteki temel yıla kıyasla ne kadar arttığını gösteren bir fiyat endeksi elde ederiz. Bu endekste gayrisafi yurt içi hâsıladaki nihaî mal ve hizmet miktarları, ağırlıkları teşkil etmektedir. Her yılın endeks rakamında paydaki ve paydadaki ağırlıklar cari yıla ait üretim miktarları olduğundan, bu *cari yıl ağırlıklı* bir fiyat endeksi olmaktadır. Bu endekse *zımnî gayrisafi yurt içi hâsıla deflatörü* denmektedir. Formülü:

$E=\frac{\sum_x P_i^x Q_i^x}{\sum_x P_0^x Q_i^x} X100$ olmaktadır.

Meselâ 2010 yılı cari fiyatlarla gayrisafi yurt içi hâsılasını, 2005 fiyatlariyle 2010 yılı gayrisafi yurt içi hâsılasına böldüğümüzde işlem şöyle görünür:

$$E=\frac{\sum_{x} P^{x}_{2010} Q^{x}_{2010}}{\sum_{x} P^{x}_{2005} Q^{x}_{2010}} X100$$

Q^{x}_{2010} cari yıl ağırlıklarından, bunun cari yıl ağırlıklı bir fiyat endeksi olduğu görülmektedir. Bu endeks de 2005den 2010a fiyatlar genel düzeyi yükselme oranını ölçer.

Zımnî gayrisafi yurt içi hâsıla deflatörünün kapsadığı mallar ve hizmetler, gayrisafi yurt içi hâsıladaki nihaî mal ve hizmetlerdir. Ağırlıklar da mal ve hizmetlerin gayrisafi yurt içi hâsılada cari yıla ait miktarlarıdır. Bu endekse ithal mallar hizmetler dâhil değildir.

Yedinci tablodaki örnekte, 2010 yılında 2005 temel yıllı gayrisafi yurt içi hâsıla deflatörü (206/174) x 100 =118 olur.

Dokuzuncu tablo Türkiye'de birkaç fiyat endeksinin seyrini göstermektedir. Endeks artış oranlarındaki farklar, kapsadıkları mal ve hizmetlerin farklı olmasındandır.

9. Tablo
Türkiye'de fiyat endeksleri

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
TÜFE TÜİK 2003	100	109	117	129	140	155	164	178	190	207	222
Yİ ÜFE TÜİK 2003	100	111	120	131	140	157	159	173	192	204	213
İÜGE İTO 1995	100	111	120	133	148	167	181	200	212	233	252
TEFE İTO 1968	100	112	118	127	138	154	156	171	196	212	224

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Evds. (15.07.2014)

Tüketici fiyatları (TÜFE TÜİK 2003): Türkiye İstatistik Kurumunun 2003 temel yıllı tüketici fiyat endeksi.

Yurt içi üretici fiyatları (Yİ ÜFE TÜİK 2003): Türkiye İstatistik Kurumunun 2003 temel yıllı yurt içi üretici fiyat endeksi.

İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi (İÜGE İTO 1995): İstanbul Ticaret Odasının 1995 temel yıllı ücretliler geçinme endeksi. Karşılaştırma kolaylığı için 2003=100 yapıldı.

Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE İTO 1995): İstanbul Ticaret Odasının 1968 temel yıllı toptan eşya fiyatları endeksi. Karşılaştırma kolaylığı için 2003=100 yapıldı.

3

Harcama ve Üretim Muhasebe Denklemleri

3.1 Tüketim, tasarruf ve yatırım

Bu kısımda bazı temel makroiktisadî değişkenler arasındaki muhasebe bağlantılarını inceleyeceğiz. Makroiktisadî sebep-sonuç ilişkilerini anlayabilmek için önce tasarruf, yatırım ve dış ticaret arasındaki mantıkî bağları anlamak gerekir.

Önce tahlili basit tutmak için geçici olarak *kapalı* bir ekonomi tasavvur ediyoruz. Yani dış âlemle iktisadî ilişkileri (ticareti, ülkeler arası faktör gelir akımlarını vs.) yok sayalım. Kamu kesimini de geçici olarak görmezden gelerek yok sayacağız. Özel firmalarından ve hane halkı kesiminden ibaret basit bir ekonomi tasavvur ediyoruz.

Firmalar birçok mal ve hizmetten oluşan bir hâsıla üretmektedir. Hâsılayı Y harfi ile gösterelim. Devleti, vergileri ve dış âlemle faktör geliri alış verişini yok saydığımızdan, Y hem gayrisafi yurt içi hâsılayı, hem de millî geliri temsil eder. Bu hâsılaya eşit değerde faktör gelirleri oluşmaktadır. Y simgesini faktör gelirleri olarak okuduğumuzda, hanehalkı kesiminin kullanılabilir gelirini ve firmalarda dağıtılmayan kârları kapsamaktadır.

Hane halkı, kullanılabilir gelirinin bir kısmı ile tüketim yapmaktadır. Hane halkının tüketim harcamalarını C harfiyle gösterelim. Hane halkının kullanılabilir gelirinden tüketimde harcadığından arta kalanı, ve firmalarda dağıtılmayan kârlar, tüketimde kullanılmayan hâsılaya denk gelmektedir. *Hâsılanın tüketimde kullanılmayan kısmına tasarruf denir.* Hane halkının parasal gelirinden bir kısmını tüketime harcamama kararlarıyla ve firmaların kârının bir kısmını dağıtmama kararlarıyla ortaya çıkan bu tasarrufu S harfiyle gösterelim. Bu söylediklerimize göre, $Y = C + S$ olur. Tasarruf edilen hâsılanın bir kısmı, hane halkının kullanılabilir gelirinden

yapmadığı tüketime tekabül eder. Yani hâsıladan tasarruf edilen mallar kısmen hane halkının parasal gelirinden yaptığı parasal tasarrufa tekabül eder.

Hâsıladan tasarruf edilen malların bir kısmı da firmalarda biriken, dağıtılmayan kârlara tekabül eder. Çünkü firmalarda kalan kârlara tekabül eden malları da kimse tüketimde kullanamaz.

Tasarruf, ülkenin hâsılasında tüketimde kullanılmayan mallardır. Hâsıla, tüketim ve tasarruf birer akım değişkenidir (birimi TL/yıl olabilir).

Bu ekonomide hâsılanın bir kısmını hane halkı tüketim harcamalarıyla satın almaktadır. Nihaî mal ve hizmetlere yapılabilecek diğer harcama türü, hane halkının ve firmaların yatırım harcamalarıdır. Hane halkı konut inşa ederek yatırım yapar. Firmalar üretim kapasitesini genişletmek için harcama yaparak, konut inşa ederek ve stok biriktirerek yatırım yapar.

Yatırım kelimesi *tüm* mamul, ham madde, yarı mamul stok değişmelerini kapsayacak şekilde tanımlandığında, bu ekonomide tasarruf edilen tüm mallar, tanım gereği yatırım rakamına girer. Zira: (1) firmalar, tasarruf edilen malların bir kısmını üretim kapasitesini genişletmek için satın alır, kullanır; (2) firmalar ve hane halkı tasarruf edilen malların bir kısmını konut inşa etmekte kullanır; (3) firmalar üretilip tüketilmeyen, diğer maksatlarla da talep edilmeyen mallardan bir kısmını stok biriktirmek için talep eder; firmalar kendi ürettikleri malları stoklayabilir ya da başka firmalardan stoklama maksadı ile mal satın alabilir. Nihayet (4) hâsılada üretilip tüketilmeyen mallardan üretim kapasitesini genişletmekte, konut yapmakta ve stok biriktirmek için *talep edilmeyen mallar, firmaların iradesi ve isteği dışında stok olarak birikir.* Firmaların isteği dışında stok birikmesini de yatırım kavramına dâhil edersek, bu basit kapalı ekonomi modelinde, hâsılanın bir kısmı tüketimde kullanılmış olur, kalanı da yatırım tanımına girer.

Firmalarda stok birikmesini inceleyelim. Firmalar, üretimde sürekliliği sağlamak için üretimde kullandığı ham maddelerden ve ara mallarından bir miktar yedek bulundurur. Maksat, ham madde temininde veya ara malı temininde gecikme veya aksama olması hâlinde üretimin kesilmesine meydan vermemektir. Firmalar beklenmedik talep artışını karşılamak için de kendi mamullerinden bir miktar stok tutar.

Her firma yöneticisinin bir stok pòlitikası vardır. Stok tutmanın maliyeti vardır: bir miktar işletme sermayesi stokta donmuş durur; stoklanan mallar bozulabilir; stokların tutulduğu mekânın –kira– maliyeti vardır. Bu sebeple firmalar için fazla stok tutmak akıl kârı değildir. Ama kifayetsiz

stok bulundurmanın da maliyeti vardır: ham madde ve ara malı tedarikinde aksama üretimi aksatabilir; mamul stoku tükendiğinde satış fırsatları elden kaçar ve müşteri kaybettirebilir. Firmalar genellikle üretimleriyle veya satışlarıyla belirli nispette stoklar bulundurmağa çalışır. Firma yöneticileri stok politikalarını hâliyle şartlara göre değiştirebilir. Meselâ ham madde tedarikinde belirsizliğin artması firmaları daha çok ham madde stoklamağa sevk edebilir. Veya ham madde tedarikinin aksamayacağına dair güvenin artması firmaları daha az ham madde stoklamağa sevk edebilir. Faiz hadlerinde artış veya depo kiralarında artış firmalarda daha az stok tutma eğilimi yaratabilir.

Bir firma yöneticisi firmanın depolarında mamul stokunun hedeflediğinin üzerine çıktığını müşahede ettiğinde, gayriiradî –istenmedik– stok birikmesi olmaktadır. Satış, üretim planlarında tahmin edilenin altına düşmüştür. Tersine, bir firmanın mamul stoku hedeflenenin altına düşerse, gayriiradî stok azalması olmaktadır. Gayriiradî stok azalması beklenmedik bir talep ve satış artışını işaret ettiğinden, firma yöneticilerini memnun eder. Gayriiradî stok birikmesi veya erimesi sürdüğünde firma yöneticilerini üretim kararlarını değiştirmeğe sevk eder.

Daha sonra yapacağımız teorik incelemede firmaların iradî stok değişmesiyle firmalarda gayriiradî stok değişmesi ayırımı önem kazanacağından burada üzerinde durulmaktadır. Ne var ki istatistiklerde bütün stok değişmeleri gayrisafi sermaye yatırımına dâhil olmaktadır. İstatistik kurumları, firmaların planlayarak stok biriktirmesini veya azaltmasını, firmalarda irade dışı stok birikmesinden ve erimesinden ayırt etmez.

Sonuçta hâsıla, tüketim talebi artı yatırım talebi artı planlanmayan stok değişmelerine eşittir. Planlanmış tüm yatırımlar ile planlanmamış stok değişmelerinin toplamını I harfiyle gösterirsek, önceki cümleyi $Y = C + I$ şeklinde ifade edebiliriz.

$Y = C + S$ ve $Y = C + I$ denklemlerini bir araya getirince $S = I$ bulunur. Yani, tanım gereği, kapalı bir ekonomide bir zaman diliminde tasarruf edilen malların değeri, yatırımların değerine eşittir – bu cümlede yatırıma gayriiradî stok değişmeleri dâhildir.

3.2 Kamu sektörü

Basit modele kamu sektörünü ekleyelim. Kamu sektöründe harcamalar kamu kesimi tüketim harcamaları (G^C) ve kamu kesimi yatırım harcamalarından (G^I) ibarettir. Kamu tüketim harcamaları, devletin kamu hizmetleri-

ni (sağlık, eğitim, adalet, asayiş, ulaştırma, belediye hizmetleri, savunma vs. hizmetleri) üretmekte yaptığı harcamalardır. Kamu kesimi gelirlerini (T) ile temsil edelim. Kamu kesiminin gelirleri vergiden ibaret olsun. Bunların üçü de akım değişkenidir.

Devlet vergileri faktör gelirlerinden alır. O hâlde modelde hanelerin kullanılabilir geliri ve firmaların dağıtılmayan kârlar toplamı $Y - T$ olur. $Y - T = C + S$ denklemi, faktör sahiplerinin kullanılabilir gelirini tüketime (C) ve parasal tasarrufa (S) tahsis ettiğini göstermektedir. Parasal tasarruf, hâsılanın tüketim için satın alınmamış kısmının değerine (tasarruf edilen malların değerine) eşittir.

Kamu tüketim harcamaları (G^C) kamu kurumlarının hem harcaması hem de üretimidir. Kamu yatırım harcamaları (G^I) kamu kurumlarının yatırım mallarına yaptığı harcamadır. Bunlar hâsılaya dâhildir. Onun için $Y = C + I + G^C + G^I$ yazabiliriz. Kamu yatırım harcamaları G^I, kamu kurumlarının iradî yatırım harcamalarını ve kamu kurumlarında gayriiradî stok değişmelerini kapsamaktadır.

Bu durumda $Y - T = C + S$ ve $Y = C + I + G^C + G^I$ denklemlerinden

$S - I = G^I - (T - G^C)$ yazılabilir. Bu denklemi inceleyelim.

$S - I$ özel kesimin *tasarruf fazlası*dır. Özel kesim (hane halkı ve firmalar), S kadar tasarruf ederek hâsılanın bir kısmını *özel tüketim dışında kullanıma* arz etmektedir. Özel kesimde I kadar da (gayriiradî stok değişmesi dâhil) yatırım olmaktadır. $S - I > 0$ olursa, özel kesim tasarruf etmekte, yatırım yapmakta ve yine de bir tasarruf fazlası gerçekleştirmektedir; yani tüketim dışı kullanıma amade mal arzı ortaya çıkarmaktadır. Aksine $S - I < 0$ ise, özel kesim tasarruf etmekte, yatırım yapmakta fakat tasarrufu yatırımlarına yetmemektedir. Bu durumda özel kesimin *tasarruf açığı* vardır. Tasarruf açığı yerine *yatırım fazlası* da denebilir.

Kamu kesimi de tasarruf veya yatırım fazlası verebilir. Kamu kesimi, hâsıladan T kadarını satın alacak şekilde özel kesimin parasal gelirine el koymuştur. Bu, kamu kesiminin geliridir. $(T - G^C)$, kamu gelirleri ile kamu tüketim farkıdır. Devletin gelirinden kamu tüketiminde harcamadığı (kamu hizmeti üretmekte kullanmadığı) kısım, *kamu kesiminin tasarrufu*dur. Devlet gelirinden bir kısmını kamu tüketim harcamasında kullanmazsa, hâsılanın $T - G^C$ farkı kadar kısmı, başka amaçlarla kullanılmaya amade olur. Kamu kesiminin gerçekleştirdiği bu tasarrufu, örneğin kamu kurumları yatırımlarda (G^I harcamalarında) kullanabilir.

$(T - G^C) - G^I$ farkı, kamu kesim tasarrufu ile (gayriiradî stok değişmesi dâhil) kamu yatırımları arasındaki farktır; yani *kamu kesiminin tasarruf fazlası*dır. $(T - G^C) - G^I > 0$ olur ise kamu kesiminde tasarruf fazlası vardır. Bunu $T - (G^C + G^I) > 0$ şeklinde yazarsak, kamu kesimi gelirleriyle yaptığı tüm kamu harcamalarından bir miktar gelir artakalmaktadır, diyebiliriz.

$(T - G^C) - G^I < 0$ olduğunda *kamu kesiminde tasarruf açığı* vardır. Kamu kesiminde yatırım kamu kesiminde tasarrufu aşmaktadır. Bu eşitsizliği de $T - (G^C + G^I) < 0$ olarak yazdığımızda, kamu kesiminin gelirleriyle kullanabileceği hâsıla payından daha fazla harcama (kamu tüketimi ve kamu yatırımı) yaptığı görülmektedir. Bu tasarruf açığı, kamu kesiminin *yatırım fazlası* olarak da ifade edilebilir. Bu da kamu kesiminin kendi dışında bir kaynaktan tasarruf kullandığı anlamına gelir. Bu vaziyette kamu kesimi, gelirleri (T) ile satın alabileceği mal ve hizmetlerden daha fazlasını satın almaktadır.

$S - I = G^I - (T - G^C)$ denklemine, veya aynı denklemin $I - S = T - G^C - G^I$ şekline bakarak, bu basit ekonomi hakkında dört cümle kurabiliriz: (1) özel kesimde tasarruf fazlası varsa kamu kesiminde tasarruf açığı olur; (2) özel kesimde tasarruf açığı varsa kamu kesiminde tasarruf fazlası olur; (3) kamu kesiminde tasarruf fazlası varsa özel kesimde tasarruf açığı olur; (4) kamu kesiminde tasarruf açığı varsa özel kesimde tasarruf fazlası olur. Bu denklemler, iki kesimde açıkların ve fazlaların nedenselliği üzerine birşey iddia etmemektedir. Sadece kavramlar arasında tanımlardan ortaya çıkan ilişkileri anlatmaktadır.

3.3 Açık ekonomi

Kapalı ekonomi varsayımını kaldırarak ülkenin dış âlemle mal ve hizmet ticaretini modele ekleyelim.

İthal edilen mallar - hizmetler, ülkede tüketimde ve yatırımda kullanılabilecek hâsılaya dış âlemden gelen bir ilâvedir. İthal mallar, başka toplumların yaptığı tasarruflardır; zira bir ülkenin ithal ettiği mallar başka ülkelerde üretilip tüketilmemiş mallardır. Bir ülkeye ithalat yapılıyor ise o ülkede yurt içi harcamaların bir kısmı ithal mallara, ithal hizmetlere yapılmaktadır.

Bir ülkenin ihracatı, başka toplumların ülkede üretilen mallara ve hizmetlere yaptıkları harcamalardır. İhraç edilen mallar, ülkede üretilip tüketilmemiş mallardır; yani mal ihracatı da ülkenin tasarrufundan yapılır.

Bu tespitleri ekleyince hâsıla ve harcama denklemimiz

$Y + M = C + I + G^C + G^I + X$ hâlini alır.

M mal ve hizmet ithalatı, X mal ve hizmet ihracatıdır.

Bunu $Y - T = C + S$ ile birleştirirsek

$S + (T - G^C) + M = I + G^I + X$ yazabiliriz.

Bu denklemin sol tarafında ülkede *kullanılabilecek tasarrufun kaynakları* yazılmıştır: özel kesimin tasarrufu (S) ve kamu kesiminin tasarrufu ($T - G^C$) ve dış âlemin tasarrufu. Denklemin sağ tarafında ise bütün bu *tasarrufların kullanım şekilleri* görülmektedir: özel yatırım (I), kamu kesim yatırımı (G^I) ve ihracat (X).

Yukardaki denklemi şöyle yazmak da mümkündür:

$(S - I) + (T - G^C - G^I) = (X - M)$. Bunda *özel kesimin tasarruf fazlası*, *kamu kesiminin tasarruf fazlası* ve *ülkenin dış ticaret fazlası* arasındaki ilişki görülmektedir.

10. Tablo
Makroiktisadî tasarruf kullanma ihtimalleri

	$S-I$	$T-G^C-G^I$	$X-M$
A	+	+	+
B	−	−	−
C	+	−	−
D	+	−	+
E	−	+	−
F	−	+	+

Onuncu tablo özel kesimde, kamu kesiminde ve dış ticarette tasarruf fazlası veya tasarruf açığının mümkün olan bütün bileşimlerini göstermektedir. A, B, C, D, E ve F dört ülke olarak düşünülebilir, ya da bir ekonomide dört ayrı dönemde ortaya çıkan farklı makroiktisadî manzaralar olarak düşünülebilir. Bunları birer ülke olarak tasavvur edelim.

A ülkesinde özel kesimde tasarruf fazlası vardır. Bu ülkede kamu kesimi de vergi gelirlerinden daha az harcama yaparak tasarruf fazlası vermektedir. Özel kesimin ve kamu kesiminin tasarruf fazlalarının kullanılabileceği bir tek mahreç var: dış ticaret.

A ülkesinde tasarruf fazlası sebebiyle ihracatın ithalatı aştığı söylenebilir. Ülke tasarruf fazlası olan malları ihraç etmektedir. Öte yandan ülke-

de firmaların ihracattaki başarısı, firmaların çok kâr geliri kazanmasına imkân vermekte; dağıtılmayan kârlar sayesinde özel tasarruflar yüksek seviyede olabilir. Yani çok ihracat, ülkede tasarrufu yüksek tutabilir. Şöyle de olabilir: devlet ithalatı kısıtladığı için hane halkı ithal tüketim malı bulamamakta ve bu da hane halkını kullanılabilir gelirinden parasal tasarruf yapmağa teşvik edebilir.

B ülkesinde özel kesimde tasarruf açığı vardır: özel yatırımlar özel tasarrufları aşmaktadır. Bu ülkede kamu kesimi de vergi gelirlerinden daha çok harcama yaptığından kamu kesiminde de tasarruf açığı vardır. Özel kesimin ve kamu kesiminin tasarruf açıkları, dış ticaret açığına tekabül etmektedir: bu toplum tüketimini ve yatırımlarını başka toplumların tasarruflarıyla (ithalat - ihracat farkıyla) karşılamaktadır. Bunun sebepleri özel tasarrufların azlığı olabilir; kamu gelirlerinin azlığı (devletin vergi toplayamaması) olabilir; özel yatırım harcamalarının yüksek seviyesi olabilir; kamu yatırım harcamalarının yüksek miktarı olabilir; kamu tüketim harcamalarının çok olması olabilir. Öte yandan, dış ticaret açığı da ülkede yatırım ve tasarruf seviyelerini etkileyebilir. Çok ithalat yapılıyorsa bu hane halkını çok ithal malları tüketmeğe veya firmaları çok miktarda ithal yatırım malları satın yapmağa teşvik edebilir. Özel kesimde tasarruf açığı bu sebeple de ortaya çıkabilir.

C ülkesinde özel kesimde tasarruf fazlası görünmektedir. Kamu kesiminde tasarruf açığı var. Kamu kesiminde tasarruf açığı, özel kesimindeki tasarruf fazlasından daha yüksek olduğundan ülke dış ticarette açık vermektedir; ithalat fazlası var.

D ülkesinde özel kesimin tasarruf fazlası, hem kamu kesimindeki tasarruf açığını karşılamakta, hem de dış ticaret fazlası gerçekleştirerek başka toplumların tasarruf açığını karşılayabilmektedir.

E ülkesinde dış ticaret açığı var. Kamu kesiminde tasarruf fazlası, özel kesimde tasarruf açığı var. Dış âlem ve kamu kesimi, özel kesimin tasarruf açığını karşılamaktadır. İthalat fazlası özel tüketimi teşvik ettiğinden özel tasarruf açığı ortaya çıkabilir; ithalat fazlasının özel yatırımları teşvik etmesi de özel tasarruftaki açığa sebebiyet verebilir.

F ülkesinde kamu kesiminde tasarruf fazlası, hem özel kesiminde tasarruf açığını hem de (dış ticaret fazlasıyla) başka ülkelerdeki tasarruf açıklarını karşılamaktadır.

$(S - I) + (T - G^C - G^I) = (X - M)$ denklemi, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik anlatmamaktadır. Bu denklemde hangi tasarruf açığının

hangi tasarruf fazlasına sebep olduğu, ve hangi tasarruf fazlasının hangi tasarruf açığına neden olduğu hakkında malumat yoktur. Onun için bir ülkede tablodaki A, B, C, D, E ve F durumlarından biri ortaya çıkıp siyasî sorun hâlinde geldiğinde, bunu düzeltmek için ne politika uygulamak gerektiği üzerinde ihtilâf çıkabilmektedir. Örneğin bazı araştırmalar dış ticaret açığının özel kesimde özel tasarrufları azalttığını ortaya koymuştur. Buna karşılık IMF ve Dünya Bankası, geçmişte dış ticarette açık veren çevre ülkelerinde kamu kesiminde bütçeyi denkleştirmelerini ve özel tasarruf gayretini artırmalarını teşvik etmiştir. Yani bu kurumlar, çevre ülkelerinde dış ticaret açığının yurt içinde tasarruf açığının *sebebi* değil de *sonucu* olarak görmeyi tercih etmektedir.

$(S - I) + (T - G^C - G^I) = (X - M)$ denkleminin farklı yorumlanmasına bir örnek olarak 1980li yıllarda ABD ile Japonya arasındaki ticaret ihtilâfı gösterilebilir. O yıllarda ABD Japonya ile ticaretinde büyük açık vermekte idi. ABDde hanehalkı kesiminin kullanılabilir gelirine oranla tasarruf düşük, Japonya'daki yüksekti. ABDde federal devlet sürekli bütçe açığı vermekte idi; Japonya'da devlet bütçesi denkti. ABD federal hükûmeti Japonya hükümetlerini halkını çok tasarruf etmekten caydırmağa ikna etmeğe çalışmakta; Japonya devletini ABD mallarına karşı gizli korumacılıkla ithalatını kısıtlamağa çalışmakla suçlamakta; ithalatı zorlaştıran uygulamalardan vazgeçirmek için Japonya devletine baskı yapmakta idi. Japon yöneticileri ise ABD ile ticaretlerinde gerçekleşen fazlayı Amerikalı hane halkının tasarruf oranının düşüklüğüne ve ABDde bütçe açığına mal etmekteydi. Japonya devleti, ticaret dengesini sağlaması için ABD federal devletinden bunları düzeltmesini talep ediyordu.

11. Tablo
Türkiye ekonomisinde genel denge

	2011	2012	2013	2011	2012	2013
	Cari fiyatlarla (milyar TL)			GSYİH içinde yüzde paylar		
Toplam tüketim	1101	1200	1349	84.8	84.8	86.5
Kamu	140	164	187	10.8	11.6	12.0
Özel	961	1037	1162	74.0	73.2	74.5
Toplam yatırım	313	288	305	24.1	20.4	19.6
Kamu	53	62	74	4.1	4.4	4.7
Özel	260	226	231	20.0	16.0	14.8
Sabit sermaye yatırımı	287	291	315	22.1	20.6	20.2
Kamu	53	60	75	4.1	4.2	4.8
Özel	233	231	240	18.0	16.3	15.4
Stok değişmesi	26	-3	-10	2.0	-0.2	-0.6
Kamu	0	2	-1	0.0	0.2	0.0
Özel	26	-5	-9	2.0	-0.4	-0.6
Toplam yurt içi talep	1414	1489	1654	108.9	105.2	106.1
Net mal ve hizmet ihracatı	-115	-73	-95	-8.9	-5.2	-6.1
Mal ve hizmet ihracatı	308	373	408	23.7	26.4	26.2
Mal ve hizmet ithalatı	424	446	503	32.6	31.5	32.3
Gayrisafi yurt içi hâsıla	1298	1416	1559	100.0	100.0	100.0
Net faktör gelirleri	-13	-12	-16	-1.0	-0.9	-1.0
Net dış âlem cari transferleri	3	2	2	0.2	0.2	0.1
Gayrisafi millî harcanabilir gelir	1288	1406	1546	99.2	99.3	99.1
Kamu harcanabilir geliri	188	205	232	14.5	14.5	14.9
Kamu tüketimi	140	164	186	10.8	11.6	12.0
Kamu tasarrufu	48	41	45	3.7	2.9	2.9
Kamu yatırımı	53	62	74	4.1	4.4	4.7
Kamu tasarruf yatırım farkı	-6	-21	-29	-0.4	-1.5	-1.8
Özel harcanabilir gelir	1100	1201	1314	84.7	84.8	84.3
Özel tüketim	961	1037	1162	74.0	73.2	74.5
Özel tasarruf	139	164	151	10.7	11.6	9.7
Özel yatırım	260	226	231	20.0	16.0	14.8
Özel tasarruf yatırım farkı	-120	-61	-80	-9.3	-4.3	-5.1
Toplam yurt içi tasarruf	187	206	197	14.4	14.5	12.6

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı Yıllık Programlar.

Açıklama: 2013 rakamları 2014 Yıllık Programındaki gerçekleşme tahminleridir.

On birinci tabloda Türkiye'de gösterilen yıllarda özel kesimde tasarrufun özel yatırıma yetmediği, kamu kesiminde de tasarrufun kamu yatırımına yetmediği görülmektedir. İki kesimin birlikte yol açtığı yatırım - tasarruf farkı, mal ve hizmetlerde dış ticaret açığına tekabül etmektedir.[8] 2013te tasarrufların ve yatırımların gayrisafi yurt içi hâsıladaki paylarının azalması dikkati çekmektedir.

3.4 Tasarruf yatırımda nasıl kullanılabilir?

Bir ülkede üretilen hâsılanın tüketilebilir olduğunu, tüketilmeyen kısmının yatırımda kullanılabilir olduğunu varsayageldik. Pratikte bu ne anlama gelir? Tüketim harcamaları azalıp tasarruflar arttığında, tasarruf edilen mallar tüketim malları ise, bunlar yatırımda nasıl kullanılabilir? Ya da yatırım harcamaları azalıp tüketim harcamaları arttığında, satılmayan yatırım malları artan tüketim talebini nasıl karşılar? Bir ekonomide hane halkı tüketim harcamalarını azaltıp tüketim malı cinsinden tasarrufu artırırsa, aynı zamanda firmalar kapasite genişletici veya konut inşa yatırımlarını artırmak isterse, bu firmalar tüketim malı cinsinden tasarruftan yararlanabilir mi? Ya da tersi olursa, iradî yatırımlar azalıp tüketim harcamaları arttığında hâsılada satılmayan yatırım malları (inşaat malzemesi, tornalar, frezeler, kamyonlar) artan tüketim talebini nasıl karşılayacaktır? Bu sorular yerindedir; basit modelin varsayımları ile geçiştirilemez; cevaplandırılmak ister.

Bir kere firmalar mal stokladığında bu mallar hem tasarruf edilmiş olur; aynı zamanda yatırıma sayılır; firmaların mal stoklaması tasarrufla yatırımı aynı kararla gerçekleştirir. Firmalar tüketim mal stoklarını artırdığında dahi bu stok artışı, tanım gereği, yatırımdır.

Bazı tüketim malları aynı zamanda yatırım malıdır; satın alana göre, ya tüketim harcama rakamına ya da yatırım harcama rakamına girer. Binek otomobili, hırdavat, bazı mutfak levazımatı bunlara örnektir. Tasarruf edildiğinde yatırımda kullanılmağa müsaittir.

Bazı üretim tesislerinde tüketim malı üretim hattı, yatırım malı üretim hattına kolayca dönüştürülebilir; aynı şekilde yatırım malı üretim hattı da tüketim malı üretim hattına dönüştürülebilir. Binek otomobili üreten tesislerde minibüs, kamyonet üretimine geçilebilir, ya da tersi yapılabilir.

8 Tabloda dış ticaret açığının yurt içi yatırım - tasarruf farkına tam eşitlenmemesi, tasarruflar hesaplanırken tüketimin yurt içi faktör gelirlerinden değil, *gayrisafi millî harcanabilir gelirden* çıkarılarak bulunmasıdır. Tabloda görüldüğü gibi harcanabilir gelir, yurt içi factor gelirlerine net faktör gelirlerini ve net dış âlem cari transferlerini ekleyerek bulunmuştur.

Tasarruf tüketim malları cinsinden yapılmış ise, bu tasarruflar ihraç edilip, yatırım malları ithal edilebilir. Ya da yatırım malları ihraç edilip tüketim malları ithal edilebilir.

Tasarruf arttığı için tüketim mallarında arz fazlası olursa, aynı zamanda yatırım mallarında veya inşaat malzemesinde talep fazlası ortaya çıkarsa, bu arz ve talep fazlaları sanayicileri tüketim malı üretimini azaltıp yatırım malı üretimini, inşaat malzemesi üretimini artırmaya sevk eder. Yatırım mallarında arz fazlası, tüketim mallarında talep fazlası ortaya çıkarsa, bu da sanayicileri yatırım malı üretimini kısıp tüketim malı üretimini artırmaya sevk eder. Yani stoklarda birikme ve azalma, piyasalarda fiyat değişiklikleri, sipariş listelerinin uzaması ve kısalması sonucu zamanla gayrisafi yurt içi hâsılanın bileşimini tüketim malı ve yatırım malı talebindeki değişikliğe intibak eder.

Hizmetlerde üretimle tüketim aynı anda vuku bulur. Firmalar yatırımlarında bir hizmetten daha az kullandığında hane halkı o hizmetten daha çok tüketebilir, çünkü hizmet üretim kapasitesi ikisine de hizmet sunabilir. Meselâ nakliyat şirketlerinin hizmeti firmaların yatırımlarında da kullanılabilir, hane halkının tüketiminde de kullanılabilir.

Bu imkânları göz önünde tutunca, hâsılayı gereğinde tüketilebilen, gereğinde yatırımda kullanılabilen mallar ve hizmetler olarak tasavvur etmenin bizi gerçeklerden çok uzaklaştırmadığını kabul edebiliriz.

4

Millî Gelir Teorisi

Sistematik makroiktisadî tahlilin önünü açan, gayrisafi yurt içi hâsılanın nasıl belirlediğine ilişkin Keynes'in nazariyesidir.

Keynes 1936da yayımlanan *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* isimli kitabında rayiç olan teoriyi 'klasik iktisat' diye, kendinden önceki bütün iktisatçıları 'klasikler' diye isimlendirdi. Bu sebeple makroiktisat ders kitapları Keynes'in yaptığı gibi, Keynes'ten önce ortaya atılmış ve Keynes'in eleştirdiği makroiktisadî önermeleri topluca klasik diye isimlendirir; klasik – neoklasik ayırımına dikkat etmez. Çağımızda klasik iktisadın devamcıları esas itibariyle Ricardo ve Marx'ın takipçileridir. Keynes'in eleştirdiği liberal iktisadî görüşleri savunanlar neoklasik akıma mensuptur. Bu sebeple bu kitapta liberal görüşler neoklasik diye vasıflandırılmaktadır.

4.1 Say Yasası

Keynes'in kuramının nasıl bir yenilik teşkil ettiğini anlamak için, ondan önceki yaygın görüşü kısaca incelemekte fayda var.

19. yüzyılda bir ekonomide toplam mal ve hizmet üretim seviyesinin belirlenişine ilişkin Say Yasası denilen bir önerme vardı. Bunu ortaya atan Jean-Baptiste Say (1767–1832) neoklasiklerden önceki klasik iktisatçılardandı. Say Yasasını neoklasik iktisatçılar da benimsemişti. Say Yasasının iddiası şöyledir: ekonomide faktör sahipleri gelirlerini tümüyle tüketimde ve yatırımda harcar. Üreticiler (firmalar) üretim kararı vererek üretim yapıp, faktör sahiplerine üretimin maliyeti kadar ücret, faiz, kira ve kâr dağıttığında, faktör sahipleri üretilmiş olan nihaî mal ve hizmetler değerine eşit harcama yapar.

Faktör sahipleri gelirlerinin bir kısmını tüketimde harcar. Tüketimde harcanmayan gelirler, faktör sahiplerinin parasal tasarrufunu teşkil eder. Hâsılanın tasarruf edilen kısmı, mutlaka iradî olarak yapılan yatırımlarda kullanılır. Sebebi şudur: faktör sahiplerinin parasal tasarrufları borç, kre-

di vs. yoluyla yatırım yapan firmalara sunulur. Ödünç verilebilir fonlar teorisine göre, borç vermek üzere parasal tasarruf arzı firmaların borç para talebini aşarsa faiz haddi azalır; faiz haddinin azalması faktör sahiplerini tasarrufu azaltmağa sevk eder, firmaları daha çok borçlanarak yatırım yapmağa teşvik eder. Sonuçta tüketimde harcanmayan parasal gelirler kadar yatırım harcaması olur. Aksine şayet firmaların yatırım yapmak maksadiyle borç talebi, borç vermek isteyenlerin parasal tasarruf arzını aşarsa faiz haddi yükselir. Faiz haddinin yükselmesi faktör sahiplerini tasarrufu artırmağa teşvik eder, firmaları daha az borçlanmağa sevk eder. Tasarruf artar, yatırım azalır; sonuçta yine tüketimde harcanmayan parasal gelirler kadar yatırım harcaması olur. Özetle Say Yasasına göre faiz haddinin artıp azalması, parasal tasarrufla firmaların yatırım harcamalarını (yani ödünç fon arzı ile ödünç fon talebini) denkleştirir. Neticede genel olarak *tüketim harcamaları ve yatırım harcamaları, üretilen tüm hâsılanın değerine eşit olur.*

Say'a göre kimse gelirinden yaptığı tasarrufu para olarak tutmaz; hane halkı parasal gelirinin bir kısmını tüketimde harcar, parasal tasarrufunu da borç verir. Borçlanan da bunu mutlaka yatırımda (veya tüketimde) kullanır. Onun için üretilen hâsılaya eşit bir toplam harcama (talep) ortaya çıkar. *Ekonomide genel bir mal arz fazlası görülmez.*

Say Yasasına göre bir zaman diliminde bir sektörde arz fazlası oluşabilir; üretilen mallar satılmayabilir; planlanmayan stok birikmesi olabilir. Zira bazı üreticiler, mallarına talebi yanlış tahmin ederek talep edilmeyen mallar üretebilir; veya talebin çok üstünde bir hizmet üretme kapasitesi kurabilir. Ancak bir sektörde mal veya hizmet arz fazlası varsa, mutlaka başka bir veya birkaç sektörde talep fazlası oluşur. Yani faktör gelirleri toplamı, üretilen nihaî mal ve hizmet değer toplamına eşitse, bir sektörde arz fazlası ortaya çıktığında mutlaka başka bir sekörde talep fazlası vardır. Sektör sektör arzlarla taleplerin uyuşmadığı durumlarda firmalar yaptıkları hataları görüp üretimi talebe göre ayarlar.

Say'a göre bir sektörde, bir piyasada fazla üretimden kaynaklanan geçici sıkıntı olabilir; ama ekonomi çapında, bütün piyasaları saran bir üretim fazlası olmaz. Bütün sektörleri etkileyen bir talep yetmezliği olamaz. Her mal ve hizmet arzı kendi talebini yaratmaz, ama toplam mal - hizmet arzı kendine eşdeğerde toplam talep yaratır.[9]

9 Say Yasasına Mahreçler Kanunu da denir. Mahreç, çıkış yeri, çıkma yeri; satış yeri, piyasa demektir.

Neoklasik iktisatçılar Say Yasasını benimsediğinden 1930lu yıllara kadar faktör piyasaları dâhil, mal ve hizmet piyasalarında genel bir arz fazlası ortaya çıkamayacağını iddia edegeldi.

1929 buhran döneminde, iktisatçıların hâsılanın belirlenişine ilişkin benimsediği, bildiği teori buydu. Ama buhran tecrübesi bu görüşü yalanladı; çünkü o dönemde buhranlı ekonomilerde bütün sektörlerde firmalar ürettiğini satamaz hale geldi, üretimini kısmak zorunda kaldı ve üretim kapasitesini kullanamamanın sıkıntısı çekti. Keynes 1936da kitabında Say Yasasını eleştirdi ve kendi kuramını ortaya koydu.

4.2 Keynes'in gelir harcama modeli

Keynese göre tüm üretim faktörlerinin tam istihdam edilmediği bir ekonomide, toplam hâsılayı belirleyen, toplam harcamalardır. Toplam harcamalara toplam talep de denir, bazen efektif talep de denmektedir. Tek tek firmalar, piyasada mallarına talebi tahmin ederek üretim yapar. Mallarına talep arttığında üretimi artırırlar. Talep azaldığında üretimi kısarlar. Ama kapitalist ekonomide harcamaları tüm üretim kapasitesini kullandıracak düzeye getiren bir mekanizma yoktur.

Onun için Keynesçi makroiktisadî tahlil, *tüm üretim faktörlerinin tam istihdam edilmediği* yani işsizliğin olduğu ve firmaların üretim kapasitelerini tam kullanmadığı bir ekonomiyi inceler.

Keynes'in teorisini incelemeye, kapalı ve devletsiz bir modelle başlayacağız. Modelde fiyatlar düzeyinde değişme üzerinde durmayacağız. Fiyatları sabit varsayacağız. Burada dikkatimizi reel değişkenler üzerinde topluyoruz.

Hâsılayı belirleyen toplam harcamalar, basit modelimizde tüketim ve iradî yatırım harcamalarından, yani hane halkının ve firmaların iradî harcamalarından teşekkül eder. Toplam hâsılayı belirleyen, toplam harcamalardır cümlesini $Y = C + I$ şeklinde yazabiliriz. Yalnız bu, yukarıda (3.1 kısmında) yazdığımız $Y = C + I$ denkleminden iki yönden farklıdır. Birincisi burada sebep - sonuç ilişkisi vardır. Yani sağdaki harcamalar soldaki hâsılayı belirlemektedir.

İkinci fark, burada I sadece *iradî yatırım harcamalarını* kapsamaktadır. İncelediğimiz teori çerçevesinde *yatırım kelimesi iradî yatırım harcamalarını kasteder; gayriiradî stok değişmesi yatırıma dâhil değildir.*

Toplam harcamalar sadece toplumun iradî harcamalarını kapsadığından (yani iradî yatırım harcamalarını ve zaten her zaman iradeye bağlı

olan tüketim harcamalarını kapsadığından), bu modelde hâsıla (Y) her zaman diliminde harcamalara ($C + I$) eşit olmayabilir. Çünkü hâsılayı belirleyen, firmaların üretim kararlarıdır. Bu üretim kararları firmaların talep tahminlerine dayanır. Öte yandan hane halkının tüketim kararları değişir. Firmaların üretim kapasitesini genişletmek için harcama kararları değişir. Firmaların ve hanelerin konut inşa harcama kararları değişir. Firmaların stok biriktirme veya azaltma kararları değişir. Öyle olunca herhangi bir zaman diliminde harcamalar toplamı hâsılayı aşabilir. Veya bir zaman diliminde harcamalar hâsıladan az olup, üretilen hâsılanın tümü satılmayabilir. Bütün bu üretim kararlarını ve iradî harcama kararlarını anbean uyuma sokan bir mekanizma yoktur. Onun için herhangi bir zaman diliminde hâsıla (Y), harcamalar toplamına ($C+I$) eşit olmayabilir.

Bir zaman diliminde hâsıla (Y) harcamalar toplamından ($C+I$) yüksek olduğunda, firmalarda istenmedik şekilde stoklar birikir; mal sipariş listeleri kısalır; hizmet işletmeleri kapasitelerini tam kullanamaz. Bunu üzerine firmalar üretimi kısar. Böylece hâsıla toplam harcamaların seviyesine iner.

Bir zaman diliminde toplam harcama ($C + I$), hâsıladan (Yden) çok olabilir. O zaman firmalar talebi karşılamak için stoklarından satış yapar. Firmaların mamul stokları azalır. Mal sipariş listeleri uzar. Bazı işletmelerin önünde kuyruklar oluşabilir. Bu gelişmeler firmaları üretimi artırmağa sevk eder; böylece hâsıla, toplam harcamaların seviyesine yükselir.

Bu teoriye göre firmaların üretme kararları, hane halkının ve firmaların harcama kararlarına intibak ettiğinde $Y = C + I$ denklemi sağlanır. Yani $Y = C + I$ bir *denge* denklemidir; hâsıla dengeye geldiğinde hâsılanın seviyesini gösteren bir denklemdir. Modelde tüm hanelerin tüketim ve konut inşa etme kararlarının, firmaların üretim kapasitesini genişletme, konut inşa etme, mal stoklama veya stok azaltma kararlarının ve firmaların satış tahminlerinin gerçekleştiği bir zaman diliminde $Y = C + I$ olur.

Bu basit modelde hâsıla faktör gelirlerine eşittir, çünkü model kapalıdır ve kamu kesimi göz önünde bulundurulmamaktadır. Faktör gelirleri ya tüketime harcanır ya da tasarruf edilir: $Y = C + S$. Tasarruf (S), hâsılanın tüketilmeyen kısmı ($Y - C$) olarak tanımlandığından, bu denklem tanım gereği *daima* varittir.

$Y = C + S$ ile $Y = C + I$ denklemlerinden $I = S$ denklemi türetilebilir. $Y = C + I$ ancak dengede doğru olduğundan, $I = S$ de ancak dengede sağlanır. Yani tasarruflar herhangi bir zaman fasılasında iradî yatırımlara eşit

olmayabilir. İradî yatırım harcamaları tasarrufların değerini aşarsa ($I > S$ olursa), o dönemde $C + I > C + S$ olur. Tanım gereği $Y = C + S$ olduğundan, bu eşitsizlik $C + I > Y$ yazılabilir. Besbelli harcamalar hâsıladan fazladır; genel bir talep fazlası vardır. Sonuçta iradî yatırım harcamaları tasarrufların değerini aştığında, mal ve hizmet piyasalarında talep fazlası görülür. Firmalar üretim kararlarını değiştirip hâsılayı artırır. Hâsıla harcamaların seviyesine yükselir; tasarruflarla yatırımlar eşitlenir.

Tasarrufların değeri yatırım harcamalarını aştığı zaman ($I < S$ olduğunda), aynı muhakeme ile $C + I < C + S = Y$ yani $C + I < Y$ bulunur. Sonuçta tasarruflar yatırımları aştığında harcamalara nispetle fazla hâsıla üretilmektedir; mal ve hizmet piyasalarında arz fazlası olduğu manasına gelir. Firmalar hâsıla üretimini azaltır. Hâsıla harcamaların seviyesine düşer; tasarruflarla yatırımlar eşitlenir

Bu model, *gelir harcama modeli* diye isimlendirilmektedir.

Model, bir veya birkaç iktisadî değişkenin nasıl belirlendiğini denklemlerle, matematiksel ifadelerle izah eden bir kuramdır. Modelin denge değerini izah ettiği iktisadî değişkenlere modelin içsel değişkenleri denir. Modelde belirlenişi izah edilmeyen değişkenlere dışsal değişken denir.

Gelir harcama modelinin bu en basit şekli, ekonomide gayrisafi yurt için hâsılanın nasıl belirlendiğini izah eder. Tek içsel değişkenli (yani tek bilinmeyenli) bir tek denklemden ibarettir. Bu hâliyle modelde tüketim harcamaları ve yatırım harcamaları dışsal değişkendir; yani modelin açıklamadığı ama modelde içsel değişkeni etkileyen değişkenlerdir.

Modelde denge, modelde (modelin tasvirlerine göre) içsel değişkenlerin karar kıldığı, değişme göstermediği sayısal değerleridir. İktisadî modellerde dengenin bir anlamı içsel değişkenlerin böyle karar geldiği değerleridir; dengenin başka bir yorumu ise modeldeki içsel değişkenlerle alâkalı bütün faillerin (hane halkının, firmaların) plan ve beklentilerinin gerçekleşmesidir. Modelin denge durumunda (ceteris paribus[10]) failler planlarını, davranışlarını, kararlarını değiştirmez.

4.3 Tüketim Harcamaları

Makroiktisadî araştırmada temel saik işsizliği azaltmak olduğuna göre, hâsılayı belirli seviyeye getirecek politikaları keşfetmek için harcama kalemlerinin nasıl belirlendiğini teker teker incelemek gerekir.

10 Ceteris paribus iktisatta "dışsal değişkenler değişmedikçe" anlamında kullanılan Latince bir ifadedir.

Hâsılayı belirleyen harcamaların başında özel tüketim harcamaları gelir. Altıncı tabloda özel tüketim harcamalarının genel olarak gayrisafi yurt içi hâsılaya oranının yüksek olduğu görülebilir.

Tüketim harcamaları birçok etkenden etkilenir. Tüketim harcamalarının seviyesini en çok etkileyen, hane halkı kesiminin geliridir. Gelir arttıkça tüketim harcamaları artar, gelir azaldıkça tüketim harcamaları azalır.

Keynes hane halkı kesiminin geliri arttığında tüketim harcamasını aynı oranda artırmadığını; geliri azaldığında da hane halkının tüketimini aynı oranda azaltmadığını iddia etti. Başka bir ifade ile, hane halkı, geliri değiştiğinde alıştığı tüketim seviyesini aynı oranda değiştiremez.

Tüketim harcamalarının gelire oranına (C/Y) tüketim eğilimi veya ortalama tüketim eğilimi denir. Keynes'in yukardaki görüşünü bu kavramı kullanarak şöyle söyleyebiliriz: gelir arttıkça ortalama tüketim eğilimi azalır. Yüksek gelirli hanelerde tüketim eğilimi, düşük gelirli hanelerdekinden düşüktür. Düşük gelirli hanelerin ortalama tüketim eğilimi yüksek gelirlilere kıyasla daha yüksektir.

Keynes'in bu tüketim teorisine *mutlak gelir hipotezi* denmektedir.

Keynes'in mutlak gelir hipotezini sağlayan tüketim fonksiyonu $C = C_0 + cY$ şeklinde yazılır. c gelirde değişmenin ne kadarının tüketim harcamasına yansıdığını gösteren, birden küçük pozitif bir rakamdır. c katsayısına marjinal tüketim eğilimi denir. Meselâ aylık gelir 100 TL arttığında tüketim harcaması 70 TL artıryorsa, marjinal tüketim eğilimi 0.7dir.

C_0, gelir seviyesinden etkilenmeyen tüketim seviyesini gösteren bir sayıdır. Tüketim harcamalarını etkileyen etkenlerden gelir dışındakileri C_0 temsil edebilir. Örneğin, tüketim harcamalarını etkileyen başka bir etken, hane halkının servetidir. Meselâ bazı ülkelerde konutların piyasa değerinin artması sonucu konut sahibi hane halkı servetinin yükseldiğini hissettiğinde tüketim harcamalarını artırdığı gözlenmektedir.[11] Tüketim harcamalarını etkileyen servet artışı gibi etkenler denklemde C_0 nin artması ile temsil edilebilir.

$C = C_0 + cY$ şeklinde yazılan tüketim fonksiyonu, Kenyes'in "gelirleri arttığında ortalama tüketme eğilimi azalır" önermesini sağlar:

$$C = C_0 + cY \Rightarrow \frac{C}{Y} = \frac{C_0}{Y} + c$$

11 Konut fiyatlarının artması gerçekte toplumun servetini artırmaz; bu sadece bir fiyat artışıdır; konut miktar artışı değildir. Ama mikro ölçekte konut sahibi bir hanehalkı servetinin parasal değeri yükseldiğinde veya yükseldiğini sandığında, gelirinden daha çok tüketim yapabilir. Bu da toplam harcamaları artırdığından hâsılayı artırır; makroiktisadî etkileri olur.

Tüketim harcamaları fonksiyonu yukardaki gibi yazıldığında, gelir (Y) arttıkça tüketim eğilimi (C/Y) besbelli azalır.

Hane halkının parasal tasarrufu, parasal gelirden tüketimde harcanmayan kısımdır: $S = Y - C$.

Keynes'in tüketim fonksiyonunda, hane halkının tasarrufu da gelirin fonksiyonu olmaktadır: $S = Y - (C_0 + cY) = - C_0 + (1 - c)Y$. Hane halkının geliri arttığında tasarrufunu artırır.

$(1 - c)$ katsayısına marjinal tasarruf eğilimi denmektedir. Marjinal tasarruf eğilimi s harfiyle de gösterilir. Tasarrufun gelire oranına (S/Y) ortalama tasarruf eğilimi denir; tasarruf eğilimi veya tasarruf oranı da denir. Gelir ve tüketim harcamaları akım değişkeni olduğundan, tasarruf da bir akım değişkenidir. Burada tasarruf kelimesiyle, bir zaman aralığında hane halkının gelirinden tüketim harcamalarında kullanmadığı kısım kastedilmektedir.

Bu basit modelde hâsılayı belirleyen öteki harcama kalemi, firmaların iradî yatırımlarıdır. Keynes'e göre yatırımlar, cari gelirden çok etkilenmez. Onun için, basit gelir harcama modelinde (iradî) yatırımlar dışsal bir değişken olarak muamele görür: $I = I_0$.

Gelir harcama modeline tüketim fonksiyonunu ekledikten sonra tasarruf ve planlanan yatırımlar arasındaki ilişkiyi yeniden ele alabiliriz. Yapılmakta olan tasarruf, yapılmakta olan yatırım harcamalarını aştığında ($S > I_0$ olduğunda), firmalar ürettiklerini satamadığından hâsıla üretimini azaltır. Gelirler azalır. Bu da tasarrufları azaltır, çünkü tasarruflar gelirin fonksiyonudur. Tasarruflar azala azala yatırımların seviyesine indiğinde, hâsıla da harcamalar seviyesine inmiştir; mal ve hizmet piyasalarında arz fazlası kalmaz; ekonomi dengeye varır.

Yapılmakta olan yatırım harcamaları yapılmakta olan tasarruftan çok ise ($S < I_0$ olduğunda) mal ve hizmetlere harcamalar hâsıla üretimini aştığından firmalar hâsılayı artırır. Gelirler yükselir. Gelirler yükseldikçe hanelerin ve firmaların gerçekleştirdiği tasarruf artar. Hâsıla ve gelirler arttıkça, tasarruflar da arta arta yatırımların seviyesine vardığında, hâsıla da toplam harcamaların seviyesine varır; mal ve hizmet piyasalarında talep fazlası kalmaz; yapılan tasarrufla yapılan yatırım harcamaları eşitlenmiş olur; ekonomi dengeye gelir.

Modelde dışsal değişkenlerde bir değişme olsa (meselâ yatırım harcamalarının seviyesi değişse), anlatılan intibak mekanizması hâsıla ile harcamalar arasında tekrar yeni bir denge kurar.

Keynes tüketim harcamalarının belirlenişini gösteren fonksiyonun istikrarlı olduğu kanısında idi. Yani $C = C_0 + cY$ fonksiyonu kısa sürede de-

ğişme göstermez. Gerçekten toplumların anî buhranlar dışında tüketim davranışlarını kısa sürede çok değiştirmediği gözlemlerle sabittir.

Gelir arttığında ortalama tüketim eğiliminin azaldığı ve gelir azaldığında ortalama tüketim eğiliminin arttığı yolundaki varsayım, hanehalkının geliri arttığında ve azaldığında tüketim alışkanlıklarını değiştirmek istemediği şeklinde yorumlanabilir. Bu varsayım yüksek gelirli ailelerde tasarruf oranının düşük gelirli ailelere kıyasla daha yüksek, fakir ailelerde tüketim oranının zenginlere nispetle daha yüksek olduğu gözlemine de uygundur.

Bu gözlemden şöyle bir sonuç da çıkmaktadır: millî gelirde işçi sınıfının payı artıp, kâr-faiz-kira gelir sahiplerinin payı azaldığında, gelir dağılımı yüksek tüketim eğilimli aileler lehine ve düşük tüketim eğilimli aileler aleyhine değiştiğinden toplumun genel tüketim eğilimi (C/Y) artar. Millî gelirde işçi sınıfının payı azalıp, kâr-faiz-kira gelir sahiplerinin payı arttığında, gelir dağılımında düşük tüketim eğilimli ailelerin payı artıp yüksek tüketim eğilimli ailelerin payı azaldığından toplumun genel tüketim eğilimi (C/Y) azalır, genel tasarruf eğilimi (S/Y) artar. Kısaca, ortalama tüketim eğilimi, gelir dağılımında değişmeden etkilenir.

Ne var ki, gelir dağılımı genel olarak kısa sürede çok değişmez. Gelir harcama modelinde gelir dağılımında değişmenin makroiktisadî etkileri ele alınmaz. (Gelir dağılımında değişmenin harcamalar üzerinde etkisini daha sonra toplam arz - toplam talep modelinde tekrar göreceğiz.)

4.4 Otonom harcamalar ve çarpan

Gelir harcama modelinde tüketim harcamalarını gelire bağlı bir fonksiyon olarak ve yatırımları dışsal değişken olarak tespit ettik. Buna göre harcamalar toplamını $C_0 + cY + I_0$ yazabiliriz. Bu harcama unsurları ikiye ayırılabilir. Bunlardan cY, gelire bağlı bir harcama unsurudur. C_0 ve I_0 gelire bağlı olmayan harcama unsurlarıdır. Gelire bağlı olmayan harcamalara otonom harcama denmektedir. C_0 ve I_0 otonom harcamadır. Gelire bağlı harcama unsuruna (cY) ise uyarılmış harcama denmektedir; yani gelirin uyardığı bir harcamadır.

Bir kısım harcamaların uyarılmış, bir kısım harcamaların otonom olduğu gelir harcama modelinde hâsılanın denge seviyesini belirleyen, otonom harcamalar olmaktadır. Harcamaların tümü uyarılmış olsa, hâsıla bir dengeye gelemez. Çünkü uyarılmış harcamalar hâsılaya bağlıdır, hâsıla da uyarılmış harcamaların etkisi altındadır. Bu ikisinin etkileşmesinden denge oluşmaz.

Hâsılanın dengesini belirlemekte otonom harcamaların işlevini zihnî bir deney ispatlar. Otonom yatırım harcamalarının olmadığı ve otonom tüketim harcamalarının olmadığı bir ekonomi tasavvur edelim. Harcamaların tamamen uyarılmış olduğunu, yani ($C = cY$) şeklinde tüketim harcamalarından ibaret olduğunu farz edelim. Bu durumda gelir - harcama denklemi ($Y = C$ yani $Y = cY$) olur. c belli iken bu denklemin Y için çözümü sıfırdır ($Y = 0$). Böyle bir ekonomide hâsılanın (gelirin) sıfıra inmesinin açıklaması şudur: Firmalar Y_1 kadar hâsıla üretse, cY_1 kadar tüketim talebiyle karşılaşacaktır. $Y_1 > cY_1$ olduğundan arz fazlası oluşacak, gayriiradî stok birikecek; firmalar talebe göre üretimi kısarak cY_1 kadar hâsıla üretecektir. Bu durumda hane halkına cY_1 kadar faktör gelirleri ödenecek; bu gelirden $c(cY_1)$ kadar tüketim harcaması olacaktır. Tüketim harcaması üretimden az olduğundan, yani $cY_1 > c(cY_1)$ olduğundan, üretilen hâsıla tümüyle satılamayacak, arz fazlası görülecek, firmalar tekrar üretimi kısacaktır... Marjinal tüketim eğilimi (c) birden küçük kaldıkça bu süreç devam ederek hâsılanın azala azala sıfıra kadar inmesi gerekir.

Bu tasvir elbette gerçekçi değildir. Toplumun geliri azaldıkça gelirinden tüketime ayırdığı payı artırır, tasarrufun payını azaltır; yani marjinal tüketim (c) eğilimi sabit kalmaz, artar. Marjinal tüketim eğilimi arta arta 1 değerine ulaşsa ($c = 1$ olsa), bu defa $Y = cY$ denklemi $Y = 1 \times Y$ olur. Bu denklemin de çözümü yoktur. Ne kadar hâsıla üretiliyorsa o kadar tüketildiği, veya ne kadar tüketiliyorsa o kadar hâsıla üretildiği anlamına gelir. Bu cümle de hiçbir şey izah etmemektedir.

Sonuç: harcamaların kısmen uyarılmış kısmen otonom olduğu gelir harcama modelinde, *sistemi manalı bir dengeye getiren, otonom harcamalardır.*

Otonom harcamalarda bir değişme hâsılanın denge değerini nasıl, ne kadar etkiler? Bunu cevaplandırmak için gelir - harcama denklemini ($Y = C_0 + cY + I_0$) hâsıla (gelir) terimi Y için çözelim. Yli terimleri sola çekip bir - iki aritmetik işlem yaparak

$Y = \frac{1}{(1-c)} (C_0 + I_0)$ yazılabilir.

Burada $\frac{1}{(1-c)}$ katsayısına çarpan denir. Çoğaltan da denmektedir. Çarpan, otonom harcamalardaki bir miktar artış veya azalışın hâsılayı bunun kaç katı artırdığını veya azalttığını gösteren katsayıdır. Marjinal tüketme eğilimi birden küçük olduğundan, çarpan birden büyüktür. $c = 0.7$ olsa çarpan 3.3 olur. $c = 0.8$ olsa çarpan 5 olur. Gelir harcama modeline göre otonom harcamalarda artış veya azalış, kendinden büyük hâsıla değişmesine yol açar.

Değişkenlerdeki değişmeyi Δ (delta) harfiyle gösterirsek

$\Delta Y = \frac{1}{(1-c)} (\Delta C_0 + \Delta I_0)$ yazılabilir; yani otonom harcamalardaki bir değişme, çarpan kadar katlanarak hâsılayı değiştirir.

Çarpan neden birden büyüktür? Otonom harcamalarda bir birim artış hâsılayı neden bir birimden daha çok artırmaktadır? Açıklaması şöyledir. Otonom harcamalar (meselâ yatırım I_0 harcamaları) ΔI_0 birim arttığında, firmalar hâsılayı bu kadar artırır. Bu hâsıla artışı işçi ve sair faktör istihdamını artırır. Hane halkının faktör gelirleri $\Delta Y = \Delta I_0$ kadar arttığından, hane halkının tüketim harcamaları da $c\Delta Y = c\Delta I_0$ birim artar. Bu tüketim harcama artışı, firmaları hâsılayı tekrar tüketim harcama artış miktarınca artırmağa sevk eder. Bu hâsıla artışı istihdamı ve gelirleri tekrar artırdığından, $c\Delta Y = c\Delta I_0$ kadar gelir artışı sebebiyle tüketim harcamaları da $c(c\Delta Y) = c(c\Delta I_0)$ kadar artar. Tüketim harcamalarının $c(c\Delta Y) = c(c\Delta I_0)$ kadar artması üzerine firmalar hâsılayı yeni tüketim artışı kadar artırmağa gider; hâsılayı $c(c\Delta Y) = c(c\Delta I_0)$ kadar artırır. Bu da yine hane halkına istihdam ve gelir artışı sağladığından tüketim harcamaları tekrar artar; $c(c(c\Delta Y)) = c(c(c\Delta I_0))$ kadar artar... Bu süreç devam eder. Neticede ilk yatırım harcama artışı üzerinden zaman ilerledikçe hâsıladaki değişme

$$\Delta Y = \Delta(I_0) + c\Delta(I_0) + c(c\,\Delta(I_0)) + c(c(c\Delta(I_0))) + c(c(c(c\Delta(I_0)))) + \ldots$$

olur. Bunu

$\Delta Y = \Delta(I_0)[1 + c + c^2 + c^3 + c^4 + \ldots.]$ şeklinde yazabiliriz.

$c < 1$ olduğundan yukardaki sonsuz geometrik dizinin sonlu bir toplamı vardır:

$$1 + c + c^2 + c^3 + c^4 + c^5 \ldots. = \frac{1}{1-c}.$$

Bu rakam daha önce bulduğumuz çarpan katsayısıdır.

Çarpanın formülünde görüldüğü gibi, marjinal tüketim eğilimi ne kadar büyük ise çarpan da o kadar büyük olur. Çünkü bir toplumda marjinal tüketim eğilimi ne kadar yüksek ise, hâsıla ve hane halkının faktör gelirleri her arttığında o kadar çok tüketim artışına yol açıp firmaları o kadar çok hâsıla artırmağa sevk eder.

Otonom harcamalardaki azalış da çarpanı tersine işleterek, yeni dengede hâsılayı otonom harcama azalışından daha çok azaltır.

Ama dinamik tahlilden (olayın zaman içinde aşama aşama anlatılmasından) görüldüğü gibi, çarpan tam etkisini sonsuz sürede gösterir. İktisadî tahlilde sonsuz sürenin bir manası yoktur. Yine de çarpan tahlili, otonom harcamalarda bir artışın veya azalışın hâsılayı *makul bir süre*

içinde dahi harcamadaki değişmeden daha çok artırdığını veya azalttığını göstermektedir. Örneğin bir ülkede marjinal tüketim eğilimi 0.75 olsa çarpan 4 olur. Böyle bir marjinal tüketim eğilimiyle, otonom harcamalardan birinde artış vukuunda, hâsılanın otonom harcamadaki artışın dört katına yakınsaması sonsuz sürede gerçekleşir. Ama bu ülkede otonom harcamalar arttığında hâsıla bir yıl içinde çarpanın etkisiyle otonom harcamadaki artışın bir buçuk veya iki katı kadar artıyor ise, bu da dikkate değer bir etki değil midir?

Çarpan, kapitalist ekonomilerde otonom harcamalar değiştikçe hâsılanın neden çok dalgalandığını, neden şiddetli konjonktür hareketlerine maruz kaldığını izah etmektedir. Yatırım harcamalarındaki artış ve azalış hâsılada kuvvetli etkiler yapabilmektedir. İşsizliğin yüksek olduğu bir ülkede yatırım harcamalarını artırmakla hâsıla ve istihdam artırılabilir. Keynes, devletin para politikası ile özel yatırım harcama seviyesini nasıl etkileyebileceğini anlattı. Öğretmenin kolaylığı açısından, Keynes'in yatırım, faiz ve para teorisini sonraya bırakıyoruz. Bunu takip eden kısımda, devletin üretim kapasitesinin tam kullanımını sağlamak, işgücü istihdamını artırmak için Keynes'in önerdiği diğer çareyi inceleyeceğiz. Özel tüketim harcamaları (C) ve özel yatırım harcamaları (I_0) hâsılayı düşük istihdamlı bir dengeye getirdiğinde, devlet hâsılayı artırmak için özel yatırımları artırmağa çalışmak dışında ne yapabilir? Kamu harcamalarını artırabilir.

4.5 Gelir harcama modelinde maliye politikası

Gelir harcama modeline kamu kesimini ekleyelim. Kamu kesimi, merkezî hükümet teşkilatını (bakanlıkları, katma bütçeli kuruluşları), kamu iktisadî teşebbüslerini (KİTleri), kamu sosyal güvenlik kurumlarını ve mahallî idareleri (belediyeleri, il özel idarelerini), kamu fonlarını ve döner sermaye işletmelerini kapsar. Kamu kesimini teşkil eden bütün bu kurum ve işletmeleri özel firmalardan ayırt eden, kamu kurumlarının kâr amacı gütmemesi; kamu kurumlarının kanunlarla kurulması; kamu kurumlarında gelir sağlayan ve harcama belirleyen kuralların kanunlarla (vergi kanunu, bütçe kanunu gibi mevzuatla) tespit edilmesidir. Bu kurallara ve uygulamalara maliye denir.

Kamu kurumlarının çeşitli gelirleri ve harcamaları vardır. Bir kısmının özerk bütçesi vardır. Burada inşa ettiğimiz basit modelde kamu kesimini bütçesi olan tek bir örgüt gibi tasavvur edeceğiz. Bazı kamu kurumlarının bütçeleri arasında aktarmalar da yapıldığından, hepsini tek bir bütçesi olan

bir kurum gibi düşünmek çok yanıltıcı olmaz. Kamu kesimi kelimesini devlet kelimesiyle aynı anlamda kullanacağız.

Kamu kesiminde tüketim ve yatırım harcamalarının tümünü G harfiyle, kamunun tüketim (hizmet üretme) harcamalarını G^C harfiyle, kamu yatırım harcamalarını G^I harfiyle, kamunun gelirlerini T harfiyle ve kamunun transferlerini H harfi ile temsil edelim.

Kamu gelirlerinin, hane halkının ve firmaların geliriyle orantılı olduğunu kabul edelim. Devletin faktör gelirlerinden sağladığı gelirin esas itibariyle vergiler olduğunu varsayarak bu vergi oranlarının ortalamasını t ile gösterelim. Bu varsayımla kamu gelirleri hâsılayla yani faktör gelirler toplamıyla orantılı olur: $T = tY$.

Gerçekte, vergi gelirleri gelirle tam orantılı değildir. Bir ülkede vergi gelirlerinin hâsılaya oranı da sabit değildir. Ayrıca, kamu kesiminin vergi dışında da gelirleri vardır: harçlar, para cezaları, kamu iktisadî teşebbüslerinin kârları ve sosyal güvenlik kurumunun faiz ve kira gelirleri gibi. Ama bir ekonomide hâsıla arttığında vergi gelirlerinin ve toplam kamu gelirlerinin arttığı, hâsıla azaldığında vergi gelirlerinin ve toplam kamu gelirlerinin azaldığı gözlenen bir gerçektir. Sebebi bellidir: Vergilerden bir kısmı doğrudan vergidir: gelire ve servete salınan vergilerdir. Hâsılanın arttığı ve azaldığı dönemde gelirler de aynı şekilde artar ve azalır, ve servetin birçok unsurlarının değeri (gayrimenkul fiyatları, tahvil ve hisse değerleri) de artabilir veya azalabilir. Yani hâsıla arttığı zaman doğrudan vergiler artar; hâsıla azaldığı zaman doğrudan vergiler azalır. Vergilerden bir kısmı da dolaylı vergidir; mal ve hizmet alımı satımı üzerinden alınır. Hâsıla arttığında ve azaldığında bu alışverişlerin de toplam değeri artıp azaldığından, dolaylı vergi gelirleri de hâsılayla aynı yönde değişir. Sonuçta kamu gelirlerinin hane halkının faktör gelirleriyle yani hâsıla ile orantılı olduğunu varsayımı ($T = tY$) bizi gerçekten çok uzaklaştırmaz.

Kamu kesiminde merkezî devlet teşkilatında kamu harcamaları (G), transferler (H) ve kamu gelir (T) hedefleri, bütçe kanunu ile belirlenir. Bütçenin denkliği daima sağlanmaz veya sağlanamaz. Kamu kesiminin diğer kurumlarını da düşünürsek (sosyal güvenlik kurumlarını, yerel yönetimleri, kamu iktisadî teşebbüslerini, döner sermaye işletmelerini vs.) bunların tümünün gelirleriyle giderlerinin eşit çıkma ihtimali de zayıftır. Onun için tahlilimizde kamu harcamaları (G), transferler (H) ve kamu gelirleri (T) arasında bir denklik öngörmüyoruz: devlet kamu harcamaları (G), transferler (H) ve kamu gelirleri (T) değişkenlerinden herhangi birini diğerlerini değiştirmeden değiştirebilir.

Modele kamu kesimini ilâve etmemizle harcamalar toplamı $C + I + G$ olmaktadır.

Transferler devletin gelirlerinden hane halkının gelirine yapılan parasal aktarmalardır (veya firmalara parasal aktarma yoluyla hane halkının gelirine yapılan aktarmalardır). Transferler *doğrudan* mal - hizmet üretimi uyarmadığından, gelir - harcama denklemine ayrı bir harcama kalemi olarak katmak makul değildir. Transferleri modelde hane halkının kullanılabilir gelirine katmak daha doğrudur. Böylece hane halkının kullanılabilir geliri $Y - T + H$ yahut $Y - tY + H$ ya da $Y(1- t) + H$ olmaktadır: faktör gelirleri artı transferler eksi vergiler.

Bu durumda tüketim harcamalarını kullanılabilir gelirin fonksiyonu olarak yeniden yazmak gerekir:

$C = C_0 + c(Y - tY + H)$.

Bu değişikliklerle hâsılayı belirleyen gelir - harcama denklemi

$Y = C + I_0 + G$ ya da $Y = C_0 + c(Y - tY + H) + I_0 + G$ hâlini almaktadır. Bunda hâsıla terimlerini solda toplarsak çarpanlı gelir - harcama denklemine ulaşırız:

$$Y = \frac{1}{1-c(1-t)} (C_0 + cH + I_0 + G)$$

Otonom harcama değişmelerinin hâsılaya etkisini gösteren çarpanlı gelir- harcama denklemi

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c(1-t)} (\Delta C_0 + c\Delta H + \Delta I_0 + \Delta G)$$ olur.

Vergi oranı (t) çarpanın paydasında, çarpanın sayısal değerini azaltan bir unsur olarak yer almaktadır. Vergi oranı yükseldiğinde çarpan azalır. Ama buna rağmen, vergi oranı bir (yani yüzde 100) olmadıkça, çarpan yine de birden büyük bir rakam olmaktadır. Vergi oranı zaten yüzde 100 olmaz.

Şimdi, çalışmak isteyen çok sayıda işsiz insanın bulunduğu ve firmaların üretim kapasitesini düşük oranda kullandığı bir ülkede devletin gayrisafi yurt içi hâsılayı artırmak için maliye politikasını nasıl kullanabileceğini gösterebiliriz.

Kamu kesiminin kamu hizmeti üretme harcamaları ('cari harcamalar' ya da kamu tüketim harcamaları) ve kamu kesiminin yatırım harcamaları, gelir - harcama modelinde otonom harcamalar arasında yer almaktadır. Kamu tüketim harcamalarında artış aynı zamanda kamu hizmet üretimini artırır; dolayısiyle hâsılayı artırır. Kamu yatırım harcamalarında artış da yatırımda kullanılan mal ve hizmetlere talebi artırır; bu da hâsıla artışı sağlar. Kamu kesiminde tüketim veya yatırım harcamalarında yapılacak bir artışın denge hâsıla değerine etkisini aşağıdaki denklem göstermektedir:

$\Delta C_0 = \Delta I_0 = \Delta H = 0$ iken, $\Delta Y = \frac{1}{1-(c(1-t))} \Delta G$.

Kamu kesimi cari ve yatırım harcamalarında bir değişmenin hâsılanın denge değerine etkisi, harcamadaki değişmenin çarpan katıdır. Yani devlet kamu harcamalarını artırdığında hâsıla, bunun uyardığı özel tüketim harcama artışı sayesinde kamu harcama artışından daha çok artar. Devlet kamu harcamalarını azalttığında hâsıla, bunun özel tüketim harcamalarında neden olduğu kısılma sebebiyle kamu harcama azalışından daha çok azalır. Kamu cari ve kamu yatırım harcamalarının hâsılayı etkilemekte güçlü bir makroiktisadî araç olduğu anlaşılmaktadır.

Kamu kesiminin giderleri arasında devletin hane halkına ve firmalara yaptığı transferler de yer alır. Ama kamu kesiminin özel kesime transferleri, mallara - hizmetlere doğrudan harcama teşkil etmediğinden, gelir harcama denkleminde harcama unsuru olarak yazılmaz. Yine de transferleri değiştirmek, hâsılanın denge düzeyini etkileyebilir. Çünkü transferler özel kesimin kullanılabilir gelirini, dolayısiyle tüketim harcamalarını etkileyebilir. Basit modelde bu etkiyi

$\Delta Y = \frac{c}{1-c(1-t)} \Delta H$ denklemi göstermektedir.

Ama transferlerde değişmenin hâsılanın denge değerine etkisini gösteren çarpan, kamu tüketim harcamalarının ve kamu yatırım harcamalarının çarpanından daha küçüktür. Çünkü modeldeki tüketim fonksiyonuna göre, devlet transferleri artırdığında, hane halkı kullanılabilir gelirine eklenen meblağı tümüyle harcamaz. Devlet transferleri artırdığında kullanılabilir geliri artan haneler, bu gelir artışının c kadar oranını tüketime harcar; $(1 - c)$ oranını tasarruf eder. Onun için transferlerde değişmenin harcamalar üzerinde ilk artırıcı etkisi, ΔH kadar değil, $c\Delta H$ kadardır. Bundan sonra çarpan işlemeye başlar; ve hâsıladaki ilk artışı yani $c\Delta H$ yi $\frac{1}{1-c(1-t)}$ katına çıkarır.

Basit gelir - harcama modelini bir kenara koyup düşünelim: hakikatte devlet hane halkına yaptığı transferleri artırdığında, bunun özel kesimin harcamalarında ne kadar artış tetikleyeceği aslında belli olmaz. Transferle geliri artan hane halkı, dar gelirli değil ama gelecekte işsizlikten veya yoksullaşmaktan korkuyor ise, gelirindeki artışa rağmen tüketim harcamasını artırmayabilir. Buna mukabil, devlet fakir ailelere transferleri artırdığında bu ailelerin tüketim harcamalarını artırması muhtemeldir.

Transferlerin diğer türü, devletin firmalara verdiği sübvansiyonlardır. Devletin bazı firmalara sübvansiyon vermekte maksadı bu firmaların faaliyetinde kârlarını artırarak hâsılalarını artırmağa veya o alanda yatırım

harcamalarını artırmağa teşvik etmektir. Öte yandan devletin firmalara sübvansiyonu artırmasına rağmen, firmalar gelecekte satışlarda artış beklemiyorsa, ürettikleri hâsılayı da, yaptıkları yatırımları da çok artırmayabilir veya hiç artırmayabilir. Kurduğumuz basit gelir harcama modelinde devletin firmalara sübvansiyonu gösterilmemektedir. Şayet sübvansiyon firmaların kazancını artırmakta ise bu ilâve kazanç, zaten faktör gelirlerinde artış olarak hane halkının kullanılabilir gelirine eklenecektir.

Gelir harcama modelindeki vergi oranını değiştirmek de hâsılanın denge düzeyini etkiler. Modelde vergi oranını (t) değiştirmenin hâsılanın denge seviyesine etkisini matematiksel olarak göstermek için, bütün otonom harcamaları A ile gösterip bunlardan hiç birinin değişmediğini varsayalım. Ceteris paribus vergi gelir oranının t_0 seviyesinden t_1e arttığını farz edelim. $\Delta t = t_1 - t_0$ olsun. Devlet vergi oranını artırdığında $\Delta t = t_1 - t_0$ pozitif, vergi oranını azalttığında $\Delta t = t_1 - t_0$ negatif bir rakam olur.

Vergi oranı t_0 seviyesinde iken denge hâsıla $Y_0 = \frac{1}{1-c(1-t_0)} A$ ise, ve vergi oranı t_1 seviyesinde iken denge hâsıla $Y_1 = \frac{1}{1-c(1-t_1)} A$ ise, denge millî gelirdeki değişme Y_1den Y_0ı çıkararak bulunabilir. Artışı gösteren ifade

$\Delta Y = \frac{-cY_0}{1-c(1-t_1)} \Delta t$ olmaktadır.

Türetmesi şöyledir:

$Y_0 = \frac{A}{1-c(1-t_0)}$ ve $Y_1 = \frac{A}{1-c(1-t_1)}$ olsun.

$$\Delta Y = \frac{A}{1-c(1-t_1)} - \frac{A}{1-c(1-t_0)} \Rightarrow \Delta Y = A\left[\frac{1}{1-c(1-t_1)} - \frac{1}{1-c(1-t_0)}\right] \Rightarrow$$

$$\Delta Y = A \frac{(c(t_0 - t_1))}{[1-c(1-t_1)][1-c(1-t_0)]} \Rightarrow \Delta Y = \frac{A}{1-c(1-t_0)} \frac{-c(\Delta t)}{1-c(1-t_1)} \Rightarrow \Delta Y = Y_0 \frac{-c(\Delta t)}{1-c(1-t_1)} \Rightarrow$$

$$\Delta Y = \frac{-cY_0}{1-c(1-t_1)} \Delta t$$

Vergi oranını (t) değiştirmenin hâsılanın denge değeri (Y) üzerinde etkisini gösteren çarpanın işareti eksidir. Devlet vergi oranını artırırsa hâsılanın denge seviyesi azalır. Çünkü vergi oranını artırmak (somut olarak, çeşitli doğrudan ve dolaylı vergilerin oranlarını, harçları, para cezalarını artırmak) hane halkının kullanılabilir gelirlerini azaltır; bu da tüketim harcamalarını kısar. Bu vaziyette vergi oranını artırınca toplam harcamalar ve hâsılanın denge düzeyi azalır. Bu tahlilde ceteris paribus varsayıyoruz; devletin kamu harcamalarını veya transferleri değiştirmediğini ve diğer otonom harcamaların da değişmediğini varsayıyoruz.

Aynı sebeple modelde devlet vergi oranını azaltarak özel kesimde harcamaların artmasına imkân açabilir. Çünkü vergi oranını azaltmak, firmaların ve hane halkının kullanılabilir gelirini artırır. Şayet hane halkının marjinal tüketim eğilimi o esnada değişmedi ise, hane halkının kullanılabilir gelirleri arttığında bu gelir artışının c oranında kısmını tüketim harcamalarına tahsis eder; toplam harcamalar artar. Vergi oranını değiştirmenin hâsıla üzerinde etkisi denklemde görülebilir: $t_1 < t_0$ yani $\Delta t < 0$ olunca, $\Delta Y > 0$ olmaktadır.

Ama gerçek dünyada (transfer artışında olduğu gibi) özel kesimin vergi yükünün azalmasıyla kullanılabilir gelirdeki artan meblağın ne kadarının tüketim harcamasında kullanılacağı belli olmaz. Buhranlı zamanlarda, hâsıla azalır ve işsizlik artar iken hane halkı kullanılabilir gelirinin artmasına rağmen gelecek endişesiyle tüketimini artırmayabilir veya kısabilir; marjinal tüketim eğilimi azalabilir. Devlet özel kesimin harcamalarını artırması için vergi oranını düşürdüğü sırada, hane halkı marjinal tüketme eğilimini azaltmakta olabilir. Bu durumda devletin vergi oranını azaltmaktan beklediği harcama artışı gerçekleşmeyebilir. Vergi oranındaki değişikliğin toplum içinde hangi gelir grubuna yansıdığı harcamalara etkisinde etkendir: devletin vergi oranını azaltması düşük gelirli, kıt kanaat geçinen ailelerin kullanılabilir gelirini artırır ise, bunların tüketim harcamalarını artırması muhtemeldir. Devletin vergi oranını azaltması orta ve yüksek gelirli ailelerin kullanılabilir gelirini artırır ise, bunların tüketim harcamalarını artırmaması, kullanılabilir gelirlerindeki artışı tasarruf etmesi mümkündür.

Hulasa, devletin toplam harcamaları artırmak için kullanabileceği maliye politika araçları (kamu harcamalarını artırma, transferleri artırma ve vergi oranlarını, harçları vs. azaltma seçenekleri) arasında harcamaları artırmada kesin etkili olan, kamu harcamalarını artırmaktır. Transferleri artırmanın ve vergi oranlarını azaltmanın özel kesim harcamalarını artırmakta çoğu zaman etkisi olur; ama bu etkiye daima güvenilemez.

Gelir harcama modeli çerçevesinde maliye politikasıyla işsizliği azaltmanın ve düşük kapasite kullanımını gidermenin imkânları bunlardır.

4.6 Bütçe dengesi

Devletin vergi oranlarını düşürerek, kamu cari harcamalarını artırarak, kamu yatırım harcamalarını artırarak veya transferleri artırarak hâsılanın denge değerini artırabileceğini gördük. Ancak bu politikalardan her biri, bütçenin gelir - gider dengesini bozabilir.

Bütçede giderlerin gelirleri aşması hâline bütçe açığı denir. Kamu kesiminde gelir - gider açığı, planlanmış olabilir; yani devlet gelirlerinden daha yüksek harcama yapmayı planlayabilir. Ya da devlet gelirleriyle giderlerini denk tutmayı hedeflemesine rağmen, gelirleri planlanandan daha düşük gerçekleştiği için, veya giderleri beklenenden daha yüksek tahakkuk ettiği için gelir - gider açığı ortaya çıkabilir. Sebebi ne olursa olsun, bütçenin açık vermesi sorundur.

Devlet, bütçesi açık verdiğinde bunu karşılamak için birkaç çareye başvurabilir. Birinci çare, merkez bankasının banknot basarak bunu hazinenin emrine vermesidir. (Bunun işleyişini daha sonra tekrar inceleyeceğiz.) Böylece devlet merkez bankasından borçlanmış olur. Devletin merkez bankasından borçlanması, fiyat enflasyonu tehlikesi yaratabilir (bunu da daha sonra inceleyeceğiz). İkincisi, devlet bütçe açığını özel kesime borçlanarak (tahvil, bono satarak) karşılayabilir. Devletin devamlı borçlanması hâlinde, kamu borcu devamlı artar; devlet bütçesinden faiz ödemeleri arta arta devleti kamu cari ve yatırım harcamalarını yapamaz hâle getirebilir. Şayet devletin borç senetlerini yabancı bankalar, firmalar satın alır ise, kamu borcu aynı zamanda ülkenin dış borcu olur. Kamu borcu birikirken aynı zamanda ülkenin dış borcu da birikmiş olur.[12] Yani devletin özel sektörden borçlanması da tehlikeler içerir. Devletin bütçe açığını karşılamak için üçüncü seçeneği, kamu varlıklarını (kamuya ait fabrikaları, arazileri vs.) satmaktır. Buna kamu varlıklarını özelleştirme denmektedir. Devlet bütçe açıklarını uzun süre özelleştirme ile karşılarsa, bu kaynağın zamanla tükeneceği bellidir.

Onun için maliye politikasının (kamu harcamalarını artırmanın, transferleri artırmanın, vergi oranlarını azaltmanın) hâsılaya etkisini incelediğimiz gibi, bunların *bütçe bakiyesini* nasıl etkilediğini de incelemek gerekir.

Bütçe gelir - gider farkını

$B = T - (G + H)$ şekinde yazabiliriz. B, kamu kesiminde giderleri gelirlerden çıkararak bulduğumuz bakiye olsun.

4.7 Konjonktürün bütçeye etkisi

Bir ekonomide özel kesim harcamalarındaki kendiliğinden değişme sonucu hâsılanın artmasının ve azalmasının kamu gelir - gider dengesine etkisini inceleyelim. Devletin vergi sistemini, vergi oranlarını, harçları, para cezalarını, kamu cari harcamalarını, kamu yatırım harcamalarını ve

12 2010dan sonra Yunanistan'da ve İtalya'da kamu borcu ve bu borcun faizleri siyasî bunalımlara yol açtı.

transfer düzenlemelerini değiştirmediği bir durumda, özel harcamalarda bir değişme sebebiyle hâsılanın seviyesi değiştiğinde, vergi gelirleri hâsılaya bağlı olduğundan ($T = tY$), bütçe gelir - gider farkı da besbelli konjonktürle aynı yönde değişir. Hâsıla arttığında kamu gelirleri arttığından bütçe gelir - gider farkı ($B = tY - (G + H)$) artar. Hâsıla azaldığında bütçe gelir - gider bakiyesi ($B = tY - (G + H)$) azalır. Toplam hâsıla azalırken kamu gelirleri azaldığından bütçe fazlası varsa bu fazla azalır, bütçe açık vermeğe başlayabilir. Başlangıçta bütçede zaten açık var idi ise, hâsıla azaldığında bütçe açığı artar. Buna karşılık hâsıla artarken vergi gelirleri de arttığından bütçe açığı varsa bu açık azalır; bütçe fazla vermeğe başlayabilir.

Konjonktür devrinin kamu gelir - gider dengesine ilâve bir etkisi daha vardır. Transfer mevzuatı, transfer kurumları değişmeksizin, hâsıla azalıp işsizlik ve yoksulluk arttığında transferlerden bazısı (yoksullara yardımlar, işsizlere yardımlar) otomatik olarak artar. Bu da hâsıla ile bütçe dengesi arasında başka bir bağlantı teşkil eder. Hâsıla azaldığında transferler arttığından bütçe fazlası varsa azalır; bütçe denk idiyse açık vermeğe başlar. Hâsıla ve gelirler arttığında transferler azaldığından bütçe açığı var idi ise açık azalır; bütçe denkleşebilir. Modelde transferleri (H) hâsılanın (Y) aksi yönde değişen bir fonksiyonu olarak göstermek kabildir. Burada denklemleri uzatmamak için transferleri hâsılanın fonksiyonu olarak yazmıyoruz.

Özetle, hâsıla azaldığında hem kamu gelirleri azaldığından hem de transferler arttığından bütçe fazlası varsa azalır; bütçe denk idi ise açık vermeğe başlar; bütçe açık vermekte idi ise, açık büyür. Hâsıla ve gelirler arttığında, hem vergi gelirleri arttığından hem de transferler azaldığından bütçe açığı azalır, bütçe denkleşebilir; bütçe denk idi ise fazla vermeğe başlayabilir; bütçe başta fazla vermekte idi ise bütçe fazlası artar. *Kamu gelir - gider farkı, hâsıla ile aynı yönde değişir.*

Hane halkının ve firmaların harcamalarının etkisi altında hâsıla arttığında, vergi gelirlerinin artıp transferlerin azalması, hâsıla azalırken vergi gelirlerinin azalıp transferlerin artması, hâsıladaki devir hareketinin şiddetini azaltır. Çünkü harcamalar ve hâsıla artarken, vergi gelirlerinin artıp transferlerin azalması hanelerin ve firmaların kullanılabilir gelir artış oranını düşürür. Tersine, özel harcamaların etkisi altında hâsıla azalırken vergi gelirlerinin azalıp transferlerin artması, kullanılabilir gelirdeki azalma oranını düşürür. Yani *vergiler ve transferler, özel kesim harcamalarındaki dalgalanmanın hâsılayı artırıcı etkisini de, azaltıcı etkisini de zayıflatır.* (Gelir - harcama modeline kamu kesimini eklediğimizde vergi oranının (t) otonom harcama çarpanını azaltmasının manası bu idi.)

Özel kesimde otonom harcamalardaki değişmenin yol açtığı hâsıla artışını - azalışını azaltan, hafifleten mekanizmalara *otomatik dengeleyici* (*otomatik istikrarlandırıcı, otomatik stabilizatör*) denmektedir. Otomatik sıfatı, bu dengeleyici mekanizmaların işlemesinin hükûmetin veya meclisin karar almasını gerektirmediğini işaret etmektedir; 'kendiliğinden işleyen' manasınadır. Hâsıla ve gelirler azaldığında veya arttığında, devlet vergi, harç, para cezası vs. mevzuatını değiştirmeden, kamu gelirleri otomatik olarak azalıp artmaktadır. Keza transfer giderlerinin hâsıla ile aksi yönde değişmesi, transfer kurumlarının mevzuata göre işleyişiyle otomatik olarak gerçekleşmektedir. Geliri belirli bir seviyenin altına düşen aileler, işten çıkarılan insanlar çoğaldığında ve azaldığında devletin bunlara yaptığı transferler artmakta ve azalmaktadır. Bu etkinin ortaya çıkması için devletin yeni kanunlar çıkarması, yeni sosyal harcama kurumları kurması gerekmemektedir.

4.8 Kamu harcamasının bütçe dengesine etkisi

Kamu harcamalarında artış hâsılayı artırmaktadır. Hâsıla artışı da vergi gelirlerini artırmaktadır. O hâlde, devletin kamu harcamalarını artırmasının bütçe dengesi üzerindeki safi etkisi ne olur? Devlet kamu harcamalarını artırdığında bütçede açığa mı yol açar, fazlaya mı? Ya da bütçe dengesini bozmadan kamu harcamalarını artırmak mümkün müdür? Bu soruyu basit modelimizde irdeleyelim.

Devletin kamu tüketim harcamalarını veya kamu yatırım harcamalarını (G) değiştirdiğini, ama transferleri (H) ve vergi oranını (t) değiştirmediğini farz ediyoruz. Bütçe dengesinde değişme, vergi gelirlerindeki değişme ile kamu harcamalarındaki değişmenin farkıdır:

$\Delta B = \Delta T - \Delta G \Rightarrow \Delta B = t\,\Delta Y - \Delta G.$

Burada hâsılada değişmenin (ΔY) sadece kamu harcamalarındaki değişmeden kaynaklandığını varsayıyoruz. Diğer otonom harcamalar ve çarpan değişmemektedir. Kamu harcamalarının hâsılaya etkisini (ΔGnin çarpanını) yukarda saptadık. Bu çarpanı yukardaki denklemde sağda ΔYnin yerine koyunca:

$\Delta B = t\dfrac{1}{1-c(1-t)}\,(\Delta G) - \Delta G$. Bundan da

$\Delta B = -\dfrac{(1-c)(1-t)}{1-c(1-t)}\,\Delta G$ bulunur. Bu, hâsıla artışının vergi geliri üzerindeki

etkisini de hesaba katarak, kamu harcamasındaki değişmenin (ΔG) bütçe dengesi üzerindeki etkisini (ΔB) gösteren denklemdir. Çarpanın işareti negatiftir. Yani kamu harcamalarını artırmak hâsılayı, bu da vergi gelirlerini artırmakla birlikte, vergi artışı kamu harcama artışını karşılamaz. Bütçe bakiyesi (ΔB) azalır. Tersine kamu harcamalarını azaltmak da hâsılayı azaltır; hâsıla azalması vergi gelirlerini de azaltmasına rağmen, bütçe bakiyesini artırır.

4.9 Denk bütçe çarpanı

Devlet kamu harcamalarını artırdığında bütçenin açık vermeğe meyletmesi, devleti yönetenler açısından nahoş bir neticedir. Bir ülkede hâsıla düşük kapasite kullanımlı - düşük istihdamlı bir dengede iken, devlet yöneticileri, kamu harcamalarını artırarak bütçede açık verme seçeneği ile, bütçe dengesini korumak için ekonomide durgunluğu ve işsizliği sineye çekme seçeneği arasında kalacak gibi görünmektedir.

Ancak, gelir harcama modeli devletin bütçe dengesini bozmadan da maliye politikasını hâsılayı artırmakta kullanabileceğini göstermektedir. Zira devlet kamu harcamalarını artırırken vergi gelirlerini aynı miktarda artırması, toplam harcamaları artırabilmektedir.

Bu önermeyi basit modelimizde kanıtlayalım. Otonom harcamaların düşük ve işsizlik oranının yüksek olduğu bir ülkede devletin kamu harcamalarını ve kamu gelirlerini aynı miktarda artırmağa karar verdiğini düşünelim: $\Delta G = \Delta T > 0$. Tahlilde matematiği kolay tutmak için devletin vergi gelir oranını, vergi gelirlerini kamu harcamalarına eşitleyecek şekilde ayarladığını varsayalım.

Özel kesimin otonom harcamalarında ve kamu transferlerinde değişiklik olmadığını farz ediyoruz ($\Delta C_0 = \Delta I_0 = \Delta H = 0$). İncelediğimiz politika değişikliğinde hem kamu harcamaları hem de vergi gelirleri arttığına göre, gelir - harcama denkleminde kullanılabilir gelirdeki değişmeye bağlı olarak tüketim harcamalarındaki değişmeyi de hesaba katmak gerekir. Kullanılabilir gelirdeki değişme ($\Delta Y - \Delta T$) olmaktadır.

$\Delta Y = \Delta G + \Delta C \Rightarrow \Delta Y = \Delta G + c(\Delta Y - \Delta T) \Rightarrow \Delta Y = \Delta G + (c\Delta Y - c\Delta T)$

$\Rightarrow \Delta Y(1 - c) = (\Delta G) - c(\Delta T).$

Devletin harcamalarla vergileri aynı miktarca artırmasını incelediğimize göre $\Delta G = \Delta T$ olur. Öyle ise son denklemi $\Delta Y\ (1 - c) = (\Delta G) - c\ (\Delta G)$ şeklinde yazabiliriz. Yani $\Delta Y\ (1 - c) = (1 - c)\ (\Delta G)$. Neticede bulduğumuz denklem

$\Delta Y = \Delta G$ oldu. Çarpanın değeri, bir (1) çıkmaktadır. Kamu harcamalarını ve vergi gelirlerini aynı miktarda artırmak, hâsılayı da aynı miktarda artırmaktadır. Buna *denk bütçe çarpanı* denmektedir.[13]

Nasıl oluyor da kamu harcamalarını ve vergi gelirlerini aynı miktarda artırmak, hâsılayı da artırmaktadır? Vergilerdeki artış, hane halkı kesiminin tüketim harcamalarını vergi artışı kadar azaltmamaktadır. Çünkü hane halkı, mutlak gelir hipotezi denilen tüketim fonksiyonuna göre, vergide ilâve miktarı kısmen tüketim harcamalarını kısarak, kısmen de gelirinden yaptığı parasal tasarrufu azaltarak ödemektedir. Vergilerdeki artışın sebep olduğu özel harcama azalışı, vergi artışından daha az olduğu için, kamu harcamalarındaki artıştan da az olmaktadır. Bu iki etkinin bileşkesi, hâsılayı artırmaktadır. Örneğin kamu harcama artışı 100 birim ve vergi artışı 100 olsun. Toplumun marjinal tüketim eğilimi 0.8 olsa, kullanılabilir gelirdeki 100 birim azalma tüketim harcamalarını 80 birim azaltır. Kamu harcaması ise 100 birim arttığından bu maliye politika değişikliği toplam harcamaları artırarak hâsılanın denge düzeyini yükseltir.

Denk bütçe çarpanı sayesinde, devlet bütçe dengesini bozmadan kamu harcamalarını kullanarak hâsılayı artırmağa muktedirdir.

Ancak vergi gelirlerini artırmaksızın kamu harcamalarını artırmak, elbette hâsıla üzerinde denk bütçe çarpanından daha büyük etki yapar; zira kendi başına kamu harcamalarını artırmanın çarpanı denk bütçe çarpanından büyüktür.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) sekretaryasının 2013 Ticaret ve Kalkınma Raporunda yayımlanan on ikinci tablo 16 ülkede kamu harcamalarında artışın bir yılda gayrisafi yurt içi hâsıla üzerinde etkisini, ve vergi eksi transfer ve sübvansiyonlar miktarındaki artışın bir yılda gayrisafi yurt içi hâsıla üzerinde etkisini gösteren çarpanları göstermektedir. Kamu harcama çarpanlarının birden büyük (bazı ülkelerde 1.5tan çok), ve vergi çarpanlarının -0.5ten az bulunması, kamu harcamasını artırmanın ve bütçeyi denk tutacak şekilde (transferlerle sübvansiyonları düştükten sonraki safi) vergileri artırmanın bu 16 ülkede hâsılayı artıracağını ortaya koymaktadır.

13 Oskar Lange. "The Theory of the Multiplier", *Econometrica*. 11. Cilt, 3-4. Sayı. Temmuz – Eylül 1943.

12. Tablo
Kısa dönem maliye çarpanları

	Kamu kesiminde mal ve hizmetlere harcama	Vergiler eksi transfer ve sübvansiyonlar
Amerika Birleşik Devletleri	1.58	-0.36
Almanya	1.38	-0.29
Arjantin	1.66	-0.36
Bağımsız Devletler Topluluğu	1.54	-0.33
Brezilya	1.84	-0.37
Çin	1.76	-0.42
Endonezya	1.64	-0.41
Fransa	1.48	-0.27
Güney Afrika Birliği	1.68	-0.31
Hindistan	1.65	-0.41
İngiltere	1.32	-0.26
İtalya	1.48	-0.31
Japonya	1.35	-0.29
Kanada	1.51	-0.27
Meksika	1.59	-0.36
Türkiye	1.71	-0.39

Kaynak: *Trade and Development Report 2013*, (UNCTAD) 13. s.

Kaynak www.unctad.org sitesinde mevcuttur (17.01.2014).

Açıklama: Çarpanlar Birleşmiş Milletler Dünya Politika Modeli ile hesaplanmıştır. Çarpanlar, kamu harcamalarında ve vergilerde bir birimlik artışın bir yıl içinde gayrisafi yurt içi hâsılada kaç birim artışa yol açtığını göstermektedir. Vergi artışı, sübvansiyon ve transferleri çıkararak hesaplanmıştır.

4.10 Fonksiyonel maliye anlayışı

Keynes, bütçeyi *her yıl* dengelemeğe çalışmak gerekmediğini, *konjonktür devri boyunca* bütçe açıkları ile bütçe fazlalarını denkleştirmenin daha doğru olduğunu savundu. Yani hâsılanın ve gelirlerin yüksek oranda arttığı yıllarda bütçe fazlası verip, hâsıla artış oranı azaldığında ve hele negatif olduğunda bütçe açığı vermenin doğru olacağını ileri sürdü. Otomatik dengeleyici mekanizmalar zaten böyle bir etki yapmaktadır; otomatik dengeleyiciler hâsıla artarken bütçe bakiyesini artırmakta, hâsıla azalırken bütçe bakiyesini azaltmaktadır. Keynes hâsılanın azaldığı, işsizliğin arttığı yıllarda devleti yönetenlerin bütçe açığı vermekten korkmamalarını telkin etti. Bu yaklaşım 1936da maliyeye yeni bir bakış teşkil etti.

1936 tarihine kadar iktisatçılar ve devletleri yönetenler, devletin sadece özel girişimcilerin üretmeyeceği kolektif hizmetleri (eğitim, sağlık, savunma, kolluk, adliye hizmetlerini...) üretmesi gerektiği, bu hizmetlere ne kadar ihtiyaç varsa o kadar üretmesi gerektiği ve kamu yatırımlarını zorunlu ihtiyaç ölçüsünde yapması gerektiği görüşünde idi. Kamu harcamalarını bir yandan hizmet üretirken, öte yandan *ekonomide toplam harcamaları idare etmek için kullanma* fikri Keynes'in eseriyle kabul gördü. Bu fikre fonksiyonel maliye anlayışı denmektedir.

Keynes fonksiyonel maliye politika fikrini geliştirirken 1930lu yıllarda bazı uygulamalardan esinlendi. 1933te ABD federal hükümeti ülkenin orta kısmındaki eyaletlerde Tennessee nehir vadisinde büyük çapta toprak ıslahı, sulama, elektrik üretme gibi işler yürüten bir kamu işletmesi kurdu. Bu işletme, Büyük Depresyonda çok yoksullaşmış olan o bölgede istihdamı artırdı. Keza Almanya'da Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (Nazi Partisi) 1933de iktidara geldikten sonra orduyu silâhlandırmaya ve altyapı yatırımlarına girişti. Bu kamu harcamaları Almanya'da istihdamı artırdı. Keynes 1936da gözlediği bu tecrübeleri kuramlaştırmış oldu.

Makroiktisat, kamu harcamalarını hâsıla ve istihdam üzerinde etkisi açısından ele almaktadır. Kamu kurumlarında yapılan harcamalardan her biri, somut toplumsal ihtiyaçlar karşılar. Bu ihtiyaçların nasıl saptandığı, hangi kamu hizmetlerine ve yatırımlarına öncelik verileceği, bu kararları belirleyen siyasî süreçler, maliye teorisinin ve siyaset biliminin alanıdır. Hastahane inşa etmek, okul inşa etmek, hava limanı inşa etmek, insansız hava aracı satın almak, opera binası inşa etmek, kanalizasyon şebekesi inşa etmek, hidroelektrik santralı inşa etmek... devlet hastahanelerinde çalışan hemşire sayısını artırmak, çevik kuvvet polis istihdamını artırmak... bunların hepsi basit modelimizde kamu harcamalarını (G) artırır; ama her biri farklı bir ihtiyacı karşılar ve toplumda değişik kesimlerin refahını farklı farklı etkiler.

Kamu kurumlarının (merkezî devletin, kamu iktisadî teşebbüslerinin, belediyelerin, üniversiteler ve karayolları idaresi gibi katma bütçeli kuruluşların, il özel yönetimlerinin) emrine parasal kaynak geçmesi hâlinde daima miktarını artırabilecekleri hizmetler, verebilecekleri yeni hizmetler, başlayabilecekleri yatırım projeleri, tamamlanacak yatırım projeleri vardır. Devlet kamu harcamalarını artırmağa karar verdiğinde bu hizmet ve projeleri bir sıraya ve önceliğe göre, yürürlüğe koyar, kamu hizmet arzını ve hizmet kapasitesini artırır. Devlet kamu harcamalarını kısmağa karar verdi-

ğinde yine belirli bir sıra ile ve önceliklere göre bu projelerin uygulamasını yavaşlatır, erteler, kamu hizmet arzını azaltır. Siyasî açıdan kamu hizmetlerini azaltmak, bu hizmetleri çoğaltmaktan daha zordur. Ama devlette siyasî irade oluşursa, kamu harcamalarını artırabilir ve azaltabilir.

4.11 Dış ticaret

Buraya kadar -kapalı ekonomi varsayımı yaparak- ekonomisini tasvir ettiğimiz ülkenin başka ülkelerle ticarî ilişkilerini görmezden geldik. Dünyada dış ticareti olmayan ülke yoktur; tek kapalı ekonomi, dünya ekonomisidir. Gelir - harcama modelini dış âlemle iktisadî münasebetleri ekleyerek tamamlamak gerekir.

İhracat, bir ülkenin hâsılasına başka toplumların yaptığı harcamadır. Onun için ihracatın değerini (X) ülkede üretilen hâsılaya yapılan toplam harcamalara ekleriz. İthalat (M) ise bir toplumun başka toplumlardan mal - hizmet satın almasıdır. Başka ülkelerdeki hâsılaya harcama yapmakla bu ülke toplumu, kendi ülkesindeki hâsıladan daha yüksek değerde harcama yapabilir; kendi ülkesinde üretilen tüketim ve yatırım malları toplam değerinden daha yüksek değerde tüketim malı ve yatırım malı toplamı kullanabilir. Onun için ithalatı ülkenin hâsılasına eklememiz gerekir.

İhracatı ve ithalatı eklemekle gelir - harcama denklemi $Y + M = C + I_0 + G + X$ olur.

Makroiktisatta birinci sorun devletin harcamaları etkileyerek işsizliği azaltması, kullanılmayan üretim kapasitesinin kullanımını artırmasıdır. Acaba devlet bu maksatla ihracatı ve ithalatı etkileyebilir mi? Nasıl etkileyebilir?

Soruyu cevaplandırmağa girişmeden evvel, devleti yönetenlerin ve makroiktisatçıların dış ticarete ilgisinin hâsılayı artırma maksadıyla sınırlı olmadığını hatırlamak gerekir. Çünkü ihracatla ithalat farkının ($X - M$ nin) negatif olması ülkede özel kesimin veya kamu kesiminin dış âleme borç biriktirmesine, yani yerleşik olmayanların bir ülkenin gelecekte hâsılası üzerinde haklarının birikmesine yol açar. Dış borç siyasî açıdan sakıncalıdır, çünkü alacaklı ülke devletine borçlu ülke devleti üzerinde baskı yaparak siyasî tavizler koparmasına araç olur.[14] Bu kısımda devletin işsizliği azaltmak maksadı ile uygulayabileceği dış iktisadî politikalar üzerinde

14 Avrupalı devletlerin 1881de Osmanlı Devleti'ne borç tasfiye teşkilatı Düyun-u Umumiye'yi dayatması; Almanya, Fransa, Hollanda ve Finlandiya devletlerinin 2010dan itibaren Yunanistan'da, İtalya'da, İspanya'da, Portekiz'de iktisat politikalarına müdahil olması alacaklı devletlerin borçlu devletlere yaptıklarına örnektir.

duracağız. Dış âlemle iktisadî ilişkileri dengeleme meselesini 13. Bölümde inceleyeceğiz.

Devletin ihracatı ve ithalatı nasıl etkileyebileceğini cevaplandırmak için bir ülkenin ihracatını ve ithalatını en çok etkileyen değişkenleri saptamak gerekir.

Bir ülkede ithalatın seviyesini belirleyen başlıca değişkenlerden biri, ülkede yapılan harcamalar ve hâsıladır. Bir ülkede harcamalar ve hâsıla arttığında o ülkeye yapılan ithalat artar; hâsıla azalınca ithalat azalır. Özel kesimde veya kamu kesiminde üretim kapasitesini artıran yatırım harcamaları arttığında şayet bu tür yatırımlarda bir miktar ithal yatırım malı kullanmak gerekiyorsa, yatırım harcamalarında artış ithalatı artırır. Ülkede konut inşaatında ithal inşaat malzemesi kullanılıyorsa, konut inşaat harcama artışı, ithalatı artırır. Şayet ülkede hane halkı harcamalarının bir kısmını ithal tüketim mallarına yapıyorsa, tüketim harcamalarının artması ithalatı artırır. Kamu cari harcamaları kısmen ithal mallar gerektiriyorsa (meselâ kamu hizmetlerinde ithal ilaç, ithal bilgisayar sarf malzemesi gibi mallar tüketiliyor ise) kamu cari harcamalarının artması da ithalatı artırır.

Otonom harcamalardan biri arttığında çarpan yoluyla tüketim harcamalarını bir miktar artırır; bu sebeple tüketim malı ithalatı artar.

İlâveten, hâsıla arttığında ara mal, ham madde kullanımı, enerji tüketimi artar. Ülkede üretimde kullanılan ara mallardan, ham maddelerden, enerjiden bir kısmı ithal ediliyorsa, hâsıla artışı bunların ithalatını artırır.

İthalatın seviyesini etkileyen ikinci makroiktisadî değişken, reel döviz kurudur. Reel döviz kurunu incelemeğe döviz kurunu tanımlayarak başlayalım. Bir ülke parasının döviz kuru, bir rezerv paranın (doların, euronun, yenin, sterlinin...) ülke parası cinsinden fiyatıdır. Rezerv para, ülkeler arasında ticarette ödeme aracı olarak kullanılan, aynı zamanda bireylerin, kurumların, devletlerin tasarruf saklama aracı olarak kullandığı paradır. Türk Lirasının dolar kuru TL/dolardır. Hindistan parası rupinin sterlin kuru, rupi/sterlindir.

Döviz kurunun ithalat üzerinde etkisini görebilmek için reel döviz kuru denilen daha karmaşık bir değişkeni incelemek gerekir. Reel döviz kuru, döviz kuru ile, ticaret yapılan ülkelerde fiyat endeksi çarpımının yerli fiyat endeksine oranıdır: $R = eP_{\$}/P_{TL}$. Burada e harfi döviz kurunu temsil etmektedir (TL/dolar, TL/euro vs.). $P_{\$}$, rezerv paralardan biriyle (dolarla diyelim) birimlendirilmiş ithal mallarının ortalama fiyatını temsil etmektedir; ülkenin ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerde fiyat artış ortalamasını izlemeğe

yarayan bir endekstir. $eP_{\$}$ çarpımı ithal malların TL cinsinden fiyat artışını izlemeğe yarayan bir endekstir. P_{TL}, yerli malların fiyat endeksidir.[15]

$P_{\$}/P_{TL}$ oranı, dış âlemdeki enflasyon oranı ile yerli enflasyon oranını kabaca karşılaştıran bir karmaşık endeks olarak tasavvur edilebilir.

Reel kur, kur (e) ve fiyat endeksleriyle (P_{TL}, $P_{\$}$) hesaplanır. Reel kur bir endeks şeklinde sunulduğunda işe yarar. Reel kur endeksi zaman içinde ithal edilen malların TL fiyatının, yerli malların TL fiyatına oranındaki değişmeyi gösterir. Oran arttığında yerli mallar ithal mallara kıyasla nispeten ucuzlayıp bunların fiyat rekabet gücü arttığından, ithalat azalır. Tersine bu oran azaldığı zaman, ithal mallar fiyat yönünden yerli mallara kıyasla cazip hâle gelir, ithalatı artırır etki yapar.

Reel kur artınca ceteris paribus bir ülkenin ithalatı hemen daima *ikame etkisiyle* azalır; hane halkı ve firmalar yerli mal ve hizmetlere kıyasla pahalanan ithal mal ve hizmetlere harcamalarını azaltır. Gerçi ithal mallardan bazısı ülkede üretilmeyebilir; bunların fiyatının artması ikame etkisi yaratmayabilir. Ama bu malların fiyatı ülkede fiyatlar genel düzeyine (P_{TL}) kıyasla yükseldiğinde aynı zamanda o ülkede kullanılabilir gelirlere kıyasla da yükselmiş olduğundan, *gelir etkisiyle* de ithal mallara talep azalır.

Özetle, ithalatı en çok etkileyen değişkenler ülkede harcamalar ve hâsıla ile reel döviz kurudur. Harcamalar ile hâsılayı Y simgesiyle gösterirsek ithalat fonksiyonunu

$M = M(\ Y,\ R\ )$ yazabiliriz.

$(+)\ (-)$

Burada ithalat fonksiyonu örtük yazılmıştır, yani ithalat (M) ile hâsıla (Y) arasındaki, ve ithalat (M) ile reel kur (R) arasındaki somut matematiksel ilişki belirtilmemiştir. Soldaki M harfi, ithalat miktarını temsil etmekte, sağdaki M ise fonksiyon manasına gelmektedir. (Bir değişkenin simgesiyle, hem o değişkenin *değerini,* hem de o değişkeni belirleyen *fonksiyonu* temsil etmek, iktisada mahsus bir yazıştır. Örneğin "tüketim gelirin fonksiyonudur" önermesi de $C = C(Y)$ yazılabilir. Şimdiye kadar kullandığımız gelir harcama fonksiyonu da örtük olarak $Y = Y(C,\ I,\ G)$ şeklinde yazılabilir.)

İthalat fonksiyonunun sağındaki açıklayıcı değişkenlerin (Ynin ve Rnin) altında parantez içindeki işaretler, ithalat ile hâsıla arasındaki matematik-

15 Reel döviz kuru genel olarak bu formülle yazılır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası reel döviz kurunu $R = \frac{P_{TL}}{eP_f}$ olarak hesaplamaktadır. P_f Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerde fiyat endeksleri ortalamasıdır. e, döviz kurları ortalamasıdır. Metindeki reel döviz kurunun tersi olduğundan, aynı şeyi ölçmektedir; sadece artışını ve azalışını metindekine aksi yönde yorumlamak gerekir.

sel ilişkinin pozitif; ithalatla reel kur arasındaki ilişkinin negatif olduğunu belirtmektedir. Hâsıla artınca ithalat artar; reel kur artınca ithalat azalır.

İhracata gelince: ihracatı belirleyen en önemli değişkenler de, ihracat yapılan ülkelerdeki harcamalar ve hâsıladır, ve ihracat yapan ülkenin parasının reel kurudur. Bir ülkenin ihracatını, ihracat yaptığı ülkelerdeki hâsılanın neden etkilediğini, ithalat ile yerli hâsıla arasındaki ilişkiyi açıklarken ortaya koyduk. Genel olarak ABDnin hâsılası arttığında Meksika'dan ithalatı artar; Meksika'nın ABD'ye ihracatı artmış olur. Meksika'da hâsıla arttığında ABD'den ithalatı artar; bu da ABDnin Meksika'ya ihracatının arttığı manasına gelir.

Reel döviz kurunun ihracata etkisini inceleyelim. Reel kurun ifadesinde payı ve paydayı döviz kuruna bölerek $R = P_\$/(P_{TL}/e)$ şeklinde yazarsak, paydaki simge dış âlem fiyat endeksi olur; paydadaki kesir ise, yerli ihraç mallarının dolar fiyatının endeksidir. (TLnin dolar kuru 2.20 TL/$ ise, fiyatı 100 TL olan bir malın dolar fiyatı, 100/2.20 işlemini yaparak bulunur.) Reel kur arttığı zaman, rakip yabancı mamullerin fiyatına nispetle ülkeden ihraç edilen malların fiyatı ucuzlar. Bu durumda –ikame etkisiyle– ihracat artar. Reel kur azaldığında da ihraç mallarının döviz cinsinden fiyatı artar; ihraç mallarının fiyat rekabet gücü azaldığından ülkenin ihracatı azalır. Bunları simgelerle göstermek istersek:

$X = X(\underset{(+)}{Y_f}, \underset{(+)}{R})$. Y_f ihracat yapılan ülkelerde hâsılayı temsil etmektedir.

Kur (e) arttığında ceteris paribus fiyat yönünden yabancı mallar karşısında yerli malların cazibesinin arttığını; bu sebeple yurtta ve dış âlemde yerli malların yabancı mallara ikame edilebileceğini görüyoruz. Kur artışı, ülkede üreticileri ihraç malları üretmeğe ve ithalatı ikame eden mallar üretmeğe teşvik eder. Devalüasyon yani kurun (e) artması, yabancı malları ikame edebilen yerli mal üreticilerine mallarının fiyatlarını artırma imkânı verir. Meselâ kur yüzde 10 arttığında, ithal mallar yüzde 10 pahalanır; yerli malların fiyatı ithal malların fiyatının (100/110) nispetine iner; neticede yerli mallar yabancı mallar karşısında (1-(100/110)=) yüzde 9 ucuzlamış olur. Bu hâlde yerli firmalar fiyatlarını yüzde 9un altında bir oranda artırarak hem satışlarını, hem de birim başına kazandıkları katma değeri artırabilir.

Keza, ihracat yapan bir firma düşünelim ki (normal kâr dâhil) 180 TLye mal ettiği mamulünü 100 dolar fiyatla ihraç etmektedir. Kur da 1.80TL/$ olduğundan faktör maliyetlerini karşılamaktadır. Dolar kuru 2.00TL/$ seviyesine yükselse yani kur yüzde 11 artsa, bu firmanın TL olarak kazancı

yüzde 11 artabilir. Veya firma kur artışından yararlanarak dolar satış fiyatını biraz azaltıp kazandığı TL katma değerini yine artırabilir (meselâ malının ihraç fiyatını 95 dolara düşürse yine de ihraç ettiği her birimden 190 TL kazanacaktır; yani kur artışı sayesinde hem mamulünü dollar cinsinden daha ucuza satabilir, hem de TL cinsinden katma değerini artırabilir).

Bu örnekler kur artışının üreticileri ithalatla rekabet eden veya ihracata yönelik sektörlere teşvik ettiğini göstermektedir.

Aynı şekilde bir ülkede yerli paranın dolar kurunun azalması ithal mallarla rekabette üreticileri katma değerden (örneğin işçi ücretlerinden veya kârdan) fedakârlık etmeğe mecbur eder. Bu da üreticileri ithal mallarla rekabet etme durumunda olan sektörlerden uzaklaştırır ve ihracata yönelik üretimden caydırır.

Bir ülkede ithalat miktarı yurt içi hâsıladaki değişmeden etkilendiğine göre, ekonomide otonom harcamalardan biri değiştiğinde, hâsıla değişmesiyle ithalat değişmesi arasında bir etkileşme süreci ortaya çıkabilir. Bu süreci yukarda yazdığımız $M = M(Y, R)$ fonksiyonuyla göstermek mümkün değildir. Hâsıla ile ithalat arasındaki etkileşmeyi gösterebilmek için ithalat fonksiyonunun açık biçimine dair (hâsıla ile ithalat arasındaki somut matematiksel bağlantıya dair) bir varsayım yapmamız gerekir. Genel olarak yapılan varsayım, ithalatın hâsılanın doğrusal fonksiyonu olduğudur: $M = M_0 + mY$. Burada m harfi, hâsıla bir birim arttığında ithalatın kaç birim arttığını gösterir. Buna marjinal ithal eğilimi denmektedir. Marjinal ithal eğilimi pozitiftir. Genel olarak geliri artan hane halkı, gelirindeki artışın bir kısmını ithal tüketim mallarına harcar. Keza ülkede hâsıla arttığında girdi ithalat artış değeri, hâsıla artış değerinin bir kesri kadar olur. Bu sebeple marjinal ithal eğiliminin sıfırla bir arasında olması gerekir.

Fonksiyondaki M_0 ise bir sabitedir. M_0 sabitesinin ithalatı etkileyen bütün diğer etkenleri temsil ettiğini kabul edebiliriz. M_0 reel kurun ithalat üzerindeki etkisini gösterebilir; meselâ reel kurun artması M_0ın azalması ile temsil edilebilir. Yeni ithalat fonksiyonunu gelir - harcama denklemine eklediğimizde

$Y = C + I_0 + G + X + M;$

$C = C_0 + c(Y - T + H);$

$T = tY$ ve

$M = M_0 + mY$ fonksiyonlarından

$$Y = \frac{1}{1-c(1-t)+m}(C_0 + cH + I_0 + G + X - M_0)$$

gelir - harcama denklemini elde ederiz. Otonom harcamalarda değişmenin hâsılaya etkisini incelemek için denklemin değişkenlerdeki değişmeleri gösteren şeklini yazarız:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c(1-t)+m} (\Delta C_0 + c\Delta H + \Delta I_0 + \Delta G + \Delta X - \Delta M_0).$$

Yeni bir çarpan ortaya çıkmaktadır. Marjinal ithal eğilimi (m) yeni çarpanda yer almaktadır. Bu eğilim ne kadar büyükse çarpan o denli küçük olur. Sebebi, otonom harcamalarda (örneğin yatırımda veya kamu harcamalarında veya ihracatta) bir artış, 4.4üncü kısımda anlatılan çarpan sürecini harekete geçirdiğinde, üretim, kullanılabilir gelir, tüketim harcamaları peşpeşe tekrar tekrar artarken, gelirin her artışında tüketim harcamalarından bir kısmı ithal mallara ayrılır. Yani yurtta tüketim harcamaları arttıkça, bir kısmı yurt dışında üretilen mallara hizmetlere sızar. Ayrıca ara malları veya enerji ithal ediliyorsa, hâsıla artışı ara malı ve enerji ithalatını da artırır; hâsılada artışın bir payı yurt dışında ara mallarına, enerjiye talebe dönüşür. Marjinal ithal eğilimi (m) ne kadar büyükse, otonom harcamalarda değişmenin çarpan etkisi o ölçüde zayıf olur.

4.12 Hâsılayı artırmak için dış ticaret politikası

Dış âlemle ticareti gelir - harcama modeline kattığımızda bundan işsizliği azaltmak için ne gibi makroiktisadî politika önerileri çıkarılabilir? Ekonomide harcamalar azaldığında, hâsıla azaldığında, istihdam azaldığında, işsizlik oranı yükseldiğinde devlet, bunu düzeltmek için ne gibi dış ticaret politikaları uygulayabilir? Bir kere, hâsılayı ve istihdamı ve gelirleri artırmakta ihracatın artmasının yararı olduğu açıktır. İlâveten, hâsılayı artırmakta, ülkede üretilen mallara rakip malların ithalatını azaltmak yararlıdır. O hâlde işsizlik oranının yüksek, kapasite kullanım oranını düşük olduğu bir ülkede devlet hâsılayı artırmak için ihracatı artırma yönünde ve ithalatı azaltma yönünde tedbir alabilir. Bu yolda neler yapabileceğini görelim.

Bir devlet, ülkesinden ihracat yapılan ülkelerin hâsılalarını etkileyemez. Onun için ihracat fonksiyonundaki Y_f değişkeni, bir devletin kullanabileceği bir politika aracı değildir. Buna bir istisna görülmüştür. İkinci Dünya Harbinden sonra Amerika Birleşik Devletlerinin dünya hâsılasında payı büyük olduğundan, kendi ithalatiyle birçok ülkenin hâsılasını, böylece bu ülkelere kendi ihracatını dolaylı yoldan etkileyebilecek durumdaydı (on üçüncü tabloda ABD hâsılasının dünyadaki payı görülmektedir). Bu istisnaî bir devletin yaratabildiği bir etkiydi.

İhracatı ve ithalatı etkileyen bir değişken, reel döviz kurudur. Reel döviz kuru, hem ihracatı teşvik etmekte, hem de ithalatı caydırmaktadır. Devlet reel döviz kurunu etkileyebilir mi? Reel döviz kur formülünde üç değişken var: birincisi (nominal) döviz kuru, ikincisi ihracat ve ithalat yapılan ülkelerdeki fiyat endeksi, üçüncüsü ülkenin fiyat endeksi.

13. Tablo
Amerika Birleşik Devletlerinde ve dünyada gayrisafi yurt içi hâsıla (cari dolarla, milyar dolar)

	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Amerika Birleşik Devletleri	521	1025	2769	5751	9899	14587
Dünya	1358	2891	11000	21921	32240	63124
ABDnin oranı (yüzde)	0.38	0.35	0.25	0.26	0.31	0.23

Kaynak: Dünya Bankası verileri.

Bir devlet, ülkenin ticaret yaptığı başka ülkelerdeki fiyat endeks değişmesini, yani başka ülkelerdeki fiyat enflasyon oranını etkileyemez.

Bir devlet, uyguladığı (daha sonra göreceğimiz) politikalarla *kendi ülkesinde* fiyatlar düzeyinde yükselme oranını *etkileyebilir.* Ama devlet bu oranı tam olarak *belirleyemez*, çünkü fiyatlar genel düzeyinin yükselme oranı milyonlarca insanın fiyat artırma davranışının sonucudur. Onun için devletler reel kuru değiştirmek için enflasyonu araç olarak kullanmağa yeltenmez.

Devletin reel kuru değiştirmekte kullanabileceği araç, nominal döviz kurudur (e). Devlet reel kuru artırarak ithalatı caydırmak, ihracatı teşvik etmek için nominal döviz kurunu artırabilir. Merkez bankası döviz piyasasında dolar, euro vs. satın alarak doları, euroyu piyasada azaltıp bunların fiyatını yani TL/$ kurunu, TL/euro kurunu yükseltebilir. Devletin reel döviz kurunu artırmak maksadı ile kuru artırma uygulamasına devalüasyon yapmak denmektedir.[16]

Ancak devalüasyon yaparak reel kuru etkilemek sorunsuz değildir. Devalüasyonun ithalat ve ihracat üzerindeki etkisi, döviz kuru (e) değiştiğinde *ülkede fiyatlar düzeyini* (P_{TL}) *çok etkilememesine* bağlıdır. Ne var ki devalüasyon yapıldıkta ithal mallar yerli para birimiyle pahalanır. İthal girdiler (ithal ham maddeler, ithal ara malları, ithal yakıtlar) pahalanır. Bunun neticesinde hâsılanın yerli para cinsinden üretim maliyetleri artar.

16 Günümüzde devletin iradesi dışında, döviz arzı ile talebi arasındaki dengenin değişmesi sonucunda kur artmasına da devalüasyon denmektedir.

Devalüasyon üretim maliyetlerini artırarak yurt içi fiyat endeksini yükselten etki yapabilir.

Buna ek olarak, devalüasyon ithal tüketim mallarının da fiyatını artırır. Ülkede tüketim mal ve hizmet fiyatları yükseldiğinde, ekseriya işçiler ve memurlar ücretlerine ve maaşlarına zam bekler, zam için harekete geçer. Bu da üretim maliyetlerini ve yerli fiyat endeksini ayrıca artıran bir etki yapabilir.

Gerçi yerli fiyatların ithal girdilerde fiyat artışına ayarlanması; maaş ve ücretlerin hayat pahalanmasına itibak etmesi vakit alır. Kurda bir yükselmenin fiyatlar genel düzeyini ne kadar sürede ne ölçüde etkilediği ülkesine ve şartlara göre değişir. Birçok temel ihtiyaç malının (örnek: temel gıdaların) ithal edildiği veya üretimde birçok girdinin veya enerjinin önemli bir kısmının ithal edildiği bir ekonomide kurdaki artışın yurt içi fiyatlar düzeyine etkisi nispeten kuvvetli olur. Yine de kur artışı yerli fiyatlar düzeyini artırıncaya kadar (ve aynı oranda artırmadığı sürece) devalüasyonun ihracat ve ithalat üzerinde beklenen etkisi görülür.

Devalüasyonda amaç, yerli malları yabancı mallara kıyasla ucuzlatmaktır. Başka bir deyişle, yerli faktör sahiplerinin gelirlerini ithal mallara kıyasla azaltmaktır. Devalüasyonun yerli malları yabancı mallara kıyasla ucuzlatması, yerli üretim faktör sahiplerinden hiç değilse bazısının refah kaybına razı olmasına bağlıdır. Devalüasyonun ithalat ve ihracat üzerinde etkisi olması için girişimcilerin ithal girdilerin pahalanması karşısında kârlarından fedakârlık etmesi, veya emekçilerin hayatın pahalanması karşısında ücretlerinin, maaşlarının aynı oranda artmamasına rıza göstermesi gerekir. (Türkiye'de 1980de dış ödeme buhranında dış ticaret açığını azaltmak için devalüasyon yapan devletin askerî darbeden sonra bir kısım sendikaları dağıtması, devalüasyonun külfetini emekçilere bindirme maksadı ile izah edilebilir.)

Ülkede işsizliği azaltmak için ithalatı azaltmak isteyen bir devletin elinde başka bir araç, gümrük politikasıdır. İthal mallara uygulanan gümrük vergi oranları artırıldığında ithal malların yurt piyasalarında satış fiyatı artar, bu da ithal mallara talebi azaltabilir. Devlet, ayrıca bazı malların ithalatını kotalarla sınırlayabilir, ya da yasaklayabilir.

1980li yıllardan bu yana ticaret serbestisinin yararlarına dair liberal görüşlerin etkisiyle devletler arasında ticareti serbestleştiren genel anlaşmalar (örneğin 1994 Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması), iki taraflı ve çok taraflı serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birliği anlaşmaları yapıldı. Böylece birçok devlet, gümrük vergisi ve kota kullanarak ülkesine ithalatı kontrol

etmekten vazgeçti. Yine de merkez ülke hükûmetlerinin, özellikle işsizlik oranı arttığında ve seçimler arefesinde yerli firmaları ithal malların rekabetinden korumak için çeşitli uygulamalara başvurduğu görülmektedir. İthal mallarında yüksek kalite standartları arama gibi[17], limanlarda yük boşaltmayı yavaşlatma gibi ithalatın maliyetini artıran çeşitli yöntemlerle ithalatı kısmağa çabalamaktadırlar. Gümrük vergileri ve kotalar dışında ithalatı engelleme yöntemlerine *gümrük dışı engel* denmektedir.

Gümrük vergileriyle, kotalarla veya gümrük dışı engellemelerle ithalatı kısıtlama politikasına *korumacılık* (himayecilik) denir. İthalatı kısıtlamak, yerli firmaları, üreticileri ithal malların rekabetinden korur; ülkede istihdamın azalmasını önler.

Buraya kadar devletin ihracatı artırmak için devalüasyon yapabileceğini; ithalatı azaltmak için devalüasyon yapabileceğini veya ithalatı azaltmak için gümrük vergi oranları, kotalar ya da gümrük dışı engeller kullanabileceğini belirttik. Bu politika araçlarından her biri, neticede âtıl üretim kapasitesi ve işsizlik olan bir ülkede hâsılayı ve istihdamı artırmakta az veya çok olumlu etki yapar. Bu politika araçlarından her biri, aynı zamanda dış ticaret dengesinde (ihracat - ithalat farkında) bakiyeyi artırır. Dış ticaret açığı varsa bu açığı azaltır; dış ticaret denk ise fazla vermesine yol açar.

1980den sonra ithalatını serbestleştiren bazı çevre ülke devletleri, dış ticarette sürekli açık vererek dış âleme borç biriktirdi. Bu ülkelerde özel kesim dış borçlarını ödeyemez hâle gelip ülke döviz buhranına düştüğünde devlet, özel kesime döviz sağlayabilmek için uluslar arası finans kurumlarından (Dünya Bankasından veya Uluslararası Para Fonundan) kredi talep etti. O zaman bu kurumlar kredi talep eden devletlere dış ticareti dengelemeleri için toplam harcamaları azaltacak politikalar uygulamalarını şart koştu: bu devletlere kamu harcamalarını azaltmalarını (memur istihdamını azaltmalarını, memur maaşlarını azaltmalarını, kamu yatırımlarını azaltmalarını), transferleri azaltmalarını, işçi ücretlerinde artışı önlemelerini, bu suretle toplam harcamaları kısıp hâsılayı azaltarak ithalatı azaltmayı telkin etti. Döviz sıkıntısı çeken ülkelerde devletler liberal görüş uyarınca gümrük vergilerini artırarak ithalatı kısıtlamak yerine, yurt içi harcamaları kısmak suretiyle ithalatı azaltma yolunu seçti.

17 Günümüzde sanayi mallarının ambalajı içine kullanma kılavuzları konmaktadır. Bu kılavuzlar malın kullanımında ortaya çıkabilecek her türlü tehlikeyi anlatmakta, bazan tuhaf uyarılar yapmaktadır ("ambalaj naylonunu çocuklara vermeyin, başlarına geçirirlerse boğulabilir" gibi). Firmaları böyle ayrıntılı uyarılı talimatnameler yazmağa sevkeden, birçok devletin sırf ithalatı kısıtlamak için ithal mallarında aradığı yüksek emniyet standartlarıdır.

2002 yılında 18 Avrupa Birliği ülkesi ortak bir para birimini (euro-yu) kullanmğa başladığında euro para politikası yürütme yetkisi Avrupa Merkez Bankasına tevdi edildi. Böylece Avrupa Birliğine üye devletlerin ulusal paraları olmadığından devalüasyon yaparak dış ticareti dengeleme imkânından mahrum kaldı. 2000-2013te Yunanistan'ın mal ve hizmet ticaretinde açığı, GSYİHye oranla ortalama yüzde 11, Portekiz'inki yüzde 7 idi. Yunanistan'da ve Portekiz'de 2007den sonra dış borç ödemeleri sorun hâline geldiğinde bu devletler dış ticaretlerini dengelemek için devalüasyon yapamadığından yurt içi harcamaları azaltmağa yöneldi. Bu devletler alacaklı ülke devletlerinin baskısı altında birim işgücü maliyetlerini de kısmağa çalıştı. İşgücü maliyetini kısmakta maksat, ülkede üretim maliyetini azaltıp yerli malları yurtta ve yurt dışında başka ülkelerin mamulleriyle fiyatta rekabet edebilir hâle getirmektir. Birim işgücü maliyetini kısmanın yöntemi esas itibariyle işçi ücretini düşürmek ve işçiyi daha yoğun çalıştırmaktır. İktisatta işçi ücretlerini düşürerek dış ticaret dengesini düzeltmeye "içte devalüasyon yapmak" denmektedir.

Bir devletin hâsılayı artırarak işsizliği azaltmak maksadı ile ihracatı artırmaya ve ithalatı azaltmaya yönelik uygulayabileceği başlıca makroiktisadî politikalar bunlardır.

4.13 Hâsıla artışının dış ticaret dengesine etkisi

Devletin yurt içi harcamaları artırmaya yönelik makroiktisadî politikaları dış ticarette soruna yol açabilir: devlet maliye politikası uygulayarak veya (daha sonra inceleyeceğimiz) para politikası uygulayarak harcamaları artırdığında bunun ihracatı artırıcı etkisi olmaz, ama ithalatı artırması muhtemeldir. Marjinal ithal eğilimi ne kadar yüksek ise, hâsıla artışı ithalatı o kadar çok artırır. İthalat artışı şayet dış ticarette açığa yol açarsa veya açığı artırırsa sorun teşkil eder. Devlet ülkede işsizlik sorununu çözerken dış ticarette açık sorununa yol açabilir. Ceteris paribus bir ülkede tam istihdamı sağlayan harcama seviyesinin yol açtığı ithalat, ihracatı aşabilir. Yahut ceteris paribus dış ticareti dengeleyen ithalatın gerektirdiği yurt içi harcama seviyesinde, işsizlik yüksek olabilir. Devletin karşılaştığı ikilem, hâsıla seviyesinin hem istihdamı hem de ithalatı etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu sorun ortaya çıktığında devletin maliye politikası veya para politikası ile yurt içi harcamaları artırırken başka tedbirlerle ithalat artışını önlemesi

gerekir. Başvurabileceği çareler, yukarda anlatılan tedbirlerdir: reel kuru artırmaktır veya gümrük politikası ile ithalatı kısıtlamaktır.

Bir ülkede hâsıla artışının ithalat seviyesine muhtemel etkisi son yılların hâsıla ve ithalat verilerinden marjinal ithal eğilimini hesaplayarak görülebilir. Bir yıl için marjinal ithal eğilimi ($\Delta M/\Delta Y$) yani ithalat artışını hâsıla artışına bölerek bulunur. Bunu (tesadüfî etkenleri bertaraf etmek için) birkaç yıl için hesaplayıp ortalamasını alarak ekonominin marjinal ithal eğiliminin ne kadar olduğu hakkında bir fikir oluşur.

Bazan hâsıla artışının ithalata etkisini ölçmek için, yakın yılların rakamlarından ithalatın gelir esnekliğinin ölçüldüğü de olur. Bunun formülü $\frac{\Delta M/M}{\Delta Y/Y}$ olur.

İthalatın gelir esnekliği, gelirde bir nispî artışın ithalatta yol açtığı nispî artıştır.

Bir ülkede ithalatın gelir esnekliği yüksek ise, devletin hâsılayı ve istihdamı artıran politikalarının dış ticaret açığına yol açma ihtimali yüksek olup, buna karşı kur politikası ile veya gümrük politikası ile dış ticaret dengesini korumak gerekeceği açıktır.

5

YATIRIM

Keynes, toplumların geliri arttıkça ortalama tüketim eğiliminin azalmasının bir soruna yol açtığını öne sürdü. Kapitalist ülkelerde sermaye birikimi ve teknolojik gelişme bu ekonomilerde hâsıla üretme kapasitesini büyütmektedir. Ancak gelir arttıkça tüketim eğilimi azalmaktadır. Üretim kapasitesi genişlerken tüketim eğiliminin azalması, üretim kapasitesi ile tüketim harcamaları arasındaki farkı artırmaktadır. Büyüyen kapasitenin hâsıla üretmede kullanılabilmesi için, tüketimden başka harcamaların kapasite ile tüketim arasındaki açığı kapatması gerekir. Bu işlevi görebilecek otonom harcama, özel kesimin yatırım harcamasıdır. Özel yatırım harcamaları artıp azaldığında, çarpan etkisiyle hâsılada daha da büyük ölçüde artışa azalışa yol açar. Keynes özel yatırım harcamalarının istikrarsız ve değişgen olduğunu işaret ederek, bu sebeple kapitalist ekonomilerde hâsıla üretme kapasitesinin sık sık atıl kalabileceğini iddia etti.

Çevre ülkelerinde gayrisafi yurt içi hâsıladaki hareketler (konjonktür devri) yurt içi yatırım harcamalarındaki dalgalanmadan çok, ihracattan ve ülkeler arası sermaye hareketlerinden etkilenir. Merkez ülkeleriyle çevre ülkeleri arasında böyle bir fark vardır. Yine de toplam yatırım harcamalarını etkileyen etkenlere ilişkin burada sunulan açıklama, çevre ülkelerinde yatırım harcamaları için de geçerdir.

Bir ekonomide üretim kapasitesinin ve istihdam imkânlarının uzun vadede artış oranı özel ve kamu yatırım harcamalarına bağlıdır. Bu sebeple özel yatırım harcamalarının nasıl belirlendiğini öğrenmek, sadece kısa dönemde makroiktisadî dengeyi kavramak açısından değil, aynı zamanda kapitalist ekonomide uzun vadede istihdam artışını etkileyen bir etkeni anlamak için de gereklidir.

5.1 İçsel getiri oranı

Bir kişinin bir yatırım projesini uygulamaya koymasında iktisadî hesaplar kadar kişisel saikler de rol oynar. Yatırım projesi ile kastedilen, bir mal

veya hizmet üretme kapasitesi kurma planı, konut inşa planı veya mal stoklayıp sonradan satma planı gibi projelerdir. Burada yatırım projesine karar verme durmunda olan insanların kişisel saiklerini bir kenara koyup, iktisadî hesapları üzerinde duracağız. Yatırım projelerinin hepsinde iki unsur vardır: projenin maliyeti ve projenin gelecekte sağlayacağı kazanç akımı.

Müteşebbis zihnindeki yatırım projesini uygulayıp uygulamamaya karar verirken, projenin içsel getiri oranını hesaplayıp faiz haddi ile karşılaştırır. Bu karşılaştırmanın neticesine göre projeye girişmeğe değip değmeyeceğine karar verir. Önce projelerin içsel getiri oranının nasıl tespit edildiğini görelim.[18]

Miyadı n yıl olacağı tahmin edilen bir yatırım projesinde içsel getiri oranı (z) aşağıdaki denklemin çözümünden bulunur:

$$\text{Yatırımın maliyeti} = \frac{A_1}{(1+z)} + \frac{A_2}{(1+z)^2} + \frac{A_3}{(1+z)^3} \cdots \frac{A_n}{(1+z)^n}.$$

Denklemin sağındaki $\frac{A_x}{(1+z)^x}$ terimlerinden her biri, yatırımın x inci yılında beklenen safi kazancının ($A_i$nin) z oranıyla indirgenmiş (iskonto edilmiş) bugünkü değeridir. İçsel getiri oranının projenin 'kâr oranı' olduğu söylenebilir.

Hesaplamada son (n inci) yıla ait beklenen kazanç rakamı, projeden arta kalan tüm sabit varlıkların ve stokların satış değerini içerir. Proje bir hane halkının konut inşa projesi ise, gelecekteki kazançlar olarak, başkasına ödenmeyecek kiralar hesaba dâhil edilir. Proje mal stoklayıp fiyat artışından kazanç sağlama planı ise, yıllık kazanç dizisi tek bir rakamdan ibaret olabilir.

Girişimcinin veya firma yöneticisinin, projenin ömrü boyunca sağlayacağını umduğu yıllık kazançları tahmin ederken dayandığı çeşitli beklentiler projelerin içsel getiri oranını etkiler. Bunlardan biri, talep beklentisidir. Yatırım proje sahibi, sektörde veya piyasada talebin ve satışların gelecekte ne seviyede olacağını tahmin etmeğe çalışır. Kendi sektöründe satış artış tahminini, ülkede gayrisafi yurt içi hâsıla artış tahminine dayandırabilir.

Girişimcilerin devletin vergi politikasına ilişkin beklentileri de projelerinin içsel getiri oranını etkiler. Projenin yıllık kazançlarını azaltacak bir vergi oran değişikliği beklentisi, hâliyle projenin içsel getiri oranını azaltır.

Yatırım projesinin uygulanacağı sektörde, gelecekte üretim teknolojisinde maliyetleri azaltacak bir değişme ihtimali, mevcut teknolojiyle yapılacak yatırımın içsel getiri oranını düşürür. Keza yeni bir ürünün ortaya çıkma

18 Keynes *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*'nde içsel getiri oranına 'sermayenin marjinal etkinliği' diye bir isim verdiğinden bazı makroiktisat kitaplarında içsel getiri oranı yerine bu terim geçer.

ihtimali, bunun ikame edebileceği ürünleri üretme projelerinde içsel getiri oranını düşürür.

İşçilerin ücret talep baskısını artırması; işçilerin çalışma şartlarını iyileştirme taleplerini artırması; devletin bu yönde yasa çıkarması ihtimali tahmin edilen birim işçilik maliyetleri artırır. Böyle ihtimaller yatırım projesinin içsel getiri oranını azaltır.

Firma yöneticilerinin projelerinin sağlayabileceği kazançlara ilişkin tahminlerini etkileyen iktisadî gelişmeler ve siyasî olaylar projelerin içsel getiri oranı hesaplarına yansır.

Hesabî bir proje sahibi, projesinin içsel getiri oranını hesapladıktan sonra piyasada bir faiz haddiyle karşılaştırır. Şayet projenin içsel getiri oranı faiz haddini aşarsa, bu projeye borçlanarak girişmek proje sahibi için kazançlıdır. Şayet girişimci yatırım projesini gerçekleştirmek için dış kaynak (firma dışından borç para) kullanmayıp kendi sermayesiyle gerçekleştirmeğe niyetli olsa dahi, projesinin içsel getiri oranını faiz haddiyle kıyaslaması makuldür. Çünkü proje sahibi için para sermayesini faizle başkasına borç vermek, kendi sermayesiyle yatırım projesini uygulamağa almaşık bir seçenektir. Onun için faiz haddi projenin içsel getiri oranından yüksek ise, proje sahibi yatırımla uğraşmak yerine sermayesini başkasına borç vermeyi tercih edebilir.

Miyadı uzun büyük projelerde, proje sahibi firmanın içsel getiri oranıyla mukayese edeceği faiz haddi, uzun vadeli borçlanmanın faiz hadleridir (yani uzun vadeli tahvil faiz hadleridir). Banka kredisiyle gerçekleştirilebilecek daha küçük yatırım projelerinde kıstas alınacak faiz haddi, banka kredi faiz haddi olur.

Bir ekonomide kısa ve uzun vadeli faiz hadleri, kredi ve tahvil faiz hadleri, riskli ve risksiz borçlarda faiz hadleri farklı farklı olmakla birlikte, bunlar genellikle birbirinden bağımsız değildir; birbirini etkiler ve aynı yönde değişir. Firmaların borçlanabilmek için kabul etmeğe mecbur oldukları faiz hadlerinin ortalamasına tekil olarak 'faiz haddi' diyelim.

Bir ülkede herhangi bir tarihte tüm irili ufaklı girişimcilerin elinde, yatırım projeleri, tasarıları, planları vardır. Bu projelerin hesaplanmış içsel getiri oranları vardır. Bir ekonomide faiz haddi ne kadar düşük ise, o kadar çok sayıda yatırım projesi, içsel getiri oranıyla faiz haddi karşılaştırmasında kazançlı görünür. Faiz haddi azaldıkça yatırım harcamaları artar. Faiz haddi yükseldikçe, firmaların elindeki projelerden kazançlı görünenlerin sayısı azalır; firmaların giriştiği yeni yatırım projelerinin sayısı azalır; hatta başlanmış bazı projelere yapılan harcamalar da azalabilir.

Keynes, yatırım projelerinde gelecekle ilgili tahminlerin büyük ölçüde o günkü şartların devam edeceği varsayımına dayandığını; istikbal hakkında hiçbir tahminden kesin emin olunamayacağını vurguladı: «İtiraf edelim ki bir demiryolu hattının, bir bakır madeninin, bir dokuma fabrikasının, tescilli bir ilacın lisansının, Atlas Okyanusunda sefer yapan bir yolcu gemisinin, Londra'nın merkezinde bir binanın on yıl sonra getirisini tahmin etmekte dayanacağımız bilgi çok azdır veya hiç yoktur. Bunların beş yıl sonraki getirilerinin tahmininde de aynı durumdayız.»[19] Bu sebeple girişimcilerin projelerine ilişkin beklentileri her türlü gelişmeden etkilenmekte; girişimciler birbirinin davranışından da etkilenmektedir. Neticede faiz haddi değişmezken, içsel getiri oranı tahminleri değiştiğinde toplam yatırım harcamaları değişebilmektedir.

Keynes cari hâsılanın (millî gelirin) yatırım harcamalarını etkileyebileceği üzerinde durmamıştır. Bazı iktisatçılar cari millî gelirin de yatırım talebini etkileyebileceğini kabul eder. Çünkü cari harcamalar yüksek olduğunda firmaların kapasitelerini tümüyle kullanması, firmaları kapasitelerini artırmaya teşvik edebilir. İlâve olarak, millî gelir yüksek olduğunda firmaların kâr gelirleri de yüksek olur; firmaların emrinde dağıtılmayan kârlar birikir; bu dağıtılmayan kârlar yatırım için fon oluşturur. O hâlde, yatırım harcamalarının seviyesini öteki harcamalar (ve cari hâsıla) da etkileyebilir. Ancak yatırım harcamalarını cari hâsıla düzeyi etkilese de, yatırım harcamaları üzerinde beklentilerin (korkuların, iyimserliğin, kötümserliğin vs.) kuvvetli etkisi yatırım harcamalarını istikrarsız kılar. Bu sebeple Keynesçi iktisatçılar modellerinde çoğunlukla toplam yatırım harcamalarını ya tamamen dışsal bir değişken, ya da faiz haddinin fonksiyonu (ama beklentilerde değişmelerin etkisi altında istikrarsız bir fonksiyon) olarak temsil eder. Yatırım harcamalarını uyarılmış bir harcama olarak görmezler.

5.2 Üretim kapasitesini genişleten yatırımın finansmanı

Özel işletmeler sermaye büyüklüğü itibariyle iki grupta toplanır: küçük ve orta boy işletmelerle büyük işletmeler.

Küçük ve orta boy işletmeler yatırımları için borç para gerektiğinde banka kredisi kullanır. Bu gibi girişimciler, yatırım kararı verirken banka kredi faiz haddini esas alabilir.

19 J. M. Keynes The General Theory of Employment, Intereest, and Money, New York: Promotheus, 1997: 149-150.

Buna mukabil büyük işletmeler yatırım projeleri için bir – iki yıldan daha uzun vadede ödenecek fonlara ihtiyaç duyabilir. Büyük yatırımlar için gerekli uzun vadeli fonları bankalardan temin etmek zordur. Bankalar uzun vadeli kredi veremez çünkü kendi kaynakları (mevduat) kısa vadelidir veya vadesizdir. Onun için büyük bir yatırıma girişen firma, genellikle yatırımını başlatmak için banka kredisi kullanıp kredinin vadesi dolunca uzun vadeli fon temin etmek için başka imkânlar aramağa girişir. Bu imkânlar sermaye piyasasındadır. Sermaye piyasası uzun vadeli fon piyasasıdır. Sermaye piyasa terimi, firmaların hisse ve tahvil ihraç ettiği, hisse ve tahvil alınıp satıldığı piyasaları kapsar.[20] Büyük firmalar ekseriya büyük yatırımlarını banka kredisiyle başlatıp sonra sermaye piyasasından uzun vadeli fon temin etmek yoluna gider. Yatırım projesini başlattıktan sonra, ortaya maddî bir varlık ortaya çıktıktan sonra yeni hissedar bulmak ya da tahvil satışı yapmak daha kolaydır. Büyük yatırım yapmakta olan firmalar uzun vadeli fon bulmak için sermaye piyasasında yeni ortak arar, ya da uzun vadeli borç (ikraz) verecek kişiler arar. Yeni ortaklar yeni hisse senedi ihraç ederek sağlanır. Borç para ise tahvil ihraç ederek sağlanır.

Bir firma *yeni hisse senedi ihraç ettiğinde* sermayesi artmış olur. Mevcut hissedarlar firmanın mülkiyetini yeni hissedarlarla paylaşmış olur. Dağıtılan kârları (temettüyü) de yeni hissadarlarla paylaşacaktır. Ama yatırım projesi beklenen getiriyi sağlamayabilir veya zarar edebilir. Zarar ederse, bu zarar da hissedarlarca paylaşılır.

Firma, yatırımına uzun vadeli fon bulmak için *tahvil ihraç ettiğinde* öz sermayesi değişmez. Ama firma tahvil ihraç ettiğinde, yatırım projesi beklenen getiriyi kazansa da kazanmasa da borcun faizini ve anaparasını ödemeğe mecburdur.

Neticede büyük firmaları yönetenler, büyük bir yatırım yapmağa karar verdiğinde çeşitli hesaplarla uzun vadeli fon temin etme seçeneklerini değerlendirir. Her hâlükârda toplam yatırım harcamaları üzerinde faiz hadleri, özellikle uzun vadeli borçlanma maliyeti etkilidir.

5.3 Gayrimenkul spekülasyonu

Bazı yatırım projelerinin içsel getiri oranı hesabına giren konut, dükkân, iş hanı, arsa gibi varlıkların fiyatları bazan istikrarlı kalmaz; bir zaman diliminde devamlı artış veya azalış gösterir. Bir ülkede veya yörede konut fiyatlarında veya dükkân fiyatlarında veya iş hanı fiyatlarında devamlı artışa

20 Kısa vadeli borç senet piyasasına para piyasası denir.

yol açan, bu varlıktan satın alıp fiyatı yükseldikten sonra satarak vurgun yapmak isteyenlerin alım faaliyeti olmaktadır. Bu varlıklardan satın alma faaliyeti arttıkça fiyatları yükselir; fiyat yükseldikçe vurgun hevesiyle satın almak isteyenler çoğalır. Varlığın fiyat artma süreci bir tarihte sona erer. O tarihte fiyatın daha da artamayacağına kani olanların satışları fiyatı düşürmeğe başlar. Fiyat azalmağa başlayınca, o varlıktan hâlâ elinde bulunan tüm vurgun avcıları satışa geçer ve birçoğu zarara uğrar.

Bir varlığın veya malın fiyatındaki değişmeyi tahmin ederek alım satım yapmaya spekülasyon denir.

Bazı varlıklarda spekülasyonun etkisiyle ortaya çıkan fiyat hareketlerinin, o varlıkların yenilerini inşa faaliyetlerini etkilediği görülmektedir. Çünkü örneğin bir şehirde veya ülkede konut fiyatları nüfus veya gelir artışı ile izah edilemeyecek şekilde olağanüstü yükseldiğinde, konut inşa projelerinin beklenen getirileri de yükseldiğinde içsel getiri oranları artıp, konut inşaatında bir kabarma olabilmektedir. ABDde 1836da, 1854te, 1888de, 1908de, 2006da, 2007de İngiltere'de, İspanya'da 2008de, Hindistan'da 2013te Tayland'da 1997de, Japonya'da 1990da konut fiyatları, yıllarca süren yükselmeden sonra çöktü. Bu ülkelerde konut fiyatlarının yükselmesi ihtiyacın üzerinde konut inşasına yol açtığından, süreç sona erdikten sonra kiraya verilemeyen ve satılamayan konutlar, bunların sahibi hane halkının tasarrufunu yok etti, firmaları, ipotekli kredi vermiş bankaları zarara uğrattı. Birçok ülkede zaman zaman iş hanı fiyatlarının speklasyonla kabarması sonucu ihtiyacın ötesinde inşa edildiği görülmektedir.

6

Kapitalist Ekonomilerde Konjonktür

Gayrisafi yurt içi hâsılanın azaldığı dönemler, azaldığı süreye ve azalma yüzdesine göre konjonktür kavramları ile isimlendirilmektedir. Genel olarak üç aylık gayrisafi yurt içi hâsıla rakamı ardışık iki defa azaldığında buna *daralma* ("resesyon") denmektedir.

2007 buhranından önce Uluslararası Para Fonunda çalışan iktisatçılar dünyada gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı yüzde 2.5 veya yüzde 3ün altına düştüğünde bunu *dünya çapında daralma* addederdi. 2009da Uluslararası Para Fonu, dünyada daralmayı fert başına reel gayrisafi yurt içi hâsıla azalması olarak tanımlamağa başladı.[21] Buna göre İkinci Dünya Harbinden sonra dünya ekonomisi dört kez (1975te, 1982de, 1991de ve 2009da) daraldı.

Depresyonun birkaç farklı tanımı var. Bazı iktisatçılar depresyonu bir yıl fert başına hâsılanın yüzde 10dan daha fazla azalmasıdır diye tanımlamaktadır. Başka bir tanım, işsizlik oranının birkaç yıl yüzde 10un üzerine kalmasıdır. İhtiyaca ve amaca göre tanımlar değiştirilmektedir.

6.1 Yatırım harcamalarıyla konjonktür devri

Merkez ülkelerinde görülen, yatırım harcamalarının yol açtığı konjonktür devri şöyle tasvir edilir: kapitalist ekonomide bir dönem firma yöneticileri, girişimciler iyimser olduğunda cesaretle riskli yatırım projeleri uygulamaya koyar. Yatırım harcamaları arttığında hâsıla artar, çarpanla tüketim harcamalarını artırır. Bu genişleme döneminde firmaların artan kredi talepleri üzerine banka kredileri artar. Yatırım ve tüketim harcamaları artarken istihdam da artar. Konjonktür devrinin bu safhasına iktisadî genişleme denmektedir.

21 Bu tanımlarda dünyada fert başına GSYİH, ülke GSYİHları piyasa kurları yerine satın alma gücü paritesi denilen teorik kurlarla hesaplanmaktadır.

İktisadî genişleme toplam harcamaların azalması ile sona erer. Yatırım harcamaları veya otonom tüketim harcamaları azalabilir. İktisadî daralma başlar.

Genişleme aşamasında bazı firmalar yatırım harcamalarında umduğu sonucu elde edemez. Beklenen kazancı sağlayamayan yatırımların sayısı arttığında, zarar eden firmaların sayısı artar; borçlarını ödeyemediği için iflas eden firmalar çoğalır. Firma yöneticilerinde daralma beklentisi uyanır, yatırım hevesi zayıflar. Yatırımlar azalmaya başlar. İnşaat şantiyelerinde, inşaat mazlemesi üreten firmalarda ve yatırım malı üreten firmalarda istihdam azalır ve çarpanın etkisiyle tüketim harcamaları da azalır. İşsizlik oranı yükseldikçe hane halkı işsiz kalma korkusuyla tüketme eğilimini azaltır. Mal stokları biriktikçe, firmalar üretimi kısar.

20. yüzyılda bazı iktisadî daralma safhalarını başlatan, spekülasyonla şişirilen hisse senet fiyatlarının veya gayrimenkul fiyatlarının bir tarihten itibaren süratle azalarak hane halkı kesiminin yoksullaşması oldu. Hane halkının tüketim harcamalarını kısması daralmayı başlattı.

Daralmada bankaların bilançolarında 'geri dönmeyen krediler' çoğalır. Banka yöneticileri kredi verirken daha ihtiyatlı davranmağa başlar. Bankaların ihtiyata yönelmesi kredi hacmini daraltır. Yeni kurulan firmalar ve yatırım yapmak isteyen firmalar kredi bulamaz ya da daha yüksek kredi faiz talebiyle karşılaşır. Neticede hâsıla azalır, işsizler artar, hane halkının geliri azalır, tüketim harcamaları azalır.

Daralmada fiyatlar genel düzeyi azalırsa (deflasyon olursa), bu borçlu firmaların ve hane halkının borcunun reel yükünü artırır; borçlarını ödemelerini zorlaştırır. Keza daralmada finansal varlıkların, gayrimenkullerin değeri azalırsa yoksullaşan hane halkı tüketimini kısar; varlıkları teminat olarak kabul ederek borç vermiş bankalar ve firmalar zarara uğrar.

Daralan ekonomide iflas eden firmaların tesisleri, sabit sermaye varlıkları satılır, başka sermayedarların eline geçer. Finansal sıkıntıya düşen firmaların hisseleri ucuzlayınca bunları başka sermayedarlar, firmalar satın alır. Finansal sıkıntıya düşen bazı firmalarda yöneticileri sermaye katarak firmayı kurtaracak yeni ortaklar arar.

Daralan ekonomide bir süre sonra (belirsiz bir süre sonra) harcamalar kendiliğinden artmağa başlar. Firma yöneticileri, girişimciler arasında yayılan iyimserlik, onları yatırım harcamalarını artırmaya sevk eder. Hâsılanın artacağı beklentisiyle, stoklarını artırmak isteyen firmalarda üretim artışı satış artışını aşar. Çarpan tüketim harcamalarını artırır. Ekonomide bir genişleme dönemi başlar. Hâsıla ve istihdam artar.

6.2 Stok hareketlerinin konjonktüre etkisi

Firmalarda istek dışı mal stoklarının değişmesi ve firma yöneticilerinin stok seviyelerini ayarlama çabası, kapitalist ekonomilerde konjonktür devrini şiddetlendirmektedir.

Stokları ayarlama gayretinin hâsıla üretim seviyesini artırıp azaltmada etkisini on dördüncü tablodaki basit sayısal örnekten anlayabiliriz. Üçer aylık dönemlerde, üç aylık ortalama mamul satışının yüzde onu kadar mamul stoku tutmağa çalışan bir firma düşünelim. Soldaki birinci üç aylık dönem firma satışı (100) kadar üretim (100) yapmakta, ve istediği seviyede stok (10) tutmaktadır. İkinci dönem satışlar azaldığında (80), firma satışların azaldığını hemen algılayamadığından veya üretimi satışlara hemen ayarlayamadığından satışlarından fazla miktarda mal üretmiş (100), dönem sonunda mamul stoku artmıştır (30). Bu, firma yöneticilerinin planlamadığı, gayriiradî bir stok birikmesidir. Üçüncü dönemde firma yeni satış seviyesinin 80 birimde karar kıldığına kani olmuş ve üretimini buna göre ayarlamıştır; ancak 20 birime çıkmış stokunu da azaltmak, yüzde on ilkesine göre 8 birime düşürmek istemektedir. Satışların birinci dönemden sonra 20 birim azalmasına karşılık firmanın üçüncü dönem üretimi 42 birim azalttığını görüyoruz. Dördüncü dönem firmanın üretimi ve stoku, 80 birim satış seviyesine göre, firma yönetiminin istediği gibidir.

Talep artışının etkisini tablonun sağındaki rakamlarda izleyelim. Birinci üç aylık dönemde firma satışı (80) kadar üretim (80) yapmakta, ve istediği seviyede stok (8) tutmaktadır. İkinci dönem firmanın malına talebin 80 birimden 90 birime çıktığını düşünelim. Firma yine satış artışını hemen algılayamadığından veya üretimi hemen ayarlayamadığından, üretiminden ve stokundan ancak 88 birim satabilmiştir. Üçüncü dönemde 90 birim talebi karşılamak ve stoklarını 90 birimlik satış seviyesine ayarlamak için, yeni satış seviyesini aşan bir üretim (99 birim) gerçekleştirmiştir. Dördüncü dönemde firma tekrar istediği üretim (90) ve stok (9) seviyelerini gerçekleştirmiştir. Bu defa talep artışı 10 birim olmasına karşılık firma üçüncü dönem üretimini 19 birim artırmıştır.

Örnek, bir firmada stokları ve üretimi ayarlamadaki gecikme sebebiyle satışlar azaldığında veya arttığında üretimin satışlara nispetle geçici bir süre daha büyük oranda azaldığını veya arttığını göstermektedir. Ekonomi çapında da firmaların stokları ve üretimi ayarlamadaki gecikmesi, ülkede hâsılada, faktör gelirlerinde ve istihdamda harcamalardakinden daha büyük artış ve azalmalara yol açabilmektedir.

Örnekte firmanın kendi mamulünün satışındaki artışa ve azalışa göre üretim seviyesini değiştirmesi incelendi. Bir firma mamul satış seviyesindeki değişiklik karşısında üretimde gecikmeli tedbir alıyor ise, ara malı ve ham madde stok seviyelerini de gecikmeli ayarlaması hâlinde, başka firmalardan ham madde ve ara malı siparişleri de birikimli değişmeler gösterecektir. Bunun da GSYİH iniş çıkış oranlarını artırıcı etki yapması muhtemeldir.

14. Tablo
Stok ayarlamanın üretime etkisi

	Talep azalması					Talep artışı			
Dönem	1	2	3	4		1	2	3	4
Dönem sonu stoku	10	30	8	8		8	0	9	9
Satış	100	80	80	80		80	88	90	90
Üretim	100	100	58	80		80	80	99	90

6.3 Çevre ülkelerinde konjonktür

Kapitalizmin merkez ülkelerinde konjonktür devri yurt içi harcamalardaki artışa azalışa bağlanır. Gerçekte ABD, Japonya ve Almanya gibi çok büyük ekonomilerde gayrisafi yurt içi hâsıla artışı azalış yurt içi harcamalara bağlı olmakla birlikte, nispeten küçük merkez ekonomilerinde (Hollanda'da, Danimarka'da, Kanada'da) konjonktür büyük merkez ekonomilerinde konjonktürden etkilenir. Sebebi, merkez ekonomileri dış ticaretle birbirleriyle irtibatlı hâle geldiğinden, büyük merkez ülkelerinden birkaçında aynı dönemde harcama azalması, diğerlerinin ihracatını azaltarak bunların da gayrisafi artış oranını düşürebilmektedir.

Merkez ülke ekonomileri ticaretle birbiriyle bütünleştikçe, konjonktür devrini harcamalara bağlayan modelin tek tek ülkeler için anlamı azalmakta; merkez ülkeler grubu için daha anlamlı hâle gelmektedir. ABD, Japonya ve Almanya'da harcamalarda eşzamanlı azalmanın yol açacağı bir daralmanın diğer merkez ülkelerine sirayet etmemesi zordur.

15. Tablo
Yüksek gelirli OECD ülkelerinin dünya gayrisafi yurt içi hâsılasında payı

	1960	1970	1980	1990	2000	2010
OECD GSYİH (milyar dolar)	1018	2250	8256	17634	25239	40820
dünya GSYİH (milyar dolar)	1358	2891	11000	21921	32240	63124
OECD GSYİHnin dünyaya oranı	0.75	0.78	0.75	0.80	0.78	0.65
OECD nüfusunun dünya nüfusuna oranı	0.24	0.22	0.19	0.17	0.16	0.15

Kaynak: Dünya Bankası verileri.

Açıklama: Gayrisafi yurt içi hâsıla rakamları cari kurlarla dolara çevrilmiştir.

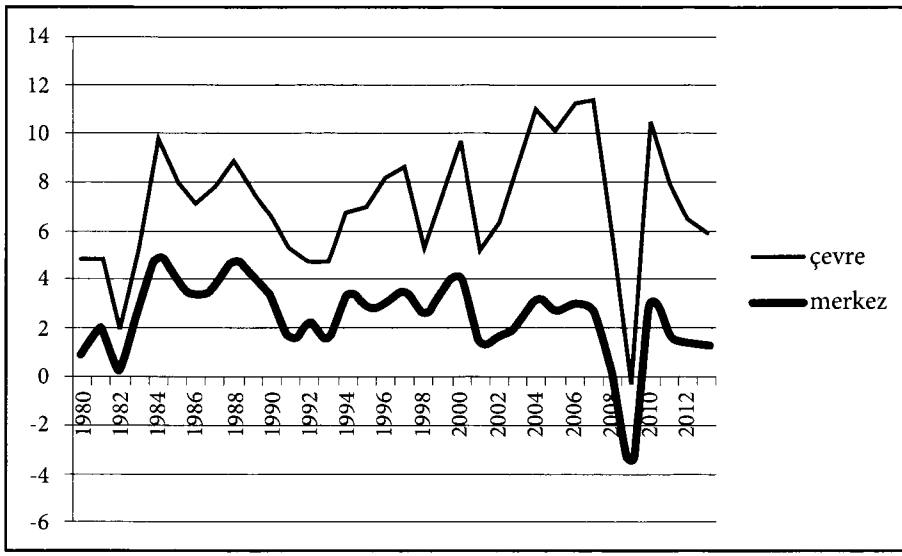
Yüksek gelirli OECD ülkeleri ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kore (Güney), Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Yeni Zelanda, Yunanistan'dır.

Çevre ülkelerinde manzara farklıdır. Bu ülkelerde konjonktürün itici gücü, yurt içi harcama artış ve azalışından ziyade, ihracattır. Çünkü çevre ülke ekonomileri gereksedikleri bütün yatırım mallarını kendileri üretemediğinden, yatırım yapmak için bazı yatırım mallarını ithal etmeğe mecburdur. İlâveten çevre ülkelerinde birçok iş kolu, ara mal ithalatına bağımlıdır. Bazı çevre ülkeleri temel gıda madde ithalatına muhtaçtır. Yatırım mallarında, ara mallarında vs. ithalata muhtaç olan çevre ülkeleri, döviz kazanmak için ihracat yapmak zorundadır.

Çevre ülke üreticilerinin en büyük ihracat piyasaları merkez ülkelerindedir. On beşinci tablo bunun sebebini göstermektedir: dünya hâsılasının yarısından çoğu merkez ülkelerinde üretilmektedir. Dünyada en çok tüketim ve yatırım harcamaları merkez ülkelerinde yapılmaktadır. Onun için çevre ülkelerinde ihracatın çoğu, merkez ülke piyasalarına yapılmaktadır.

Çevre ülkelerinin merkez ülkelerine bu ihracat bağımlılığı sebebiyle 19. yüzyıldan bu yana çevre ülkelerinde konjonktür iniş çıkışını merkez ülkelerindeki konjonktür belirlemektedir. Merkez ülkelerinde gayrisafi yurt içi hâsıla arttığı yıllarda çevre ekonomilerinde ihracat da miktar olarak arttığından, bunlarda da gayrisafi yurt içi hâsıla artmaktadır. Merkez ülkelerinde gayrisafi yurt içi hâsıla arttığı yıllarda çevre ülkelerinin ihraç ettiği ham madde birim fiyatları, gıda madde birim fiyatları, fosil yakıt birim fiyatları da artmakta, bu fiyat artışları da ayrıca çevre ülkelerinde ihracatı değer olarak artırarak bu ülkelerde gayrisafi yurt içi hâsılayı artmaktadır.

1. Grafik
Merkez ülkeleri ile çevre ülkelerinde yıllık gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranları (1980-2013)

Kaynak: IMF verilerine dayanmaktadır (www.imf.org)(24.06.2014).

Açıklama: Dikey eksen yüzde olarak yıllık gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranını göstermektedir.

Merkez ülkeleri IMFnin "gelişmiş ekonomiler" grubudur. Çevre ülkeleri IMFnin "yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler" grubudur.

Merkez ülkelerinde gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı azaldığında veya negatif rakama indiğinde (merkez ülke ekonomileri daraldığında) çevre ekonomilerinde ihracat hem miktar olarak, hem de ihraç mallarının birim fiyatlarının azalması sebebiyle azalmakta, neticede çevre ülkelerinde de gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı azalmaktadır. 2007de merkez ülkelerinde başlayıp 2009da dünyayı saran daralma ve takip eden durgunluk buna son örnektir.

Birinci grafikte merkez ülkelerinde yıllık gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranındaki kırılmalar ile çevre ülkelerinde gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranındaki kırılmaların çakıştığı görülmektedir. Merkez ülke ekonomilerinde konjonktür devri çevre ülkelerinde konjonktürü etkilemektedir. Şayet elde çok sayıda ülkeden oluşan bu gruplar için üçer aylık gayrisafi yurt içi hâsıla artış oran verileri bulunsa idi, merkez ülkelerinde gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranındaki değişmelerin çevre ülkelerindekinden *önce* vuku bulduğu grafikle gösterilebilirdi. Yıllık gayrisafi yurt içi hâsıla artış oran verileriyle

yapılan grafikte ancak iki ülke grubunda konjonktür devrinde paralellik görülebilmektedir.

1990lı yıllardan itibaren çevre ülkelerinde konjonktür hareketlerine merkez ülkelerindeki konjonktürün yanısıra başka bir etkenin, ülkeler arası sermaye hareketlerinin de sebep olduğunu ileride göreceğiz.

7

Para Politikası

Yatırım harcamalarının seviyesini faiz haddi etkilediğine göre, devlet yatırım harcamalarını etkilemek amacıyla acaba faiz haddini kullanabilir mi? Bunu cevaplandırmak için faiz haddini neyin belirlediğini veya etkilediğini saptamak gerekir.

19. yüzyılda neoklasik iktisatçıların geliştirdiği faiz teorisine göre faiz haddi, ödünç verilebilir fon arzı ile ödünç fon talebini dengeleyen bir değişkendir. Ödünç verilebilir fonlar, hane halkının gelirlerinden yaptığı parasal tasarruftur. Gelir sahipleri bu parasal tasarrufu borç vermek üzere arz eder. Ödünç verilebilir fonları yatırım yapmak için firmalar talep eder.

Ödünç verilebilir fon talebi arzı aşarsa faiz hadleri yükselir. Faiz hadlerinin yükselmesi hane halkını parasal gelirinden daha çok tasarruf etmeğe sevk eder. Faiz hadlerinin artması firmaların borçlanma talebini azaltır. Sonuçta ödünç verilebilir fon arzı ile talebi denkleşir.

Şayet ödünç verilebilir fon arzı fon talebini aşarsa faiz hadleri düşer. Faiz hadlerinin düşmesi hane halkını parasal gelirinden tasarruf etme hevesini azaltır, parasal tasarruflar azalır. Faiz hadlerinin artması firmalarda borçlanma talebini artırır. Ödünç verilebilir fon arzı ile talebi denkleşir. Faiz haddinin ödünç verilebilir fon arzı ile talebi arasındaki farka intibakı, bu arz ile talebi denkleştirir.

Keynes, 1936'da *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* başlıklı eserinde neoklasik faiz kuramını eleştirerek farklı bir faiz teorisi sundu. Burada Keynes'in teorisini göreceğiz.

Keynes'in faiz kuramı, para arzı ve para talebiyle bağlantılıdır. Onun için incelemeye paranın mahiyetini, para arz ve talep kavramlarından başlamak gerekmektedir.

7.1 Paranın işlevi

Para işlevleriyle tanımlanır. Para, mübadele aracı, fiyat birimi ve tasarruf saklama aracıdır.

Paranın birinci işlevi, mübadeleyi kolaylaştırmaktır. Paranın kullanılmadığı ekonomide mübadele ancak takasla yapılabilir.

Takasla mübadele ederek ihtiyaç karşılamak zordur. Elinde X malından olan kişi, Z malından istiyorsa; fakat elinde Z malından bulunup X malından isteyen kimse bulamaz ise ne yapacaktır? Elinde Z malından olanlar Y malı arıyorsa, ve X malı karşılığında Y vermeğe razı olan birisi varsa, sorun çözülebilir. Elinde X olan kişi bunu Y karşılığında verecek, sonra eline geçen Yyi verip Z malından temin edecektir. Bu dolambaçlı işlem zahmetlidir. Ayrıca bu zincirleme mübadeleyi yaparken X cinsinden Z malının maliyeti iki mübadele oranına (X/Y oranına ve Y/Z oranına) bağlı olduğundan, X ile Z malının mübadele oranında bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır.

Mal çeşidinin artması takas yaparak ihtiyaç karşılamayı güçleştirir. Çok fazla sayıda nispî fiyat ortaya çıkar (x adet mal olsa, ve tüm mallar birbirleriyle mübadele edilse, mübadele oran sayısı x(x-1) olur). Bütün bu oranları bilme gereği ve mübadele edecek kişi bulma gereği takasla mübadeleyi zorlaştırır.

Para bu sorunları ortadan kaldırmaktadır. Paralı ekonomide elinde X malından olan kişi, Z malından istiyorsa, elinde Z malından bulunup X malından isteyen kimse aramak zorunda değildir. Elindeki X malını isteyen herhangi birisine para karşılığında satıp, Z malını satmak isteyen herhangi birisinden para ile satın alır.[22]

Geçmişte çeşitli metalar, doğadan toplanan nesneler ödeme aracı olarak kullanıldı. İlk çağdan itibaren madenî sikkeler para işlevi gördü. Bakır, tunç gibi metallerden sonra, modern çağda (kapitalizm çağında) madenî paralarda altın ve gümüş kullanıldı. Bu tip paralara *mal para* veya *meta para* denir.

Paranın, kıymetli bir veya birkaç madenden (altından, gümüşten) darp edilen sikkelerden oluştuğu sistemde para arzı, maden ocaklarındaki kıymetli maden üretimine ve bu madenlerin para dışında maksatlarla ne miktarda kullanıldığına bağlıdır.

---

22 Para mübadele aracı olmanın ötesinde *ödeme aracı*dır. Senet, çek, veresiye defteri de mübadelede araç olarak kullanılır; bunlarla da mübadele, alış veriş yapılır. Ancak senetle yapılan veya veresiye defterine yazılan mübadelelerde *taraflar arasında alış verişten doğan hukukî ilişki sona ermez*; yani bunlarla mübadele yapılır ama ödeme yapılmış olmaz. Alış verişte para kullanıldığında; borç, para ile ödendiğinde taraflar arasında mübadeleden doğan borç-alacak ilişkisi sona erer. Bu açıdan para, alış verişlerde kullanılan mübadele araçlarından biridir; ama diğer mücadele araçlarından ayırt edici özelliği *ödeme aracı* olmasıdır.

Meta paradan sonra gelişen para türüne *temsilî para* denmektedir. Temsilî para, belirli bir altın veya gümüş miktarını temsil eden senetlerdi. Kişi, bir sarrafa altın veya gümüş sikkelerini emanet ettiğinde sarraf kendisine makbuz veya senet vermekte idi. İnsanlar sarrafların verdiği bu belgeleri ödemelerde kullanmağa ve ödemede kabul etmeğe başladığında temsilî para ortaya çıktı. Sonradan bankaların çıkardığı temsilî paralar (kaimeler, banknotlar) tedavül etmeğe başladı. Banknotların üzerinde, temsil ettiği altın veya gümüş miktarını bildiren, bankanın kaydı bulunmaktaydı.

Temsilî para ile mübadele yapanlar, sık sık banknotları, kaimeleri kıymetli madene dönüştürme talebinde bulunmadıkça, temsilî para çıkaran bankalar tedavüle kıymetli maden karşılığı olmayan bir miktar banknot çıkarabileceklerini fark etti. Bankaların dolaşıma çıkardığı karşılıksız banknotların miktarı çok artırılmadıkça temsilî para sisteminin sorunsuz işleyebildiği görüldü. Bankalar kıymetli maden karşılığı olmayan banknotlar çıkarmaktan kazanç temin edebiliyordu. Ayrıca karşılıksız banknot çıkarmak, para arzı üzerinde kıymetli maden üretiminin kısıtlamasını hafifletiyordu; para arzını esnek hâle getiriyordu.

Ama bir sarraf veya banka karşılıksız senet veya banknotları çok miktarda arttırdığında, ahalinin temsilî parayı madenî sikkeye çevirme talebini karşılayamayacak duruma düşebiliyordu; böyle vaziyetlerde sarrafın veya bankanın çıkardığı temsilî parayı kimse ödemelerde kabul etmeyince temsilî para düzeni çökebiliyordu.

19. yüzyılda devletler temsilî banknot arzını merkez bankasının rezervlerinde bulunan altının belirli bir kesir kadar fazlası ile sınırlamayı kural hâline getirdi. Çevre ülke devletleri, merkez bankalarında bulundurdukları İngiliz sterlini gibi merkez ülke banknotlarını da arz ettikleri banknotlarına karşılık olarak kullanıyordu.

Ne var ki temsilî para sisteminde kıymetli maden mevcudunun banknot arzını kısıtlaması 20. yüzyılda sorun olmağa devam etti. 1929da başlayan Büyük Depresyonun sebeplerinden birinin, altına dayanan temsilî para sistemi olduğu kanısı yaygındır. Depresyonda merkez ülke devletleri merkez bankalarında altın varlıklarını gözeterek banknot arzını artırmadı. 1930lu yıllarda devletler altın para standardını (altına dayanan temsilî para sistemini) birer birer terk etti; tedricen *kâğıt para* sistemi kuruldu.

Günümüzde merkez bankalarının çıkardığı kâğıt paranın ödemelerde kabul edilmesini kanun emreder; kâğıt para sisteminde banknotların kıymetli maden karşılığı yoktur. Küsuratlı işlemler için madenî 'ufak para' kullanılır.

Başka bir para çeşidi bankaların yarattığı *kaydî para*dır. Bu, banka mevduatıdır.

Mübadele aracı işlevini gören nesnenin dayanıklı bir maddeden yapılmış olması gerekir; bozulacak çürüyecek bir maddeden olmamalıdır. İkincisi, mübadele aracı olacak paranın arzı istikrarlı olmalıdır; isteyen bunu üretememelidir. Buna mukabil, ekonomide mübadele aracına ihtiyaç arttıkça bunun üretimi artırılabilmelidir

Paranın ikinci işlevi fiyatlandırma birimi olmaktır. Fiyatlar para birimiyle tespit edilir. Paranın değeri fiyatlar genel düzeyi ile ölçülür. Fiyatlar genel düzeyinin artması, paranın mal ve hizmetlere kıyasla değer yitirmesidir.

Paranın üçüncü işlevi birikmiş tasarrufları (serveti) saklamağa yaramasıdır. Paranın bu işlevde yararlığı, paranın mal - hizmet satın alma gücünün istikrarına bağlıdır. Enflasyonda yani mal ve hizmet fiyatları devamlı yükseldiğinde para servet saklama işlevini yitirir. Çünkü enflasyonda kişi para tuttuğu sürece, gelirinin veya tasarrufunun mal hizmet satın alma gücü azalır.

Bazan bir paranın bu işlevlerin üçünü görmediği olmaktadır. Örneğin enflasyonun yüksek olduğu 1990lı yıllarda Türkiye'de bir kamu kurumu (BOTAŞ) sattığı doğal gazın fiyatını dolarla birimlendiriyordu. Ödemeyi ise Türk parası ile kabul ediyordu. Bu uygulamada fiyatlandırmada kullanılan birim, ödemede kullanılan birimden farklı idi.

Keza bazı Avrupa ülkelerinde euro, 2002 yılında banknot ve sikke olarak dolaşıma çıkarılmadan önce bir süre toplumları alıştırmak için malları ve hizmetleri hem cari ulusal para ile, hem de euro ile fiyatlandırma uygulaması oldu. O tarihlerde euro mübadele aracı değildi, ama fiyatlandırma işlevi görüyordu.

Bir devletin çıkardığı kâğıt paranın ödemelerde kullanılmasını kanun emretse de, banknotların tedavülünü gerçekte sağlayan yasa zoru değildir. Bir paranın dolaşımı, ödemelerde kabul edilmesi, *toplumun o parayı kabul etmesine* dayanmaktadır. Bunun kanıtı hiperenflasyonlarda, paranın her gün yüzde 5-10 değer kaybettiği şartlarda toplumun ödemelerde yasal ödeme aracı olan kâğıt parayı satışlarda ve borç ödemelerinde kabul etmemesi, bu suretle resmi parayı *fiilen* tedavülden kaldırmasıdır.

Ancak para mübadelede o kadar kullanışlı bir araçtır ki, toplumların kâğıt paranın devamlı değer kaybettiği enflasyon durumlarında (enflasyon oranının yılda yüzde 100, yüzde 200 olduğunda bile) parayı kullanmağa devam ettiği görülmektedir. Toplumlar devletin kâğıt parasını ödeme-

lerde kullanmaktan kolay kolay vazgeçememektedir. Ama enflasyon oranı yükseldikçe fertler tasarruflarının değerini enflasyona karşı korumak için onu para olarak saklamaktan kaçınmaktadır. Yani kâğıt paranın satın alma gücü devamlı azaldığında toplumlar parayı *tasarruf saklamakta kullanmaktan* (üçüncü işlevinden) vazgeçmekte, ama *ödemelerde* kullanmağa (birinci işlevinden yararlanmağa) devam etmektedir. Ancak paranın satın alma gücünün çok süratle azaldığı hiperenflasyonlarda (enflasyon oranı aylık yüzde 50yi aştığında) toplumlar parayı ödemelerde kabul etmemeğe başlamaktadır; o zaman kâğıt para ödeme aracı işlevini de yitirmektedir.

7.2 Para arzı

Para stok değişkenidir. Bir ekonomide mübadele aracı olarak kullanılan nesnelerin miktarı veya değeri bir süre zarfında ölçülmez; bir an itibariyle ölçülebilir. Buna rağmen, iktisatta bir ekonomideki para stoku manasında 'para arzı' ifadesi de kullanılmaktadır. Para stokuna arz denmesi, arz kelimesinin olağan akım değişkeni anlamına aykırı galat olmakla birlikte dile yerleşmiştir.

Para kavramı ile gelir kavramını karıştırmamak gerekir. Kişinin malik olduğu para, onun geliri değildir. Gelir akım değişkenidir; bir zaman fasılası içinde ölçülür.

Bir ekonomide para stokunu nasıl ölçebiliriz? Ödeme aracı olarak kullanılan veya ödeme aracına kolayca çevrilebilen ve tasarruf saklamakta kullanılan çeşitli varlıklar vardır. Bunlar ödeme aracı olma özelliği veya ödeme aracına çevirme kolaylığı açısından, kolaydan zora sıralanacak olsa şöyle bir liste ortaya çıkabilir: banknot (nakit), döviz, vadesiz mevduat, vadeli mevduat, altın sikke, altın sertifikası, tüccar senedi, yatırım fonu payı .... Bu listede hangilerinin para sayılacağı, para stokunu ölçmekteki amaca bağlıdır.

Şayet *mübadele aracı* olarak para üzerinde duruluyorsa, para banknottan ve vadesiz mevduattan ibarettir diyebiliriz. Vadesiz mevduat ödemelerde kolayca kullanılabilmektedir; mübadelede kulanım açısından nakitten (banknottan) çok farklı değildir.

Eğer paranın hem *ödeme aracı* hem de *tasarruf saklama* işlevi üzerinde duruyor isek, buna vadeli mevduatı katabiliriz; hatta listedeki varlıklardan başkalarını da para stokunun kapsamına sokabiliriz.

Para stokunun standartlaşmış muhtelif tanımları ve ölçüleri var. M1 dolaşımdaki banknotlar ile vadesiz mevduatın toplamıdır. M2, M1 ile vadeli

mevduatın toplamıdır. M2Y, M2 ile döviz tevdiat hesaplarının toplamıdır. Bunlardan başka para tanımları da vardır.

Burada parayı tedavüldeki banknotlarla mevduattan teşekkül ettiğini kabul edeceğiz. Mevduatın vadesiz – vadeli ayırımı, para arzına ilişkin yapacağımız tahlili etkilememektedir. Onun için parayı dolaşımdaki banknotlar artı mevduattır diye kabaca tanımlamakla yetiniyoruz.[23]

7.3 Para çarpanı

Günümüzde para arzı (banknotlar artı mevduat) kısmen merkez bankasının faaliyetiyle, kısmen mevduat bankalarının faaliyetiyle belirlenir.

Banknotları merkez bankası basarak dolaşıma sürer. Mevduatı bankalar yaratır. Bankaların yarattığı mevduata kaydî para denir. Bankaların mevduat yaratmasının sırrı, bankaların nakit olarak topladığı mevduatın belirli bir oranını nakit karşılık olarak tutmasında, mevduatın kalanını kredi olarak vermesindedir.

Banka parasının nasıl oluştuğunu on altıncı tabloda basit sayısal bir örnekte inceleyelim. Bir kişinin banka sisteminde bir bankaya 100 TLlik nakdi mevduat olarak yatırdığını kabul edelim. Banka bu nakit mevduattan bir kısmını 'karşılık' olarak ayırdıktan sonra, nakdin kalanını kredi olarak başka birine verir. Karşılık, mevduatın çekilmesi ihtimaline karşılık tutulan nakittir; mevduat talebini karşılamak için saklanan nakittir.

16. Tablo
Bankaların kaydî para yaratma örneği (TL)

	mevduat	karşılık (yüzde 20)	kredi
1. aşama	100.00	20.00	80.00
2. aşama	80.00	16.00	64.00
3. aşama	64.00	12.80	51.20
4. aşama	51.20	10.24	40.96
son aşamada durum	500.00	100.00	400.00

Bankaların mevduata ne oranda karşılık tuttuğuna karşılık oranı denir. Örneğimizde bankaların tümünün karşılık oranı yüzde 20 olsun. Bu durumda bir bankaya 100 TL mevduat yatırıldığında banka bu mevduattan

23 Madenî ufaklık paranın nominal değeri banknot artı ufaklık toplamının değerinin çok cüzi bir kısmını teşkil eder. Onun için makroiktisatta ufaklık para banknotlardan ayrı olarak zikredilmez.

20 TL karşılık ayıracak; 80 TLyi kredi (borç) verecektir. Kredi, kredi müşterisine istediğinde nakit olarak çekebileceği bir mevduat hesabı şeklinde verilir. Bankanın kredi verdiği müşterisi 80 TLlik krediyi, nakit olarak alıp götürebilir.

Ama şayet kredi müşterisi krediyi banka sisteminde kalacak şekilde kullanırsa (ödemelerini hesaptan hesaba aktarmalarla yapar ise, yani 80 TLyi nakit olarak sistemden çıkarmaz ise), bankacılık sisteminde kalan 80 TLlik mevduat, sistemde yeni –ilâve– bir mevduat gibidir. Lâkin bankalar şimdi toplamda 100+80 TL mevduat tutmalarına karşılık, başta sisteme giren 100 TL nakdi hâlâ tutmaktadır. 100/180 de bankaların gerekli gördüğü yüzde 20 karşılık oranından fazladır. Şimdi bu 80 TL krediden oluşan yeni mevduat hangi bankada ise, o banka yüzde 20 (16 TL) karşılık ayırıp kalanını (64 TL) kredi olarak verecektir. Bu 64 TL krediyi alan müşteri de mevduatını banka sisteminden nakit olarak çıkarmayıp hesaptan hesaba ödmelerde kullanır ise, 64 TL mevduat mevcut 180 TL mevduat toplamına ilâve edilmiş olur. Bu durumda ilk 100 TL mevduat üzerine yaratılan ilâve mevduat 144 TL oldu. Bankalardan nakit çekilmedikçe bankalar bu krediyi ve mevduatı artırma sürecine devam eder ... Yaptığımız varsayımlar altında kredi vere vere mevduat yaratma süreci, bankalardaki 100 TL nakdin mevduata oranı yüzde 20ye düşünceye kadar devam eder. Sürecin ilk dört aşaması on altıncı tabloda izlenebilir.

Örnekte 100 TL mevduat banka sistemine girmekle toplam mevduat 500 TLye ulaşmaktadır. Kredi miktarı ise 400 TLye ulaşmaktadır. Banka sistemindeki 100 TLden nakit olarak hiç bir şey çekilmemesi, 500 TLnin alış verişlerde kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Örnekte 400 TLsi kaydî olan 500 TL mevduat, banka kartları ile, çeklerle alış verişlerde kullanılabilir; ödeme aracı işlevi görür.

Para tanımına mevduat dâhil olduğundan, örnekte ekonomide para arzı 400 TL artmış, yani para arzı ilk yatırılan nakit mevduatın dört katı artmış; para arzı ilk yatırılan nakit mevduatın beş katına çıkmıştır. Merkez bankasının çıkardığı 100 TL banknot, banka sisteminde bir çarpan oranında artmış olmaktadır.

Bu çarpanın formülünü yukarıdaki örnekte yapılan varsayımlar çerçevesinde bulabiliriz. Bankaların uyguladığı bir tek karşılık oranı olduğunu, ve kredi ve mevduat artma sürecinde kredi alan kimsenin mevduatından nakit çekmediğini farz edelim. Karşılık oranını r harfiyle gösterirsek, para arzı bankalara giren nakit mevduatın $k = 1 / r$ katı olur. Yapılan varsayımlar altında para çarpanı budur. Örnekte para çarpanı $k = 1/0.20 = 5$ olmaktadır.

İlk mevduat 100 TL idi. Para arzı 100 x 5 = 500 TL oldu. Kredi çarpanı ise para çarpanından bir çıkararak bulunur: *(1 - r)/ r.* Örnekte (1 – 0.20) / 0.20 = 4tür. İlk mevduat 100 idi; yaratılan kredi miktarı 100 x 4 = 400 TL oldu.

Verilen örnekte 100 TL mevduat bankaya yatırıldıktan sonra mevduat artarken bir daha nakit çekilmediği varsayımı, sistemin mantığını anlatmak için yapıldı. Gerçekte bankaların verdiği kredinin bir kısmını kredi müşterileri nakit olarak çekebilir. Para çarpanının formülünü bu gerçeğe göre tâdil etmek gerekir.

Para arzının dolaşımdaki banknotlar + mevduat olduğunu saptadık.

Merkez bankasının çıkardığı banknotlar 'para tabanı' diye isimlendirilir.

Para tabanı = dolaşımdaki banknotlar + bankalardaki karşılıklar.

Bu iki denklemi simgelerle yazalım: $M = DB + Mv$ ve $Pt = DB + K$.

M para arzı, DB dolaşımdaki banknotlar, Mv bankalardaki mevduat, Pt para tabanı, K bankalardaki karşılıklardır. Para çarpanını, para arzını para tabanına oranlayarak buluruz. Soru şudur: merkez bankası dolaşıma x TL kadar para tabanı (banknot) çıkardığında, toplam para arzı bu x TLnin kaç katma çıkar?

$$\text{Para çarpanı} = \frac{\text{Para arzı}}{\text{Para tabanı}} = \frac{M}{Pt} = \frac{DB + Mv}{DB + K} = \frac{\frac{DB}{Mv} + 1}{\frac{DB}{Mv} + \frac{K}{Mv}} = \frac{\frac{DB}{Mv} + 1}{\frac{DB}{Mv} + r}$$

Bu formülde para çarpanı, dolaşımdaki banknotların mevduata oranı ve karşılık oranı (karşılıkların mevduata oranı) tarafından belirlenmektedir. Bu iki değişkeni inceleyelim.

Dolaşımdaki banknotların mevduata oranı, hane halkının ve firmaların parasından ne kadarını elde nakit olarak tuttuğuna, ne kadarını bankada mevduat olarak tuttuğuna bağlıdır. Bu, bankalara güvene ve mevduattan ödeme yapma kolaylığına (çek kullanmanın kolaylığına, banka kartı ile ödeme yapmanın kolaylığına vs.) bağlı bir değişkendir. Bankalara güven ve mevduattan ödeme yapma kolaylığı arttıkça dolaşımdaki banknotların mevduata oranı azalır. Olağan şartlarda dolaşımdaki banknotların mevduata oranı istikrarlı bir rakamdır.[24] Oran ne kadar küçük ise para çarpanı o kadar büyüktür.

Para çarpan formülünde görülen diğer değişken, karşılık oranıdır. Bankalar karşılıkları mudilerin mevduat çekme taleplerini karşılamak için

24 Olağan üstü şartlarda, yani toplumun bankalara güveni sarsıldığı durumda tüm mudiler mevduatını çekmeğe girişip mevduat sıfıra indikçe, dolaşımdaki banknotların mevduata oranı sonsuza yakınsar. O zaman da para çarpanı bire yakınsar; yani para arzı, para tabanına (banknot tutarına) yakınsar.

tutar. Bankalar karşılıkların bir kısmını zorunlu olarak merkez bankasında, bankanın mevduatı şeklinde tutar. Bunlara *zorunlu karşılık* veya *munzam karşılık* veya *mevduat munzam karşılığı* denir. Bu karşılıkların mevduata asgarî oranını merkez bankası saptar. On yedinci tabloda görüldüğü üzere 6.3.2014 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının çeşitli TL mevduata uyguladığı zorunlu karşılık oranları yüzde 5 ile yüzde 11.5 arasında idi.

Bankalar karşılıkların diğer kısmını kasalarında nakit ve kolayca satılabilir emniyetli finansal varlıklar olarak tutar. Kolayca satılabilir emin finansal varlıklara hazine bonoları ve devlet tahvilleri örnektir. Bankaların bu karşılıklarına *disponibilite* denir.[25] Merkez bankası, bankalarda disponibilite - mevduat oranına alt sınır (disponibilite oranı) koyabilir.

Merkez bankaları zorunlu karşılık oranlarını mevduatın vadesine göre tespit ederek, bu oranları TL mevduata ve döviz mevduata göre farklılandırarak, mevduat tipine göre zorunlu karşılığa faiz ödeyerek veya ödemeyerek bankaların farklı mevduat hesap imkânları sunmağa teşvik eder veya bunları caydırmağa çalışır. Para çarpanı formülünde karşılık oranı, zorunlu karşılık oranlarının ve fiilî disponibilite oranlarının bir ortalaması olarak tasavvur edilebilir.

Sonuçta, devletin para çarpanını etkilemekte kullanabileceği araçlar, bankalara bildirdiği asgarî karşılık oranlarıdır (asgarî zorunlu karşılık ve asgarî disponibilite oranları). Devlet bu oranları artırdığında bankalar mecburen kredileri azaltır, para çarpanı azalır, para arzı kısılır. Devlet bu karşılık oranlarını düşürdüğünde bankalar (durumu müsait görüyor iseler) verdikleri kredileri artırabilir, o zaman para çarpanı artıp para arzı artabilir.

17. Tablo
TL mevduat zorunlu karşılık oranları

Mevduat türü	Zorunlu karşılık oranı (yüzde)
Vadesiz mevduat	11.50
1 aya kadar vadeli mevduat	11.50
3 aya kadar vadeli mevduat	11.50
6 aya kadar vadeli mevduat	8.50
1 yıla kadar vadeli mevduat	6.50
1 yıl ve daha uzun vadeli mevduat	5.00

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/ppyeni/disponibilite_yeni.html (06.03.2014)

25 Disponibl Fransızca "kullanılabilir", "emre amade" manasında bir sıfattır. Disponibilite bunun isim hâlidir.

7.4 Para tabanı

Buraya kadar para arzını merkez bankasının dolaşıma banknot çıkarmasının ve bankaların kaydî para yaratmasının belirlediğini saptadık. Şimdi incelenecek sorun, merkez bankasının banknot emisyonunu nasıl belirlediğidir. Yani para tabanının nasıl teşekkül ettiğidir.

Genel olarak merkez bankaları kanunla belirli işlemler yaparak para tabanını değiştirmeye yetkilendirilmiştir. Bu işlemler esas itibariyle (1) bankalara kredi vermek, (2) hazineye kredi vermek, (3) açık piyasa işlemleri ve (4) döviz alım satım işlemleridir. Merkez bankalarının bu uygulamalarını inceliyoruz.

Merkez bankası, bankalara niçin ve nasıl kredi verir? Bankalar, mevduatından nakit çekenlere ödeme yapabilmek için kasalarında karşılık (nakit ve kolayca nakde çevrilebilecek finansal varlıklar, yani disponibilite) tutar. Bir zaman aralığında mudiler bir bankadan beklenmedik şekilde çok miktarda mevduat çekerse, bankada karşılıklar beklenmedik şekilde azalabilir. Nakit ihtiyacı başgösterdiğinde bankanın kredi müşterilerinden alacaklarını vadesi gelmeden ödemelerini talep etmeğe hakkı yoktur. Kasalarında karşılıkları azaldığında banka, nakit fazlası olan başka bankalardan borçlanarak disponibilitesini artırabilir.

Bir banka nakit sıkıntısına düştüğünde diğer bankalardan borçlanamaz ise, ihtiyaç duyduğu nakdi sağlamak merkez bankasının görevidir. Merkez bankaları, bankalara kredi vermek gerektiğinde bunun için banknot basmağa yetkilidir. Bu yetkilendirmede maksat, nakit darlığı sebebiyle bankaların gişe kapatmasını önlemektir.[26] Çünkü bir banka bir gün mudilerine mevduat ödeyemese, bu bütün mudilerin bütün bankalara güvenini sarsabilir. Ülkede mevduat çekme paniğine yol açabilir. Böyle bir felâketi önlemek için merkez bankaları nakit darlığı hisseden bankalara kredi vermeğe, bunun için banknot basmağa yetkilendirilmiştir. Merkez bankasının bankalara verdiği kredi, para tabanını genişletir. Bankalar merkez bankasına borçlarını ödediğinde para tabanı azalır.

Merkez bankasının bankalara nakit ihtiyaçlarını karşılamak için kredi verme yöntemlerinden biri, reeskonttur. Nakde ihtiyacı olan iş insanları, ellerinde bulunan, vadesi gelmemiş senetleri bankalara satar (kırdırır).

---

26 Bir bankanın nakit sıkıntısına düşmesi kötü yönetildiği anlamına gelmez. Bankanın kötü yönetildiği, bankanın verdiği kredilerden önemli bir kısmının vadesi geldiğinde bankaya ödenmediğinde ortaya çıkar. Ödenmeyen kredilerin sebebiyet verdiği zararlar sonucu banka batabilir. Buna mukabil, kredilerini emin müşterilere açmış olan bir banka, tesadüfî sebeplerle mudiler çok mevduat çektiğinden nakit darlığına düşebilir. Merkez bankasının görevi, bankaların bu geçici sıkıntıları aşırmasına yardımcı olmaktır.

İskonto, iş adamlarının bankalara senet kırdırmasıdır. Banka, vadesi gelmemiş senetleri satın alırken, bundan kazanç temin etmek için bir faiz uygular, yani bir ay sonra ödenecek 100 TLlik bir senedi örneğin 98 TLye alırsa, ayda yüzde 2den iskonto etmiş olur. Bu bir anlamda bankanın iş âlemine verdiği kredidir, çünkü senedin temsil ettiği alacak bankaya geçer; senedi yazmış olan kişi bankaya borçlu hâle gelir. Şimdi böyle senetler birikmiş olan bir bankada mudiler çok mevduat çektiği için karşılık oranı azaldığında, banka nakit temin etmek için merkez bankasına elindeki senetleri kırdırabilir. Merkez bankasının bankaların sunduğu senetleri kırmasına reeskont denir. Merkez bankası bankalardan satın aldığı senetleri bir indirime tabi tutar; bir faiz oranı uygular. Buna reeskont oranı denir. Yukarıda örnek verilen 100 TL alacak temsil eden senedi merkez bankası bir bankadan 95 TLye satın aldığında reeskont uygulamış olur.

Merkez bankası, reeskont oranını değiştirerek para tabanını etkileyebilir. Bu oranı artırdığında bankaları reeskont talep etmekten caydırır, ve bankaları kendi iskonto oranlarını yükseltmeğe sevk eder. Merkez bankası reeskont oranını azalttığında ise reeskontun bankalara maliyeti azaldığından bankalar daha çok senedi reeskonta sunabilir. Reeskont oranını düşürmek bankaları kendi iskonto oranlarını düşürmeğe teşvik eder.

Reeskontla para tabanını artırma mekanizmasının gerekçesi şudur. Ekonomide senetlerin çoğalması, bunların bankalara kırdırılması ve bankaların da bunları merkez bankasına kırdırmağa çalışması ekonomide üreticilerin ve ticaret yapanların nakit ihtiyacının arttığının işaretidir. Merkez bankasının senet karşılığında para tabanını (dolayısı ile para arzını) artırması, artan para ihtiyacını karşılar.

Bazı ülkelerde merkez bankalarının değişik sektörlerden gelen senetleri (çiftçilerin senetlerini, sanayicilerin senetlerini, ticarethanelerin senetlerini vs.) farklı reeskont oranları ile kırma uygulaması vardır. Merkez bankası bir sektörden gelen senetleri diğerlerine kıyasla daha düşük bir reeskont oranı ile kırıyor ise, bu uygulama bankaları o sektördeki üreticilerin senetlerini daha düşük iskonto oranı ile kırmağa, ve aynı zamanda o sektörde keşide edilmiş senetleri daha çok kabul etmeğe, bu sektörden gelen senetleri tercih etmeğe teşvik eder. Bu suretle o sektöre bankalar yoluyla daha çok kredi sağlamış olur.

Merkez bankaları, gerektiğinde bankaların nakit ihtiyacını karşılamak, gerektiğinde para arzını ayarlamak için bankalara senet reeskont etmeden, doğrudan kredi de verebilir.

18. Tablo
Reeskont işlemlerinde uygulanan iskonto oranı yüzde)

yürürlük tarihi	iskonto oranı (yüzde)
12.06.2009	18.00
22.12.2009	15.00
30.12.2010	14.00
29.12.2011	17.00
19.06.2012	16.00
20.12.2012	13.50
21.06.2013	9.50
27.12.2013	10.25

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/reeskont/reeskont.html

Merkez bankalarının para tabanını etkileyen ikinci işlemi, devletin hazinesine kredi vermektir. Merkez bankaları gereğinde banknot basarak devletin hazinesine de borç verebilir. Bu da para tabanını değiştirir. 1980li yıllara kadar bütçe açığını karşılamak için merkez bankasından bir miktar borçlanmak, çoğu devletin başvurduğu bir yöntemdi. 1980li yıllardan sonra bu usul sakıncalı olduğu kanaatiyle büyük ölçüde terk edildi (sakınca enflasyon bahsinde anlatılmaktadır). Ancak savaş ve tabiî âfet gibi olağan üstü durumlarda devletlerin yine merkez bankasının banknot basma imkânından yararlanması mümkündür. Merkez bankası devletin hazinesine borç verdiğinde bunu para tabanını artırmak için yapmaz; hükümetin nakit ihtiyacını karşılamak için yapar; ama sonuçta para tabanı artar. Devletin para taban artışı ile sağladığı kaynağa senyöraj denir.

Merkez bankalarının para tabanını değiştirme yöntemlerinden biri, açık piyasa işlemleridir. Açık piyasa işlemlerinin birkaç şekli vardır. Bunlardan biri, merkez bankalarının belirli bankalardan menkul kıymetler satın alması ve bankalara menkul kıymet satmasıdır.[27] Örneğin merkez bankası tahvil satın aldığında para tabanı artar, tahvil sattığında para tabanı azalır. Merkez bankalarının başka bir açık piyasa işlemi, teminatlı kısa vadeli borç vermek veya almaktır (repo veya ters repo yapmaktır). Merkez bankaları anlaşma ile ileri bir tarihte belli bir fiyattan geri satmak şartıyla belirli türden menkul değerler satın aldığında (repo yaptığında) para tabanını geçici

27 Menkul kıymet kelimesi hisse senedi, tahvil, bono, senet gibi getirisi olan veya hak temsil eden kâğıt demektir.

olarak artırmış olur. Merkez bankaları kısa vadeli 'likidite senedi' adı altında çıkardıkları menkul kıymetleri satarak para tabanını azaltıp, bunları satın aldığında para tabanını artırabilir.

Merkez bankaları açık piyasa işlemi yaptığında ya para tabanını belirli bir seviyeye getirmeyi hedefler, ya da belirli bir faiz haddini istediği bir seviyeye getirmeyi hedefler. Para tabanını hedeflese bile, açık piyasa işlemiyle para tabanını değiştirmek faiz haddini etkiler.

Merkez bankalarının görevlerinden biri de döviz kurunu idare etmektedir. Merkez bankaları döviz kurunu değiştirmek maksadiyle bazan döviz satın alır; bazan döviz satar. Döviz satın aldığında amacı kuru artırmaktır veya azalmasını önlemektir; döviz sattığında istediği kuru azalmaktır ve artmasını önlemektir. Merkez bankaları döviz satın almak üzere para tabanını artırmağa yetkilendirilmiştir. Merkez bankaları döviz rezervinden döviz sattığında para tabanı azalır; çünkü dolaşımdaki banknotlar azalır.

Bazan merkez bankası kurun azalmasını önlemek veya kuru artırmak maksadı ile döviz satın alırken, bunun para tabanını artırmasını istemez. Merkez bankası bu durumda bir yandan döviz satın alırken, aynı zamanda açık piyasa işlemleriyle veya bankalara kredi hacmini azaltarak para tabanında oluşan artışı önleyebilir. Döviz satın alma işleminin para tabanını artırma etkisini giderecek telâfi işlemine sterilizasyon denmektedir.

Özetle, merkez bankasının döviz işlemleri ve hazineye borç vermesi para tabanını etkiler ama merkez bankaları bunları para tabanını değiştirmek maksadiyle yapmaz. Merkez bankası para tabanını değiştirmek istediğinde bankalara borç verme şartlarını değiştirir veya açık piyasa işlemleri yapar. Merkez bankası para tabanını artırmağa niyeti olmadığı bir durumda şayet bir banka nakit sıkıntısına düşecek olursa merkez bankası o bankaya kredi verir; bunun sonucunda para tabanı ister istemez artar.

Merkez bankası para arzını değiştirmek için zorunlu karşılık oranlarını da değiştirebilir. Merkez bankasının zorunlu karşılık oranlarını değiştirmesi, *para tabanını* (doğrudan) etkilemez; karşılık oranlarını değiştirmesi bankaların mevduat yaratma imkânlarını artırarak veya azaltarak *para çarpanını* etkiler.

7.5 Keynes'in para talep teorisi

Hane halkının, firmaların, kamu kurumlarının kasalarında ve banka hesaplarında tutmak istedikleri para stoku, para talebini oluşturur. Buradaki para talebi kavramı da (para arzı gibi) bir stok değişkenidir.

Keynes'e göre toplum üç farklı saikle para talep eder. Birinci saik, parayla işlem (muamele yani alım - satım) yapmaktır. İşlem saikiyle talep edilen para, toplumun bütün paralı alış verişleri için ihtiyaç duyduğu para miktarıdır. Gayrisafi yurt içi hâsılanın üretilmesine dâhil olan ve olmayan tüm paralı alım satım işlemleri, toplumda işlem saikli para talebinin kaynağıdır.

Birinci saikle para talebini açıklamak için, bir zaman diliminde aynı geliri kazanan ve gelirinden aynı tüketim harcaması yapan iki kişinin para taleplerini karşılaştıralım. Aynı seviyede aylık ücretle geçinen ve aynı tutarda aylık tüketim harcaması yapan iki kişiden birincisi aylık gelirinden tüketimde harcayacağı meblağı olduğu gibi para (nakit olarak ve vadesiz mevduat) olarak tutmaktadır. İkinci kişi, aylık gelirinden tüketimde harcadığı meblağın tümünü para olarak tutmamakta, ay başında ücret veya maaşını hesabına yatırıldığında ATMde yatırım fonu payları veya hisseler satın alıp iki üç günde bir ATMye giderek bunlardan satarak harcamaları için nakit çekmektedir. Besbelli ikinci kişinin işlem maksatlı para talebi, birinci kişininkinden daha azdır; herhangi bir gün cebinde veya hesabında bulundurduğu ortalama para miktarı, birinci kişininkinden az olur.

Toplumun işlem saikli para talebi, hane halkının, firmaların, kamu kurumlarının işlem saikli para talebinin toplamıdır.

Keynes işlem saikli toplam para talebini belirleyen başlıca değişkenin gelir olduğunu öne sürdü. Hâsıla arttığında hâsılanın üretimiyle bağlantılı alım satım işlemleri ve faktör sahiplerine ödemeler artar; bu sebeple firmaların işlem saikiyle para talebi artar. Hâsıla arttığında hanelerin kullanılabilir gelirinden yapacağı harcamalar artınca hanelerin de işlem saikli para talebi artar. Hâsıla ve gelirler arttığında, hâsılayla bağlantılı olmayan paralı işlemler de artar: elden düşme eşya alış verişi, finansal varlık alımı satımı, gayrimenkul alımı satımı artar. Bunların artması da işlemlerde kullanma saikiyle paraya ihtiyacı artırır. Sonuçta makroiktisadî modellerde işlem saikli para talebini etkileyen esas değişkenin gayrisafi yurt içi hâsıla olduğu kabul edilir.

İşlem amaçlı para talebi fiyatlar genel düzeyine de bağlıdır. Fiyatlar arttığında işlem saikli para talebi de artar. İşlem saikli para talebi, reel bir para talebidir, yani emrinde belirli bir miktar satın alma gücü tutma talebidir. O hâlde para birimiyle (TL, dolar, rupi, dinar...) ifade edilen bir tutar olarak tasavvur ettiğimiz para talebi, hem reel gayrisafi yurt içi hâsıla artışından - azalışından etkilenir, hem de fiyatlar genel düzeyindeki değişmeden etkilenir.

Keynes, toplumun bir miktar parayı ihtiyat saikiyle de talep edeceğini öne sürdü. İhtiyat saikiyle para talebi –adından anlaşıldığı gibi– firmaların ve hanelerin günlük işlemleri için gereksediklerinin dışında ihtiyaten tut-

mak istedikleri para miktarıdır. Keynes'e göre ihtiyat saikiyle talep edilen para miktarı da gelire bağlı bir değişken kabul edilebilir.

Neticede işlem yapma ihtiyacı ve ihtiyat güdüsüyle talep edilen para miktarı gelire bağlı olduğu kabul edildiğinden iki para talebi genel olarak tek bir fonksiyonla gösterilir: $L_1 = L_1 (Y)$. Bundan sonra bu iki para talebini kısaca işlem saikli para talebi diye isimlendireceğiz. İhtiyat saikiyle para talebi üzerinde ayrıca durmayacağız.

Keynes'e göre, bir toplumun para talebinde üçüncü saik, tasarruf (servet) saklama isteğidir. Keynes buna "spelükatif para talebi" adını verdi. Para talebindeki bu öğeyi incelemeye geçmeden önce servet ve finansal spekülasyon kavramlarını gözden geçirmekte yarar var.

7.6 Toplumsal servet

Tabiat varlıkları ve insanların geçmişte üretip hâlen üretimde ve tüketimde yararlandığı tüm maddî varlıklar, toplumun servetidir. Ekilebilir topraklar, ormanlar, meralar, denizlerde göllerde canlı stokları; evler, yollar, fabrikalar, taşıt araçları, makinalar, okullar, hastahaneler, anıtlar, camiler vs. ... toplumun servetini teşkil eder. Toplumsal servetin içinde insanların ürettiği, inşa ettiği unsurlara geniş anlamda sermaye de denir.

Servet bir stok değişkenidir. Bu stok değişkenine karşılık gelen akım değişkeni, yatırımdır. Yatırım genel anlamda toplumsal serveti artırma faaliyetidir.

Bu toplumsal servet unsurlarının bir kısmı kamuya (herkese) aittir. Bir kısmı özel mülktür. Sermaye varlıklarının birçoğu üzerinde mülkiyet, tapu ve hisselerle tespit edilmiştir. Bu belgeler el değiştirmekle sabit sermayenin malikleri değişir. Tapuların ve hisselerin el değiştirmesiyle toplumun serveti değişmez.

Tahviller, bonolar, senetler ise kişi ya da kurumların borç ilişkisiyle başka kişi veya kurumların serveti veya geliri üzerinde hak iddialarını temsil eder. Bu belgelerin kurduğu borç ilişkilerinde, birinin alacağı ötekinin vereceği olduğundan, tahvillerin, bono ve borç senetlerinin el değiştirmesi veya çoğalması da toplumsal servette bir artış yansıtmaz. Onun için bir kişinin veya firmanın para ile taşınır (menkul) veya taşınmaz (gayrimenkul) varlık satın almasına yatırım tâbirini kullanmak isabetli değildir; bu gibi işlemleri plasman kelimesiyle zikretmek karışıklığı önler.

Hane halkının tasarruf saiki ile biriktirdiği para toplumsal servetten sayılamaz. Parasal tasarruf, birikmiş mal ve hizmet satın alma hakkını temsil

eder. Her yıl yapılan cari parasal tasarruf, o yıl üretilip tüketilmemiş mallara tekabül eder. Bu mallar toplumun servetindedir.

Mikroiktisadî açıdan, tahviller, bonolar, hisseler, tapular, parasal tasarruflar tek tek hanelerin kişisel servetini teşkil eder. Çevre ülkelerinde hane halkının servetinde gayrimenkuller (konut, arsa, tarla) önemli yer tutar. Merkez ülkelerinde hane halkının servetinde finansal varlıkların (tahvillerin, hisselerin) payı çevre toplumlarına nispeten yüksektir.

7.7 Finansal spekülasyon

Servet unsurlarından her birinin piyasasında alış veriş bunların fiyatlarını değiştirir. Gayrimenkul fiyatları; altın fiyatı; hisse, tahvil, bono fiyatları; döviz kurları zamanla değişir. Bu fiyatların değişmesiyle toplumda hane halkı ve firmalar arasında servet transferleri olur; kimi hane halkının servetinin değeri artar, kimininki azalır; kimi firmanın maddî varlıklarının (aktiflerinin) değeri artar, kimi firmanınki azalır. Bu fiyat hareketleri neticesinde firmaların iflas ettiği olur. Servet öğelerinin fiyat hareketleri neticesinde oluşan büyük servet transferleri toplam tüketim harcamalarını ve toplam yatırım harcamalarını etkiler. İktisadî buhranların başta gelen sebeplerinden biri, budur.

Servet unsurlarının fiyatları değişken olduğundan, bunlardan birinden satın almak isteyen kişi fiyatın gelecekteki seyri üzerine tahmin yürütmek zorundadır. Çünkü fiyatı azalması muhtemel olan gayrimenkule veya hisseye veya tahvile veya altına veya dövize plasman yapmak akıl kârı değildir. Buna mukabil fiyatı artması muhtemel olan varlıklara plasman yapan, servetini artırabilir. Fiyat değişme tahminine göre varlık alıp satma davranışına spekülasyon denir.

Gayrimenkul spekülasyonunda olduğu gibi, tahvil, altın, hisse, döviz üzerinde spekülasyon yapanlar bazan bu varlıklarda fiyatı bir süre (birkaç ay veya birkaç yıl) devamlı artırarak olağan üstü seviyeye yükseltip, sonra kısa sürede azalttığı olur. Bu hâdisenin gözlendiği varlıklar, arzı (stoku) kısa dönemde sabit veya sabit denecek kadar istikrarlı olanlardır. Bu varlıklarda arzın fiyat esnekliği kısa dönemde çok düşüktür. Yani bunların fiyatı büyük oranda arttığında ekonomide miktarı büyük oranda artmaz. Arzı esnemez olunca, bu gibi servet unsurlarının fiyatını, bunlara yönelik talep belirler. Talep artınca fiyatı artar, talep azalınca fiyatı azalır.

Bu gibi varlıklarda tesadüfî bir fiyat artışı, fiyatın daha da artacağına dair bir beklenti uyandırdığında, vurgun yapmak maksadiyle bu varlık-

tan satın alanlar çoğalır. Varlıktan satın alanların eylemi, fiyatları daha da artırır; fiyat arttıkça fiyatın sürekli artacağı kanaati pekişir. Talep artışıyla fiyat artışı birbirini beslemeğe başlar. Spekülasyonun etkisiyle fiyat, yükseldikçe yükselir. Fiyat artarken, temkinli olan kişiler ellerindeki o servet unsurundan varlıklarını satarak elde ettiği kazançla yetinir. Fiyatın daha da artacağını uman risksever gözü kara kişiler, bu varlıklardan ellerinde tutmağa ve satın almağa devam eder. Sonunda, fiyatın artık daha fazla artamayacağı kanaatine varanların satışları, fiyatın daha da artacağına inananların alımlarını aştığı anda, fiyat azalmağa başlar. O andan itibaren spekülasyona katılmış olanların tümü, o varlıktan ellerindekini satmağa girişir; satışlar arttıkça fiyatı azalır, fiyat azaldıkça satmakta gecikenler servetinden yitirir.

Spekülasyon sonucu fiyatı anormal seviyelere yükselen varlığın fiyatının aniden azalmağa başlamasını o varlıkla alâkasız bir hadise veya haber tetikleyebilir. Çünkü varlık fiyatının azalmağa başlayabileceğini bekleyen kişi, varlık fiyatının azalmasına başlangıç için diğer spekülatörlerin işaret olarak okuyabileceğini tahmin ettiği herhangi bir hadise vuku bulduğunda elindeki varlığı satmağa başlar. O varlıktan tutan birçok kimse böyle davrandığında fiyat azalmağa başlar.

Buna örnek olarak 2001de Türkiye'de döviz krizinin çıkışı gösterilebilir. 2000 yılında merkez ülkelerinde finans kurumlarında fon yönetenlerden Türkiye'de yüksek faiz hadlerine tamah edenler, Türkiye'ye çok miktarda parasal tasarruf transfer ederek finansal aktifler edinmiş, döviz bolluğunun etkisiyle dış ticaret açığı artmıştı. Türkiye'de TL mevduat bulunduran, Türkiye'de bankalara firmalara kredi vermiş olan, Türkiye'de hazine bonosu ve tahvil satın almış olan yabancı fon yöneticileri, dış ticaret açığına bakarak, devalüasyon olup zarara uğramaktan korkmağa başlamıştı. 2001 yılı 18 Şubatında hükümetle cumhurbaşkanı arasında Millî Güvenlik Kurulunda bir münakaşa kamuya açıklanınca birkaç saat içinde Merkez Bankasından 5 milyar doların çekilmesine yol açtı. Başbakanla cumhurbaşkanı arasındaki ihtilâfın ekonomiyle, dövizle, dış ticaretle hiç bir alâkası yoktu. Devalüasyon bekleyen yabancı fon yöneticilerinden her biri, diğerlerinin bu hâdiseyi devalüasyona yol açacak haber olarak yorumlayıp tasarrufunu çekeceğini tahmin edip, kendi TL varlıklarını dövize çevirerek döviz varlıklarını yurt dışına transfer etmeğe girişti. Böylece, olacağını tahmin ettikleri olayı kendi eylemleriyle gerçekleştirdiler.

Spekülasyonla fiyatların anormal yükselip aniden çökme olayları hisse borsalarında, döviz piyasalarında, altın piyasalarında, vadeli petrol işlem

piyasalarında, vadeli buğday işlem piyasalarında[28], gayrimenkul piyasalarında görülmektedir.

Keynes 1936da yayımladığı eserinde borsalarda şirket hisseleri üzerinde yapılan spekülasyonu tasvir ederken borsayı kumarhaneye benzetti. Çünkü finansal spekülasyon, oyuncuların birbirinin servetini azaltarak kendi servetini artırmağa çalıştığı, iktisadî mantığı ve toplumsal yararı olmayan bir oyundur. Finansal spekülasyon, bu kumarda hiç dahli olmayan insanların işsizliğine ve sefaletine yol açan buhranlara sebebiyet vermektedir. Çünkü spekülasyonun firmalar arasında birikmiş kâr dağılımında gerçekleştirdiği büyük değişiklikler, bazı firmaların iflasına yol açarak işçilerin işten çıkarılmasına yol açar. Spekülasyonun hane halkı arasında servet dağılımında gerçekleştirdiği büyük değişiklikler, birçok hanehalkının birikimlerini yitirmesine ve tüketim harcamalarını kısmasına yol açar.

Devletin borsada, altında, gayrimenkulde, dövizde yapılan spekülasyonla bu varlıklarda fiyatların anormal artmasını önlemesi mümkündür. Bir varlığın fiyatı spekülasyonun etkisiyle olağan üstü artıyor ise, kamu otoritesinin buna göz yumduğuna hükmedilebilir.

7.8 Tasarruf saklama saikiyle para talebi

Keynes tasarruf saklama saikiyle para talep kuramını kurarken, dikkati kişilerin servetlerini para şeklinde tutma ve tahvil şeklinde tutma seçenekleri üzerinde topladı. Keynes'in para talebini incelemekte amacı uzun vadeli borçlanmada faiz haddini neyin belirlediğini ortaya çıkarmaktı. Zira özellikle merkez ülkelerinde büyük firmaların yatırım harcamalarını etkileyen önemli bir etken uzun vadeli tahvil faiz haddidir.

Kişi tahvil satın aldıkta, satın alanın servetinde para miktarı azalır; tahviller artar. Tahvil sahibi tahvillerini sattığında servetinde para miktarı artar, tahviller azalır. Keynes faiz haddini, servet sahiplerinin para tutmakla tahvil tutmak arasındaki tercihlerinin belirlediğini öne sürdü. Tahvil satın almak, borç para vermektir. Keynes'e göre faiz haddi, servet sahiplerinin (birikmiş tasarrufu olanların) borç para verme rızasına, isteğine bağlıdır.

Tahvil piyasalarında kişiler ve kurumlar, tahvil satın alıp almamağa karar verirken faiz haddinin gelecekteki seyrini tahmin etmek durumundadır. Çünkü tahvillerin vadeleri uzundur. Kişi bugün satın aldığı tahvili gelecekte ne zaman satmak ihtiyacını duyacağını bilemez; tahviller vadesine

28 2005-2006 yıllarında dünya ticaretinde hemen bütün gıda madde fiyatları sürekli arttı. Bu fiyat artışına çeşitli sebepler gösterildi. Bazı uzmanlar bu fiyat artışlarında spekülasyonun etkisinin olduğu görüşündedir.

kadar tutmak niyetiyle satın alınmaz. Tahvil satın alanlar bunları istediği zaman ikinci el piyasasında satabileceğini bilir.

Tahvil piyasasında faiz haddi artarsa, geçmişte ihraç edilmiş olup vadesine daha vakit olan tahvillerin fiyatları azalır. Piyasada faiz haddi yüzde 5 iken bir firmanın 100 TLlık tahvil çıkardığını düşünelim. Tahvili satın alan kişi, tahvilden her yıl 5 TL faiz geliri kazanır. Zaman geçip piyasada faiz haddi yüzde 10a yükseldiğinde tahvilin vadesine daha vakit varsa, faiz geliri her yıl 5 TL olan bu tahvil, ancak 50 TLye satılabilir. Çünkü cari yüzde 10 faiz haddinden 5 TL yıllık faiz geliri elde etmek için 50 TL borç vermek yeter. Kimse cari faiz haddi yüze 10 iken, yılda beş TL faiz getiren bir tahvili 50 TLden fazlaya satın almaz. Kısaca, faiz haddi yüzde 5 iken 100 TLye tahvil satın alan kişi, sonra faiz haddi yüzde 10a yükseldiğinde bunu satmak isterse ancak 50 TLye satabilir; zarara uğrar.

Aynı şekilde faiz haddi yüzde 10 iken 5 TL yıllık faiz getiren bu tahvili birisi 50 TLye satın aldıktan bir süre sonra cari faiz haddi yüzde 7.5 seviyesine düşse, bu defa tahvil sahibi bunu 50TLden daha yüksek fiyata, 66.67 TLye kadar bir fiyata satabilir. Çünkü faiz haddi yılda yüzde 7.5 iken, yılda 5 TL faiz geliri sağlamak için 66.67 TL borç vermek gerekir. Tahvili faiz haddi yüzde 10 iken 50 TLye satın almış olan kişi, faiz haddi yüzde 7.5 olduğunda havadan bir kazanç sağlamış olur.

Bir finansal varlığın fiyatının zamanla artmasından elde edilen kazanca 'sermaye kazancı', varlığın fiyatının azalması yüzünden uğranılan zarara 'sermaye kaybı' denir.

Tahvil piyasasında iletişim süratli ise, tahvil arz ve talep dalgalanmaları tahvil fiyatlarını hemen etkiler. Tahvil satın almak bir borç verme işlemi olarak düşünülür ve tahvil satmak borcunu iptal işlemi olarak düşünülürse; tahvil satın alma isteği arttığında borçlanmayı ucuzlatır, faiz haddini düşürür. Tahvil satma işlemleri de fiilen verilmiş borcu tasfiye etmek olduğundan, tahvil satma isteğinin artması borçlanmanın maliyetini artırır, faiz haddini yükseltir.

Cari faiz haddinin böyle artıp azalması, önceden tahvil ihraç etmiş olan, tahvilleri ikinci el piyasasında alınıp satılmakta olan firmaların yükümünü etkilemez; bu firmalar tahvili çıkardıklarında taahhüt ettikleri faiz ödemelerini yapmakla ve borcun vadesi geldiğinde borcun ana parasını ödemekle mükelleftir. Ama piyasada cari faiz haddinin artması - azalması, yeni tahvil çıkaran, o sıra borçlanmak isteyen firmaların borçlanma maliyetini artırır veya azaltır.

Özetle: tahvil piyasasında faiz haddi arttığında işlem gören tahvillerin fiyatları azalır; tahvil piyasasında faiz haddi azladığında işlem gören tahvillerin fiyatları artar. Cümle tersinden de kurulabilir: tahvil fiyatları arttığında faiz hadleri azalır vs.

Faiz haddindeki değişme tahvil fiyatlarını bir hayli dalgalandırabilmektedir. Bu sebeple tasarrufuyla tahvil almayı düşünen kişi veya kurum, eğer tahvili vadesine kadar tutacağından emin değilse, sermaye kaybına uğramamak için *spekülasyon yapmak zorundadır.* Servet sahibi kişi veya bir kurumun fonunu yöneten kişi piyasa faiz haddinin yükselmesinden endişe ediyor ise tahvil almaktan kaçınır, elindeki tahvilleri satar ve tasarrufun çoğunu para şeklinde tutar. Bu kişi piyasa faiz haddinin azalacağını tahmin ediyor ise tahvil satın alır; para tutmayı tercih etmez. Yani parasal tasarrufunu borç verir. Keynes'in tasarruf saklama saikiyle para talebini 'spekülatif para talebi' diye isimlendirmesi, bu kararlar verilirken tahvil fiyatları ve faiz hadleri üzerine spekülasyon yapmanın kaçınılmazlığındandır.

Keynes *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*'nde faiz haddine ilişkin tahminlerin nasıl yapıldığını anlattı. Ona göre herhangi bir anda, her kişinin 'normal' addettiği bir faiz haddi vardır. Kişi, tahvil piyasasında gözlediği faiz haddini zihnindeki 'normal' faiz haddi ile kıyaslayarak faiz haddinin normalden yüksek mi düşük mü olduğuna karar verir; buna göre faiz haddi gelecekte normal seviyesine dönerken ya artacağını ya da azalacağını muhtemel görür.

Tahvil piyasasında faiz haddi yükselme hâlindeyken, cari faiz haddini normal addettikleri faiz haddiyle karşılaştıranlardan, ilerde faiz haddinin azalacağını tahmin edenlerin sayısı artar. Bunlar sermaye kazancı ümidiyle tahvil satın alır. Bunların tahvil alımları faizin artmasını yavaşlatır, durdurur.

Piyasa faiz haddi düşmekte iken, bunu normal sandığı faiz haddiyle kıyaslayıp gelecekte artacağını tahmin eden kişilerin sayısı artar. Bu kişiler ellerindeki tahvilleri elden çıkarmaya başlar. Bu satışlar, tahvil fiyatındaki artışı durdurup tahvil fiyatını düşürme etkisi yapar; faiz haddinin azalmasına da ket vurur.

Neticede *piyasa faiz haddini belirleyen, kişilerin normal faiz haddine ilişkin kanaatlerinin bileşik etkisidir.* Fertlerde normal faiz haddine ilişkin kanaatler veri iken, piyasa faiz haddi arttıkça spekülatif para talebi azalır; piyasa faiz haddi azaldıkça spekülatif para talebi artar. Tasarruf saklama saikiyle para talebini formülle yazarsak:

$$L_2 = L_2(i)$$
$$\quad\quad (-)$$

Kişilerin normal saydığı faiz haddi zamanla değişebilir. Belirli bir faiz haddi cari iken aynı kişi bir tarihte tahvil almağa yönelebilir, başka bir zamanda aynı faiz haddi cari iken satmak isteyebilir. Bu sebeple spekülatif para talebi ($L_2(i)$ fonksiyonu) istikrarlı değildir.

Servet sahibi kişilerin ve fon yöneten kimselerin normal saydığı faiz haddi yükseldiğinde, bunlar faiz haddinin yükseleceğine, tahvil fiyatlarının düşeceğine inanırlar. Ellerindeki tahvilleri satarak piyasa faiz haddini yükseltirler. Buna karşılık, kişilerin normal addettiği faiz had beklentileri düştüğünde, faiz haddinin azalacağını, tahvil fiyatlarının artacağını tahmin ederler. Bu kişiler tahvil satın alarak piyasa faiz haddini düşürürler. Neticede denge faiz haddi, faiz haddinin normal seviyesine ilişkin beklentilerin bir bileşkesidir. Beklentiler değiştikçe faiz haddi de değiştir.

Tahvil fiyatları üzerine spekülasyon yapanların, tahvillerle alâkasız haberlerin tahvil fiyatlarına etkisini tahmin ederek kazanç sağlamağa çalışması olağandır. 26 Ocak 2012 tarihli bir gazete haberi buna örnektir:[29] Başlık: "Venezuela'da siyasete dair spekülasyon tahvil fiyatlarını sıçrattı." Haber: "Son haftalar, Venezuela'da cumhurbaşkanı Hugo Chavez'in kanser hastalığı sebebiyle bu yıl yapılacak seçimlerde bu petrol zengini ülkede hükûmetin değişebileceğine dair beklentinin etkisiyle devlet tahvil fiyatları çok arttı. 2031 vadeli, 4.2 milyar dolarlık Venezuela devlet tahvillerinin fiyatı bir dolara karşı 86.5 sente yükseldi. Bu istikrarsız tahviller, geçen Eylülde dolara 71.2 sentle dibe vurmuştu. 2016 vadeli başka bir tahvil de Eylül sonunda 68.0 sent iken 81.9 sente yükseldi; getirisi de yüzde 16.2den yüzde 11.4e düştü."

Bu haberde "fiyatı bir dolara karşı 86.5 sente yükseldi" ifadesinde kastedilen, anaparası bir dolar olan tahvilin alım satım fiyatının 0.865 dolara yükseldiğidir. Venezuela cumhurbaşkanı Chavez halkçı politikalar uyguladığı için merkez ülkelerinde finans kurum yöneticilerinin sevmediği bir siyasî önder idi. Bu finans kurumları, sevmedikleri bir hükûmetin görevden uzaklaşacağı ihtimali artınca bu ihtimalin tahvil fiyatlarının artıracağını tahmin ederek tahvil satın aldı ve o devletin tahvillerinin fiyatını artırdı. Olayın ekonomi ile ilgisi yoktu. Venezuela büyük petrol ihracatçısı bir ülke olduğundan, bu ülkede devletin tahvillerinin faizini ve anaparasını ödememesi ihtimali yok gibidir.

29 "Speculation over Venezuelan politics sparks big bond jump." Robin Wiggleworth. *Financial Times*, 26.1.2012.

7.9 Faiz kuram karşılaştırması

Keynes'in faiz kuramı ile neoklasik faiz kuramını karşılaştırmakta fayda vardır.

Neoklasik iktisatçılar, faizin gelirden tasarruf etmenin mükâfatı olduğunu öne sürer. Buna karşılık Keynes'e göre faiz, tasarruf etmenin karşılığı değildir; çünkü tasarrufunu para olarak saklayanların eline faiz geçmez. Keynes'e göre faiz, tasarrufu hazır satın alma gücü (para, likidite) olarak tutmaktan feragat etmenin karşılığıdır. Elinde para bulundurmak, alacaklı olmaktan daha emniyetlidir. Faiz, bu emniyet duygusundan fedakârlık etmenin karşılığıdır.[30] Keynes'in faiz teorisine 'likidite tercih teorisi' denmesinin sebebi, nazariyenin kişilerin para (likidite) tutma tercihine dayanmasıdır.

Neoklasik iktisatçılar, faiz haddini yatırım yapan firmaların fon (akım) talebi ile parasal tasarruf (akım) arzını dengeleyen değişken olarak açıklar. Keynes'e göre bu yanlıştır. Ona göre toplumun tasarruf eylemi, esas itibariyle toplumun gelirine, yani hâsılaya bağlıdır. Hâsıla da yatırım harcamalarından etkilenir. Yatırım harcamaları arttığında gelirler artar, bu da tasarrufu artırır. Yani neoklasik iktisatçıların çizdiği ödünç verilebilir fon arzı ile ödünç verilebilir fon talebi grafiğinde, arz eğrisi ile talep eğrisi birbirinden bağımsız değildir. Grafikte yatırım harcamaları arttığında fon talep eğrisini sağa kaydırarak *faiz haddini yükseltir.* Gelir - harcama modeli yatırım harcamalarında artışın hâsılayı da artıracağını göstermektedir. Hâsıla arttığında tasarruf da artmaktadır, tasarruf eğrisi de sağa kaymaktadır. Tasarrufun artması da *faiz haddini azaltır.* Neticede yatırım harcamaları arttığında faiz haddi artar mı, azalır mı? Belli değildir. Keynes'e göre neoklasik iktisatçıların hatası, yatırım harcamalarında değişmenin ekonomi ölçeğinde hâsılayı etkileyeceğini, hâsılada ve gelirde değişmenin de tasarruf arzını etkileyeceğini görmemesidir. Neoklasik iktisatçılar bunu görmedikleri için birbirinden bağımsız olduğunu sandıkları iki eğriyi kesiştirerek faiz haddini tespit ettiklerini sanmaktadır.

Keynes, gelir sahiplerinin parasal gelirlerinden *ne kadar tasarruf edeceklerine* ilişkin kararı ile, birikmiş tasarruflarını *hangi araçlarla saklayacaklarına* ilişkin kararını ayırt eder. Bir hanehalkının bir zaman diliminde

30 Keynes faiz paranın verdiği emniyetten feragat etmenin karşılığıdır darken, mevduat faizini kastetmemiştir Nakit tasarrufu bankada mevduat olarak tutmanın hemen hemen hiç riski yoktur. Üstelik vadesiz mevduat ödemelerde kullanılabilmektedir. Bazı ülkelerde bankalar vadesiz mevduata hiç faiz vermediği gibi, bazi ülkelerde bankalar vadesiz mevduat sahibinden hizmet ücreti alir. Kısaca, mevduat paradır. Keynes'in kastettiği faiz, borç vermenin karşılığı olup yatırımları etkileyen tahvil faizidir.

kullanılabilir gelirinden yaptığı tasarruf bir akım değişkenidir; hanehalkı tasarruf kararı ile bu akım değişkenini belirler. Hanehalkının birikmiş tasarrufları ise stok değişkenidir. Para ve tahvil talebi, birikmiş tasarrufların idaresiyle ilgilidir. Keynes, neoklasik iktisaçıların bu iki kararı ayırt edemediğini, bunları birbirine karıştırdığını kaydeder.

Üstelik neoklasik iktisatçılar da, paranın işlevlerini sayarken *tasarruf saklama işlevini* zikreder. Paranın tasarruf saklama işlevini kabul etmelerine rağmen, ödünç verilebilir fon kuramında gelirden yapılan parasal tasarrufun *tümüyle borç verildiğini* farz etmeleri tutar değildir.

Sonuçta Keynes'in kuramında cari tasarruf kararları ile cari yatırım harcamalarını denkleştiren faiz haddi değildir. Tasarrufları (S) yatırım harcamalarına (I) intibak ettiren değişken, hâsıladır (Y).

7.10 Faiz haddinin kendiliğinden dengeye gelmesi

Keynes'in para talep teorisinde toplam para talebi, işlem saikli ve spekülatif saikli para taleplerinin toplamıdır. M_d para talebini temsil ederse

$M_d = L_1(Y) + L_2(i)$ olur

L_1 para talebi, işlem saikiyle reel para stok talebidir. Yani satın alma gücü talebidir. Bir ekonomide toplumun işlem saikli para talebinin (L_1) 100 milyar dolar olduğunu farz edelim. O ülkede fiyatlar genel düzeyi yükseliyor ise, yani doların mal hizmet satın alma gücü azalıyor ise, toplumun işlem saikiyle nominal paraya ihtiyacı artacaktır. Meselâ fiyatlar katlandığında, hâsılayı üretmek ve bütün diğer işlemleri yapmak için L_1 de muhtemelen 200 milyar dolar gibi bir meblağa yükselir. Y reel hâsılayı temsil eder; $L_1(Y)$ de reel hâsılaya bağlı reel para talebidir.

Bu mantıkla L_2 ve M_d değişkenlerinin de reel para talebini temsil etmesi gerekir.

Para arzını merkez bankası ve bankalar belirler. Para arzının genel olarak devletin kontrolü altında dışsal bir değişken olduğu varsayılır. Bankaların para arzını artırıp azaltmada rolü olmakla birlikte, merkez bankası para tabanını belirlediği ve para çarpanını etkileyebildiği için, para arzının devletin kontrolü altında olduğu kabul edilir.[31]

31 Bu varsayım yapılmakla beraber, bir ülkede para arzının kısmen firmaların ve hane halkının kredi talebinden etkilendiğini kaydetmek gerekir. Zira bankaların kaydî para yaratabilmesi sadece bankaların kredi açma isteğine değil, aynı zamanda firma ve hane halkının bankalardan kredi kullanma isteğine de bağlıdır. Olağan şartlarda kredi talebi kredi arzından fazladır; kredi stokunu bankalar ve merkez bankası control eder. Olağan dışı daralma hâllerinde bankaların kredi arzı kredi talebini aşabilir. O zaman kredi stokunu banka dışı özel sektör belirler.

Para arzını M harfiyle göstermek âdettir. M nominal para arzıdır; para birimiyle (TL, dolar vs. ile) ifade edilir. Bunu reel para arzı olarak göstermek için fiyat endeksini temsil eden P harfine bölerek gösterilir: M/P. Reel para arzındaki değişme, nominal para stokundaki (M) değişmeye ve fiyatlar düzeyindeki (P) değişmeye bağlıdır. Bir zaman diliminde nominal para arzı sabitken fiyatlar genel düzeyi yüzde 30 arttığında reel para stoku (1-(1/1.3)=) yüzde 23 azalmış olur. Başka bir ifadeyle nominal para stokunun (M) mal ve hizmet satın alma gücü (M/P) yüzde 23 azalmış olur.

Para arz ile para talebi eşitlendiğinde

$M/P = M_d$ ya da $M/P = L_1 (Y) + L_2(i)$ olur.

Bir ekonomide para arzı ile, işlem saikli para talebi artı spekülatif para talebi denk olduğunda faiz haddinin de dengede olduğu söylenebilir. Denge faiz haddi, $(M/P) - L_1$ meblağı yani işlem saikiyle talep edilmeyen para stoku ile, tasarruf saklama saikiyle para stok talebini (L_2yi) eşitleyen faiz haddidir. Bu ikisinin dengelendiği durumda, kimi kişi faiz haddinin artacağını bekler; kimisi azalacağını bekler. Faiz haddinin artacağını bekleyenlerle azalacağını bekleyenlerin spekülatif para talep toplamı $[(M/P) - L_1]$ rakamına eşittir. Aynı zamanda servet sahipleri mevcut tahvil stokunu, cari tahvil fiyatlarında, tutmağa razıdır.

$(M/P) = L_1 (Y) + L_2(i)$ denklemi sağlandığında faiz haddi dengededir.

Ancak bir ülkede herhangi bir anda para arzının para talebine eşit olması için bir sebep yoktur. Para arzını devlet belirlemektedir. Toplam para talebi ise, çok sayıda hanehalkının ve çok sayıda firmanın para tutma ihtiyaç ve isteklerinden ortaya çıkar. Para arzı ile para talebi birbirini tutmadığında ne olur? Keynes'e göre bu durumda para arzı ile para talebini dengeye getiren, faiz haddinde meydana gelen değişmedir.

$(M/P) > L_1 (Y) + L_2(i)$ yani para arzı para talebinden yüksek olduğunda hane halkı ve firmalar, mevduat hesaplarında ve kasalarında ve cüzdanlarında alış veriş ihtiyaçları için tuttukları para miktarından arta kalan parayı lüzumsuz yere tuttuklarına kani olup, bunun bir kısmıyla faiz geliri temin etmek veya tahvil fiyatları üzerinde spekülasyon yapmak için tahvil satın alır. Tahvil alımları tahvil fiyatlarını artırıp tahvil faiz hadlerini düşürür. Faiz haddi düştükçe faiz haddinin ileride yükseleceğini tahmin edenlerin sayısı artar. Bu insanlar tahvil fiyatlarının ilerde azalmasından korkarak tahvil almaktan vazgeçer; tasarruflarını para olarak tutmayı tercih eder. Neticede faiz haddi azalıp tahvil fiyatları artarken, tasarruf sahiplerinin spekülatif para talebi $L_2(i)$ de artar. Spekülatif para talebi $L_2(i)$, $(M/P) - L_1(Y)$ seviyesine vardığında, faiz haddi denge seviyesine gelmiş olur.

$(M/P) < L_1(Y) + L_2(i)$ yani para talebi para arzını aştığında hane fertleri ve firma yöneticileri mevduat hesaplarında, kasalarında ve cüzdanlarında alış veriş ihtiyaçları için tuttukları para miktarından arta kalan para, tasarruf saklamak için tutmak istediklerinden azdır. Bunlar ellerindeki tahvilleri fazla görmektedir, çünkü cari faiz haddinin yükseleceğine inananlar çoğunluktadır. Başka bir ihtimal, işlem saikiyle paraya ihtiyaç arttığından, toplum spekülasyon saikiyle bulundurduğu parayı işlemlerde kullanmağa yönelmiş; bu sebeple spekülasyon saikli para talebi, bunun için kullanılabilecek para mevcudunu aşmıştır: $L_2(i) > (M/P) - L_1(Y)$.

Bu durumda firmalar ve hane halkı ellerindeki tahvilleri satıp para varlıklarını artırmağa girişir. Ama bu eylem, tahvil fiyatlarını düşürüp tahvil faiz hadlerini yükseltir. Faiz haddi yükseldikçe faiz haddinin ileride düşeceğini tahmin edenlerin sayısı artar. Bu insanlar tahvil fiyatlarının ilerde yükselmesine ümit bağlayarak tahvil satmaktan vazgeçer; tasarruflarını tahvil olarak tutmayı tercih eder. Neticede tahvil faiz hadleri ve tahvil talebi arta arta, tasarruf sahiplerinin spekülatif para talebi $L_2(i)$ azalarak $(M/P) - L_1(Y)$ para stokunun seviyesine vardığında, faiz haddi denge seviyesine gelmiş olur.

Görülüyor ki faiz haddi, para arzı ile para talebini dengeye getirmektedir. Para arzı ile para talebini dengeye getiren değişken, muamele saikiyle tutulan para miktarı $[L_1(Y)]$ değildir; zira gayrisafi yurt içi hâsıla ve buna bağlı işlem saikli para talebi kısa sürede değişmez. Buna mukabil para arzı ve talebi arasında denge bozulduğunda tahvil piyasasında tahvil fiyatları ve tahvil faiz hadleri para arzı ile talebi arasındaki uyumsuzluğa süratle intibak eder. Para arz - para talep denkleminde nispeten değişgen olan, servet saklama saikli para talebidir. Onun için para arzı ile para talebi arasında dengesizliği gideren, faiz hadleridir.

7.11 Para politikasıyla faiz haddinin belirlenmesi

Merkez bankası para tabanını değiştirerek ve para çarpanını etkileyerek, makroiktisadî hedefler doğrultusunda para politikası uygulayabilir.

Merkez bankasının bankalara verdiği kredileri artırarak para tabanını artırdığını farz edelim. Bankaların kasalarına yeni basılmış banknotlar girer, bankaların nakit karşılıkları arttıkça bunlar daha çok kredi verir. Para arzının genişlemesi kısmen firmaların, hanelerin kasalarına, keselerine banknot şeklinde girer, büyük bir kısmı da bankaların verdiği kredilerle yeni yaratılan mevduat olarak hanelerin ve firmaların mevduat toplamını

büyütür. Fakat hâsıla aynı seviyede kaldıkça işlem saikli para talebi $L_1(Y)$ değişmez. Onun için para arzındaki artış, firmaların ve hanelerin işlemlerde kullanmadıkları, hesaplarında servet unsuru olarak duran paranın payını artırır. Firma yöneticilerinden ve hane halkından cari faiz haddinin azalacağını umanlar, bu parayı tutmak istemez; tahvil, bono satın alır. Bunların tahvil, bono satın alması faiz haddini düşürür. Faiz haddi azaldıkça, bunun daha da düşeceğine kani olanların sayısı azalır; bunun ilerde yükseleceğini tahmin edenlerin sayısı artar. Faiz haddinin ilerde artacağı kanaatine varanlar, tahvil almaktan vazgeçer, para tutma tercihi ağır basar. Faiz haddi azaldıkça, ve artacağına inanlar çoğaldıkça, spekülasyon saikli para talebi artar. Spekülasyon saikli para talebindeki artış, para arzındaki artışa denk olduğunda faiz haddi dengeye gelir. Yeni dengede para arzı –reel para stoku– (M/P) ile, işlem saikli para talebi artı spekülatif para talebi denk olur. Yeni dengede para arzı da, para talebi de artmış, faiz haddi azalmıştır.

Merkez bankası para arzını artırmak için açık piyasa işlemi yapabilir. Merkez bankası banknot basarak tahvil piyasasında tahvil satın aldığında tahvil fiyatlarını artırır. Bu da cari faiz haddini düşürür. Merkez bankası bu işlemde tahvilleri, faiz haddinin artacağına kani olup satmak isteyenlerden alır. Bu kanaatte kimse olmasa bile merkez bankası tahvillere yüksek fiyat teklif etmek suretiyle tahvillerin getiri oranını düşürmeye kadirdir. Faiz haddi azaldıkça, ve bunun yükseleceğini bekleyenlerin sayısı arttıkça, spekülasyon saikli para talebi artar. Bu açıklamadan, para arzı arttıkça para talebinin de arttığını ve bu arada faiz haddinin azaldığını görüyoruz. Merkez bankası açık piyasa işlemiyle para tabanını artırdığında banknotlar bankalara mevduat olarak yatırılınca para çarpanı işleyerek para arzı, tabiatiyle para tabanındaki artıştan daha çok artar.

Merkez bankası repo yaparak veya likidite senetlerini satın alarak (vadesi gelmeden ödeyerek) kısa vadeli faiz hadlerini düşürecek etki yapabilir.

Anlatılan mekanizmalar tersine de işler. Merkez bankası bankalara açtığı kredi stokunu azaltarak para arzını azalttığında, bankalar merkez bankasına önceden aldıkları kredileri ödemek için kasalarındaki banknotları merkez bankasına aktarır. Para tabanı, dolaşımdaki banknotları ve bankaların karşılıklarındaki banknotları içermektedir; merkez bankasında duran banknotları kapsamaz. Bankalardaki karşılıklar azaldıkça, krediler ve mevduat azalır. Ekonomide para arzı azalmakta, fakat toplumun iktisadî faaliyetlerinde yaptığı işlemlerde gereksediği para miktarı $(L_1(Y))$ azalmamaktadır. İşlem saikli para talebi değişmezken para arzı azaldığında, para kıtlığı hissedilir. Bunun göstergelerinden biri, sanayici ve ticaret

erbabı arasında dolaşan senetlerin artmasıdır. Sanayici ve tâcirler alım satım işlemlerinde kullanacak para azaldığından birbirileriyle mübadeleyi senetle yapar; yani birbirlerine borçlanarak alış veriş yapar. Firmalar birbirlerine borçlanarak üretim yapmağa çalışırken, borçlarını ödeyebilmek için de birbirlerinden alacaklarını talep eder; her iş insanı kendi borçları biriktikçe başkasına borç vermekten kaçınmağa başlar ve ellerindeki tahvilleri, bonoları satar, elindeki senetleri bankalarda kırdırmağa çalışır. Tahvil satma eğiliminin arttığı ve borçlanmanın böyle zorlaştığı şartlarda, faiz haddi yükselir.

Bu olayı şöyle de anlatabiliriz: (M/P) azalıp $L_1(Y)$ değişmedikçe, tasarruf saklamak için kullanılabilecek para miktarı $(M/P - L_1(Y))$ azalır. Faiz haddi yükseldikçe, faiz haddinin azalacağına kani olanlar çoğalır; yani para talebi azalır. Para arzı ile talebi denkleştiğinde, faiz de yeni (yüksek) denge seviyesinde karar kılar.

Merkez bankası açık piyasa işlemleriyle de para tabanını ve dolayısiyle para arzını azaltabilir ve faiz hadlerini yükseltebilir. Yapacağı işlem, ikinci el piyasasında portföyündeki tahvillerden bir miktar satmaktır. Yahut ters repo yapmak veya likidite senetleri satmaktır. Merkez bankası bu işlemleri yaptığında dolaşımdaki banknotlar merkez bankasına dönerek para tabanı azalır. Banka kredileri ve mevduat azalır; para arzının azalması sonucunda borçlanmak zorlaşıp pahalanır yani faiz haddi yükselir.

Para arzı ile faiz haddi arasındaki tahlilde muamele saikiyle para talebinin $(L_1(Y))$ değişmediğini kabul ettik. Gerçekte gayrisaf yurt içi hâsıla değil yıldan yıla, bir yıl içinde dahi seviyesi sabit değildir. Onun için muamele saikli para talebi de sabit değildir. Ne var ki gayrisafi yurt içi hâsılanın hissedilebilir ölçülebilir bir değişme gösteremeyeceği kadar kısa bir zaman fasılasında merkez bankasının para arzında ve faiz hadlerinde gözle görülebilir bir değişme gerçekleştirmesi mümkündür. Onun içindir ki bu tahlilde muamele saikiyle para talebinin $(L_1(Y))$ değişmediğini varsaydık.

Para politikasının faiz hadleri üzerindeki etkisine ilişkin anlatı, toplumun birikmiş tasarruflarını altın, döviz, hisse, yatırım fonu payı gibi birçok almaşık varlık olarak saklayabileceğini görmezden gelmektedir. Bu finansal varlıklar tasarruf saklama aracı olarak parayı ve tahvili ikame edebilir. Ne var ki bir ülkede paranın bolluğu ile borçlanmanın maliyeti ve zorluğu arasında ters bir ilişki olduğu eski çağlardan beri sabittir. Modern ekonomide para stoku ile faiz hadleri arasındaki ilişkiyi anlatabilmek için para ile tahvil seçenekleri üzerinde duran bir model kullanmak gerekmektedir.

7.12 Keynes'in önerdiği para politikası

Para arzı ile talebinin bağdaşmasını anlatan Keynesçi modele göre, ceteris paribus devlet para politikası ile, piyasa faiz haddini istediği yönde değiştirebilir. Ekonomide hâsıla üretimi kapasitenin altında ise, işsizlik oranı kabul edilemeyecek seviyede ise, devlet para politikasıyla hâsılayı ve istihdamı artırabilir. Devlet para arzını artırarak piyasa faiz haddini azaltmağa çalışabilir. Böylece ceteris paribus yatırım harcamalarını, ve bu suretle hâsılayı ve istihdamı artırabilir.

Bu cümlelerde ceteris paribus, toplumda normal faiz haddi tasavvurlarının, firmaların projelerine ilişkin beklentilerinin değişmediği manasındadır. Ne var ki bir ekonomi daralmakta olduğunda bunların sabit kalma ihtimali zayıftır. Bu nedenle devletin para politikası ile yatırım harcamalarını artırması zor olabilmektedir.

Toplam harcamaları artırmağa yönelik para politikasının etkisini zayıflatabilecek iki sorun çıkabilir. Birincisi: devlet para arzını artırırken, toplumda fertlerin normal addettiği faiz haddi yükselmekte olabilir. Bu, toplumun ekonominin geleceği konusunda kötümserleştiği, verilmiş borçların ödenmeyebileceğinden endişelendiği ve borç verme isteğinin azaldığı manasına gelir. Bu vaziyette toplumun veri faiz haddinde spekülasyon saikli para talebi artacaktır. Devletin artırdığı para arzını toplum para olarak tutacak, tahvil satın almayacaktır. Böyle bir durumda devlet para politikası ile faiz haddini istediği kadar azaltmayı başaramayabilir. Çünkü faiz haddinin denge seviyesi son tahlilde toplumun normal addettiği seviyedir. Bu çıkmaz duruma likidite tuzağı denmektedir.[32]

İkinci sorun şöyle ortaya çıkabilir: devlet uzun vadeli borçlanmanın maliyetini yani tahvil faiz haddini azaltmayı başardığında dahi, firma yöneticileri kötümserleştiği için yatırım harcamalarını artırmayabilir. Firma yöneticileri, girişimciler, gelecekte harcamaların düzeyi ve satış imkânları hakkında kötümserliğe kapılarak yatırım projelerinin içsel getiri oranlarını yeniden hesaplayıp daha düşük oranlar tahmin edebilir. Bu durumda uzun vadeli faiz hadleri azalırken dahi, girişimcilerin projelerinde içsel getiri oran tahminleri de düşüyor ise, faiz haddindeki azalış yatırım harcamalarını pek etkilemeyebilir.

Para politikasının harcamaları ve gayrisafi yurt içi hâslayı etkileyemediği durumlarda toplam harcamaları artırmak kararında olan devletin başvuracağı çare, kamu harcamalarını atırmaktır.

32 2009-2011de bazı iktisatçılar ABDnin likidite tuzağına düştüğü kanısında idi. Örneğin Paul Krugman "Yes, We're in a Liquidity Trap". *New York Times*, 16.03.2011.

Buraya kadar faizden yatırım harcamalarını etkileyen bir değişken olarak bahsettik. 1980li yıllardan itibaren bankalar daha çok tüketici kredisi vermeğe başladı. Kredi kartlarının icadı da tüketici kredilerini artırdı. Bankaların tüketici kredilerinde uyguladığı faiz hadleri ile hane halkının tüketim harcamaları arasında bir ilişki varsa, faiz hadlerinin tüketim harcamalarına da etkisi olabilir. Onun için faiz hadleri, yatırımlara etkisinin yanısıra tüketim harcamaları üzerinden de toplam harcamaları etkileyebilir.[33] Bu da para politikasının harcamalara etkisini, Keynes'in modeline kıyasla daha da artırır.

Keynes, servet sahiplerinin faiz talebini toplumsal sorun olarak gördü. Kitabında faizi tarih boyunca yatırımları kısıtlayıp köstekleyen bir gelir türü olarak tasvir etti. Şöyle yazar: "Toprak kirası nasıl hiçbir fedakârlığın karşılığı değil ise, günümüzde faiz de hiçbir gerçek fedakârlığın karşılığı değildir. Nasıl ki toprak sahibi, toprak sınırlı olduğu için kira alabiliyor ise, sermaye sahibi de sermaye kıt olduğu için faiz kazanabiliyor. Ne var ki, toprağın sınırlı olmasının sebebi tabiattan olmasına karşılık, sermayenin kıt olmasının hiçbir tabiî sebebi yoktur."[34]

7.13 Faiz haddi ve tasarruf oranı

Keynes'in makroiktisat nazariyesi, faiz haddini düşük tutmak için gerekçe sunmaktadır. Bu teoride faiz haddinin düşük olmasının sakıncası yoktur. Keynesciler düşük faiz politikasından yanadır.

Neoklasik iktisatçıların düşük faiz politikasına itirazı vardır. Onlara göre, faiz haddini düşürmek tasarruf oranını düşürür; ödünç verilebilir fon arzını kısar.

1945-1980 döneminde merkez ülkelerinin ve çevre ülkelerinin çoğunda devletler ülkelerinde faiz oranlarını düşük tutmağa çalıştı. Birçok ülkede devlet mevduat ve banka kredi faiz hadlerini idarî kararla tespit etmekte idi. Birçok ülkede devlet, devlet tahvillerinin faiz hadlerini tespit emekte idi. 1960lı 1970li yıllarda Japonya'da devlet özel kesimin tahvil faiz hadlerini bile tespit etmekte idi.

---

33 Mustafa İbicioğlu ve Mehmet Baha Karan "Türkiye'de Faiz Oranlarının Tüketici Kredileri Üzerinde Etkisi" başlıklı makalelerinde (BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt:3, Sayı:2, 2009) 2004 yılı dördüncü çeyrek ile 2009 yılı ikinci çeyrek arasında tüketici kredi faiz haddi ile tüketici kredi talebi arasında negatif bir ilişki bulmuştur. http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/raporlar/bddk_dergi/73761.%20makale.pdf

34 John Maynard Keynes. *The General Theory of Employment, Interest and Money.* New York: Prometheus Books. 1997. 376. Sayfa.

1980li yıllarda devletler bu uygulamalardan vazgeçerek mevduat ve kredi faiz hadlerinin bankalarca belirlenmesine serbesti tanıdı; devletler tahvil piyasalarında faiz hadlerine müdahaleye son verdi. Neticede çok sayıda ülkede faiz hadleri yükseldi. Çok sayıda ülkede faiz hadlerinin yükselmesi, faiz haddi ile özel tasarruf oranı arasında ilişki olup olmadığını anlamak için fırsat yarattı. Bu tecrübeleri inceleyen birçok ampirik araştırma, *faiz hadlerinin özel kesimin tasarruf oranını etkilemediğini* ortaya koydu.

Örneğin 2000 yılında Dünya Bankasında yapılan bir araştırma, regresyon yöntemiyle 1965-1994 yıllarında az gelişmiş ve gelişmiş 150 ülkede özel tasarruf oranını belirleyen değişkenleri saptadı.[35] Bu araştırmada *reel faiz haddinin yükselmesinin özel tasarruf oranını artırmadığı* ortaya çıktı.

Bu araştırmada bulguların başlıcaları şunlardır: (1) Kredi alabilme kolaylığı özel tasarruf gayretini azaltmaktadır. (2) Özel tasarruf oranını hem fert başına reel gelirin *düzeyi*, hem de fert başına reel gelir *artış oranı* artırmaktadır. (3) Kentleşme oranı arttıkça tasarruf oranı azalmaktadır. (4) Nüfus içinde yaşça bağımlı oranı (çocukların ve ihtiyarların oranı) özel tasarruf oranını negatif etkiliyor. Bağımlıların nüfus içinde oranı arttıkça, tasarruf oranı azalmaktadır. (5) Enflasyon oranı ile tasarruf oranı arasında pozitif bir ilişki vardır. Yazarlara göre, enflasyon ekonomide belirsizliği artırdığından, toplumları ihtiyat saikiyle tasarrufa sevk etmekte olabilir. (6) Cari işlemler açığı özel tasarruf oranını azaltmaktadır. Yani ülkeye yabancı tasarruf girişi ülkede özel tasarruf gayretini azaltmaktadır. (9) Reel faiz haddi özel tasarruf oranını etkilememektedir.

Reel veya nominal, faiz haddinin özel tasarruf oranını etkilemediği tespitinin önemi, faiz hadlerinin yatırım harcama seviyesini etkilemesindendir. Bir ülkede refahı artırmak ve gelecek nesillerin istihdam imkânlarını artırmak için yüksek yatırım oranı (I/Y) gerçekleştirmek gerekir. Özellikle çevre ülkelerinde fert başına gayrisafi yurt içi hâsılayı artırmak ve istihdam imkânlarını artırmak için yatırım oranını yüksek seviyede gerçekleştirmek elzemdir.

---

35 Norman Loayza, Klaus Schmidt-Hebbel, Luis Sérven, "What Drives Private Saving around the World?" Policy Research Paper 2309, World Bank Research Group, March 2000. Buna ilâveten Uluslararası Para Fonu'nda yapılmış hizmete özel bir araştırma (International Monetary Fund External Relations Department, "Assessing the Level and Impact of Interest Rates in Less Developed Countries", Prepared by Deena R. Khatkhate, Approved by Azizali F. Mohammed, January 28, 1985, DM(85/8) 46 çevre ülkesinde; Kıvılcım Metin Özcan, Aslı Günay ve Seda Ertac'ın "Determinants of private savings behavior in Turkey" (*Applied Economics*, 2003, 35, 1405-1416) Türkiye'de, ve Charles Yuji Horioka ile Wako Watanabe'nin "Why do people save? A Micro-analysis of motives for household saving in Japan" (*The Economic Journal*, 107, May 1997, 537-552) Japonya'da, tasarruf üzerinde faiz haddinin etkisi olmadığını ortaya koyan çalışamalara örnektir.

Ancak kapitalist ekonomilerde özel yatırımları artırmanın şartlarından biri düşük faiz politikası uygulamaktır.

Birçok ampirik araştırmanın (ve basit gözlemlerin) reel veya nominal faiz hadlerinin özel tasarruf oranını etkilemediğini kanıtlamasına rağmen iktisat literatüründe faiz hadlerinin özel tasarruf oranını artırdığı iddiası tekrarlanıp durur.[36] Faiz haddinin tasarruf oranını artırmadığına dair kanıtları bazı iktisatçıların ısrarla görmezden gelmesinin sebeplerinden biri, faiz gelir sahibi hane halkının ve firmaların, ve bunların plasmanlarına aracılık eden finansal kurumların (bankaların) yüksek faiz haddinden yüksek gelirler sağlamasıdır.

7.14 Keynes'in fiyatlar genel düzeyi teorisi

Keynes'e göre *ekonomide atıl üretim kapasitesi mevcut iken* para arzını artırmak toplam reel harcamaları artırır. Para arzını artırmak, faiz hadlerini düşürürse; faiz hadlerinde azalma yatırım harcamalarını tahrik ederse, ve yatırım harcamaları çarpan etkisiyle tüketim harcamalarını uyarır ise, para politikası ekonomiyi düşük istihdam dengesinden çıkarabilir.

Keynes'in *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*'nde yaptığı, durgun bir kapitalist ekonomide hâsılayı artırmak için para politikası uygulama tavsiyesi o zaman genel kabul gören fikirlere aykırı idi. Neoklasik iktisatçılar para arzını artırmanın esas etkisinin fiyatlar düzeyi üzerinde olduğu (enflasyon uyaracağı veya enflasyon oranını artıracağı) görüşünde idi. Para arzında artışın esas itibariyle fiyatlar genel düzeyine yansıyacağını öne süren teoriye *miktar teorisi* denir. Keynes'in durgun ekonomide hâsılayı artırmak için önerdiği para politikasını kabul ettirmek için, miktar teorisine karşı kendi fiyat teorisini sunması gerekti.

Keynes'e göre her malın ve hizmetin birim fiyatı, bunun birim maliyetine (ortalama üretim maliyetine) bağlıdır. O hâlde soru, bir ekonomide harcamalar ve hâsıla arttığında, ürünlerin birim maliyetlerinin bundan nasıl etkilendiğidir.

Üretim faktörlerinde tüm birimlerin üretkenliği aynı değildir. Firmalar üretimi kısmağa başladığında önce en verimsiz, en yüksek maliyetle çalışan faktör birimlerini kullanmaktan vazgeçer: en tembel işçilerini işten çıka-

36 Bir örnek: *Merkez Bankaları ve İletişim: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında İletişim Politikalarının Gelişimi* (Ankara: TCMB 2011) adlı kitapçıkta 5. sayfada Kutu 2 başlıklı bir kısımda "Merkez Bankasının Kısa Vadeli Faiz Oranlarını Artırması Sonucunda" ortaya çıkan olaylar arasında "Tüketiciler harcamalarını azaltır, tasarruflarını artırır" yazılıdır; aynı kısımda "Merkez Bankasının Kısa Vadeli Faiz Oranlarını Azaltması Sonucunda" ortaya çıkan olaylar arasında "Tüketiciler harcamalarını artırır, tasarruflarını azaltır" yazılıdır.

rır, en sık arıza yapan makinalarını kapatır, en eski taşıtları parka çeker, en düşük verimli araziyi ekmekten vazgeçer. Kısılan üretim daha verimli, daha üretken faktör birimleriyle yapıldığından ortalama üretim maliyetleri (birim maliyetler) azalır.

Buna karşılık, firmalar üretimi artırdıkça giderek daha verimsiz faktör birimlerini istihdam etmeğe, üretime sokmağa, kiralamağa, kullanmaya mecbur olur. Bu mecburiyet üretim arttıkça ürünlerin ortalama maliyetinin tedricen artmasına yol açar.

Ayrıca hâsıla artarken tüm sektörlerde ve mesleklerde farklı vasıflı işçilerin, çalışanların tam istihdamı aynı zamanda gerçekleşmez. Ekonomide tam istihdam sağlanmadan evvel bazı çalışan grupları, o mesleklerde işsizliğin azalmasından yararlanarak ücretlerine zam sağlayabilir. Bu da birim maliyetleri artırabilir.

Ekonomide hâsıla artarken bazı sektörlerde üretim kapasitesi diğerlerinden önce azamî üretim seviyesine ulaşabilir; ekonomi tam istihdama ulaşmadan bazı sektörlerde üretimde darboğazlar hissedilip bunlarda talep baskısıyle fiyatlar artabilir.[37]

Özetle para politikası harcamaları ve dolayısıyle hâsılayı artırdığı durumda birim maliyetler artabilir. Bu sebeple fiyatlar genel düzeyinde *tedricî* bir yükselme görülebilir.[38] Ancak fiyatlar genel düzeyinde tedricî yükselme, fiyatlarda sürekli artış manasında enflasyon değildir.

Keynes'e göre ekonomide üretim faktörlerinin tam istihdamı gerçekleştiği durumda, para arzını artırmak artık hâsılayı artıramaz; bu defa fiyatları harcama artışından yararlanmak isteyen üreticiler, satıcılar artırır. Ekonomide üretim faktörleri tam istihdam edildiğinde para arzını artırmak doğrudan fiyatları etkilemeğe başlar; yani miktar teorisi işlemeğe başlar. Keynes'e göre miktar teorisi, kapitalist ekonomide *arızî durumlarda* (tam istihdamın gerçekleştiği *istisnaî* hâllerde) geçerdir. Keynes kapitalist ekonomilerde çoğu zaman tam istihdamın gerçekleşmediğine kani olduğundan, miktar teorisinin istisnaî bir durumda (tam istihdamda) para arzını artırmanın etkisini anlattığını öne sürdü. Keynes'in modelinde ekonomide işsizlik ve atıl kapasite olduğunda genişletici para politikası esas olarak hâsılayı etkiler. Enflasyon ancak ekonomi tam istihdamda iken harcamalar arttığında ortaya çıkabilir.

37 Keynes, a.g.e. 295-302. s.

38 Keynes'in teorisinde hâsıla arttıkça ortalama maliyetlerin artması, görünürde mikroiktisatta firmada üretim arttıkça ortalama maliyet eğrisinin yükselmesine benzemektedir. Aynı şey değildir. Neoklasik firma teorisinde her üretim faktörünün bütün birimlerinin aynı ölçüde verimli olduğu varsayılır. Neoklasik firma teorisinde üretim arttıkça ortalama maliyetin artmasının sebebi azalan marjinal ürün yasasının etkisiyle değişken maliyetlerin artmasıdır.

8

MONETARİZM

8.1 Miktar teorisi

Keynes'ten önceki iktisatçıların para arzındaki değişmenin ekonomide etkisine ilişkin görüşü, miktar teorisi diye adlandırılan bir nazariye idi. Keynesçiliğin yaygın kabul gördüğü 1950li ve 1960lı yıllarda dahi, neoklasik geleneğe sadık kalan iktisatçılar miktar teorisini savunmağa devam etti. Miktar teorisini savunan ve araştıran iktisatçılara monetarist, görüşlerine de monetarizm denir.

Miktar teorisine göre, para arzındaki artış er veya geç mutlaka fiyatlar genel düzeyini yükseltir. Teori matematiksel bir denklemle ifade edildi:

$M\,V = P\,T.$

M para arzıdır. V paranın dolaşım (tedavül) hızıdır. Paranın dolaşım hızı, bir liranın yılda ortalama kaç kez alış verişlerde el değiştirdiğidir, yani bir liranın bir yılda kaç liralık alım - satımda kullanıldığıdır. MV rakamı ise, tüm para stokunun bir yılda kaç liralık işlemde kullanıldığını gösterir.

T ülkede para ile yapılan alış verişler (işlemler) sayısıdır. Yani T simgesi bir yıl zarfında, para kullanarak yapılan *bütün ödemelerin sayısıdır.* Bu sayı gayrisafi yurt içi hâsılanın kapsadığı nihaî mal ve hizmet satışlarını; bu hâsılayı üretmek için yapılan ara malı ve ham madde alımlarını, faktör ödemelerini; ve cari gayrisafi yurt içi hâsıla ile alâkası olmayan diğer bütün paralı işlemleri kapsar. P para ile yapılan bütün bu işlemlerin ortalama parasal değeridir; bütün ödemelerin ortalama parasal değeridir. PT para kullanarak yapılan tüm işlemlerin toplam parasal değeridir.

Denklemde terimlerin tanımlanışı gereği denklem daima sağlanır. MV daima PTye eşit olur.

Miktar teorisi para arzı ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar: para arzı (M) devletin kontrolü altındadır.

Paranın tedavül hızı *V*, ödemelerde kullanılan kurumların ve teknolojinin ne olduğuna bağlıdır. Çek kullanımı, banka kartı ile ödeme imkânı, ATMden ödeme yapma imkânı, haberleşmenin sürati gibi kurumsal ve teknolojik etkenler paranın dolaşım hızını artırır. Ama miktar teoricilerine göre ödeme usulleri ve teknolojisi süratle değişmez. Onun için paranın dolaşım hızı *V*, istikrarlı bir sayıdır.

Miktar teoricileri, piyasa ekonomisinde makroiktisadî değişkenlerin istikrarına inandıkları için işlem sayısının (*T*) da istikrarlı olduğunu kabul eder. İşlem hacmi sık sık değişmez; süratle değişmez.

Sonuçta miktar denkleminde paranın tedavül hızı (*V*) ve paralı işlem hacmi (*T*) istikrarlı birer değişken olduğuna göre, para arzında (*M*) herhangi bir değişme, fiyatlar genel düzeyini (*P*) etkiler. Fiyatlar düzeyi, para arzı ile aynı yönde ve (ceteris paribus) aynı oranda değişir.

Pratikte bir ülkede bir yıl zarfında, para kullanarak yapılan bütün ödemelerin sayısını (*T*) hesaplamak veya tahmin etmek imkânsızdır. Paralı *tüm işlemler hacmine* uygun bir fiyat endeksi (*P*) hesaplamak da imkânsızdır. Bu sebeplerle *MV=PT* denkleminde terimlerin değişmesini istatistik gözlemlerle izlemek mümkün değildir. Onun için monetaristler, miktar denkleminde para kullanarak yapılan *bütün paralı işlemlerin* sayısı (*T*) yerine, ülkede üretilen *tüm nihaî mal ve hizmetlerin miktarını* (reel gayrisafi yurt içi hâsılayı) koyarak miktar denklemini

$$M\,V = P\,Y$$

şeklinde yazdı ve teoriyi (para arz artışının mutlaka fiyatları yükselttiği iddiasını) bu denklemle kanıtlamağa çalıştı. *Y* reel gayrisafi yurt içi hâsıla olunca *P* de gayrisafi yurt içi hâsıla deflatörü olmakta; *PY* de (nominal) gayrisafi yurt içi hâsıla olmaktadır. Monetaristler bu ikinci denklemin tahlilinde aynı muhakemeyi yürütmekte idi: paranın tedavül hızı (*V*) istikrarlıdır; reel gayrisafi yurt içi hâsıla (*Y*) üretim faktörlerinin tam istihdamına tekabül eder ve istikrarlıdır; o hâlde para arzını (*M*) değiştirmek önünde sonunda fiyatlar genel düzeyini (*P*) etkiler.

8.2 Friedman'ın kuramı

Monetaristlerin önde gelen kuramcılarından Amerikalı Milton Friedman (1912-2006) $M_d = f(Y, i; e, \ldots)$ şeklinde bir para talep fonksiyonu ortaya koydu. M_d reel para talebi, *Y* reel gayrisafi yurt içi hâsıla, *i* faiz haddi, *e* döviz kurudur. Sağdaki parantez içinde para talebini etkileyen başka finansal açıklayıcı değişkenler vardır (altın fiyatı, hisse fiyatları vs).

Friedman'a göre bu para talep fonksiyonu istikrarlıdır, yani açıklayıcı değişkenlerde bir değişiklik olmadıkça para talebi de çok değişmez. Fonksiyon, paraya işlem ihtiyacından kaynaklanan talebi ve tasarruf saklama saiki ile talebi kapsamaktadır. Gelir (Y) üretim faktörlerinin tam kullanımına tekabül eden gayrisafi yurt içi hâsıladır. Faiz haddi (i) ödünç verilebilir fon arzı ve talebi tarafından belirlenen denge faiz haddi olup, bu da istikrarlı bir değişkendir. Faiz haddi, döviz kuru ve diğer finansal değişkenler, tasarruf saklama aracı olarak paraya talebi etkiler.

Friedman'a göre toplumun reel para talebi (M_d) istikrarlıdır. Bu sebeple reel para arzı ile reel para talebi arasındaki ilişkide ($M/P = M_d$), para arzı (M) artırıldığında bunun etkisi önünde sonunda fiyatlar genel düzeyinde (P) görülür.

Friedman para arzını artırmanın kısa dönemde reel gayrisafi yurt içi hâsılayı ve istihdamı etkileyebileceğini inkâr etmedi. Ancak bu etkinin geçici olduğunu, zaman geçtikçe para arzındaki artışın gerçek ve kalıcı etkisinin fiyatlar üzerinde olacağını öne sürdü.

Geçici etkinin açıklaması şöyledir: devlet nominal para arzını Myi bir kere artırdığında reel para stokunu (M/P) artırmış olur. Bu ilâve para arzı mutlaka toplumun kasasına, kesesine, banka hesabına şu veya bu mecradan girecektir. Ancak toplumun talep ettiğinden fazla para, yani toplumun ihtiyaç duyduğundan fazla para stoku, toplumu harcamalarını artırmağa sevk eder. Fertler, hane halkı, firmalar ellerinde bulunan parayı istedikleri seviyeye düşürmek için bir yandan nihaî mal ve hizmetlere harcamalarını artırır, bir yandan finansal varlıklar satın alır. Finansal varlıklara talep artınca bu varlıkların fiyatları yükselir. Mal ve hizmetlere harcamalar artınca, mal ve hizmet fiyatları artar. Çünkü monetaristlere göre bir piyasa ekonomisinde genel olarak faktörlerin tümü istihdam edilmektedir.

Harcamalar arttığında, her firma kendi ürettiği malın, hizmetin satışının arttığını gözler. Her firmada yönetici, mamullerine veya ürettiği hizmete harcama artışını kendi lehine bir talep artışı –yani talep kayması– sanır. Satışların artmasına rağmen üretim kapasitesini tam kullandığından üretimi artıramayan firmalar, sattıkları malın hizmetin fiyatını artırır. Satışlar arttığında kapasiteyi zorlayarak üretimi artırabilecek durumda olan firmalar, işçilerini fazla mesaide çalıştırarak; makinalarını, tesisini daha yoğun kullanarak mal hizmet üretimini artırır. Ancak üretim maliyetlerinde artış, ve tam istihdam edilmekte olan faktör sahiplerinin zam talepleri, üretimini artırabilen firmaları da ürün fiyatlarını artırmağa mecbur eder.

Para arzının (M) artması sonucunda fiyatlar (P) arta arta reel para stoku (M/P) azalır; reel para talebine (M_d) denkleştiğinde fiyat artışı durur. Fiyatların tek tek artışını yanlış yorumlayanlar, aslında tüm fiyatların arttığını görerek hatalarını anlar ve üretim kararlarını ve harcamalarını düzeltir. Yeni dengede firmaların üretimi aşağı yukarı eski seviyesine gelir. Bütün mal hizmet ve faktör fiyatları aynı oranda artmış ise, nispî fiyatlarda bir değişme olmamıştır. Bu da kaynak tahsisinde (üretilen mal ve hizmetlerin bileşiminde ve üretim tekniklerinde –firmaların kullandıkları faktör bileşimlerinde–) bir değişme olmadığı manasına gelir.

Para arzını artırmak sonuçta sadece fiyatlar düzeyine yansıdığına göre, para politikası uygulayarak işsizliği azaltmağa çalışmak beyhude bir çabadır; üstelik fiyatlar düzeyinde istikrarsızlığa yol açtığı için zararlıdır. Devlet para politikasında fiyat istikrarını korumayı gözetmelidir.

Monetaristlere göre fiyat istikrarını korumak için para arzını sabit tutmak gerekli değildir. Hâsıla arttıkça toplumun para talebi de hâliyle artar. Devletin para arzını (Myi) istikrarlı ve kontrollü bir şekilde artırması enflasyona yol açmaz; topluma gereksediği para arzını sağlar.

Monetaristlerin fiyat istikrarını korumak için telkin ettiği para politikası, para arzını *reel gayrisafi yurt içi hâsıla ortalama artış oranında* artırmaktır. Meselâ sabit fiyatlarla hesaplanan gayrisafi yurt içi hâsıla son on yılda her yıl ortalama yüzde dört arttı ise, merkez bankasının para arzını her yıl yüzde dört artırması uygun olur.

Friedman devletin para politikasında hangi tanıma göre para arzını kontrol etmesi gerektiği konusunda pratik bir yöntem önerdi: belirli bir zaman aralığında paranın dolaşım hızı çeşitli para tanımlarıyla (*M1, M2...* ile) hesaplanmalıdır: $PY/M1 = V_1$ ve $PY/M2 = V_2$ gibi. *Hangi tanıma* göre para arzının (M) dolaşım hızı (V) ***en istikrarlı*** görünüyor ise, merkez bankası para arz artışını belirlerken o tanımı esas almalıdır. *M1* ile hesaplanan dolaşım hızı (V_1), *M2* ile hesaplanan dolaşım hızından (V_2den) daha istikrarlı ise, devlet reel gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranında *M1* para arzını artırmalıdır. V_2 daha istikrarlı ise, devlet para arzınını artırırken *M2* tanımını esas almalıdır. Böylece fiyatlar düzeyi ile en sıkı bağlantılı olan para stoku, kontrollü şekilde optimal oranda artırılmış olur.

Monetaristler devleti yönetenlere daimî bir kural olarak para arzını reel hâsılanın artış oranının ortalaması oranında artırmasını benimseterek, devletin gayrisafi yurt içi hâsıla artışını ayarlamak için sık sık para politikasını değiştirmesini önlemeyi amaçlamaktadır.

Monetaristler miktar teorisini ekonominin tam istihdamda olduğu varsayımı altında izah etmektedir. Keynes de miktar teorisinin tam istihdamda bulunan ekonomide geçer olduğunu söylemektedir. Görünürde para arzının fiyatlar üzerindeki etkisi konusunda iki görüş arasında bir çelişki yok gibidir. Ne var ki monetaristler, fiyat istikrarını korumak konusunda hassastır. Keynesçiler de işsizliği önlemek konusunda hassastır. Onun için, bu iki farklı görüşten iktisatçılar bir ekonomiye baktığında, bunun tam istihdamda olup olmadığında anlaşamamaktan ihtilaf çıkabilmektedir.

Keynesçi ile monetarist, bir ekonominin daralmış ve işsizliğin yüksek olduğunda anlaşsalar, yine de devletin toplam harcamaları artırarak hâsılayı ve istihdamı artırmak üzere para politikasını kullanıp kullanmaması gerektiği üzerinde anlaşamayabilir. Monetaristler, ekonomi kendi hâline bırakılırsa piyasalarda arzlarla talepleri dengeleyen fiyat mekanizmasının tam istihdamı sağlayacağına kanidir. Bunlara göre işsizlik oranı yüksek ise, reel ücretlerin azalması istihdamı artırır. Keynesçiler ise, ekonomiyi kendiliğinden dengeleyen mekanizmalara güvenmez. Onlara göre bu mekanizmalar *işlese dahi*, çok ağır işler. Keynesçiler, işsizliğin yol açtığı toplumsal sefalete göz yumarak piyasa ekonomisinin kendiliğinden tam istihdamı gerçekleştirmesini beklemeğe razı değildir.

Kapitalist toplumlarda fiyat istikrarı konusunda en hassas olan zümre, finans kesimidir. Zira düşük oranda da olsa fiyatlar düzeyinde yükselme, değeri nominal olarak (para birimleriyle) birimlendirilmiş finansal varlıkların (mevduatın, tahvillerin, bonoların, alacakların) reel değerini azaltır. Gerçi rantiyeler ve banka, sigorta şirketi vs. fon yöneticileri borç verdiklerinde, kredi açtıklarında, tahvil - bono satın aldıklarında bekledikleri enflasyon oranını talep ettikleri faiz hadlerine yansıtır. Lâkin enflasyon oranını önceden isabetle tahmin etmek mümkün değildir. Onun için banka hissedarları ve yöneticileri, sigorta şirket hissedarları ve yöneticileri, özel emekli sandık yöneticileri, rantiyeler vs., fiyatlar düzeyini yükseltme ihtimali olan politikalara soğuk bakar.

9

Toplam Arz - Toplam Talep Tahlili

1945ten 1970li yılların sonuna kadar merkez ülkelerinde devletler para ve maliye politikalarında işsizliğin artmasını önlemeğe önem ve öncelik verdi.

1973te Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) üyesi devletler, Arap devletleri ile İsrail arasında cereyan eden Teşrin Savaşında ABD ve müttefiklerinin İsrail'i desteklemesine karşılık petrol fiyatlarına zam yaptı, petrol üretimini kıstı ve bazı devletlere petrol ihraç ambargosu uyguladı. Petrol fiyatı 1973 Ekiminden 1974 Mart ayına dört katına yükseldi. Petrol merkez ülke ekonomilerinde önemli bir enerji ve kimyevî ham madde kaynağı olduğundan zam, merkez ülkelerinde üretim maliyetlerini artırdı. Üretim maliyetlerindeki artma, fiyatları yükseltti. Merkez ülkelerinde işsizlik arttı. Bu ülkelerde devletler para politikası ile işsizliği azaltmağa çalıştı. İşçiler de azalmış olan reel ücretlerini artırmak için mücadele etti. Bu dönemde yüksek işsizlik ve enflasyon bir arada görüldü. İşsizlik oranının yüksek olduğu, ve fiyatlar seviyesinin artmakta olduğu makroiktisadî sürece stagflasyon dendi.

1979 yılında İran İslam Devriminin olması ve 1980de İran-Irak Harbinin başlamasiyle dünyada petrol arzı azaldı; petrol fiyatları tekrar yükseldi.

1979dan itibaren merkez ülkelerinde iktidara liberal görüşlü siyasî partiler gelmeğe başladı; siyasetçiler arasında liberal görüşler yayıldı. Bu devletler, petrole yapılan ikinci zammın enflasyon etkisini önlemek için, monetarist anlayış uyarınca sıkı para politikası uyguladı, para arzını kıstı; faiz hadlerini artırdı. Kapitalist âlem 1980-81de kısa süren şiddetli bir daralma geçirdi. İşsizlik oranları yükseldi. Bu daralma neticesinde ABDde ve Avrupa'da işçi sınıflarının reel ücretlerini koruma azmi kırıldı.

Keynes'in eserlerinde stagflasyon tahlili yoktu; o zamana kadar böyle bir makroiktisadî olay görülmemişti. 1970li yıllarda stagflasyonu izah edebil-

mek için bazı iktisatçılar 'toplam arz - toplam talep' diye anılan bir model geliştirildi. Bu model, hâsılanın yanısıra fiyatlar seviyesini de içsel değişken yaparak, ikisi arasındaki ilişkiyi incelemeğe yaramaktadır. Böylece şimdiye kadar üzerinde durmadığımız bir makroiktisadî değişkeni –fiyatlar genel seviyesini– incelememize katmış oluyoruz.

9.1 Toplam talep fonksiyonu

Toplam arz - toplam talep modelinde öğelerden biri toplam talep fonksiyonudur. Fonksiyon, gelir - harcama modelinden türemektedir. Fonksiyon değişik fiyat seviyelerinde reel harcamaları (ve bu harcamalara tekabül eden hâsılayı) gösterir:

$$Y_d = Y_d \left(\frac{M}{P}, G, T, I, X, M, C_0 \ldots \right) .$$

Y_d harcamalar, G kamu harcamaları, T kamu gelirleri, I (iradî) yatırımlar, X ihracat, M ithalat, C_0 otonom tüketim harcamalarıdır. Bunların tümü reel değişkenlerdir. M para arzı, P fiyatlar genel düzeyidir.

Bu fonksiyonda fiyatlar genel düzeyinde (P) yükselme, harcamaları dört mecradan etkiler.

Fiyatlar genel düzeyinde yükselmenin reel harcamalar üzerinde birinci etkisi, faiz haddi ve yatırım harcamaları üzerinden işler. Fiyatlar düzeyi (P) yükseldiğinde, nominal para arzı (M) sabitken reel para stoku (M/P) azalır. Fiyatlar arttığında paraya işlem talebi artar; tasarruf saklamakta kullanılabilecek para azalır. Mevcut nominal para arzı, hâsılanın üretimi için ve diğer alış verişlerde kullanıldığından fertler borç para vermekte zorlanır. Parasal tasarrufu olanlar borç vermekte nazlanmağa başlar. Neticede faiz hadleri yükselir. Bu da yatırım harcamalarını azaltır. Toplam reel harcamalar azalır.

Fiyatlar genel düzeyinde yükselmenin reel harcamalar üzerinde ikinci etkisi, gelir dağılımını değiştirerek ortaya çıkar. Toplu sözleşmelerle tespit edilmiş olan işçi ücretleri altı ayda bir veya yılda bir defa fiyat artışlarına ayarlanır. Fiyatlar düzeyi yükseldiğinde nominal ücretlerin buna intibakı geciktiğinden işçilerin reel ücretleri (en azından bir süre) azalır. İşçilerin reel ücreti azaldığında diğer faktör gelirlerinin hâsılada payı artar. İşçi hane halkı düşük gelirli olduğundan ortalama tüketim eğilimi yüksektir; diğer sınıflara kıyasla harcanabilir gelirlerinin daha büyük bir oranını tüketimde harcar. Kâr, kira ve faiz geliri kazanan hane halkının gelirleri daha yüksek olduğundan bunların ortalama tüketim eğilimi daha düşüktür; harcana-

bilir gelirlerinin daha küçük bir oranını tüketimde harcayıp, gelirlerinden daha büyük bir payı tasarruf ederler. O hâlde bir ülkede fiyatlar yükselip reel ücretler azalınca, hâsıladan yüksek tüketim eğilimli hane halkının sağladığı gelirlerin payı azalıp, düşük tüketim eğilimli hane halkının gelirlerinin payı artar. Neticede toplumun ortalama tüketim eğilimi azalır; reel tüketim harcamaları azalır.

Fiyatlar genel düzeyinde yükselmenin reel harcamalar üzerinde üçüncü etkisi, dış ticaret üzerinden işler. Ülkede fiyat düzeyi yükseldiğinde ceteris paribus (kur ve diğer ülkelerdeki fiyatlar düzeyi değişmezken) reel döviz kuru ($R=eP_{\$}/P_{TL}$) azalır; yerleşik hane halkı ve firmalar pahalanan yerli mallar yerine ithal mallar ikame eder. Ülkede fiyat düzeyi yükseldiğinde ihracat yapılan ülkelerde toplum, bu ülkeden ihraç edilen ve nispeten pahalanan mallar yerine başka mallar ikame eder, çünkü bu ülkenin ihraç mallarının fiyat rekabet gücü azalır. Böylece fiyat düzeyinin yükseldiği ülkede ihracat azalıp ithalat artar. Bu da yerli hâsılaya yönelik reel harcamaları azaltır.

Fiyatlar düzeyinde yükselmenin reel harcamalara dördüncü etkisi, 'servet etkisi' denilen bir etkidir. Daha önce tüketim harcamalarının cari gelire bağlı olduğunu saptadık. Tüketim harcamalarını etkileyebilen başka bir değişken, hane halkının servetinin değeridir. Fiyatlar düzeyi yükseldiğinde, hane halkının birikmiş tasarruflarının arasında değerleri para ile birimlendirilmiş varlıklarının (alacaklarının, mevduatının) reel değeri azalır. Tasarrufları içinde böyle varlıklar bulunan her hanehalkı, birikmiş tasarruflarının reel olarak azaldığını fark ettiğinde –yoksullaşma duygusu ile– tüketim harcamalarını kısar. Gelir düzeyi veri iken, hanehalkı yaptığı tüketim harcamalarını kısmakla, marjinal tüketim eğilimini ve ortalama tüketim eğilimini azaltmış olmaktadır. (Bu tüketim davranış değişikliği, tüketim fonksiyonunda ($C=C_0+cY$ fonksiyonunda) C_0ın azalması ile veya $c$nin azalması ile temsil edilebilir.) Bir ülkede fiyatlar düzeyi yükseldiğinde servet etkisi ile de reel harcamalar azalır.

Bu tahlil, fiyatlar genel düzeyinde yükselmenin harcamaları dört sebeple azaltabileceğini göstermektedir.

Burada kolay yanılmaya sebebiyet verebilecek bir noktaya dikkat etmek gerekir. Toplam talep fonksiyonunda fiyatlar düzeyi ile toplam harcamalar arasındaki negatif ilişkinin sebepleri ile, bir piyasada malın veya hizmetin fiyatı ile talep edilen miktar arasındaki negatif ilişkinin sebepleri farklıdır. Bir piyasada malın veya hizmetin fiyatı arttığında talep miktarında azalmanın sebepleri, gelir etkisi ve ikame etkisidir. Bir malın veya hizmetin

fiyatı arttığında tüketiciler başka malları veya hizmetleri bunların yerine ikame edebilir (ikame etkisi). Bir malın veya hizmetin fiyatı arttığında, tüketiciler sabit parasal gelirleriyle o maldan veya hizmetten daha az miktarda satın alabilir (gelir etkisi).

Bir ülkede *fiyatlar genel düzeyi* yükseldiğinde ikame etkisi söz konusu olamaz; tüm mal ve hizmet fiyatları artar.

Ayrıca fiyatlar genel düzeyi yükseldiğinde, faktör gelirler toplamı da aynı oranda artar. Çünkü fiyatlar genel seviyesi yükseldiğinde nominal gayrisafi yurt içi hâsıla da yükselir. Nihaî malların ve hizmetlerin değer toplamı (gayrisafi yurt içi hâsıla), faktör gelirler toplamına (millî gelire) tekabül eder. Fiyat seviyesinde yükselme olduğunda bir zümrenin reel geliri azalsa başka bir zümrenin reel geliri mutlaka artar. Onun için, fiyatlar genel düzeyi yükseldiğinde reel harcamaların azalması, piyasa talebinde olduğu gibi gelir etkisine mal edilemez.

Toplam talep fonksiyonunda fiyatlar genel düzeyi (P) veri iken, nominal para arzının (M) artması, kamu harcamalarının (G) artması, vergilerin (T) azalması, transferlerin (H) artması, yatırım harcamalarının (I) artması, ihracatın (X) artması ve ithalatın (M) azalması harcamaları ve hâsılayı (Y) artırır.

9.2 Keynesçi toplam arz fonksiyonu

Toplam arz - toplam talep modelinde ikinci unsur, toplam arz fonksiyonudur. Toplam arz fonksiyonunu Keynesçiler ve neoklasik iktisatçılar farklı şekilde algılar, farklı şekilde tanımlar. Önce Keynesçilerin toplam arz fonksiyonunu, sonra neoklasik toplam arz fonksiyonunu inceleyeceğiz.

Keynesçilerin toplam arz tanımı şöyledir: *toplam arz fonksiyonu, firmalar belirli bir reel gayrisafi yurt içi hâsılayı ürettiğinde uyguladıkları fiyatların seviyesini gösterir.*

Burada fiyatları girişimcilerin, firmaların saptadığı kabul edilmektedir. Firmalar fiyatları *P=(1+kâr marjı)(ortalama maliyet)* şeklinde saptar. Bu fiyatlandırma kuralı, kapitalist ekonomilerde çoğu piyasada aksak rekabet olduğu gerçeğini yansıtmaktadır.

Makroiktisadî modellerde maliyet olarak sadece işçilik dikkate alınır. Böylece fiyatlar birim işgücü maliyetinden ve firmaların kâr payından teşekkül eder. Yani modellerde, katma değerin iki temel üretim faktör gelirinden oluştuğu; hâsılanın sermayedarlarla emekçiler arasında paylaşıldığı varsayılır. Buna göre fiyatlar genel düzeyini gösteren denklem:

$P = (1+z)(W/a)$

şeklinde yazılır. Burada z firmaların ortalama kâr marjını temsil eder. a işçilerin fiziksel verimidir. Yani bir zaman diliminde kullanılan işgücü (işçi sayısı x çalışma süresi) başına hâsıladır. $1/a$ hâsıladan bir birim üretmekte kullanılan işgücüdür (işçi sayısı x çalışma süresi). Hâsıla birimi başına kullanılan işgücü miktarını işçilerin ücretiyle (W) çarpınca, *bir birim hâsılanın işçilik maliyeti* bulunur.

Keynesçi toplam arz - toplam talep modeli

$Y_d = Y_d\left(\frac{M}{P}, G, T, I, X, M, C_0 \ldots\right)$,

$P = (1+z)(W/a)$ ve

$Y = Y_d$

denklemlerinden ibarettir. Burada Y reel gayrisafi yurt içi hâsıladır.

Yukarıdaki fiyat denkleminde parantezi kaldırınca bulduğumuz $P = W/a + zW/a$ denklemi, hâsılanın bölüşümünü göstermektedir. Denklemin sağında birinci öğe hâsıla biriminin fiyatında işçilerin payı, ikinci öğe firmaların (sermayedarların) payıdır.

$(W + zW) / a$ = (bir işçinin ücreti artı bir işçiden sağlanan kâr) / bir işçinin ürettiği hâsıla olmaktadır. Bu da hâsıla birimi başına katma değere eşittir.

O hâlde $P = W/a + zW/a \Rightarrow aP = W + zW$ yani işçi başına hâsılanın parasal değeri (Pa), işçi başına ücret (W) ile işçi başına kâr (zW) toplamına eşittir. Denklemin iki tarafını çalışan işçi sayısı ile çarptığımızda (gayrisafi yurt içi hâsıla = ücretler + kârlar) denklemine ulaşırız.

Keynesçi toplam arz fonksiyonuna göre, fiyatlar genel düzeyini üretim maliyetleri ve kâr marjı belirlemektedir. İşçi sınıfının topluca ücretleri (W) artırmayı başarması, üretim maliyetlerini, dolayısı ile fiyatlar düzeyini yükseltir. Mal ve hizmet fiyatları topluca artar. Bu da toplam talep fonksiyonunda açıklanan sebeplerle, reel harcamaların azalmasına ve iktisadî daralmaya yol açar.

Firmaların kâr marjını (z) artırması da aynı etkiyi yaratır. Firmaların kâr marjı ekonomide piyasalarda rekabet şartlarına bağlıdır. Piyasalarda rekabet ne kadar yoğunsa kâr marjları ortalama olarak (z) o kadar az olur. Ekonomide piyasalarda rekabet yoğunluğu sık sık ve süratle değişmediğinden, bir ülkede genel kâr marjının istikrarlı bir sayı olduğu kabul edilebilir.

Bir ekonomide firmalar fiyatları ortalama üretim maliyetine kâr marjı ekleyerek saptıyor ise, sınıflar arası bölüşümü firmalar (sermayedarlar) belirlemiş olmaktadır. Çünkü işçiler ücretlerini (W) artırdığında sermayedar-

ların kâr marjından fedakârlık etmeyip fiyatları (P) aynı oranda artırması reel ücretin artmasını önler. Firmaların sahibi sermayedar zümrenin bölüşüm üzerindeki hâkimiyetini daha açık görmek için $P = W/a + zW/a$ denkleminin iki tarafını Pye bölüp sadeleştirince $1=\frac{1}{1+z}+\frac{1}{1+z}$ şeklinde, sınıfların bölüşümdeki paylarını birer kesir olarak gösteren bir denkleme ulaşırız. Birinci terim işçilerin hâsıladaki payıdır. İkinci terim sermayedarların hâsıladaki payıdır. *Bu denklemde ücret görünmemektedir.* Sadece kâr marjı vardır. Hâsılanın iki sınıf arasında bölüşümünü kâr marjı belirlemektedir. İşçilerin ücretlerini artırması bölüşümü etkilememektedir. Zira patronlar işgücü maliyet artışını olduğu gibi fiyatlara aktarmakta; katma değerde kendi paylarını sabit tutabilmektedir. İşçiler ücretlerinde artış sağlamakla reel ücretlerini artıramamaktadır.

Bu çarpıcı sonuç, basit makroiktisadî modelin varsayımlarından ileri gelmektedir ve mikroiktisadî tecrübeyi yansıtmaz. Örneğin yatırım malı üreten firmalarda çalışan işçiler ücret zammı kopardığında yatırım malı fiyatlarının artması o işçilerin ücret artışından kazanımını etkilemez; çünkü işçiler yatırım malı tüketmez. Tüketim malı veya tüketim hizmeti üreten firmalarda çalışan işçiler de ücret zammı kopardığında ürettikleri malın tüketim harcamaları içinde payı büyük değilse, bunların pahalanması ücret artışının etkisini bertaraf etmez.

Ne var ki fiyatlar düzeyini gösteren $P = (1+z)(W/a)$ denklemi, kapitalist ekonomide işçiler *sınıf olarak* nominal ücretlerini artırmak için mücadele ettiğinde –meselâ asgari ücretin yükseltilmesini sağladıklarında– millî gelirin sınıflar arası dağılımını fazla etkileyemediklerini göstermektedir.

Keynesçi toplam arz - toplam talep modelinde işçiler ücretlerini artırabildiğinde fiyatlar düzeyi yükselir. Fiyat seviyesinin yükselmesi, toplam harcamalarda daraltıcı etki yaptığından işsizliğe yol açar. Yani ücretler artınca *ceteris paribus* işsizlik de artmaktadır.

Ama bu nedensellik, neoklasik iktisatta görülen, işsizliği reel ücret seviyesine bağlayan nedensellik değildir. Neoklasik iktisatçılara göre, reel ücretler arttığında işgücünün maliyeti ("marjinal faktör maliyeti") de arttığından firmalar daha az işgücü istihdam eder; işgücü yerine başka faktörler (meselâ sermaye) ikame eder. Buna karşılık Keynesçi toplam arz - toplam talep modelinde nominal ücretler (W) artırıldığında işsizliğin artma sebebi, fiyatlar genel seviyesinde yükselmenin toplam harcamaları kısmasıdır.

Bu karşılaştırma, ücretler artarken işsizlik oranı da yükseldiğinde neoklasik iktisatçılarla Keynesçi iktisatçıların bu gözlemi iki farklı model ile başka başka izah edebilmesine örnektir. Model farklı olunca, çare olarak

önerilen politikalar da farklı olmaktadır: birine göre sendikaları zayıflatarak vs. ücretleri düşürmek gerekir; ötekine göre para politikası ile veya maliye politikası ile harcamaları artırmak gerekir.

Keynesçilere göre ekonomide atıl üretim faktörleri mevcut iken, genişletici para politikası, genişletici maliye politikası, ihracat artışı, ithalat azalması, yatırımların artması harcamaları (Y_d) dolayısı ile hâsılayı (Y) artırır. Harcama ve hâsıla artışı, ancak birim üretim maliyetlerini artırdığı ölçüde fiyatlar genel düzeyinde (P) yükselmeye yol açar. Toplam arz fonksiyonunda (fiyat denkleminde) bu maliyet artışı, harcamalar ve hâsıla (Y) artarken işgücü veriminin (a) tedricen azalması ile temsil edilebilir.

Ekonomide hâsılanın seviyesi tam istihdama yaklaştığı, yani işsizlik oranının düşük ve kapasite kullanım oranının yüksek olduğu durumda harcamalar arttığında sektör sektör hem hâsıla hem de birim üretim maliyetleri yükselmeğe başlar; harcama artışı kısmen hâsılaya, kısmen fiyatlara yansır. Ekonomide hâsılayı artırma imkânı azaldıkça harcamalarda artış fiyatlar genel düzeyinde yükselme oranını artırır.

9.3 1970li yıllarda petrol fiyat artışının etkileri

Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı OPEC'in 1973te petrol fiyatlarına yaptığı zammın kapitalist dünya sisteminin merkez ekonomileri ve toplumları üzerindeki etkisini toplam arz - toplam talep modelinde üretim maliyetlerine petrolü ekleyerek inceleyebiliriz.[39] Tahlil bir ekonomide ithal girdi fiyat artışının nasıl ülkede bölüşüm mücadelesine yol açabildiğini ortaya koymaktadır.

Petrol, incelenen (merkez) ülkelerinde ithal edilen önemli bir üretim girdisi olduğundan, petrol ihracatçısı ülkeleri merkez ülkelerine ait toplam arz fonksiyonuna, merkez ülkelerindeki üretime bir faktör arz edip merkez ülkelerinde üretilen hâsıladan pay alan (işçi sınıfının ve sermayedarların yanısıra) üçüncü bir faktör sahibi olarak eklemek mümkündür.

P merkez ülkelerinde fiyatlar genel düzeyi, z kâr marjı, W parasal ücret düzeyi ve a işgücünün verimi olsun. v petrolün birim fiyatı, m bir birim gayrisafi yurt içi hâsıla üretmekte kullanılan petrol birim sayısı olsun. Toplam arz denklemi şu hâli almaktadır:

$$P=(1+z)\left[\frac{W}{a}+vm\right]\cdot$$

39 Lance Taylor. "South-North Trade and Southern Growth: Bleak prospects from the structuralist point of view", *Journal of International Economics*, 11, 1981: 589-602.

1973 yılında OPEC devletleri petrol fiyatını artırdığında kendi ticaret hadlerini artırmış oldu. Bir ülkenin ticaret haddi, ülkenin ihraç ettiği malların ortalama fiyatının, ithal ettiği malların ortalama fiyatına oranıdır. Bu basit modelde OPEC ülkelerininin merkez ülkelerine petrol ihraç edip merkez ülkelerinden ithalat yaptığı varsayılmaktadır. Buna göre OPEC ülkelerinin ticaret haddi v/P dir.

Petrol fiyat zammı (v artışı) merkez ekonomilerinde 1973-1974te fiyatlar genel düzeyini (P) yükseltti. Fiyatlar düzeyinin yükselmesi, toplam talep fonksiyonunda gördüğümüz etkilerle merkez ülkelerinde harcamaların kısılmasına yol açtı. Harcama azalışının daraltıcı etkisi görülüp işsizlik oranı yükseldiğinde, merkez ülkelerinde devletler refah devleti politikası çerçevesinde genişletici para politikası uyguladı. Bu politika harcamaları artırdı, işsizliği azalttı.

Petrol zammının merkez ülkelerinde yol açtığı fiyat artışları işçilerin reel ücretlerini (W/P) azaltmıştı. İşçiler mücadele ederek nominal ücret artışı sağladı (W). Firmalar, işçilik maliyet artışını fiyatlara aktarınca, fiyatlar düzeyi (P) tekrar yükseldi. Fiyatlarda bu artışın etkisiyle harcamalar yine azalmağa başlayınca devletler genişletici para politikasına devam etti. Sonuçta 1974-1979da merkez ülkelerinde ekonomide daralma eğilimi ve fiyatlarda yükselme eğilimi (stagflasyon) sürdü.

Merkez ülkelerinde fiyatlar düzeyi (P) yükseldikçe, petrol birim fiyatının (v) merkez ülkelerinde mal ve hizmet satın alma gücü azaldı. OPEC ülkelerinin ticaret haddi (v/P) tedricen azaldı.

Petrol birim fiyatı, merkez ülkelerinde fiyatlar genel düzeyi ve merkez ülkelerinde işçi ücretleri arasında süren bu bölüşüm mücadelesini incelemek için yukarıdaki toplam arz denklemini Pye bölüp birkaç sadeleştirme yaparak merkez ülkelerinde işçi sınıfının, merkez ülkelerinde sermayedar sınıfının ve OPEC ülkelerinin merkez ülkeler hâsılasındaki paylarını birer kesir olarak ortaya çıkarabiliriz:

$$1 = \frac{W}{P}\frac{1}{a} + \frac{z}{1+z} + \frac{v}{P}m \ .$$

Denklemin sağında birinci terim merkez ülkelerinde işçi sınıfının hâsıladaki payıdır, ikinci terim sermayedar sınıfın hâsıladaki payıdır ve üçüncü terim OPEC ülkelerinin merkez ülke hâsılasından aldığı paydır.

Petrol fiyatı (v) 1973te artırıldığında fiyatlar düzeyi (P) bundan daha az arttığından OPEC ülkelerinin ticaret haddi (v/P) arttı. OPEC ülkeleri petrol fiyatını (v) artırmakla, bunun merkez ülkelerinde fiyatlar düzeyini (P) yükselten etkisine rağmen bir kazanç sağladı. OPEC ülkeleri merkez ülkele-

rine sattıkları varil başına bu ülkelerden daha çok mal ve hizmet ithal eder duruma geldi. Merkez ülkelerinde sermayedarların bu ülkeler hâsılasındaki payı ise sabit kaldı ($z/(1+z)$). Neticede OPECin petrol fiyatını artırmasının bedelini ödeyen, reel ücretleri (W/P) azalan işçi sınıfı oldu.

İşçiler gerileyen refah düzeylerini tekrar yükseltmek maksadı ile nominal ücretlerini (W) artırdığında sermayedarlar bunu fiyatlara yansıttı. W arttığında P de artar ama Wden daha düşük oranda artar; sonuçta reel ücret W/P artmış olur. Bu durumda işçilerin refah artışı, OPEC ülkelerinin dış ticaret haddinde (v/P) azalmaya yol açtı. OPEC ülkelerinin ihraç ettikleri bir petrol varil geliriyle merkez ülkelerinden ithal edebildikleri mal ve hizmet miktarı azaldı.

Görülüyor ki, merkez ülkelerinde sermayedarlar hâsıladaki paylarını ($z/(1+z)$) sabit tutabildiği ölçüde 1973-1979da merkez ülkelerinde bölüşüm mücadelesi büyük ölçüde işçi sınıfları ile petrol ihraç eden ülke toplumları arasında cereyan etti.

1979 yılında Orta Doğu'da siyasî olaylar sebebiyle petrol fiyatı tekrar büyük oranda arttı. Bu defa ABDde, İngiltere'de ve diğer merkez ülkelerinde yeni liberal görüşleri benimseyen siyasî partiler iktidarda idi. ABD ve İngiltere devletleri, ücretlerin ve fiyatların artmasını durdurmak için sıkı para politikası uyguladı. Faiz hadlerini artırdı. Harcamalar azaldı. Merkez ülkelerinde ekonomiler daraldı. İşsizlik oranı yükseldi. İşçi sınıfının reel ücreti, ikinci petrol fiyat zammının etkisi ile azaldı; ama bu defa artan işsizlik sebebiyle işçilerde ücret artışı için mücadele edecek takat kalmadı.

On dokuzuncu tabloda yüksek gelirli OECD ülkeleri kapitalist dünya sisteminin merkez ülkeleridir. Yüksek gelirli ülkeler grubu, yüksek gelirli OECD ülkelerini ve ilâveten petrol ve finans gibi sektörler sayesinde fert başına gayrisafi yurt içi hâsılası yüksek olan (Kuveyt ve Bahama gibi) ülkeleri içerir. Orta gelirli ülkeler ile düşük gelirli ülkeler Dünya Bankasının tasnif ettiği çevre ülke gruplarıdır. On dokuzuncu tabloda petrol zamlarının merkez ülkelerinde 1973-1982de TÜFE artış oranına etkisini; zamların ülke gruplarının gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranları üzerindeki etkisini; ve 1980-1981de merkez ülkelerinde uygulanan sıkı para politikalarının hâsıla artış oranları üzerindeki etkisini görmek mümkündür.

Petrolün dâhil edildiği Keynesçi toplam arz - toplam talep modelinde 1970li yıllarda merkez ülkeler tecrübesinin tasviri, dünya ticaretinde petrol fiyat artışı veya gıda maddelerinde fiyat artışı veya ülkede devalüasyon gibi sebeplerle ithal edilen mallarda fiyat artışının bir ülkede sınıflar arasında nasıl bölüşüm mücadelesi tetikleyebildiği hakkında fikir vermektedir.

19. Tablo
Gelire göre sınıflandırılmış ülke gruplarında ve dünyada gayrisafi yurt içi hâsılada ve tüketici fiyatları endeksinde ortalama artış oranı (1961-2013)

	GSYİH artış oranı (yüzde)					TÜFE artış oranı (yüzde)				
	Yüksek gelirli OECD	Yüksek gelirli	Orta gelirli	Düşük gelirli	dünya	Yüksek gelirli OECD	Yüksek gelirli	Orta gelirli	Düşük gelirli	dünya
1961	5	5	4	..	5	2	..	..	..	..
1962	6	6	1	..	5	4	..	..	..	..
1963	5	5	4	..	5	3	..	..	..	..
1964	6	6	7	..	7	4	..	..	..	..
1965	6	6	6	..	6	4	..	..	..	..
1966	6	6	5	..	6	4	..	..	..	..
1967	4	4	5	1	5	4	..	..	..	..
1968	6	6	6	5	6	4	..	..	..	..
1969	6	6	6	5	6	3	..	..	..	..
1970	3	4	7	4	4	6	..	..	..	..
1971	4	4	7	3	4	6	..	..	..	..
1972	5	5	7	-2	6	6	..	..	..	..
1973	6	6	7	3	6	8	..	..	..	..
1974	1	1	6	5	2	14	..	..	..	..
1975	0	0	5	-2	1	12	..	..	..	..
1976	5	5	7	2	5	10	..	10	..	..
1977	4	4	4	3	4	11	..	12	..	..
1978	4	4	4	2	4	9	..	9	..	..
1979	4	4	5	3	4	9	..	11	..	..
1980	1	1	5	2	2	13	..	17	..	..
1981	2	2	3	3	2	13	12	13	12	12
1982	0	0	2	1	0	11	9	10	12	10
1983	3	3	1	2	3	9	7	10	11	9
1984	5	5	4	3	5	6	6	10	10	8
1985	4	4	4	2	4	6	4	8	10	7
1986	3	3	4	4	3	4	3	9	4	6
1987	3	3	4	3	3	4	3	8	9	6
1988	5	5	4	4	5	5	4	9	10	7
1989	4	4	3	2	4	5	5	10	9	7
1990	3	3	2	2	3	6	5	12	12	8
1991	1	1	2	1	1	4	5	13	15	9
1992	2	2	3	-2	2	3	4	10	15	7
1993	1	1	4	0	2	3	4	11	9	7

1994	3	3	5	2	3	2	3	13	25	10
1995	3	3	4	4	3	3	4	12	15	9
1996	3	3	6	5	3	2	3	10	9	7
1997	3	3	5	4	4	2	2	7	8	6
1998	3	2	3	4	3	2	2	7	6	5
1999	3	3	3	4	3	2	2	5	4	3
2000	4	4	5	3	4	3	3	5	4	4
2001	1	1	3	5	2	3	3	5	5	4
2002	2	2	4	3	2	2	2	5	3	3
2003	2	2	5	4	3	2	2	5	7	3
2004	3	3	8	6	4	2	2	5	5	4
2005	3	3	7	6	4	2	2	5	8	4
2006	3	3	8	6	4	2	2	6	7	4
2007	3	3	8	6	4	2	3	6	8	5
2008	0	0	5	5	1	4	4	10	11	9
2009	-4	-4	3	5	-2	1	1	4	5	3
2010	3	3	8	6	4	2	2	5	5	3
2011	2	2	6	6	3	3	3	6	8	5
2012	1	2	5	6	2	2	3	5	6	4
2013	1	1	5	6	2	1	1	4	5	3

Kaynak. Dünya Bankası. World Development Indicators. (06.07.2014)

Açıklama: Gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranları ulusal para birimleriyle sabit fiyatlarla GSYİH rakamlarına dayanmaktadır.

10

NEOLİBERALİZM

1970li yıllarda merkez ülkelerinde liberal fikirli kişiler, ekonomilerinde stagflasyonu ve hâsıla artış oranında azalmayı vesile ederek tam istihdam ve refah devleti politikalarına eleştirilerini yoğunlaştırdı. Eski neoklasik kuramlarla ve geliştirdikleri yeni liberal teorilerle, devletin iktisat politikaları uygulayarak uzun vadede *hâsılanın düzeyini ve istihdamı etkileyemeyeceğini* iddia ettiler.

Liberal iktisatçılar işsizliğin sebebinin işsizlik yardımları, asgarî ücret uygulamaları, sendikaların aşırı talepleri ve işçilerin çalışma isteksizliği olduğunu iddia etti. Refah devletinde sosyal harcamaların, yoksullara ve işsizlere yapılan transferlerin işçilerin çalışma güdüsünü zayıflattığını öne sürdüler.

Liberal iktisatçılar, yüksek gelir gruplarına uygulanan yüksek oranlı gelir vergilerinin ve servet vergilerinin kabiliyetli insanları girişim yapmaktan caydırdığını, girişim eksikliğinin de yatırımları azalttığını iddia etti. Yatırım yapılmayınca istihdam imkânları da artmıyordu. Liberal iktisatçılar yüksek gelir gruplarına uygulanan gelir vergi oranlarını ve servet vergi oranlarını azaltmayı savundu. Gelir ve servet vergi oranlarını azaltırken devletin vergi gelirinin azalmasını önlemek için dolaylı vergileri artırmayı telkin ettiler.

Liberal iktisatçılar, sosyal güvenlik kurumlarının açıklarını merkezî hükümetin bütçesinden transferle karşılama politikasını eleştirdi.

1970li yılların sonunda siyasetçiler arasında yayılan bu görüşlere neoliberalizm ismi verildi.

1970li yılların sonunda merkez ülkelerinde iktidara gelen siyasetçiler ve partiler tam istihdamı korumayı hedefleyen politikalara son verdi. İşçilerin çalışma şartlarını iyileştiren uygulamaları tasfiye ettiler (örneğin işçiyi işten çıkarma şartlarını gevşettiler). Gelir dağılımındaki adaletsizliğin etkilerini azaltan vergi ve sosyal harcama politikalarını değiştirmeğe giriştiler.

1979da petrol fiyatı ikinci defa arttığında ABD ve İngiltere'de hükümetlerin uyguladığı sıkı para politikası merkez ülke ekonomilerinde hâsıla artışını azalttı ve bu daralma çevre ülke ekonomilerinin ihracatının azalmasına yol açtı. Merkez ülkelerinde faiz hadlerinin yükselmesi petrol ihracatçısı olmayan çevre ülkelerinin dış borç yükünü artırdı. Bu çevre ülkeleri 1980li yıllarda dış borçlarının ana para ve faizlerini ödeyemez hale geldi; döviz buhranına düştü. Bu devletler ülkelerinin merkez ülke finans kurumlarına borçlarını ödeyebilmek için Dünya Bankasından kredi talep etti. Dünya Bankası çevre ülke devletlerine kredi verme şartı olarak liberal 'yapısal uyum programları' dayattı. Böylece çevre ülke devletleri de liberal politikalar uygulamağa başladı.

Bu kısımda anlatılan teoriler, dünyada uygulamağa konulan yeni politikalara zemin teşkil etti.

10.1 Neoklasik toplam arz fonksiyonu

Neoklasik iktisatçılara göre *toplam arz fonksiyonu, değişik fiyat seviyelerinde firmaların üretip piyasaya arz etmeğe razı olduğu nihaî mal-hizmet miktarlarını gösterir.* Bu tanıma göre firmalar, mamullerinin fiyatını belirlemez, belirleyemez. Fiyatlar rekabetin yoğun olduğu piyasalarda arz ile talep tarafından belirlenir.

Neoklasik toplam arz fonksiyonu, uzun dönemde bir ülkede fiyatlar düzeyi ne olursa olsun aynı hâsılanın üretileceğini gösterir. Bu hâsıla, piyasa ekonomisinde üretim kapasitesi tam kullanıldığında ve işgücü tam istihdam edildiğinde üretilebilen hâsıladır. Neoklasik toplam arz fonksiyonu matematiksel olarak sabit bir fonksiyondur ($Y_s=Y_{tam\ istihdam}$). Onun için para politikası ve toplam harcamalarda oluşabilecek herhangi bir değişiklik, uzun dönemde denge hâsıla düzeyini etkilemez; sadece fiyatlar düzeyini etkiler.

Bununla birlikte bir kısım neoklasik iktisatçı *kısa dönemde* fiyatlar düzeyi ile hâsıla arasında pozitif ilişki olabileceğini kabul eder. Fiyatlar arttığında firmalar üzerinde hâsılayı artıran geçici bir etki yapabilir.

Fiyatlar düzeyinin hâsıla üzerinde geçici etkisini şöyle izah ederler: firmaların kredi kullanımı, işçi istihdamı, ham madde tedariki vs., sözleşmelerle saptanmıştır. Bu sözleşmeleri yaparken her firma yöneticisi fiyatlar genel düzeyinin yakın ve uzak gelecekteki seyrini tahmin etmiştir; bu tahminlerine göre, ücret, faiz, kira, ham madde bedeli ödemek üzerine birçok kişi ve firmayla sözleşir. Firmanın mamul fiyatı beklenmedik şekilde yük-

selirse firmanın bir kısım ödeme taahhütlerinin firmaya reel yükü (ücret/mamul fiyat oranı) azalır. Meselâ bu ödemelerden biri ücret ödemeleridir; mamul fiyatı yükselince firma açısından işçi ücretinin reel yükü azalır. Başka bir ödeme yükümü borçlardır: mamul fiyatında beklenmeyen artış olunca firmanın alacaklılarına ödemelerinin (mamul miktarı cinsinden) reel yükü azalır. Bu şekilde üretim maliyetleri reel olarak azalınca firma hâsılasını artırır.

Bu tasvir, neoklasik iktisadın tam rekabet piyasasında firma davranış modeline dayanmaktadır. Firmalar fiyat tespit edemez. Firmalar sadece nispî fiyatları (ürün fiyatı ile işçi ücret arasındaki oranı, ürün fiyatı ile ham madde fiyatları arasındaki oranı, ürün fiyatı ile makina - teçhizat fiyatları arasındaki oranı, ham madde fiyatları ile işçi ücret arasındaki oranı vs.) gözeterek ne kadar hâsıla üreteceğine ve üretimde hangi faktörden ne kadar kullanacağına karar verir. Üretip sattığı malın veya hizmetin fiyatı piyasada yükseldiğinde üretimini ve arzını artırır. Bu durum bir kısa dönem arz fonksiyonuyla gösterilebilir:

$$Y_s = Y_s \left(\frac{P}{P_{beklenen}}, \ldots \right)$$

Neoklasik iktisatçıların kısa dönem arz fonksiyonunda P cari fiyatlar düzeyini, $P_{beklenen}$ firmaların geçmiş tecrübeye dayanarak bekledikleri fiyatlar düzeyini, Y_s ise firmaların üretim kararlarından ortaya çıkan gayrisafi yurt içi hâsılayı temsil etmektedir. $(P/P_{beklenen})$ değişkeni, firmaları üretimi artırmağa teşvik eden, beklenenden daha yüksek gerçekleşen fiyat seviyesini temsil etmektedir.

Yukardaki kısa dönem toplam arz fonksiyonunu kabul eden neoklasik iktisatçılar fiyatlar düzeyi ile hâsıla arasındaki ilişkinin geçici olduğunu vurgular.

Fiyatlar düzeyi yükseldikçe faktör sahipleri, mal ve hizmet fiyatlar düzeyinin yeni seviyesini algılayıp, yeni ücret, kira, kredi vs. sözleşmelerini yükselen fiyatları hesaba katarak yapar. Onun için uzun dönemde beklenmedik fiyat artışının etkisi izale olur; ekonomide reel değişkenler eski denge değerlerine döner; hâsıla olağan tam istihdam seviyesine varır. Bu muhakemeyle neoklasik iktisatçılar *uzun dönemde* toplam arz fonksiyonunun tam istihdamın gerçekleştiği reel gayrisafi yurt içi hâsıla seviyesinde sabit kaldığını iddia eder: $Y_s = Y_{tam\ istihdam}$.

Bu durumda neoklasik iktisatçıların asıl (uzun dönem) toplam arz - toplam talep modeli

$$Y_d = Y_d \left(\frac{M}{P}, G, T, I, X, M, C_0 \ldots \right)$$

$$Y_s = Y_{tam\ istihdam}$$

$$Y = Y_s = Y_d$$

denklemlerinden ibarettir. Uzun dönemde hâsılanın seviyesi, ekonominin üretim kapasitesi ($Y_{tam\ istihdam}$) kadardır. Para veya maliye politikalarında (M, G, T gibi değişkenlerde) değişme uzun dönemde hâsıla seviyesini etkilemez.[40]

Kapitalist bir ekonomide siyasî olaylar, tabiat olayları gibi arızî sebeplerle istihdam azalabilir, işsizlik oranı yükselebilir. Ücretlerin işgücü piyasasında ortaya çıkan arz fazlasına yani işsizliğe intibak etmesi biraz vakit alabilir. Ama uzun dönemde ücretler işgücü piyasasında arz - talep dengesizliğine intibak eder; reel ücret denge seviyesine gelir ve ekonomi tam istihdam dengesine döner.

Tam istihdam dengesinde de bir miktar işsizlik gözlenecektir. Neoklasik iktisatçılar, olağan tam istihdam şartlarında gözlenen işsizlik oranını *doğal işsizlik oranı* diye vasıflandırır. 'Doğal' sıfatı, devletin işsizlik oranını düşürme çabasının beyhude olduğunu ima etmektedir.

Bir ekonomide gayrisafi yurt içi hâsılanın uzun dönem denge seviyesi ($Y=Y_{tam\ istihdam}$) uzun vadede değişen değişkenlerin (nüfus artışının, teknolojik gelişmenin, üretim araçlarının kapasitesinde artışın, yeni doğal kaynak keşiflerinin) etkisi ile tedricen artar. Ancak makroiktisadî tahlilde gayrisafi yurt içi hâsılanın uzun dönem denge seviyesi sabit varsayılabilir.

Uzun dönem toplam arz fonksiyonu sabit olunca, uzun dönemde toplam harcamalarda artış sadece fiyat artışlarına yol açar. Toplam harcamaları artıran para politikası, mutlaka fiyat artışlarına yansır.

10.2 Rasyonel beklenti kuramı

1970li yıllarda devletin tam istihdamı hedefleyen para politika uygulamasını eleştiren neoklasik iktisatçılardan bazısı, para politikasının *kısa dönemde bile* istihdam üzerinde etkili olamayacağını öne sürdü. Bunlara göre toplam arz fonksiyonu kısa dönemde dahi sabittir. Bu iddia, rasyonel beklenti teorisi denilen bir kurama dayanmaktadır.

Rasyonel beklenti teorisine göre kapitalist ekonomi normalde tam istihdamdadır. Devlet eğer para politikası ile istihdamı daha da artırmak ister

40 Bazı yazarlar bir toplam arz eğrisi çizerek bunu "Keynezyen bölge", "klasik bölge" diye kısımlara ayırır. Neoklasik toplam arz fonksiyonu ile Keynesçi toplam arz fonksiyonu tamamen farklı varsayımlara dayanan farklı iki kavramdır.

ise, bunu ancak ekonomiye şok vererek, toplumu beklentilerinde yanıltarak yapabilir. Ama toplumu devamlı yanıltmak mümkün değildir.

Rasyonel beklenti kuramı, ekonomide faillerin (firmaların ve hane halkının) rasyonel olduğunu, beklentilerini ekonomi hakkında elde olan tüm malûmatı kullanarak oluşturduğunu iddia eder. İnsanlar beklentilerinde yanılabilir, tahminlerinde hata yapabilir. Ama (kurama göre) bu hatalar tekerrür etmez, sistematik olmaz. Failler beklentilerinde sürekli aynı hataya düşmez; tecrübeden ders çıkarır.

Örnekle açıklayalım. Reel gayrisafi yurt içi hâsılanın bir süredir ortalama yüzde 5 oranında arttığı bir ekonomi düşünelim. Enflasyon oranı yılda yüzde sıfır olsun. Nominal gayrisafi yurt içi hâsıla yılda yüzde 5 artmaktadır. İşsizlik oranı doğal seviyesindedir. Devlet para arzını yılda yüzde 5 artırdığından fiyatlar seviyesi istikrarlıdır; para arz artışı ile para talep artışı dengededir. Sonra diyelim ki, hükümet işsizlerin sayısını azaltmak için para arz artış oranını yüzde 10a çıkardı. Bu politika değişikliği ile para arz artış oranı, para talep artış oranını aşar. Bu politika değişikliği o yıl toplam harcamalardaki artış oranını yükseltir. Harcamalar artınca, ekonomi tam istihdamda olduğundan bazı firmalar imkânlarını zorlayarak üretimini artırabilse bile, çoğu sektörde mal ve hizmet fiyatları yükselir. Fiyatlardaki yükselme reel ücretleri azaltır; kira gelirlerinin reel değerini azaltır; reel faiz hadlerini azaltır. Mal ve hizmet fiyatlarının arttığını algılayan faktör sahipleri, gelirlerini korumak için nominal ücretleri, kiraları, faiz hadlerini artırır.[41]

Şayet devlet işsizlik oranını doğal işsizlik oranından düşük seviyede tutmakta kararlı ise, para arzını devamlı yılda yüzde 10 artırması gerekir. Failler de bu devamlılığı algılayınca nominal ücretleri yılda yüzde 5 artırma, kiraları yılda yüzde 5 artırma, faiz haddini normalin 5 yüzdelik üzerinde tespit etme yoluna gider. Fiyatları, ücretleri, kiraları vs. yılda yüzde 5 artırma alışkanlığı topluma yerleşir. Artık devletin para arzını (M) yılda yüzde 10 artırmasının reel fiyatlar (reel ücretler, reel kiralar vs.) üzerinde etkisi kalmaz. Zira fiyatlar artık sürekli yılda yüzde 5 artmakta, reel hâsıla yılda 5 artmaktadır; yılda yüzde 10 kadar olan nominal para arz artış oranı (M) toplumun yılda yüzde 10 para talep artışını ancak karşıladığından, para arzının yüzde 10 artması artık reel harcamaları etkilememektedir. İşsizlik doğal seviyesinde karar kılacaktır.

41 Bu kısımda tahlili basit tutmak için reel gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı (Y artış oranı) ile fiyatlar genel düzeyi yükselme oran (P artış oran) toplamının nominal gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranına (PY artış oranına) eşit olduğunu varsayıyoruz.

Toplumun yüzde 5 enflasyona alıştığı, reel gayrisafi yurt içi hâsılanın yılda yüzde 5 arttığı bu ekonomide devletin işsizlik oranını azaltmak için para arzını bu defa yılda yüzde 15 artırmağa giriştiğini tasavvur edelim. Toplum para politikasında bu değişikliği beklemedi ise, reel para stokunun (*M/P*) artış oranı yine yüzde 5in üzerine çıkacak; reel harcamalar artacaktır. Faiz hadleri yine düşecek, reel ücretler yine azalacaktır. Para politikasında bu yeni değişiklikle, reel gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı yükselebilir. Ancak para arzının yeni artış oranı ister istemez mal ve hizmet fiyatlarının artış oranına yansıyacaktır. Failler bu fiyat artış oranını algılayıp yeni ücret sözleşmelerinde, yeni satış sözleşmelerinde, yeni kira sözleşmelerinde, yeni kredi sözleşmelerinde fiyatların daha yüksek oranda artışını hesaba kattığında ekonomide reel değişkenler eski değerlerine dönecektir. İşsizlik oranı doğal seviyesine dönecektir. Fiyat artırma alışkanlıklarıyla oluşan yeni dengede enflasyon yılda yüzde 10a varmıştır. Yeni dengede para arzı yılda yüzde 15, reel gayrisafi yurt içi hâsıla da yüzde 5 oranında artmaktadır.

Reel gayrisafi yurt içi hâsılanın yılda yüzde 5 arttığı, fiyatların yılda yüzde 10 arttığı, toplumun yüzde 15 enflasyona alıştığı bir ekonomide devlet işsizlik oranını azaltmak için para arzını yılda yüzde 20 artırmağa karar verebilir. Netice aynı olacaktır: hâsılayı artıran ilk geçici etkiden sonra ekonomi dengeye vardığında gayrisafi yurt için hâsıla reel olarak yüzde 5, fiyatlar yılda 15 artacaktır.

Özetle, hane halkının ve firmaların, fiyatlar düzeyinin yılda yüzde 5 artacağını tahmin edip fiyatları yılda yüzde 5 artırdığı bir dönemde devlet para arzını yılda yüzde 15 artırarak işsizliği geçici olarak azaltabilir. Hane halkının ve firmaların fiyatlar düzeyinin yılda yüzde 10 artacağını tahmin edip fiyatları yılda yüzde 10 artırdığı esnada devlet para arzını yılda yüzde 20 artırarak işsizliği geçici olarak azaltabilir. Hane halkı ve firmalar fiyatlar düzeyinin yılda yüzde 25 artacağını tahmin edip fiyatları yılda yüzde 25 artırıyor ise, devletin istihdamı yükseltmek için para arzını yüzde 35 artırması gerekir.

Bu anlatıda, devlet firmaları ve hane halkını beklemediği bir para politikası ile şaşırttıkça, yanılttıkça gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranını yüksek ve işsizlik oranını düşük tutmayı başarabilir gibi görünmektedir. Rasyonel beklenti kuramcıları -Böyle bir para politikası ilânihaye etkili olabilir mi? diye sorar.

Rasyonel beklenti kuramcıları, rasyonel faillerin tecrübelerinden ders çıkarıp hükümetin ve merkez bankasının kararlarını izleyerek, para politikası değiştirildiği anda fiyatlarını, ücretleri, faiz hadlerini vs. ayarlayacağı-

nı iddia eder. Rasyonel failler, devletin ve ekonominin bütün göstergelerini izleyerek fiyat tespit davranışları ile devletin tekrarladığı politikaları boşa çıkarır, etkisiz hâle getirir. Örneğin reel gayrisafi yurt içi hâsıla yılda ortalama 4 arttığı ve fiyatların istikrarlı olduğu bir ekonomide devlet bir tarihte para arzını yılda yüzde 10 artırdığında bunun fiyatları yılda yüzde 6 artıracağını geçmiş tecrübelerden bilen firmalar ve hane halkı, devletin para arzını yüzde 10 artırdığı veya artıracağı belli olduğunda *harcamaların artmasını beklemeksizin* derhal fiyatları, ücretleri, kiraları yılda yüzde 6 artırmağa girişir, borç verirken yıllık faiz haddini asıl talep ettiğinin üzerine 6 yüzdelik ekleyerek saptar. Bu durumda devletin para arz artış oranını yılda yüzde 10a yükseltmesinin *hiçbir* etkisi olmaz. Para arz (M) artış oranı artırıldığı esnada fiyatlar düzeyi (P) de rasyonel beklentilere dayanan fiyatlandırma davranışları sonucu yükselirse, reel para stoku (M/P) hiç değişmediğinden para politikasının reel değişkenler üzerinde etkisi olmaz.

Devlet sistematik bir politika uyguladığında, örneğin işsizlik oranı belirli bir eşiği aştığında, veya gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı belirli bir rakamın altına düştüğünde para politikasını gevşetmeyi kural hâline getirmişse, failler işsizlik oran verilerine veya gayrisafi yurt içi hâsıla artış oran verilerine bakarak devletin yapacağı politika değişikliğini önceden kestirerek fiyatları ayarlamağa başlar. Devlet para politikasını bir kurala gore uyguladığında, rasyonel failler bu kuralı keşfedip para politikasını etkisiz kılacak şekilde davranır.

Devletin para politikası kurallı, sistematik olmayıp, kuralsız ve rastgele olursa failleri yanıltmayı başarabilir; reel makroiktisadî değişkenleri etkileyebilir. Ama rastgele, kuralsız para politikası da bir amaca hizmet etmez.

Neticede rasyonel beklenti kuramını geliştirenler, devletin para politikası kullanarak işsizlik oranını azaltmağa, gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranını artırmağa girişmemesini telkin etmektedir. Rasyonel beklenti kuramı, piyasa ekonomisinde oluşan tüm dışsal değişken şoklarına (siyasî, doğal ve teknolojik şoklara; tüketici tercihlerindeki değişikliklere) piyasaların intibak ederek topluma olumsuz etkisini asgarîye indireceğini iddia eder.

Bu teori 1980li yıllardan itibaren merkez bankalarının para politikasını fiyat istikrar hedefine odaklaması yolundaki telkine dayanak oldu. Para politikasının işsizliği azaltmak veya konjonktürü etkilemek maksadıyla kullanılmasının, hele hele para tabanını bütçe açıklarını karşılamakta kullanılmasının önünü kesinlikle almak için, merkez bankalarının siyasî iktidarlardan kurumsal *bağımsızlığını* sağlama eğilimine de gerekçe oldu.

Merkez ülkelerinde devletlerin liberal görüş doğrultusunda fiyat istikrarına verdiği önceliğin etkisiyle bu ülkelerde 1980li yılların ortasından itibaren fiyatlar düzeyinde artış oranı, 1960lı yıllara kıyasla düşük seyretti. On dokuzuncu tablodan yüksek gelirli OECD ülkelerinde 1961-1969da TÜFE artış oran ortalamasının yüzde 4, bu ortalamanın 1990-1999da yüzde 3, 2000-2013te yüzde 2 olduğu hesaplanabilir.

Rasyonel beklenti kuramını eleştirenler, dayandığı temel varsayımın gerçekçi olmadığını öne sürmektedir. Kuram, ekonomi hakkında ve devletin politikaları hakkında malûmat temin etmenin kişilere maliyetini ve zahmetini hesaba katmamaktadır. Rasyonel beklenti oluşturmak için gerekli olan malûmata ulaşmanın kolay olduğunu varsaymaktadır.

Ayrıca, kişilerin ekonominin işleyişini, ekonominin modelini doğru bildiğini farz etmektedir. İktisatçılar bir ekonomide değişkenleri gelecekteki seyrini tahmin etmek için bilgisayarlarda yüzlerce denklemli modellerden tahminler üretmeğe çalışır. İktisatçılar bunu yaparken ekonominin işleyişine dair benimsedikleri nazariyelere göre farklı farklı modeller kurmaktadır. Bunlar ortada iken, firma yöneticilerinin ve sıradan hane halkının devletin para politikasını takip edip bunun fiyatlara etkisini isabetle tahmin etme, para politikasının etkisini tamamen boşa çıkaracak şekilde davranma ihtimalinin zayıf olduğu belirtilmektedir.

2007de başlayan iktisadî buhranda merkez ülkelerinde (ABDde, Avrupa'da, Japonya'da) harcamalar azalıp işsizlik oranı yükseldiğinde, hükümetler harcamaları artırmak için merkez bankalarını aktif bir şekilde para arzını artırmağa yönlendirdi. ABD merkez bankası, Japonya merkez bankası, İngiltere merkez bankası, euro bölgesinde Avrupa merkez bankası, ticarî bankalara verdikleri kredilerde faiz oranlarını düşürdü, açık piyasa işlemleriyle para tabanını artırdı. Merkez ülkelerinde devletleri yönetenler ve hâkim çevreler liberal söylemi (neoklasik toplam arz - toplam talep gibi modelleri, rasyonel beklenti gibi kuramları) revaçta tutarken öte yandan para politikalarını kullanarak harcamaları artırmağa çalıştı.

10.3 Neoliberalizm ve maliye politikası

Liberal iktisatçılar kapitalist ekonomilerde gayrisafi yurt içi hâsılanın kendiliğinden tam istihdama tekabül eden seviyede seyrettiğini iddia etmekle, maliye politikası uygulayarak hâsılayı yükseltme imkânını da inkâr eder. Keynes'in maliye politikası ve kamu harcamaları çarpanı tahillerini reddederler.

Liberal iktisatçılara göre devlet kamu harcamalarını artırdığında, kamu kesiminde kullanılan üretim faktörleri arttıkça özel firmaların faktör istihdamında payı azalıp bu firmaların üretiminin gayrisafi yurt içi hâsılada payı azalır. Buna kamu harcamalarının özel sektörü *dışlama etkisi* denmektedir. Özellikle kamu kesiminin harcamalarını borçlanarak artırması hâlinde (ödünç verilebilir fonlar teorisine göre) faiz hadlerinin yükselmesi neticesinde özel kesimin borçlanma imkânları azalarak özel yatırım harcamaları kısılacaktır. Aynı mantıkla devlet kamu harcamalarını azalttığında, özel kesim daha çok miktarda üretim faktörü istihdam edebilir; özel sektörün gayrisafi yurt içi hâsılada payı artar. Uzun dönemde toplam reel hâsıla sabit olduğuna göre, maliye politikasını değiştirmek hâsılanın seviyesini etkileyemez; sadece harcamalar içinde özel kesim ile kamu kesiminin paylarını değiştirebilir.

Bu fikirlerle devletler 1980li yıllardan itibaren gerek merkez ülkelerinde gerek çevre ülkelerinde bazı kamu hizmetlerini (eğitim, sağlık gibi hizmetleri) kısmen özelleştirdi; bazı vergi oranlarını düşürdü. Ancak birçok merkez ülkesinde vergi gelirlerinin azalmasına rağmen kamu harcamaları ve transferler aynı oranda azaltılamadığından devlet bütçeleri açık vermeğe meyletti. Bütçe açıklarını senyörajla karşılamak caiz görülmediğinden devletler bütçe açıklarını özel kesimden borçlanarak karşıladı. Bazı merkez ülkelerinde kamu borçları birikti.

Normalde, bir ülkede en düşük tahvil ve bono faiz hadleri devletin borç senetlerinde görülür. Devletin zora düştüğünde senyörajdan yararlanarak (para tabanını artırarak) borçlarını ödeyebileceği kabul edildiğinden, devletin borcunu ödememe riski sıfır addedilir.

Avrupa Birliğinde 18 devlet 2002de ulusal paralarını tedavülden kaldırıp ortak bir parayı (euroyu) dolaşıma koydu. Bu devletler zora düştüğünde senyörajdan yararlanarak borçlarını ödeyebilme imkânını kaybetti. Euro kullanılan ülkelerde devletlerin tahvil ve bonolarının faizini ve anaparasını ödeyememe, temerrüde düşme riski ortaya çıktı. Riski algılayan finans kurumları, bu devletlerin tahvilini, bonosunu satın alırken daha yüksek faiz hadleri talep etmeğe başladı.

Böylece genel olarak merkez ülkelerinde devletin senyörajdan yararlanmasına *olumsuz bakıldığından*, özel olarak da euro kullanılan ülkelerde devletin senyörajdan yararlanmasına *imkân kalmadığından* kamu borcunun faiz hadleri risk primleri içermeğe başladı. Bu da bütçelerden faiz ödemelerine (faiz transferlerine) ayrılan payları artırdı. Yirminci tablo bazı Avrupa ülkelerinde faiz transferlerinin kamu gelirlerine oranının 2000li yıllarda seyrini göstermektedir.

20. Tablo
Kamu borcuna ödenen faizin kamu gelirlerine oranı (yüzde)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ABD	..	16	16	15	15	15	14	15	15	16	16	17	16
Fransa	6	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	6	6
İngiltere	7	6	6	6	5	6	5	6	6	5	8	9	8
İrlanda	6	5	4	4	4	3	3	3	4	6	10	10	11
İspanya	9	8	8	8	7	5	5	4	5	6	6	7	10
İtalya	17	17	15	14	13	13	12	12	13	11	11	12	13
Portekiz	8	8	8	7	7	7	7	7	8	8	7	10	12
Yunanistan	18	16	14	13	13	12	12	12	13	14	15	17	11

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicators).(10.07.2014)

Açıklama: Burada faiz, kamu borç senetleri ve diğer kamu borçları için yerli ve yabancı alacaklılara ödenen faizdir.

Kamu borcu ödenecekse kamu gelir - gider fazlasından, yani kamu kesimi tasarruflarından ödenecektir. Kamu gelirlerinin kaynağı gayrisafi yurt içi hâsıladır. Onun için kamu borcunun toplum için ne kadar büyük bir sorun teşkil ettiği, kamu borcunun gayrisafi yurt içi hâsaya oranı ile ölçülür. Bu orana *kamu borç yükü* denir.

Bir ülkede devlet kamu gelirleri ile faiz dışı kamu giderleri dengelediğinde, birikmiş kamu borcunun faizini ödemek için borçlanarak kamu borcunu artırmak zorundadır. Bir ülkede kamu borç stoku *J* euro, kamu borcuna ödenen (ortalama) faiz haddi yılda *i* olsun. Devletin ödeyeceği faiz yılda *iJ* euro olur. Şayet devlet kamu gelirleriyle faiz dışı kamu giderlerini dengeleyebilmiş ise, *iJ* euro kadar yıllık faizi ödeyebilmek için o kadar taze borç alması (tahvil satması) gerekir. Kamu borcunun artış oranı *iJ/J* olur ki bu da kamu borcunun faiz oranına (*i*) eşittir.

Şayet bir devlet gelirleri ile faiz dışı giderlerini dengelediği ve faizi ödemek için borçlandığı durumda, kamu borcunun faiz haddi (*i*) nominal gayrisafi yurt içi hâsıla (*PY*) artış oranından az ise, kamu borcunun artış oranı gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranından az olduğundan o ülkede kamu borç yükü (*J/PY*) azalır. Şayet devlet gelirleri ile faiz dışı giderlerini dengelediği ve faiz ödemek için borçlandığı durumda kamu borcunun faiz haddi (i) gayrisafi yurt içi hâsıla (*PY*) artış oranından yüksek ise, kamu borcunun artış oranı, hâsıla artış oranını aştığından o ülkede kamu borç yükü artar. Bu ikinci durumda, devletin faiz dışı bütçe açığı olmamasına rağmen, bor-

cunun faiz haddi yüksek olduğundan, devlet faizi ödemek için borçlanmak, borçlandıkça daha fazla faiz ödemek zorunda kalır. Bir devlet böyle bir yüksek faiz - artan borç döngüsüne düştüğünde, faiz ödemelerinin kamu gelirlerine oranı ve faiz ödemelerinin kamu giderleri içinde payı devamlı yükselir. Devletin bütçesi vergi gelirlerini rantiyelere aktaran bir mekanizma hâline gelir. Devlet kamu hizmetlerini göremeyecek duruma düşebilir. Bu, kamu borcunu tutan zümre ile toplumun çoğunluğu arasında ciddî bir bölüşüm sorunu –ve siyasî sorun– hâline gelir.[42]

Sonuçta kamu kesiminin borcuna ödediği faiz haddi nominal gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranını aştığında (ya da kamu borcunda *reel* faiz haddi *reel* gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranını aştığında) tehlikeli bir sürece kapı aralanır. 2007de başlayan buhranda euro kullanan ve birikmiş kamu borcu olan devletler bu suretle finans kurumlarının ("piyasaların") tehdit ve baskısına maruz kaldı.

Finans kurumlarının devletlere nasıl baskı yapabildiğine 26 Ocak 2012 tarihli bir haber örnek vermektedir. Yunan devletinin iflas ederek tahvillerin anapara ve faizini ödeyemeyeceğinin tartışıldığı, ve Yunan devletinin alacaklıları ile borcunu temdit etmek üzere müzakere ettiği bir dönemde yayımlanan haber şöyle: "Eylül ayında bir tertip Yunan devlet tahvilinin getirisi yüzde 100e yükseldiğinde, genel karamsar ortamda fark edilmedi. Şimdi, Yunan devletinin vadesi Mart'ta dolacak tahvillerinde getiri oranı yüzde 1100 oldu. Dün sabah 100 yüzdelik daha arttı. Bu, hiperenflasyon ortamı haricinde yüzde 1000den fazla getiri verdiği görülen tek tahvil olsa gerek. Bu getiri oranı, Rusya'da ve Arjantin'de, devletin tahvillerinde temerrüde düşmesi arefesinde bu devletlerin tahvillerinde görülen getiri oranının birkaç katıdır."[43]

Bu haberde geçen "getiri oranı" faiz gelirinin tahvil fiyatına oranıdır, yani tahvilin fillî faiz haddidir. Yunanistan'da devletin borçlarını ödeyememesi ihtimali gerekçesiyle spekülatör kişi ve kurumlar ellerindeki Yunan devlet tahvillerini satarak fiyatını o kadar düşürmüş ki, faizin tahvil fiyatına oranı yüzde 1000i aşmış. Yunanistan devlet hazinesi 2012 Ocak ayının sonunda, geçmişte çıkardığı bir tertip tahvilin anaparasını ödemek için yeni bir tertip

42 Keynes 1923 yılında, Birinci Dünya Harbinden sonra devletin kabaran borç-yüksek faiz girdabına düştüğü ülkelerde, rantiye zümreye toplumun kabul etmeyeceği boyutlarda faiz transferleri ve ana para ödemeleri yapmamak için eldeki çareleri tartıştı. Devletin kamu borcunu iptal edebileceğini, ya da para tabanını artırarak borcu senyörajla ödeyebileceğini, ya da borcu bir kerelik servet vergisiyle toplanacak para ile ödeyebileceğini kaydetti. Birikmiş büyük bir kamu borcunu vergi gelirleriyle ödemeğe kalkışmanın siyasî tehlikelerine dikkat çekti. ("Public finance and changes in the value of money", chap. 2 of *A Tract on Monetary Reform* in *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, vol. IV, Cambridge University Press, 1971, pp. 53-55.)

43 "The Short View". James Macintosh. *Financial Times*, 26.1.2012.

tahvil satmak durumunda olsa, yüzde 1000 gibi bir faiz oranından borçlanmak zorunda kalacaktı.

2007de başlayan daralma, durgunluk ve işsizlik döneminde, merkez ülke devletleri para politikasını kullanarak harcamaları canlandırmağa çalışageldi. Buna mukabil bu devletler finans kurumlarının baskısı altında birikmiş kamu borçlarını ödemek için, ya da en azından bu borçları artırmamak için ekonomide durgunluğa rağmen kamu harcamalarını ve transferleri artırmadı. Merkez ülkelerinde hükümetler durgunluk şartlarında sıkı maliye politikası uygulamasını "kamu harcamaları azaltılırsa özel kesim harcamalarını artırarak onun yerini doldurur" yolundaki neoklasik iddia ile savundu.

Ancak 2007-2014 yıllarında genişletici para politikası bu ekonomilerde harcamaları artırmakta beklentileri karşılamadı (on dokuzuncu tabloda yüksek gelirli OECD ülkelerinde 2007-2013 gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranları bunu göstermektedir). Bazı iktisatçılar bu ülkelerde durgunluğun devletlerin kamu gelir - gider dengesini korumağa veya fazla vermeğe öncelik veren maliye politikalarından kaynaklandığını öne sürdü. Bilhassa üretim kapasitesinin kısmen atıl kaldığı durgun ekonomilerde kamu harcamalarıyla özel kesim harcamalarının birbirine rakip olmadığını, bilâkis birbirini *tamamlayıcı* olduğunu hatırlattılar. Kamu harcamalarını ve transferleri artırmanın özel kesim harcamalarını artırdığını, kamu kesim harcamalarını ve transferleri kısmanın özel kesim harcamalarını azalttığını yazdılar. Bu arada kamu harcama çarpanının işlediğini –ve birden büyük bir rakam olduğunu– ortaya koyan araştırmalar yayımladılar. On ikinci tablo bu araştırmalardan birinin ürünüdür.

10.4 Neoliberal tam istihdam tanımı

Keynesçi iktisatçılar işsizliği önlemeğe öncelik vermesine karşılık liberal görüşlü iktisatçılar fiyat istikrarına öncelik verir. Bu hassasiyet ve öncelik farkı sebebiyle, bu iktisatçılar tam istihdamı da farklı anlamaktadır. Tam istihdamın tanımlanışı dahi politika mücadelesine âlet edilmiştir.

1970li yıllarda monetarist iktisatçılar tam istihdama yeni bir tanım getirdi. Tam istihdamı, *fiyatların artmadığı en yüksek istihdam oranı* diye tarif ettiler. Böylece tam istihdam, işgücü içinde işsizlerin oranına bakarak değil, fiyat istikrarına bakarak tanımlanmağa başladı.

Fiyatlar ile istihdam arasındaki bağlantı, işçi ücretleridir. İşsizlik oranı düşük olduğunda işçiler ücretlerine zam koparma gücünü bulur. İşsizlik oranı yüksek iken işçilerin ücret pazarlığı yapacak mecali olmaz. Monetarist

iktisatçılara göre tam istihdam, ücretlerin artmadığı en yüksek istihdam (istihdam/işgücü) oranıdır. Yahut, tam istihdam, ücretlerin artmadığı en düşük işsizlik oranıdır. Bu işsizlik oranına 'enflasyon oranına ivme kazandırmayan işsizlik oranı' manasına gelen bir isim verildi (İngilizce kısaltması NAIRU[44]). Kasıt, fiyat düzey artışını frenlemeye yetecek işsizlik oranıdır. Bu anlayışa göre bir ekonomide tam istihdamda ölçülen işsizlik oranı (NAIRU) yüzde 5 de olabilir, yüzde 10 da olabilir.

İkinci Dünya Harbinden sonra merkez ülkelerinde birçok kişi arızî işsizlik oranının yüzde 3 civarında olduğu kanaatinde idi.[45] 1945-1980 döneminde merkez ülkelerinde devletler işsizlik oranını yüzde 4e indirip o seviyede tutmağa çalıştı.[46]

1980li yıllarda ABDde işsizlik oranı yüzde 6-7 seviyesinde seyretmeğe başlayıp ücretlerde de artış gözlendiği dönemlerde Keynesçi iktisatçılar devletin harcamaları artıracak politika uygulamasını savunurken liberal görüşlü iktisatçılar NAIRU tanımı gereği ekonominin tam istihdamda olduğunu öne sürerek sıkı para politikası uygulamasını savundu.

Monetarist tam istihdam tanımı, işsizlik oranını toplumsal bir sorun göstergesi olarak görmekten ziyade, ücret artışını kontrol etmekte kullanılacak bir makroiktisadî değişken olarak görmektedir.

Bu fikirlerin uygulamasına örnek olarak ABD merkez bankasının (Fed) 2013 yaz aylarında açık piyasa işlemleriyle para tabanını artırma faaliyetini (tahvil satın alımını) azaltmasına bir gazetede yayımlanan yorum verilebilir: "İşsizlik oranı, 2008 yılından bu yana en düşük seviyesine inerek temmuzda yüzde 7,4'e düştü. İşsizliğin FED'in hedeflediği yüzde 6,5 seviyesine yaklaşması, tahvil alımlarının azaltılacağının ilk işareti. İşsizliğin beklentilerin altında kalması durumunda, tahvil alım miktarı beklentinin üzerinde azaltılabilir."[47] Bu haber ve yorumdan ABD merkez banka yönetiminin 2013te yüzde 6.5 işsizlik oranını ücret ve fiyat istikrarı ile bağdaşan en düşük işsizlik oranı addettiği anlaşılmaktadır. İşsizlik oranını bu seviyenin altına düşürmemeği görev saymakta idi.

---

44 NAIRUnun açılımı: non-accelerating inflation rate of unemployment.

45 İngiltere'de 1944de tanınmış iktisatçı W. Beveridge yayımladığı *Full Employment in a Free Society* (Özgür Toplumda Tam İstihdam) isimli kitabında arızî işsizlik oranının yüzde 3 olduğunu ve devletlerin işsizliği bu seviyeye düşürmesi gerektiğini; bu oranı da azaltmak için tedbir alması gerektiğini öne sürdü. Bu gibi yayınlar o dönemde kamu oyunun istihdam beklentilerini şekillendirdi.

46 Colander, David; Hans van Ees. 2006. Post Walrasian macroeconomic policy. Beyond Microfoundations: Post Walrasian Macreocomics, drl. David Colander, New York, Cambridge University Press içinde: 207-220. 216.s.

47 "Piyasaları sarsan ABD verileri ne anlama geliyor". Oktay Özdabakoğlu, *Radikal*, 24.08.2013, 20.s.

10.5 Reel sebeplerle konjonktür devri

Rasyonel beklenti kuramını geliştiren liberal iktisatçıların gözünde makroiktisadın meselesi konjonktür devir hareketlerini azaltmak değildir; mesele konjonktür hareketlerini anlamak; rasyonel bireylerin davranışlarının hâsıla artış oranında yükselmeye ve düşmeye nasıl yol açtığını ortaya çıkarmaktır.

Liberal iktisatçılar, firmaların yaptığı hatalı yatırımların veya finans piyasalarında ya da gayrimenkulde spekülasyonun yol açtığı şokların konjonktürü etkilediğini kabule eğilimli değildir. Bu iktisatçılardan bazısı konjonktürde genişleme ve daralmaların ekonomiyi etkileyen reel şoklardan ve bu şoklarda rasyonel bireylerin davranışlarından meydana geldiğini iddia eder. Reel şok kavramı doğal olayları (iklim değişikliği vs.) kapsamakla beraber yazarların asıl üzerinde durduğu teknolojide değişme ve bunun işgücü verimi üzerinde etkisidir.

Reel konjonktür devri kuramına göre, zaman zaman işgücü verim artış oranı yükselir (Keynesçi toplam arz denkleminde a değişkeninin artması). Böyle dönemlerde faktör gelir (kâr, ücret) artış oranı yükselir. (Bu cümleden aksak rekabet piyasalarında firmaların verim artışını fiyatlara yansıtmaktan ziyade kâr ve ücretleri artırarak değerlendirdiği anlaşılıyor.) Kâr gelir artış oranı yükseldiğinde firma yöneticileri yatırımları artırır. Ücret artış oranı yükseldiğinde işçiler işgücü arzını artırır: ev kadınları ücretli çalışmağa karar verir; öğrenciler yarı zamanlı işlere girer; çalışanlar fazla mesaiye razı olur. İşgücü arzında artış istihdamı artırır. Harcamalar arttığından gayrisafi yurt içi hâsıla genişler.

Reel konjonktür devri kuramına göre, işgücü verim artış oranı azaldığında faktör gelir (kâr, ücret) artış oranı düşer. Firma yöneticileri yatırımları azaltır veya erteler. İşçiler de ücret artış oranı azaldığında işgücü arzını azaltır; vaktini daha çok kendisine veya ailesine ayırır. İstihdam azalır. Gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı azalır.

Bu anlatıyı geliştiren liberal iktisatçılar, kapitalist ekonomilerde istihdamdaki artış ve azalışın esas itibariyle işçilerin ücret seviyesindeki değişmeye rasyonel tepki vererek daha çok veya daha az çalışarak karşılık vermesine bağlamaktadır.

10.6 Neoliberal dönemde konjonktür devirleri

1980li yıllarda kapitalist dünya sisteminin merkez ülkelerinde finans kurumlarını kamu adına denetleme politikası değiştirildi. Bu politika değişikliği merkez ülkelerinde konjonktür devrine yeni bir unsur kattı.

1945-1980 döneminde kapitalist dünyada devletler finans kurumlarını sıkı bir şekilde denetledi. 1929 buhranı ABDde finans sektöründen çıktığı için, finans kurumlarını denetlemek ve faaliyetlerini kısıtlamak ekonominin istikrarı için gerekli görülmekteydi. Denetimin amacı hane halkının, firmaların aşırı borçlanmasını önlemek, bankaların tehlikeli miktarlarda, özellikle fiyat spekülasyonu içeren riskli faaliyetlere kredi vermesini engellemekti.

1970li ve 1980li yıllarda merkez ülkelerinde liberal iktisatçılar *finansal baskı kuramı* diye bir teori geliştirdi. Finansal baskı kuramına göre devletin finans kurumlarının faaliyetlerini sıkı sıkı denetlemesi yersiz ve zararlıdır. Sıkı denetim yersizdir çünkü finans kurum yöneticilerinin çıkarı, emanet fonları (mevduatı, sigorta primlerini) en emniyetli ve kazançlı şekilde yönetmektir. Sıkı denetim zararlıdır çünkü finans kurumlarının serbestçe en verimli plasmanları yapmalarını kısıtlar.

1980den sonra finans kurum yöneticilerinin ve hissedarlarının baskısıyla ve finansal baskı kuramının etkisiyle, merkez ülkelerinde devletler finans kurumları üzerinde kamu denetimini gevşetti, kısıtlamaları azalttı. Bankalar, sigorta şirketleri, emekli sandıkları riskli plasmanlar yapmağa başladı; bunların marifetiyle bazı ülkelerde hane halkı, firmalar, devlet hesapsızca borçlandı, borçlandırıldı.

Neticede 1980li yıllardan itibaren iktisadî daralma dönemlerini, finans kurumlarının riskli faaliyetleri, zarar etmeleri, batmaları; finansal varlıklar üzerinde spekülasyon yapanların uğradıkları zararlar başlattı. Finans kurumlarında çıkan buhranlar firmaların yatırım harcamalarına, hane halkının tüketim harcamalarına yansıdı; ekonomiler daraldı.

1990-1991 yıllarında dünyada gözlenen daralma ABDde kredi kooperatiflerinin batması ile başladı. 2000-2001 yıllarında ABDde 8 ay süren ve dünyayı etkileyen daralma ABDde bilişim teknoloji firma hisse fiyatlarının çökmesiyle başladı. Dünyada 2007-2009da 14 ay süren daralma, ABDde ipotekli kredi veren şirketlerin batması ile başladı.

2007den bu yana ABDde ve Avrupa ülkelerinde finans kurumlarının faaliyetlerini kısıtlamanın gereği tartışılmakta, bazı devletler bu yönde tedbirler almağa çalışmaktadır.

İktisadî daralmanın finans sistemindeki olaylarla başlaması bu kurumların işleviyle bağdaşır mı? Finans sektörünün ilk işlevi, firmaların, hane halkının, kamu kurumlarının parasal tasarruflarını bunu kullanmak isteyen faillere aktarmakta *aracılık* etmektir. Kapitalist ekonomide finans kurumlarının ikinci önemli işlevi, ekonomide *riskleri paylaşmaktır, paylaştırmaktır.* Finans kurumlarından beklenen, geleceği bilemeden risk üstlenerek

üretim ve yatırım kararları alan sanayi, tarım, hizmet sektörlerinde (reel sektörlerde) özel firmaların elinde olmayan sebeplerle uğrayabileceği zararları topluma hissetirmemektir. Teknolojik değişme, doğal olaylar, siyasî olaylar bir firmanın yatırım yaparken yaslandığı beklentileri, yaptığı gelecek tahminlerini boşa çıkarabilir.

Bir firma borçlanarak giriştiği yatırımda zarara uğrayıp kredisini veya tahvil borcunu ödeyemediği zaman buna kredi vermiş veya tahvilini satın almış olan finans kurumlarının bu zararı kârlarından karşılayarak sineye çekmesi gerekir. Bir bankanın, bir sigorta şirketinin, bir sosyal güvenlik kurumunun, bir emekli sandığının bu işlevi görebilmesi için, yaptığı plasmanlarda çok fazla zarara uğrayıp batmaması (iflas etmemesi) gerekir. Başka bir ifade ile, bir finans kurumunun risk paylaşma işlevini görmesi, kâr gelirini ençoklaştırmak uğruna yüksek getiri vaad eden riskli proje sahiplerine borç, kredi vermemesine; yüksek getiri ümidi veren riskli varlıklar satın almamasına bağlıdır. Genel olarak yüksek getiri oranı (yüksek faiz haddi vs.) beklenen plasmanlarda zarar etme riski de yüksektir.

Ne var ki finans kurum yöneticilerinin yüksek kazançlı görünen riskli işlemler yapmanın cazibesine kapıldığı olur. 1980li yıllardan itibaren finans kurum yöneticilerine maaşın yanısıra kâra bağlı ikramiyeler ödenmesi, bu insanları yönettikleri emanet fonlarla yüksek getiri vaad eden riskli plasmanlar yapmağa teşvik etti.

1980li yıllardan bu yana çok sayıda ülkede vuku bulan yüzlerce banka iflasının ekonomilere etkileri, finans kurumlarının bilançolarını ve faaliyetlerini denetleyerek mevduatın tehlikeye atılmasını önlemenin kamu menfaati için devlete düşen bir görev olduğunu ortaya koydu.

Özetle finans kurumlarının toplumsal işlevi, reel sektörlerde ortaya çıkan zararların ekonomide daralmaya yol açmasını önlemektir. Finans kurumları bu amaç doğrultusunda yönetilmeli ve denetlenmelidir. Oysa ki 1980lerden beri dünyada finans kurumları, riskli faaliyetleri sonucu kapitalist ekonomilerde *makroiktisadî istikrarsızlığın sebebi ve kaynağı* hâline geldi.

2007de başlayan durgunlukta merkez ülkelerinde finans kurumlarına yönelik politika ve bunların denetlenmesi meselesi tartışmaya ve yoğun siyasî mücadeleye yol açtı.

11

Enflasyon ve Deflasyon

Devletin fiyatlar düzeyinin istikrarını gözetmesi gerektiği konusunda iktisatçılar anlaşır. Fiyatlar genel düzeyinde sürekli artış veya sürekli azalış (enflasyon ve deflasyon) nasıl ortaya çıkar? Ne gibi sorunlar doğurur? Fiyatlar genel düzeyinde sürekli hareket başladığında nasıl durdurulur? Bu sorulara verilen cevaplar örtüşmez.

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli yükselmesidir. Fiyatlar genel düzeyindeki artış oranı fiyat endekslerinde izlenir. Fiyatlar genel düzeyinin örneğin petrol fiyatındaki artışın veya devalüasyonun etkisiyle *bir defa* yükselmesi, yani bir seviyeden başka bir seviyeye yükselme hâlinin de enflasyon tâbir edildiği olmaktadır. Burada üzerinde durduğumuz olay, fiyatlar genel düzeyinin *sürekli* yükselmesidir.

11.1 Nispî fiyat değişmesi

Herhangi bir malın veya hizmetin fiyatının, başka bir malın veya hizmet fiyatına oranına nispî fiyat denir. Ekmek fiyatının benzinin litre fiyatına oranı, bir çift ayakkabı fiyatının belediye otobüs bilet fiyatına oranı nispî fiyata örnektir. Bir nispî fiyatın değişmesi, bir mal veya hizmet fiyatının başka bir mal veya hizmet fiyatına nispetle artmasıdır veya azalmasıdır. Kapitalist ekonomide normal şartlarda firmalarda üretim teknolojilerinde değişme; tüketici tercihlerinde bazı mal ve hizmetler lehine, bazı mal ve hizmetler aleyhine değişme; devletin vergi ve sübvansiyon ve harcama politikalarında değişme; üretimin doğal şartlarında değişme (meselâ ıklimde değişme) nispî fiyatları değiştirir.

Keynesçi iktisatçılara göre fiyatlar genel düzeyinde yılda yüzde 2 - 3 raddelerinde artış, *nispî fiyatların* değişmesiyle izah edilebilir. Nispî fiyat değişiklikleri, fiyatlar genel düzeyinde düşük oranda artışa sebebiyet verebilir. Bu şöyle açıklanır: üretim teknolojilerinde değişme, tüketici tercihlerinde değişme, vergi ve sübvansiyon politikalarında değişme veya üretimde doğal şartlarda değişme sonucunda X malının Y malına göre nispî fiyatının (yani

X birim fiyatı/Y birim fiyatı oranının) artması gerekiyorsa, bu birkaç şekilde gerçekleşebilir: X birim fiyatı artıp Y birim fiyatı azalabilir; ya da Y birim fiyatı sabit kalırken X birim fiyatı artabilir; ya da X ve Y fiyatları azalırken Y birim fiyatı daha büyük oranda azalabilir; ya da X birim fiyatı sabitken Y fiyatı azalabilir; ya da X ve Y birim fiyatları artarken X daha büyük oranda artabilir. Keynesçilere göre aksak rekabet piyasalarından müteşekkil modern kapitalist ekonomilerde, nispî fiyat değişmesi daha çok bazı fiyatların diğerlerinden daha büyük oranda artmasıyla gerçekleşir. Çünkü oligopol, monopolcü rekabet gibi piyasalarda firmalar fiyat düşürmekten hoşlanmaz. Patronlar, piyasalarında fiyat kırma rekabeti başlatmak istemediklerinden fiyat azaltmayı sevmez. Onun için ekonomide nispî fiyatların değişen üretim maliyetlerine veya değişen talebe göre düzeltilmesi, *bazı fiyatların azaltılmasından ziyade bazı fiyatların artırılması* ile gerçekleşir. Bu da fiyatlar genel düzeyinde düşük oranlı, devamlı bir yükselmeye yol açar. Keynesçi iktisatçılar fiyatlar genel düzeyinde bu düşük oranlı yükselmeyi sorun olarak görmez.

Fiyatlar genel düzeyinde düşük oranlı yükselmenin reel gayrisafi yurt içi hâsıla artışına katkı yaptığı görüşüne de rastlanır. Çünkü fiyatlar genel düzeyinin düşük oranda yükselmesi, alacaklıların aleyhine borçluların borç yükünü düşük oranda hafifletici bir etki yapar. Fiyatlar düzeyi düşük oranda yükseldiğinde, reel faiz haddini biraz düşürür, firmaların mevcut borç yükünü biraz azaltır. Bu da yatırım harcamalarını teşvik edebilir. Düşük oranda genel fiyat artışı, kamu borcunun reel yükünü de tedricen hafifletir. Keynesçilerin gözünde bunlar fiyatlar genel düzeyinde düşük oranlı yükselmenin olumlu etkisidir.

Buna mukabil liberal iktisatçılar fiyatlar düzeyinde düşük oranda artışa dahi karşıdır. Zira bunlar birikmiş tasarruf sahiplerinin (finansal varlıkları olan servet sahiplerinin) fiyat artışından mağdur olmasını bir sorun addeder. Bu iktisatçılardan bazısı merkez bankalarının para politikasında yüzde sıfır fiyat yükselmesini hedeflemesini savunmaktadır. Bir fiyat endeksinin yılda yüzde sıfır artması demek, bazı fiyatlar artarken bazısı azalması demektir. Bir kısım firmaları fiyatlarını düşürmeğe mecbur eden bir para politikası –Keynesçi açıdan– ekonomide harcamaları çok fazla kısan bir politika olur.

Bu kitapta enflasyon kelimesiyle fiyatlar genel düzeyinin yılda yüzde 10un üzerinde bir oranda yükseldiği; hane halkının ve firmaların fiyatların sürekli yükselmesini para tutma gibi, fiyat tespiti gibi, faiz haddi tespiti gibi davranışlarında hesaba kattığı bir durumu kastediyoruz. Fiyatlar düzeyi bu şekilde yükselmeğe başladığında Keynesçiler ile neoklasik iktisatçılar ara-

sında çözülmesi gereken bir sorun olduğunda ihtilaf kalmaz. Ancak çözüm yolunda fikirler ayrılır.

11.2 Enflasyonda gelir mücadelesi

Enflasyon fiyatlar genel düzeyinde sürekli bir artıştır, ancak enflasyonda herhangi bir zaman diliminde bütün fiyatlar muntazaman aynı oranda artmaz. Bu sebeple enflasyonda nispî fiyatlar değişir. Enflasyonda nispî fiyatlarda görülen değişme kısmen teknolojideki değişmeyi, tüketici tercihlerindeki değişmeyi, üretimde doğal şartlardaki değişmeyi yansıtır; ama bunun yanısıra enflasyonda nispî fiyatlarda değişme kısmen, fiyat tespit edenlerin *kendi gelirlerini enflasyona karşı korumak için fiyat artırma eylemlerinin sonucudur.* Enflasyon ortamında hane halkı ve firmalar, gelirlerinin satın alma gücünü korumak için kendi gelirlerini belirleyen fiyatları (ücretlerini, aldıkları kirayı, sattıkları hizmetlerin - malların fiyatlarını) belirli aralıklarla artırmağa çalışır.

Ne var ki her failin fiyat artırma imkânı aynı değildir. Bazısı fiyatını sık sık değiştirebilir. Bunlar genellikle serbest çalışan üreticilerdir, firmalardır. Bazı üretim faktör fiyatları ise sabit fasılalarla saptanır ve faktör sahipleri bu fiyatları istediği gibi kontrol edemez. Çoğu işçi ücretleri toplu sözleşmeden toplu sözleşmeye değişir. Asgarî ücret altı ayda bir ayarlanır; asgarî ücretlilerin asgarî ücret üzerinde etkisi yoktur. Memur maaşlarını hükümet bütçesinde belirler, memurların maaşları üzerinde kontrolü yoktur.

Kısaca, enflasyonda nispî fiyatlar teknolojide, tercihlerde, üretimde doğal şartlarda değişme kadar, hane halkı ve firmalar arasında gelir mücadelesinin etkisi altında değişir.

Enflasyonda kimse ne tek tek fiyatların ne oranda artacağını, ne de herhangi bir fiyat endeksinin ne oranda artacağını bilebilir. Enflasyon ortamında her fail, gelecekte enflasyon oranını, yani fiyatların hangi oranda yükseleceğini tahmin etmeğe çalışarak, kendi gelirini belirleyen, saptayabildiği fiyatı ona göre artırmağa çabalar. Kira sözleşmesinde kira bedelini saptarken, borç sözleşmesinde faiz haddini belirlerken, istihdam sözleşmesinde ücretleri tespit ederken, tamamlanması vakit alacak siparişlerde teslimde ödenecek fiyatın pazarlığını yaparken her fail enflasyonu, yani paranın satın alma gücündeki erimeyi tahmin ederek fiyat saptamağa çalışır.

Enflasyonun gelecekte ne oranda seyredeceği bilinemediğinden, failler reel gelirlerini korumak için bazı çarelere başvurur. Bir çare, sözleşmelerin vadesini kısa tutmaktır. Ancak vadesi kısa tutulan sözleşmeleri sık sık yenilemek gerektiğinden, bu tedbir faillere bir yük teşkil eder.

Faillerin enflasyon oranındaki belirsizliğe karşı başvurduğu başka bir çare, gelecekte enflasyon oranında kendilerince *en kötü ihtimale* göre fiyat tespit etmektedir. Bir yıllığına borç vermeyi tasarlayan kişi, enflasyonun büyük ihtimalle yılda yüzde 50 olacağını tahmin etse de, enflasyon oranın yüzde 60a çıkmasına da biraz ihtimal veriyorsa, vereceği borç için isteyeceği faiz haddini saptarken menfaati, yılda yüzde 60 enflasyon bekliyormuş gibi davranmaktadır. Aynı şekilde sendikacının toplu sözleşmede en muhtemel gördüğü enflasyon oranından daha yüksek oranlarda ücret artışları koparmaya çalışması, temsil ettiği işçinin menfaati gereğidir. Kira sözleşmesi yapan mal sahibinin, en yüksek enflasyon oran tahminine göre kira talep etmesi kendisi için makuldür. Faillerin böyle davranması enflasyon oranını yükselten bir etki yapar.

Ancak failler reel gelirlerini korumak maksadı ile fiyatlarını artırırken, keyfî davranamaz. Enflasyon ortamında da olsa, bir hizmetin veya malın fiyatını çok artırmak, talebi caydırıp satış miktarını azaltabilir. Failler fiyat artırırken, piyasa talep fonksiyonundaki ikame etkisini ve gelir etkisini hesaba katmağa mecburdur.

11.3 Enflasyonun para talebine ve arzına etkisi

Enflasyonlu bir ekonomide para, *tasarruf saklama işlevini* yitirir. Çünkü tasarrufunu para olarak tutan kişinin tasarrufu reel olarak erir; parasal tasarrufu mal ve hizmet satın alma gücünü yitirir. Enflasyon oranı ne kadar yüksek ise, para tutanın uğradığı servet kaybı o kadar çok olur. Ancak bankalar vadeli mevduata tasarruf sahiplerinin beklediği enflasyon oranının üzerinde faiz haddi uygularsa, tasarruf sahipleri vadeli mevduatta para tutmayı uygun görebilir.

Enflasyonda paranın satın alma gücü sürekli azaldığından firmalar ve hane halkı *muamele saikiyle* tuttukları para miktarını da mümkün mertebe azaltmağa çalışır. Bunun yöntemi, parasal gelirleri mümkün olduğunca süratle mal ve hizmet ihtiyaçlarına harcamak ya da parasal gelirle değeri istikrarlı olan tasarruf saklama araçlarına plasman yapmaktır. Ne var ki, her hanehalkının ve firmanın parasal gelirini elden çıkarma çabası, paranın dolaşım hızını artırır. Paranın dolaşım hızının artması mal ve hizmet fiyatlarında ve finansal varlık fiyatlarında artışı körükler. Toplum para tutmaktan kaçındıkça, enflasyon oranını kendi eylemiyle yükseltmiş olur.

Fiyatların sürekli artması ceteris paribus reel para stokunu azaltan etki yapar. Fiyatlar arttıkça nominal para arzının satın alma gücü devamlı aza-

lır. Meselâ yılda yüzde 50 seviyesinde enflasyon oranı, nominal para arzı artırılmadığı takdirde, reel para stokunu (*M/P*) bir yılda üçte bir azaltır (1-(1/1.5)). Reel para stokunda bu oranda azalma, faiz hadlerinin fırlamasına ve harcamalarda azalmaya sebebiyet verir. Onun için enflasyonlu bir ekonomide devlet ekonominin daralmasını (hâsılanın azalmasını) göze almıyorsa, para arzını ister istemez devamlı artırır. Enflasyonlu bir ekonomide gayrisafi yurt içi hâsıla azalmıyorsa, para arzı mutlaka artmaktadır.

11.4 Enflasyonun sebebi

Monetaristler, enflasyonlu ekonomilerde para arzının daima arttığına bakarak enflasyonun "parasal bir olgu" olduğunu iddia eder.[48] Bu, iki anlama gelebilen muğlak bir ifadedir. Cümlenin bir yorumu "enflasyonu *başlatan sebep* ve *enflasyon oranını artıran sebep* para arzının artmasıdır" olabilir. Cümlenin diğer yorumu, enflasyonun uzun zaman sürmesi için *para arzının artması gerektiğ*idir.

Enflasyonu başlatan veya enflasyon oranını yükselten, devletin para politikası olabilir. Monetaristlerin üzerinde durduğu, budur.

Bir ülkede devlet para tabanını artırıp hazineye aktararak sağladığı gelire senyöraj denir.[49] Devlet para tabanını *para talep artış oranında* artırır ise, kendisine harcamalarında kullanabileceği bir gelir sağlarken, miktar teorisi uyarınca fiyatlar genel düzeyini etkilemeyebilir.

Bir devlet, toplumun para talep artış oranına eşit para taban artışının sağladığı senyörajdan daha çok miktarda gelir temin etmek isteyebilir. Savaş gibi hâllerde veya başka saiklerle devleti yönetenler kamu gelirini çok aşan harcama yapmağa ihtiyaç duyabilir. Bu uygulama reel para arzını talebinden daha çok artıracağı için harcamaları artırır; şayet ülkede atıl üretim kapasitesi varsa hâsılayı artırabilir. Üretim kapasitesinin tam kullanıldığı bir ekonomide devlet para tabanını bir süre para talep artışından daha yüksek oranda artırdığında fiyatlar genel düzeyi bir süre devamlı yükselerek toplum fiyatların artmasına alışabilir, fiyatları artırmak alışkanlık hâline gelebilir. Enflasyon böyle başlayabilir.

Fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi atalet kazandıktan sonra devleti yönetenler para tabanını artırarak hazineye kaynak yaratmaktan vazgeçse

48 "Enflasyon daima ve her yerde parasal bir hâdisedir. Şöyle ki enflasyon ancak para arzı hâsıladan daha yüksek oranda arttığında oluşabilir" (Milton Friedman, *Money Mischief: Episodes in Monetary History*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1992).

49 Senyöraj, Fransızca senyörün (beyin) hakkı manasındadır. Orta Çağda tebanın getirdiği altın külçeleri hükümdarın darphanesinde darp ederek sikkeye dönüştürdüğünde darphane bir ücret almakta idi. Bu ücrete senyöraj denirdi. Günümüzde senyöraj kelimesi, devletin banknot basarak yarattığı paranın nominal değeri ile, banknot basmanın masrafı arasındaki fark manasında kulanılmaktadır.

bile, yani kamu gelir - gider dengesini sağlasa bile, ekonomiyi daraltmayı göze alamıyor ise, para tabanını ister istemez nominal gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranında (reel gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı artı enflasyon oranı, yani toplumun para talep artış oranında) artırmak zorunda kalır.

Monetaristler, devlet kendine gelir yaratmak için para tabanını belirli bir oranın üzerinde artırarak enflasyona yol açtığında veya enflasyon oranını yükselttiğinde, devletin sağladığı geliri vergiye benzetir. Monetaristler bunu 'enflasyon vergisi' diye adlandırır. Vergi benzetmesinin temelindeki muhakeme şöyledir: devlet para tabanının artış oranını artırarak harcamalarında ve transfer ödemelerinde kullanır. Para tabanında bu artış harcamaları artırınca enflasyon oranını artırır. Enflasyon, kasasında, cüzdanında, banka hesabında para bulunan hane halkının ve firmaların parasal tasarrufunu reel olarak azaltır. Bir yanda devlet uyguladığı para tabanını artırma politikası ile kendine gelir sağlarken, öte yanda firmalar ve hane halkı tasarruf kaybına uğradığından, bu politika vergiye benzetilmektedir.

Devletin bu uygulamada istifadesi, para tabanındaki artışı ilk harcayan birim olmasındadır. Devlet yeni banknotları harcarken, o banknotların belirli bir satın alma gücü vardır. Yeni banknotlar ekonomide dolaşıp zamanla fiyatlar arttıkça bütün banknotların ve mevduatın satın alma gücü azalır. Sanki devlet para tabanını artırarak yarattığı ilâve geliri, özel kesimin kaybından sağlıyormuş gibi görünür.

Monetaristler bu 'verginin' matrahını ve oranını da tespit etmiştir:

Enflasyon vergi geliri = enflasyon oranı x reel para tabanı.

Bu denklemde enflasyon oranı, 'enflasyon vergisinin oranı' diye yorumlanmaktadır. Reel para tabanı ise verginin matrahıdır; kim para tutuyorsa 'enflasyon vergisini' onlar ödemektedir. Çünkü enflasyondan para tutanlar mağdur olur.[50]

Ancak bu vergi benzetmesi, benzetmeden ibarettir. Devlet, para tabanını artırarak enflasyon oranını yükselttiğinde bunun sağladığı gelirden istifade eder; ama devletin fiyatlar genel seviyesinin yükselmesinden bir istifadesi yoktur. Devletin para tabanını artırmasında maksat, fiyat enflasyonu yaratmak değildir. Ancak devlet para tabanını artırınca, fiyat enflasyonu istenmedik bir *yan tesir* olarak ortaya çıkmaktadır.

---

50 ABD, Kuzey Amerika kıtasında bazı İngiliz sömürgelerinin İngiltere devletinin dayattığı vergilere isyan etmesiyle 1776da kuruldu. Sömürgelerde yerleşimciler bağımsızlık mücadelesinde "Temsiliyetsiz vergileme olmaz!" diye bir şiar etrafında birleşti; zira Londra'da mecliste sömürge halkı temsil edilmiyordu.
20. yüzyılda Milton Friedman, para politikasının merkez bankasında seçimle göreve gelmemiş bürokratlarca uygulandığını hatırlatmak için "Enflasyon temsiliyetsiz vergilemedir" diyerek Amerikalıları enflasyona yol açabilecek para politikasına karşı çıkmağa tahrik etmeğe çalıştı.

Enflasyon oranı ne kadar yüksek ise, toplum o ölçüde para tutmaktan kaçınır, ve paranın dolaşım hızı ne kadar artarsa fiyatlar o kadar hızlı yükselir. Fiyatların artması, reel para tabanını ('enflasyon vergi matrahını') azaltır. Bu sebeple devlet senyörajdan devamlı gelir sağlamak için, yani 'enflasyon vergi gelirini' aynı seviyede sağlamak için para tabanını devamlı daha yüksek oranda artırması gerekir.

Buraya kadar tasvir edilen, devletin senyöraj sağlama politikasının enflasyon başlatması veya enflasyon oranını yükseltmesidir. Ne var ki devletin senyöraj temin etmek için para tabanını artırması dışında, enflasyonu başka olaylar da başlatabilir; veya enflasyon oranını başka etkenler de yükseltebilir.

Enflasyon, özel harcamalarda bir artış ile, veya firmaların üretim maliyetlerinde bir artış ile de başlayabilir. Harcamalarda artış veya maliyetlerde artış fiyatlar düzeyini artırıp faiz hadlerini yükselttiğinde *devlet ekonomide daralma tehlikesini savmak için para arzını artırırsa* bir enflasyon süreci başlatabilir. 1970li yıllarda birinci petrol fiyat zammını takiben merkez ülke ekonomilerinde enflasyon bu suretle başladı.

Özetle, fiyat artış sürecini *başlatan* devletin senyöraj politikası olabilir veya özel kesim harcamalarını veya üretim maliyetlerini etkileyen bir olay olabilir. Her hâlde, sürecin müzmin enflasyona dönüşmesi için para arzının sürekli artması gerekir.

Fiyat artışlarına ivme veren etkeni ayırt etmek için maliyet enflasyonu ve talep enflasyonu terimleri kullanılmaktadır. Maliyet enflasyonu, üretim maliyet artışından kaynaklanan enflasyon oran artışını; talep enflasyonu ise harcamalardaki artışın enflasyon oranını artırmasını anlatır. Enflasyon oranındaki bir artışın nereden kaynaklandığı fiyat endekslerinden anlaşılabilir. Bir zaman zarfında tüketici fiyatları endeksi, üretici fiyatları endeksinden daha büyük bir oranda artmakta ise, fiyat artışlarını harcamaların sürüklediği yorumu yapılır. Bir zaman zarfında üretici fiyatları endeksi, tüketici fiyatları endeksinden daha büyük bir oranda artmakta ise, fiyat artışlarına faktör sahiplerinin gelirlerini artırma çabasının, veya ithal edilen bir girdinin fiyatındaki artışın sebep olduğuna hükmedilir.

11.5 Enflasyonun kamu gelirlerine etkisi

Enflasyonun vergi gelirleri üzerinde birkaç etkisi olur.

Enflasyonlu ekonomide devletin beyannameye tabi gelir vergi varidatı reel olarak azalır. Çünkü beyannameye tabi vergiler, gelir kazanıldıktan bir süre sonra ödenir. Beyana tabi gelir vergisini ödemedeki bu gecikme, enf-

lasyonda vergi gelirini reel olarak azaltır. Enflasyon oranı ne kadar yüksek ise, beyannameye tabi vergide kayıp o kadar büyük olur. Bu kayba Olivera - Tanzi etkisi denmektedir.

Türkiye'de 1990lı yıllarda beyana tabi gelir vergisi, gelirin kazanıldığı yılın ertesi yıl Mart, Temmuz ve Eylülde üç taksitte ödenmekte idi. Yani vergi kabaca bir yıl gecikme ile ödeniyordu. Olivera - Tanzi etkisinin 1990lı yıllarda Türkiye'de beyana tabi gelir vergisi mükelleflerinin reel vergi yükünü bir hayli hafiflettiği (ve devletin vergi gelirlerini bir hayli azalttığı) yirmi birinci tablodan çıkarsanabilir. Meselâ 1997de bu tür vergide reel varidat kaybının takriben yüzde 50, 1994te kaybın yüzde 56 kadar olduğu hesaplanabilir: ((100/225)−1 = −0.5555).

21. Tablo
1987 temel yıllı tüketici fiyat endeksi Aralık aylarında yıllık artış oranı

1989	64	1997	99
1990	60	1998	68
1991	71	1999	67
1992	66	2000	39
1993	71	2001	68
1994	125	2002	30
1995	79	2003	18
1996	76	2004	9

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu.

Enflasyonun devletin vergi gelirlerine ikinci etkisi memur ve işçilerin bordrosunda kesilen gelir vergileri üzerindendir. Gelir vergi çizelgelerinde gelire uygulanan vergi oranı, gelir yükseldikçe artar. Gelir vergi çizelgelerinde gelir arttıkça vergi oranını artırmakta maksat, yüksek gelir gruplarını yüksek oranda, düşük gelir gruplarını düşük oranda vergilendirmektir. Gelgelelim enflasyonda ücretler ve maaşlar nominal olarak arttıkça, reel olarak düşük gelirli kişilerin nominal gelirleri arttığından, bunlar da zamanla yüksek oranda vergilendirilen nominal gelir gruplarına terfi eder. Düşük gelirlilerin gelir vergi oranının artması neticesinde devletin bordrodan kestiği vergi gelirleri reel olarak artar, zira vergi gelirinin matraha (gelire) oranı artar. Devlet artan oranlı vergi tarifesinde gelir basamaklarını sık sık düzeltmedikçe bu bordro etkisi işler. Bu bordro etkisi (Olivera - Tanzi etkisinin tersine) devletin maaş ve ücret gelirlerini daha yüksek oranda vergilendirmesi sebebiyle devletin vergi varidatını reel olarak artırır.

Özetle enflasyonda bordro etkisi emekçilerin ödediği vergiyi reel olarak artırır. Olivera-Tanzi etkisi beyana tabi mülk gelir sahiplerinin ödediği gelir vergisini reel olarak vergi cetvellerinde öngörülen oranın altına düşürür. Enflasyonda vergi yükünün bu etkilerle mülk geliri sahiplerinden emekçilere kaydığı görülmektedir.

11.6 Enflasyonun firmalara ve hane halkına etkileri

Enflasyon ortamında firmalar ve hane halkı gereksiz para tutmak istemediğinden, parasal gelirini başka araçlara dönüştürmeğe (yatırım fonundan hisse almağa, döviz almağa, altın almağa vs.) ve harcama yapmak gerektikçe bunları paraya çevirmek için vakit ayırmağa (otomatik veznelere, döviz büfelerine, kuyumculara vs. sık sık gitmeğe) mecbur kalır. Bunları yapmak topluma külfettir.[51]

Enflasyonun özel kesime yüklediği başka bir külfet, firmaların muntazaman satış fiyatlarını değiştirme mecburiyetidir. Bu ihtiyaç fiyat listelerinin, katalogların, bilet tarifelerinin, lokantalarda yemek listelerinin vs. zaman zaman yenilenmesini gerektirir. Enflasyon oranı ne kadar yüksek ise, bunları o kadar sık yenilemek gerekir. Fiyatları sık sık değiştirmenin maliyeti vardır; topluma külfettir.[52]

Toplum içinde gelir dağılımı da enflasyondan etkilenir.

Enflasyon borçlu - alacaklı ilişkilerini etkiler. Enflasyonda borçlunun alacaklıya borcunun reel değeri azalır. Enflasyonda kişi borç verirken, borcundan kazanacağı faiz gelirinin ana paradaki tahminî reel kaybı telafi edip etmeyeceğini hesaplaması gerekir. Bunu reel faiz haddi gösterir:

Reel faiz haddi = {[1+nominal faiz haddi]/[1+enflasyon oranı]} – 1.

Borç verildikte (tahvil veya bono satın alındıkta, kredi verildikte, vadeli mevduat hesabı açıldıkta) faiz oranı yani faiz ödemelerinin anaparaya oranı baştan tespit edilir. Ancak borcun vade süresince enflasyon oranının ne olacağını taraflar bilemez. Borçlu ile alacaklı, enflasyon oran tahminlerine gore bir faiz haddinde anlaşır. Borç veren, enflasyon oranının asgarî bir farkla anlaşmadaki faiz haddinin altında kalacağını umar; borçlanan da enflasyon oranının faiz haddinin asgarî bir farkla altına düşmemesini ümit eder. Eğer borçlu ile alacaklı aynı enflasyon oranını tahmin etmiş ve enflasyon oranı da tesadüfen ikisinin beklentisi kadar olursa, bir sorun olmaz. Ama bu ideal durum gerçekleşmezse, gerçekleşen enflasyon, ya borçluyu hüsrana uğratır, ya da alacaklıyı. Şayet enflasyon oranı faiz haddini aşarsa,

51 İngilizcede bu külfet "kundura aşınma maliyeti" tâbir edilmektedir.

52 İngilizcede bu külfet "menü değiştirme maliyeti" tâbir edilmektedir.

reel faiz oranı negatif olup, borç ödendiğinde alacaklıdan borçluya bir servet transferi gerçekleşmiş olur.

Enflasyon, kira sözleşmelerinde saptanan kiraların reel değerini de aynı şekilde etkiler.

Enflasyon şartlarında ücretle ve maaşla geçinen 'sabit gelirlilerin' reel gelir artış oranı:

Reel ücret artış oranı = {[1 + nominal ücretteki artış oranı]/[1 + enflasyon oranı]} - 1

şeklinde hesaplanır.

Yüksek oranlı enflasyonun sürdüğü ülkelerde işçilerin ve kamu görevlilerinin nominal gelirlerini muntazaman enflasyon oranına göre artırarak emekçilerin reel gelirlerinin sürekli azalması önlenir.

Türkiye'de 1980li ve 1990lı yıllarda işçi ücretleri ve memur maaşları yılda iki defa artırılmakta idi. Maaş ayarlamasında genellikle maaşlar geçmiş altı ayda tüketici fiyat endeksi artış oranına göre yükseltilmekte idi. Ancak yükseltilen maaşların reel değeri, altı ay önceki reel değerine eşitlense dahi, altı ay sürmüş *reel gelir erimesinin yol açtığı mağduriyeti gidermiyordu.*

Türkiye'de 1980-1999 döneminde hükümetler, programlarında enflasyon oranını düşürmeyi taahüt etti ise de ciddî bir istikrar programı uygulamağa teşebbüs etmedi. Bazı yıllar hükümetlerin, maaşları *gelecek* altı ay için *'hedeflenen'* (düşük) enflasyon oranına göre ayarlama bahanesiyle, maaşları geçmiş enflasyon oranından daha düşük oranda artırdığı oldu.

Enflasyonlu ekonomide maaşlar nominal olarak yükseltildiğinde yeni maaşın reel değeri altı ay öncekinin altında dahi olsa, memurlar tepki görmediğinden hükümetler reel maaşları kolayca istediği yönde esnetebilmektedir.[53] İşçi ücretleri de reel olarak aynı şekilde esnetilebilmektedir. Bu sebeple enflasyon kamu kesiminde ve özel sektörde işverenlere istediklerinde işgücü maliyetini reel olarak azaltmakta kolaylık sağlar.

Uzun süre enflasyon yaşayan bazı toplumlarda (örneğin 1970li ve 1980li yıllarda Latin Amerika ülkelerinde) emekçilerin reel gelirlerini korumak için ücretleri ve maaşları tüketici fiyatlarına endekslemek yoluna gidildi. Böylece ücret ve maaşlar üçer aylık aralıklarla son tüketici fiyat endeks artışıyla hesaplanan sabit bir formülle otomatik olarak artırılmakta idi. Ancak bu tedbir, yukarda anlatılan sebeple, maaş ve ücret ayarlamaları arasında geçen sürede emekçilerin reel gelir kaybını önlemiyordu.

53 Maaş ayarlamaları maaşları reel olarak azalttığında memurların tepki göstermemesini açıklamak mümkündür. Altı ay boyunca tüketim mal ve hizmetlerinin fiyatları yüzde 50 arttıktan sonra çalışanın maaşı meselâ yüzde 40 artırıldıkta, maaş sahibi zamlı maaşını *altı ay önceki* reel değeriyle değil, *son aydaki* reel değeriyle karşılaştırır. Onun için böyle bir düşük zam yapıldığında öfkelenmez, bilakis rahatlar. Enflasyonun reel geliri azaltan etkisi *tedrici* olduğundan reel gelirinin azalmasına yani yoksullaşmaya azar azar alışan emekçi, zam düşük olsa dahi buna tepki göstermez.

11.7 İstikrar programları

Enflasyon oranının yüksek seyrettiği ülkelerde bunu düşürmeğe yönelik programlara istikrar programı denir.

Enflasyon hiperenflasyona dönüşmedikçe toplumlar sürekli fiyat artışlarıyla hayatlarını idame ettirmeğe alışabilmektedir. Devamlı fiyat artışlarını tahmin ederek ve devamlı kendi mal satış ve hizmet ücretlerini ve faktör fiyatlarını artırmağa çalışarak yaşamağa alışmaktadır. Enflasyon oranını düşürmek, bu alışkanlıkları değiştirmeyi gerektirmektedir.

Monetaristler, "enflasyonun parasal bir olay olduğu" görüşü uyarınca enflasyon oranını düşürmenin yolunu para arzının artış oranını azaltmakta görür. Miktar denklemine göre, para arzının (M) artış oranı azalınca fiyatlar düzeyi (P) yükselme oranı da azalır.

Ne var ki, para politikasını sıkmak (para arz artış oranını düşürmek) pratikte otomatik olarak fiyatların artış oranını etkilemez. Devlet para arzının artış oranını azalttığında hane halkı ve firmalar gelirlerini koruma güdüsü ile ücretlerini, kiralarını, fiyatlarını artırmağa devam eder. Reel para arzı azalır. Ülkede fiyatlar artarken nominal para arzı aynı oranda artmadığında, üretim ve ticaret yapanlar, işlemlerini yapabilmek için birbirlerinden ve müşterilerinden alacaklarını talep etmeğe başlar. Alacaklarını isteyenler çoğalıp, borç verenler azalınca faiz hadleri yükselir. Borçlarını ödeyemeyen firmalar iflas eder. Kredisiz çalışamayan firmalar üretimi keser. İşsizlik artar. Fiyatlar arttıkça ve reel para stoku azaldıkça iflaslar, hâsıla azalması, işsizliğin yükselmesi devam eder. Vaktaki artan işsizliğin ve yoksullaşmanın çaresizliği içinde hane halkı ve satış yapamamanın sıkıntısı içinde firmalar fiyatları daha seyrek ve daha düşük oranda artırmaya başlar, enflasyon oranı azalır.

Görülüyor ki para arz artış oranını düşürerek enflasyon oranını bu suretle azaltmayı hedefleyen istikrar politikası, toplum refahını olumsuz etkiler. İstikrar politikası uygulanırken iktisadî daralma ne kadar uzarsa, istihdam ve hâsıla ne kadar azalır ise, refah kaybı o kadar büyük olur. Bu tip istikrar programlarına 'ortodoks' istikrar programı denir.[54] Monetaristlerin genel olarak telkin ettiği istikrar politikası budur.

Monetaristler, $MV = PY$ denkleminde para arz artış oranı düşürüldüğünde bunun *hâsılayı etkilemeden* fiyat düzeyinin yükselme oranını dü-

54 Ortodoks Yunanca 'doğru inançlı' demektir. İktisatta ortodoks kelimesi muhafazakârların kabul ettiği anlamına gelir. Genel olarak neoklasik kuramla uyumlu demektir.
Heterodoks Yunanca 'başka inançlı' demektir. İktisatta heterodoks kelimesi kabul edilmiş ilkelere aykırı demektir. Genellikle neoklasik çerçeve dışında fikirler ve neoklasik eğilimli olmayan insanlar için kullanılır.

şüreceğini umar. Ya da, hâsıla azalmasının yol açtığı toplumsal sıkıntıyı hafifserler.

İstikrar programı uygularken toplumsal refah kaybını (hâsılanın azalmasını, işsizliğin artmasını) asgariye indirmek için, bir yandan para arz artış oranını düşürürken, öte yandan firmaları ve hane halkını fiyat artırmamaya *ikna edecek* bir şey yapmak gerekir. Para arz artış oranını düşürmenin *yanısıra* ilâve yöntemlerle toplumun enflasyon beklentisini ve fiyat artırma davranışını etkilemeğe çalışan istikrar programlarına 'heterodoks' denmektedir.

İstikrar programı uygulayan bir devlet, beklentileri ve fiyat tespit davranışlarını etkilemek için ne yapabilir? Devlet toplumun enflasyon beklentilerini koordine edip yönlendirmek için bir 'çapa' kullanabilir. Çapa, tüm toplumun izleyebileceği, devletin enflasyon beklentilerini birleştirmekte ve düşürmekte kullandığı bir iktisadî göstergedir. Çapa para arzı (örneğin M1) olabilir, döviz kuru olabilir veya başka bir makroiktisadî değişken olabilir.

2000 yılında Türkiye'de uygulanan istikrar programında iki çapa kullanıldı. Biri döviz kuru idi. Programa başlarken 2000 Ocak ayından 2001 Haziran ayına dolar kurunun her ay ne kadar artacağı ilân edildi. İlân edilen takvimde kur devamlı artmakta, ama kurun artış oranı aydan aya azalmakta idi. Programı hazırlayan hükümetin ümidi, toplumun enflasyon oranına ilişkin beklentisinin bu azalan devalüasyon oranına intibak etmesiydi. 2000 istikrar programında kullanılan ikinci çapa, Merkez Bankasının bilançosunda idi. Programda Merkez Bankasında bilançonun aktifler toplamının belirli bir takvime göre azalan oranda artması taahhüt edildi. Programın uygulamasında enflasyon oranı umulan şekilde çapaların artış oran seviyesine düşmedi. 2000 istikrar programı tamamlanmadan 2001 Şubatında bir döviz buhranı sebebiyle terk edildi. Bu olumsuz neticeye rağmen program enflasyon oranının tedricen azaldığı bir süreç başlattı.

Bazı ülkelerde uygulanan heterodoks istikrar programlarında devlet, toplumda fertlerin fiyat artırma davranışlarını etkilemek için başka bir yönteme başvurdu. Bu ülkelerde devlet toplumsal kesimlerin temsicileriyle aleni bir anlaşma yaparak bu kesimlerden fiyatlarını bir süre sabitleme taahhüdü aldı. Bu programlarda hükümetin inisiyatifiyle iş camiası, işçi sendika konfederasyonları, esnaf ve zanaatkâr örgütleri, çiftçi örgütleri, serbest meslek odaları vs. altı ay veya bir yıl gibi belirli bir süre hiçbir fiyatı artırmamakta sözleşti. Hükümet de döviz kurunda istikrarı korumayı ve para arzını artırmamayı taahhüt etti. İsrail'de devlet 1985te böyle fiyatların ve gelirlerin sabitleştirildiği heterodoks bir programla yılda yüzde 500lere varmış enflasyon oranını yüzde 40a düşürmeyi başardı.

Enflasyona alışmış bir ekonomide devletin toplumun fiyat artırma davranışını değiştirmesi kolay olmamaktadır. Arjantin'de ve Brezilya'da 1970li ve 80li yıllarda çapaların da kullanıldığı birçok istikrar programı hedefine ulaşamadı.

11.8 Hiperenflasyon

Bir devlet, para tabanını nominal gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranının üzerinde bir oranda artırarak kendine senyöraj sağlamağa çalıştığında enflasyon hiperenflasyona dönüşebilir. Hiperenflasyonun bir tanımı fiyat endeks artış oranının ayda yüzde 50yi aştığı enflasyondur.

Mal para sistemlerinde hiperenflasyon olmaz; çünkü kıymetli maden üretim miktarı para arz artış oranını sınırlar. Hiperenflasyon kâğıttan para üretebilen sistemlerde olur. Kâğıt para Çin'de icat edildiğinden, ilk bilinen hiperenflasyonlar kadim Çin'de görüldü.

Hiperenflasyon ekseriya harpte veya harpten yeni çıkmış ülkelerde oluşmaktadır.

Buna bir örnek Almanya'nın 1920lerin başında geçirdiği hiperenflasyondur. Almanya İmparatorluğu Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) yenildi; ülkede rejim değişerek cumhuriyet kuruldu. Almanya Cumhuriyeti galip devletlerin zorlaması ile kabul ettiği barış antlaşmasında ağır savaş tazminatı ödemeyi yüklendi. Ne var ki Almanya ekonomisi tahrip olmuştu. Almanya devleti 1920-1923 yıllarında bütçesinin üçte birini harp tazminatına ayırdığından bütçe açığıyla baş edemedi. Bütçe açığını para tabanını artırarak karşıladı. Ülkede enflasyon hiperenflasyona dönüştü. Alman merkez bankası 100 trilyon Marklık banknot basmak zorunda kaldı. ABD dolarının kuru 4 trilyon Marka vardı. Hiperenflasyonda Almanya devleti, memurlara maaşlarını ayda birkaç kere ödemeğe, sonra her gün ödemeğe mecbur kaldı. Hiperenflasyon 1923 Kasım ayında para reformu ile sona erdi.

Macaristan hem Birinci Dünya Harbinden, hem de İkinci Dünya Harbinden sonra birer kere hiperenflasyon geçirdi. Tarihte bir ay içinde görülmüş en yüksek enflasyon oranı, Macaristan'da 1946 Temmuz ayında kaydedildi. Fiyatlar ortalama 13.5 saatte katlanmakta idi. Tarihte en büyük rakamlı banknot da Macaristan'da basıldı: bu, Macaristan Ulusal Bankasının 1946da bastığı 100 kintilyon (10^{20}) Pengö değerinde banknottu.

İkinci Dünya Harbinden sonra 1944te Yunanistan'da iç savaş esnasında, 1990lı yılların başında Yugoslavya'da iç savaşta, 2008de Zimbabve'de enflasyon hiperenflasyona dönüştü.

Hiperenflasyonda devlet, fiyatlar düzeyinin süratli yükselmesi karşısında harcama yapabilmek için sürekli banknot basmak zorunda kalır. Toplum, ödemelerde kâğıt parayı reddetmeğe başlar. Ödeme aracı olarak kâğıt para yerine arzı daha istikrarlı olan başka nesneler dolaşmağa başlar.

Hiperenflasyonlar uzun sürmemiştir, çünkü toplumlar hiperenflasyonun getirdiği külfetlere katlanamaz. Hiperenflasyonlar, devletin yeni bir para birimi ihdas ederek kontrollü bir şekilde yeni banknotlar arzetmesi ile sona ermiştir.

11.9 Deflasyon

Deflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli düşmesidir. Paranın satın alma gücünün devamlı artmasıdır.

Bir ülkede herhangi bir sebeple harcamalar azaldığında, firmalar mallarını hizmetlerini satabilmek için fiyat indirimleri yapmağa yönelirse fiyatlar genel düzeyi düşmeğe başlayabilir. Fiyatlar genel düzeyinin düşmesi, borçluların reel borç yükünü (yani ana paranın ve faizin değerini) artırır. Kredi kullanmakta olan firmalar ve borcu olan hane halkı mağdur olur. Deflasyonda nominal ücretler ve kiralar fiyatlar düzeyi oranında azalmazsa, firmaların üretim maliyetleri ürünlerinin fiyatlarına nispetle artar.

Deflasyon toplumda fiyatların devamlı azalacağına dair bir beklenti oluşturursa firmalar ve hane halkı fiyatların azalmasından yararlanmak maksadı ile harcamalarını mümkün mertebe ertelemeğe çalışır.

Hisse gibi finansal varlık fiyatlarının ve gayrimenkul misali finansal olmayan varlık fiyatlarının azalması 'varlık deflasyonu' tâbir edilmektedir. Varlık deflasyonu hane halkının servetini azaltır, firmaların sermayesini eritir, harcamalarda ve hâsılada azalmaya sebebiyet verir.

Sonuçta deflasyon üretimin daralmasına, firmaların iflas etmesine ve işsizliğin artmasına yol açar. Deflasyon tasvirleri, büyük ölçüde Büyük Depresyonda geçirilen tecrübeye dayanmaktadır.

Deflasyonda merkez bankasının harcamaları teşvik etmek için para politikası uygulaması zordur. Zira deflasyon oranı, her türlü borçta reel faiz haddine bir alt sınır teşkil eder. Örneğin fiyatlar genel düzeyinin yılda yüzde 5 düştüğü bir ekonomide, borç veren bir kişi hiç faiz istemese dahi, borçlusu ana parayı iade ederken fiilen yüzde 5 oranında reel faiz ödemiş olur. Merkez bankası bu ekonomide para politikası ile reel faiz oranını yüzde 5in altına çekemez.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında çoğu devlet, altına dayalı temsilî para rejimleri uygulamakta idi. Bu ülkelerde banknotların altın karşılığı sabitti ve banknot arzı (para tabanı) merkez bankalarında bulunan altın rezerv değerini ancak belirli bir sınıra kadar aşabiliyordu. Bu sebeple merkez bankalarının banknot arzını artırma imkânı kısıtlıydı. 19. yüzyılda altına dayalı temsilî para kullanan merkez ülkelerinde kısa süreli enflasyonlardan sonra kısa süreli deflasyonlar geçirildi. Para stoku altın üretimine bağlı olarak düşük oranda arttığından, fiyatlar da sürekli artamıyordu.

1929 buhranı kapitalist sistemin merkez ülkelerinde tekrar deflasyona yol açtı. ABDde New York borsasında hisseler üzerine bir süre devam eden spekülasyon sonucu hisse fiyatlarının çok yükselip sonra hızla göçmesi buhrana yol açtı. Varını yoğunu hisselere yatırmış olan hane halkı büyük servetler kaybetti. Hane halkı bankalardan mevduatını çekmeğe başladı. Merkez bankası altın standardı kuralları çerçevesinde banknot miktarını artırarak bankalara kredi veremeyince bankalar kepenk kapattı. Mudiler parasal tasarruflarını yitirdi. Bankalar kredileri kıstı. Firmalar iflas etti; işsizlik oranı yükseldi.

Buhran ABDden diğer merkez ülkelerine yayıldı. Diğer merkez ülkelerinde de, devlet altın rezerv miktarına sabitlenmiş para miktarını artırmadı; nakit sıkıntısına düşen bankaları kurtaramadı. Bu ortamda, harcamalar azalırken firmaların satış yapabilmek için fiyat azaltma gayreti deflasyona dönüştü.

1930lu yıllarda devletin banknot arzını altın karşılığından koparark yani altına dayalı temsilî para sistemini terk ederek para arzını artırdığı ülkelerde gayrisafi yurt içi hâsıla artmağa başladı.

Daha yakınlarda, 1990lı yıllarda Japonya'da deflasyon oldu. Bunun bir sebebi merkez bankasının sıkı para politikası idi. İkincisi, verdikleri kredilerde zarara uğrayan bankaların kredileri kısması sonucunda para arzının para talebinin altında kalması idi.

Deflasyon miktar teorisi denkleminde ($MV=PY$), fiyatların (P) ve toplumun para harcamasının (V) karşılıklı azalması; bunların yan tesiri olarak da reel hâsılanın (Y) azalması şeklinde açıklanabilir.

2007de başlayan bunalımda merkez ülkelerinde bazı iktisatçılar durgunluğun deflasyona dönüşme tehlikesini işaret etti.

12

İŞSİZLİK

12.1 İşsizlik türleri

Devletin işsizlik sorununu asgariye düşürebilmesi için işsizlik oranını ölçebilmesi ve izleyebilmesi gerekir.

İşsizler ile istihdam edilenlerin toplamı işgücünü oluşturur. İşgücü, kurumsal olmayan çalışabilir yaştaki nüfustan bir işte çalışmak isteyenlerdir. Kurumsal olmayan nüfus, kışla, cezaevi, öğrenci yurdu, huzurevi gibi kurumlarda ikamet etmeyen nüfustur. Çalışabilir yaştaki nüfus ülkesine göre, 15-65 yaş aralığında veya 15 yaşından büyük nüfus olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal olmayan çalışabilir yaştaki nüfus içinde bir işte çalışmak isteyenlerin oranına *işgücüne katılma oranı* denir. *İşsizlik oranı* işsizlerin işgücüne oranıdır.

Çalıştığı işten belirli sebeplerle memnun olmayanların durumu *eksik istihdam* diye tarif edilmektedir. Eksik istihdam, ekonomik nedenlerle haftada 40 saatten daha az süre çalışıp mevcut işinde ya da ikinci bir işte daha fazla süre çalışmaya müsait olan kişiler ile, mevcut işinden elde ettiği gelirin azlığı ya da kendi mesleğinde istihdam edilmediği gibi nedenlerle mevcut işini değiştirmek istediğini ya da ikinci bir iş aradığını bildiren kişilerdir.

İktisatçılar işsizliği sebeplerine göre tasnif eder.

Arızî işsizlik, işgücüne yeni katılanların ve iş değiştirmekte olanların işsizlik hâlidir. Teorik olarak, arızî işsizler tam istihdamda görülen işsizlerdir; tam istihdamda arızî işsiz sayısı kadar işçi arayan işveren olmalıdır.

Neoklasik teoride tasvir edilen işsizliğe *klasik işsizlik* denmektedir.[55] İşgücü arz fazlasına rağmen reel ücretin azalmamasına hamledilen işsizliktir. Neoklasik iktisatçılar bunu *iradî işsizlik* olarak vasıflandırmaktadır. Zira işsizlik oranı yüksek olmasına rağmen ücretler azalmıyor ise, bunun

55 Keynes kendinden önceki iktisatçıların tümünü klasik diye vasıflandırdığından, neoklasik iktisadın işgücü arz talep tahlilinden çıkan işsizliğe makroiktisat ders kitaplarında klasik işsizlik denmektedir.

sebebi *ya* sendikaların grev tehdidiyle firmaların çalıştırdıkları sendikalı işçiler yerine işsiz kişileri daha düşük ücretle istihdam etmesini engellemesidir; *ya* asgarî ücret mevzuatının firmalara ücrette bir taban dayatmasıdır; *ya da* işsiz işçilerin işsizlik yardımı aldığı için, iş tekliflerini beğenmeyip reddetmesidir. İşçi sendikada örgütlenmekle; asgarî ücret uygulaması talep edip desteklemekle; işsizlik yardımı alıp bulduğu işleri beğenmemekle işsizliğine kendisi sebep olmaktadır. Onun için neoklasik iktisatçılar bu işsizliğin iradî yani gönüllü olduğunu öne sürer.

Keynes'in izah ettiği işsizliğe *konjonktürel işsizlik* denir. Toplam harcamalardaki devrî azalış sonucu ortaya çıkan işsizliktir. İşsizliğin sebebi konjonktür olduğunda, işsizlerin istihdam edilebileceği üretim araçları, iş yerleri mevcuttur. Ancak toplam harcamaların seviyesi sebebiyle işçilerin bir kısmı istihdam edilmemekte, ülkede üretim kapasitesinin bir kısmı da atıl kalmaktadır. Konjonktür devrinin sebep olduğu işsizlik besbelli *gayriiradî*dir, işçilerin davranış veya eylemlerine atfedilemez. Keynes 1930lu yıllarda merkez ülkelerinde gözlenen işsizliğin gayriiradî olduğunu vurguladı.

İşsizlik kategorilerinden biri, *gizli işsizliktir.* Gizli işsizlik kavramı 1929da başlayan Büyük Depresyonda ortaya atıldı. Büyük Depresyonda İngiltere'de işsiz kalan birçok sanayi işçisi seyyar satıcılık, bekçilik, odacılık gibi, önceki iştekinden çok daha düşük gelirli işler yaparak geçinmeğe mecbur kaldı. İngiliz iktisatçısı Joan Robinson (1903-1983) bu insanların çalışmakta görünmekle birlikte aslında gizli işsiz olduğunu kaydetti.

İkinci Dünya Harbinden sonra gizli işsizlik ikinci bir anlam kazandı. Çevre ülkelerinde, çalıştığı işte marjinal ürünü (veya marjinal ürün hâsılatı) çok düşük olan insanların durumu, gizli işsizlik olarak tavsif edildi. Buna göre eğer kişi iş başında normal bir tempoda çalışmıyor (uyukluyor, yarenlik ediyor, tavla oynuyor vs.) ise ona da gizli işsiz denmektedir.

Kalkınma iktisatçıları gizli işsizliğin bir şeklini tarımda tespit etti. Kendi toprağını işleyen çiftçi ailelerinde üretime katılan aile fertlerinden biri aileden uzaklaştığında (meselâ şehre göçtüğünde) üretimde azalma az olur ise o kişinin marjinal ürünü düşüktür. Aile fertlerinden biri haneden uzaklaştığında toplam üretim hiç azalmaz ise o kişinin marjinal ürünü sıfırdır. Bu durumlarda insanlar istatistik kayıtlarına çalışmakta diye geçse dahi, üretime katkıları az olduğundan bu tanıma göre gizli işsizdir.

Mevsimlik işsizlik, bazı üretim faaliyetlerinde mevsimlik yavaşlamadan kaynaklanan işsizliktir. Turizmde, tarımda, inşaat sektöründe görülür.

Teknolojik işsizlik 18. ve 19. yüzyıllarda kapitalizmin merkez ülkelerinde sanayileşme ile ortaya çıktı. İş yerlerinde makina kullanılmasıyla işgücü verim artışının yol açtığı işsizliktir.

Teknolojik işsizlik tarihte işçilerin tepkilerine yol açmıştır. İngiltere'de 18. yüzyılda dokuma sanayisinde makinalı üretim teknikleri uygulamaya konup işçiler işten çıkarılmağa başladığında 1811-1812'de dokuma işçileri topluca otomatik dokuma tezgâhlarını kırmağa girişti; güvenlik güçleriyle çatıştı; isyancı işçiler yargılanıp Avustralya'ya sürüldü, kimisi idam edildi. 1830da İngiltere'nin güneyinde marabalar patoz (döven makinesi) kullanımına karşı ayaklanıp çiftliklere saldırdı.

Osmanlı toplumunda matbaanın geç kabul edilmesi, elle yazarak kitap çoğaltan müstensihlerin teknolojik işsizliğe karşı direnmesine atfedilebilir.

Üretim araçlarında teknolojik ilerleme işsizliğe yol açar. Yeni üretim teknolojisi araştırmaları hemen daima işgücü maliyetini azaltmayı hedefler; bu da istihdamı azaltır.

Neoliberal dönemde merkez ülkelerinde teknolojik işsizlik kavramı yeni bir bağlamda tekrar gündeme geldi. 1980li yıllardan itibaren merkez ülkelerde firmalar, sınaî üretim faaliyetlerini çevre ülkelerine kaydırmağa başladı. Bu firmalar, üretim maliyetlerini azaltmak için ara mallarını çevre ülkelerinde firmalara sipariş etmeğe başladı; bazısı mamulleri tümüyle çevre ülkelerinde firmalara ürettirmeğe başladı. Avrupa, ABD ve Japon firmalarının markasını taşıyan çok sayıda sanayi ürünü Asya ülkelerinde üretilmektedir. Merkez ülke firmaları bu suretle kendi memleketlerinde nispeten yüksek olan işçilik maliyeti yerine çevre ülkelerinde düşük olan işçilik maliyetinden yararlanmaktadır. Bu firmalar, çevre ülkelerinde tedarikçi firmalara sipariş ettikleri mamulleri kendi ülkelerine ithal etmekte veya başka ülkelere ihraç etmektedir.

1990lı yıllarda merkez ülkelerinde birçokları, merkez ülkelerinde kurulu firmaların çevre ülkelerinde firmalara üretim yaptırıp ithal etmesinin kendi ülkelerinde işsizliğe yol açtığını öne sürdü. Merkez ülkelerinde sendikalar, sınaî üretimin çevre ülkelerinde yaptırılmasına karşı çıkarak çevre ülkelerinden yapılan sınaî mamul ithalatını kösteklemeğe çalıştı. Sendikaların bu iddialarına karşı, merkez ülkelerinde sermayedar çevreleri, çevre ülkelerinde firmalara yaptırılan sınaî üretimin vasıfsız işgücü kullanılan sektörlerde olduğunu, merkez ülkelerinde işsizlerin de çoğunlukla vasıfsız işçiler olduğunu öne sürdü. Sermayedar çevreleri ülkelerinde işgücüne talebin vasıfsız işçilerden vasıflı işçilere kaydığını iddia etti. Bunlara

göre merkez ülkelerinde sorun, teknolojik gelişme sebebiyle vasıfsız işçilere talebin azalmasıdır; yani teknolojik işsizliktir.

Zamanla anlam değiştiren bir işsizlik kavramı *yapısal işsizlik*tir. 1980li yıllara kadar yapısal işsizlik, çevre ülkelerinde mevcut sabit sermaye stokuyla istihdam imkânının işgücü arzına yetmemesinden kaynaklanan işsizlik manasında kullanılıyordu.[56]

1980li yıllarda yapısal işsizlik teriminin anlamı değişti. Günümüzde birkaç farklı sebebe bağlanan işsizliğe yapısal işsizlik denmektedir. Bunlardan biri, işçi ailelerinin istihdam imkânlarının bulunduğu şehir veya mıntıkalardan uzak yerlerde ikamet etmesidir. Yani işçi ailelerinin iş bulabileceği başka yörelere göçmemesi, kendi yörelerinde işsizliğin sebebi sayılmaktadır. Bu sebebe bağlı yapısal işsizliğin olmaması için işçilerin iş bulmak için yer değiştirmeğe, göçmeğe hazır ve razı olması gerekir.[57]

Yapısal işsizlik için öne sürülen başka bir sebep, üretim faaliyetlerinin mal - hizmet bileşimi değişmesi neticesinde bazı işçilerin becerilerine ihtiyaç kalmamasıdır. Örneğin turizm hizmetlerinin geçim kaynağı olduğu bir bölgede turizmin azalması sonucunda otelcilik ve lokantacılıkta uzmanlaşmış insanların işsiz kalması. Bazı yazarlar yapısal işsizliğe teknolojik gelişme sonucu oluşan işsizliği dâhil etmektedir.

Her hâlükârda 'yapısal' sıfatı, sayılan sebeplerden ileri gelen işsizliği devletin makroiktisat politikası ile gideremeyeceğini ima etmektedir.

Görülüyor ki işsizlik sınıflandırması aslında işsizlikten kimin sorumlu olduğu, işsizliğin çözümünü kimin üstlenmesi gerektiği konusunda farklı görüşleri yansıtmaktadır.

12.2 İşsizlik ve bölüşüm

İşsizlik kapitalizme mahsus bir olgudur. Kapitalizmden önce insanlar basit üretim araçları ile tabiattan yararlanarak üretim yaparak geçinebiliyordu.

Modern Çağda çalışan insanlar üretim araçlarından koparıldı. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da, sonra dünyanın kalan ülkelerinde devletler köylerde ortak toprakları özelleştirerek, eşraf tefecilikle köylüleri ektikleri, hayvan otlattıkları topraklardan kopardı. 18. yüzyıl sonlarından itibaren sanayide makinaların kullanılması zanaatkârları geçinemez hâle getirdi;

56 *Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme.* Sabri Ülgener. İstanbul, Der Yayınları, 1991.117.s.

57 Bu tanımı yapanlar insanın gurbete göçmesinin (aileden veya tanıdık toplumsal ortamdan uzaklaşmasının) psikolojik külfetini yok saymaktadır. İşçiye, işe yaradığı yere gitmesi gereken bir faktör gözüyle bakmaktadır.

zanaatları çökertti. Böylece, karnını doyurmak için başka birisine ait üretim araçlarıyla ücret mukabilinde üretim yaparak hâsılayı üretim araçları sahibine teslim eden; geçinebilmek için üretim araç sahibine kâr kazandırmaya mecbur olan modern işçi sınıfı ortaya çıktı. Bu sınıfın oluşması ile, işsizlik sorunu da ortaya çıktı.

Neoklasik iktisatçılara göre, işgücü piyasalarında denge istihdam seviyesi ve denge reel ücret birlikte teşekkül eder. Onlara göre istihdam sorunu reel ücretlerin seviyesi ile yakından ilgilidir.

Keynesçi iktisatta (genel olarak kurumcu iktisatta) istihdam ile bölüşüm birbirine doğrudan bağlı değildir. Keynesçi toplam arz fonksiyonunu ($P = (1+z)(W/a)$) incelerken nominal ücretin veya reel ücretin nasıl oluştuğuna dair bir cümle geçmedi. Keynesçi iktisatta reel ücretin denge seviyesine ilişkin bir önerme yoktur. Keynes ve diğer kurumcu iktisatçılar, ücretlerin ve kârların (kâr marjının) işçi sınıfı ile sermayedar sınıf arasındaki mücadele sonucunda ortaya çıktığını kabul eder. Bunlara göre, hâsılanın bölüşümü, *piyasa ilişkilerinin yanısıra piyasanın dışında cereyan eden sosyal ve siyasî mücadelelerin* sonucudur. İstihdam ise toplam harcamaların düzeyine bağlıdır. Ancak, sınıflar arası bölüşüm mücadelesinin sonucu üzerinde işsizliğin etkisi vardır. İşsizlik oranı, bölüşümü etkileyen bir makroiktisadî değişkendir.

Bir firmanın bir işçi istihdam etmesi için, işçinin marijinal ürün hâsılatı (üretime yaptığı katkının parasal değeri), marjinal faktör maliyetini (işçiyi çalıştırmanın maliyetini) aşmalıdır. Meselâ asgarî ücret (sigorta ve vergiler dâhil) kanunen ayda 900TL ise, bir işçinin sigortalı bir işe girebilmesi için bir firmada mutlaka ayda 900 TLden daha yüksek seviyede marjinal ürün hâsılat üretebilmesi gerekir. Böyle bir firma bulamazsa işsiz kalır. İşsiz kalınca da hiçbir şey üretemez.

Bir firma, ilâve bir işçi istihdam ettiğinde işçinin firmada hâsılatı ancak ayda 700 TL kadar artıracağını hesaplıyor ise, bu firma açısından asgarî ücretle ilâve bir işçi istihdam etmemek rasyoneldir. Ama firma için makul olan bu karar, toplum açısından makul olmayabilir. İşçi, işsiz de olsa, hayatta kalmak için mutlaka tüketim yapacaktır. İşsiz kişi mecburen ferdi olduğu hanehalkının gelirinden geçinir. Ya da hayır kurum yardımları ile geçinir. Ya da dilenir. Bunları yapamıyorsa hırsızlık yapar. Herhâlde eli ayağı tutan ve çalışma iradesinde olan ferdin üretim yaparak tüketim yapması, toplum açısından da, o fert açısından da, hiç üretim yapmadan tüketim yapmasından evlâdır. Ama üretim yapabilmek için *birine kâr geliri sağlama şartı*, ça-

lışarak geçimini sağlamak isteyen birçok insanın toplumsal üretime katılıp alnının teriyle hâsıladan pay almasının önünü kesmektedir.

Dünya Bankası verilerine göre 2012de işsizlik oranı ABD yüzde 8, Fransa'da yüzde 10, Hırvatistan'da yüzde 16, İrlanda'da yüzde 15, İspanya'da yüzde 25, İtalya'da yüzde 11, Letonya'da yüzde 15, Slovakya'da yüzde 14, Portekiz'de yüzde 16, Yunanistan'da yüzde 24, İngiltere'de yüzde 8 idi. Rakamlar işsizliğin bazı ülkelerde vahim bir sorun olduğunu göstermektedir.

13

Ödemeler Dengesi

Gelir - harcama modelinde bir ülkenin dış ticaret dengesinin hâsıla seviyesini etkilediğini gördük: $Y = C + I + G^C + G^I + X - M$. Denklemde Y hâsıla, C özel tüketim harcamaları, I iradî yatırım harcamaları, G^C kamu hizmet üretimi ve tüketimi, G^I iradî kamu yatırım harcamaları, X ihracat, M ithalattır. Devletin tam istihdamı sağlamak için ihracatı ve ithalatı ne gibi politikalarla etkileyebileceğini inceledik. Ayrıca dış âlemle ilişkilerin dengelenmesi gerektiğini işaret ettik. Zira ithal ettiği malları kendi parası ile ödeyemeyen bir devlet, ülkeden çıkan rezerv para akımları ile ülkeye giren rezerv para akımlarının dengesini gözetmek zorundadır. Dış ticarette açık veren bir ülkede özel kesim ya da kamu kesimi ya da her ikisi birden dış âleme borçlanır. Dış âleme borçlanma toplumun kaderini etkileyen siyasî sorunlara yol açabilir.

Bir ülkenin dış âlemle iktisadî ilişkilerini toplu hâlde izlemek için *ödemeler dengesi* denilen bir tablo derlenir. Bir ülkenin dış âlemle iktisadî ilişkileri sonucu ortaya çıkan borç-alacak stoklarını izlemek için *uluslar arası yatırım pozisyonu* denilen bir tablo derlenir. Bu tablolar, dünyada kullanımı en yaygın rezerv para olan dolar birimi ile derlenir.

Bu kısımda ödemeler dengesi ve uluslar arası yatırım pozisyon tabloları incelenecek, bu tablolarda gözlenen iktisadî sorunlar irdelenecektir. Bu sorunlardan başlıcası, ülkeler arası sermaye hareketlerinin yön değiştirmesinden kaynaklanan döviz buhranlarıdır.

Ödemeler dengesi bir ülkede yerleşik kişi ve kurumların (merkezî devletin, merkez bankasının, bankaların, gerçek ve tüzel kişilerin) yerleşik olmayan kişi ve kurumlar (başka ülkelerde yerleşik olanlar) ile belli bir zaman dilimi içinde -genel olarak bir yılda- yaptığı iktisadî işlemlerin kayıtlarını gösteren bir tablodur. İktisadî işlemler terimi, mal, hizmet ve gelirle ilgili işlemleri, finansal alım satım işlemlerini, bir ekonomide yerleşik kişilerden diğer bir ülkede yerleşik kişilere karşılıksız reel ya da finansal kaynak transferlerini kapsar.

Ödemeler denge tablosu iki kısımdan teşekkül eder. Birinci kısmı cari işlemler hesabıdır; ikinci kısmı sermaye hareketlerini gösterir.

13.1 Cari işlemler dengesi

Türkiye'nin 2000-2013 yıllarında ödemeler dengesi, yirmi ikinci tabloda gösterilmektedir. Tablo, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının analitik bilanço başlığı altında sunduğu özet tablodur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ayrıntılı ödemeler dengesi tablosu, analitik tablodan çok daha ayrıntılı veriler sunmaktadır.

Ödemeler denge tablosunun cari işlemler hesabı denilen kısmında üç grup işlem kaydedilir.

Bunlardan birincisi mal ve hizmet ticaretidir. Cari işlemler hesabında mal ve hizmet ihracatında, ihracatın değeri artı işaretle kaydedilir. İhracat esas itibariyle ülkeye döviz girişi sağladığı için artı işaretle kaydedilir. Cari işlemler hesabında mal ve hizmet ithalatı eksi işaretle gösterilir. Çünkü bunlar da esas itibariyle ülkeden döviz çıkışını gösterir. Burada 'esas itibariyle' dememizin sebebi, ihraç edilen malların hemen aynı yıl döviz getirmeyebileceğidir; yerleşik ihracatçı ihracatı başka ülkelerdeki ithalatçılara ticarî kredi vererek –yani sonra ödenmek üzere– yapmış olabilir. Aynı şekilde ithalatımız da ticarî kredi ile yapılmış, bu sebeple döviz ödenmemiş olabilir. Ayrıca, Türkiye'de yatırım yapan, tesis kuran yabancı şirketler memleketimize yatırımın gerektirdiği mallar getirebilir; bu ithalat için de döviz ödenmez. Yine de cari işlemler hesabında ihracatın değeri pozitif işaretle, ithalatın değeri negatif işaretle kaydedilir.

Cari işlemler hesabında mal ticaret dengesi, mal ticaretinin bakiyesini gösterir. (Tabloda denge kelimesi gelir - gider farkı yani bakiyesi manasında kullanılmaktadır.) Mal ihracatı ve ithalatı, limanlarda gemilere mal satışını (yakıt, gıda vs.) ve parasal olmayan (ticarî) altın ticaretini kapsar. Mal ticaret bakiyesine dış ticaret dengesi de denir.

Hizmet dengesi, hizmet ihracatına ve ithalatına ilişkin gelir ve giderlerin kaydedildiği hesaptır. Hizmet gelir ve giderleri başlıca, taşımacılıktan kazançları ve taşımacılığa ödemeleri, turizm gelirlerini ve ödemelerini, haberleşme hizmetlerinden gelirleri ve bu hizmetlere yapılan ödemeleri, inşaat hizmetlerinden gelirleri ve bu hizmetlere yapılan ödemeleri, sigorta hizmetlerinden gelirleri ve bu hizmetlere yapılan ödemeleri, finansal hizmetlerden gelirleri ve bu hizmetlere yapılan ödemeleri, lisans kullanımdan kaynaklanan gelirleri ve ödemeleri kapsar.

Cari işlemler hesabında ikinci işlem grubu 'gelir dengesi' diye geçmektedir. Gelir dengesi, yerleşiklerin *yurt dışında üretimden sağladığı faktör* gelirlerinden ülkeye aktardığı dövizi, ve yerleşik olmayanların yurdumuzda üretimden kazandığı faktör gelirlerinden dışarıya aktardığı dövizi gösterir. Buradaki faktör gelirleri, gayrisafi millî hâsılayı hesaplarken gayrisafi yurt içi hâsılaya eklenen ve gayrisafi yurt içi hâsıladan çıkarılan faktör gelirleridir.

Gelir dengesinde kaydedilen gelirlerden biri ücret gelirleridir. Gelir dengesindeki rakamlar büyük ölçüde kâr ve faiz transferleridir.[58] Gelir dengesinde gelirlerin çoğu, yerleşiklerin ülke dışında doğrudan yatırımlarından, portföy plasmanlarından ve 'diğer yatırımlarından' elde ettiği kârlardan ve faizlerden ülkeye transfer edilendir. Gelir dengesinde giderlerin çoğu, yerleşik olmayanların ülkede doğrudan yatırımlardan, portföy plasmanlarından ve 'diğer yatırımlardan' elde ettiği kârlardan ve faizlerden ülke dışına transfer edilendir.[59]

Doğrudan yatırım uzun vadeli niyetle yapıldığı kabul edilen yatırımlardır: başka bir ülkede bir firma kurmak; başka bir ülkede mevcut bir firmada uzun vadeli maksatla hissedar olmak, doğrudan yatırım olarak kaydedilir. Doğrudan yatırımlardan yerleşik olmayan faktör sahiplerinin elde ettiği gelir, esas itibariyle kâr paylarıdır (temettüdür).

Portföy plasmanlarından gelirler ve giderler, hisse senetlerinden elde edilen temettülerden, tahvil ve bonodan kazanılan faiz gelirlerinden ibarettir.

'Diğer yatırım' gelirleri ve giderleri ise ülkeler arasında kredi faiz ödemeleri ve mevduat faiz ödemeleridir. Ülkede bankaların dışarıda kişi veya kurumlara verdikleri kredilerin faiz gelirinden ülkeye transfer ettikleri meblağlar; yerleşik kişi ve kurumların yerleşik olmayan bankalarda mevduattan kazandığı faiz gelirinden ülkeye transfer ettikleri meblağlar gelir dengesinde gelir olarak pozitif işaretle kaydedilir. Yurt dışında bankaların yurdumuzda kişi veya kurumlara verdikleri kredilerin faizinin transferi, yerleşik olmayanların ülkede yerleşik bankalarda mevduatlarına ödenen faizin ülke dışına transferi de gelir dengesinde gider olarak negatif işaretle kaydedilir.

Gelir hesabında, dövizin dışarıya aktarılmasını gerektiren gelir işlemleri eksi işaretle, ülkeye döviz getiren gelir işlemleri artı işaretle kaydedilir.

Cari işlemler hesabında son işlem türü cari transferlerdir. Burada para ödenmeksizin ve borç yüklenmeksizin ülkeye mal, hizmet girişleri, ve kar-

58 Transfer bankacılıkta para aktarma anlamında kullanılır. Burada da mecburen bankacılıktaki manası ile kullanılmaktadır; ancak transfer kelimesinin iktisattaki anlamı ile bankacılıktaki anlamını karıştırmamak gerekir.

59 Ödemeler dengesinde yatırım kelimesi makroiktisadî manada kullanılmamaktadır; plasmanları da kapsamaktadır.

şılıksız para transferler kaydedilir. Transfer burada iktisadî anlamında kullanılmaktadır: bedel istenmeyen mal - hizmet hareketi ve mal - hizmet karşılığı olmayan para aktarması demektir. Bu hesabın başlıca kalemleri kamu kurumlarına hibeler ve işçi havaleleridir. Kamu kurumlarına hibeler, yerleşik olmayan kurum ve kişilerin başka ülkede kamu kurumlarına yardım kabilinden karşılıksız verdiği mal, hizmet ve paradır.

22. Tablo
Türkiye ödemeler dengesi (2000-2013)(milyar dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
CARİ İŞLEMLER HESABI	-10	4	-1	-8	-14	-21	-32	-38	-40	-12	-45	-75	-48	-65
İhracat	31	35	41	52	69	78	94	115	141	110	121	143	163	163
İthalat	-53	-38	-47	-66	-91	-111	-135	-162	-194	-134	-177	-233	-229	-243
Mal Ticaret Dengesi	-22	-3	-6	-13	-23	-33	-41	-47	-53	-25	-56	-89	-65	-80
Hizmetler Dengesi: Gelir	19	15	14	18	23	28	26	30	37	36	36	41	43	47
Hizmetler Dengesi: Gider	-8	-6	-6	-8	-10	-12	-12	-16	-18	-17	-20	-21	-21	-24
Mal ve Hizmet Dengesi	-11	6	1	-3	-10	-17	-27	-33	-34	-6	-40	-69	-43	-57
Gelir Dengesi: Gelir	3	3	2	2	3	4	4	6	7	5	4	4	5	5
Gelir Dengesi: Gider	-7	-8	-7	-8	-8	-9	-11	-14	-15	-13	-12	-12	-12	-14
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	-15	1	-3	-9	-15	-23	-34	-40	-43	-15	-47	-77	-50	-66
Cari Transferler	5	3	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2	1	1
B-SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
C-FİNANS HESABI	10	-15	1	7	18	43	43	49	35	10	60	67	70	73
Yurt Dışında Doğrudan Yatırım	-1	0	0	0	-1	-1	-1	-2	-3	-2	-1	-2	-4	-3
Yurt İçinde Doğrudan Yatırım	1	3	1	2	3	10	20	22	20	9	9	16	13	13
Portföy Hesabı- Varlıklar	-1	-1	-2	-1	-1	-1	-4	-2	-1	-3	-4	3	3	3
Portfoy Hesabı- Yükümlülükler	2	-4	2	4	9	15	11	3	-4	3	20	19	38	21
Hisse Senetleri	0	0	0	1	1	6	2	5	1	3	3	-1	6	1
Borç Senetleri	1	-4	2	3	8	9	9	-2	-4	0	16	20	32	20
Diğer Yatırımlar- Varlıklar	-2	-1	-1	-1	-7	-1	-13	-5	-12	11	7	11	-1	2
Merkez Bankası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Genel Hükümet	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-1
Bankalar	-2	0	1	0	-5	0	-11	-3	-10	6	13	0	2	0
Diğer Sektörler	0	-1	-1	-1	-2	0	-2	-1	-2	5	-6	12	-2	3
Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	10	-12	2	4	15	21	29	33	35	-8	29	20	21	38
Merkez Bankası	1	1	1	0	0	-1	-1	-1	-2	-1	-1	-2	-2	-2
Genel Hükümet	0	-2	-1	-2	-1	-2	-1	0	2	2	4	2	0	0
Bankalar	4	-10	-2	3	7	11	12	4	9	1	27	10	15	32
Diğer Sektörler	6	-1	3	3	9	13	20	31	25	-10	-2	10	8	7
Cari,Sermaye ve Finansal Hesaplar	0	-11	1	0	4	21	11	11	-6	-2	14	-8	22	8
REZERV VARLIKLAR	3	13	0	-4	-4	-23	-11	-12	3	-1	-15	-1	-23	-11
Rezerv varlıklar	0	3	-6	-4	-1	-18	-6	-8	1	0	-13	2	-21	-10
IMF kredileri	3	10	6	0	-4	-5	-5	-4	2	-1	-2	-3	-2	-1
NET HATA VE NOKSAN	-3	-2	-1	4	1	2	0	1	3	3	1	9	1	2

Kaynak. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sistemi. Analitik bilanço verileridir. (09.07.2014)

13.2 Sermaye hareketleri

Ülkeler arasında finansal işlemlere (kredi alıp vermek, bankalarda mevduat hesabı açtırmak, hisse satın almak ve satmak, şirket kurmak gibi işlemlere) genel olarak ülkeler arası *sermaye hareketleri* denir.

Türkiye ödemeler denge tablosunda, cari işlemler kısmının altında 'sermaye hesabı' ve 'finans hesabı' diye iki kısım görülmektedir. Sermaye hesabı, sermaye transferlerini kapsamaktadır. Bunlar borç bağışlaması ve göçmenlerin transferleridir. Türkiye ödemeler dengesinde sermaye hesabı işlek olmayan bir hesaptır.[60]

Ülkeler arası sermaye hareketleri dendiğinde asıl kastedilen, tabloda finans hesabı başlığı altındaki işlemlerdir. Bunlar kişilerin, firmaların ve kamu kuruluşlarının dış âlemle yaptığı bütün finansal işlemlerdir.

Finans hesabı başlığı altında üç temel kavram görülmektedir: doğrudan yatırım, portföy hesabı ve diğer yatırımlar.

Doğrudan yatırım, bir ülkede yerleşik kişi veya firmanın başka bir ülkede yaptığı uzun vadeli yatırımdır.

Yurt dışında doğrudan yatırım, yerleşiklerin ülke dışında doğrudan yatırımıdır. Yurt içinde doğrudan yatırım, yerleşik olmayanların ülkede yaptığı doğrudan yatırımdır.

Yerleşik kişi veya firma, başka ülkede bir şirketin sermayesinde yüzde 10 veya yüzde 10dan fazla pay edindiği bir işlem yaptığında, bu işlem doğrudan yatırım olarak kaydedilmektedir. Yerleşik kişi veya firma başka bir ülkede bir şirkette yüzden 10dan az hisse satın aldığında, bu işlem doğrudan yatırım değil, portföy plasmanı addedilmektedir. Yüzde 10, hissedara firmanın genel kurul toplantılarında firma yönetimini etkileme imkânı veren hisse eşiği kabul edilmektedir. Firma yönetimini etkileyecek kadar hisse satın almak, o firmaya uzun vadeli bir ilgiye karine sayılmaktadır.

Doğrudan yatırım (1) mevcut bir şirketin paylarından satın alarak, (2) yerli bir ortakla yeni bir şirket kurarak, (3) mevcut şirkette kâr payını şirkette bırakıp sermayeye katarak, veya (4) yerleşik olmayan firmanın ortak olduğu şirkete kredi vermesiyle gerçekleşir.

Yurt içinde doğrudan yatırım, yerleşik olmayan kişi veya firmanın hisse satın alması ile gerçekleşir ise, ülkeye döviz girer. Bu işlem hesaba artı işaretle yazılır. Ülkede özelleştirilen kamu tesislerinden yabancılar yüzde 10dan fazla pay satın aldığında doğrudan yatırım olarak kaydedilmektedir.

60 Tabloda rakamlar tam sayı olmak üzere milyar dolar olarak verildiğinden, tabloda sıfır rakamları o kalemdeki işlemler toplamının sıfır dolar ile artı veya eksi 499999999 dolar arasında olduğu manasına gelir.

Yurt içinde doğrudan yatırım, yerleşik olmayan firmanın ortak olduğu şirkete kredi vermesiyle gerçekleşir ise, yine ülkeye döviz girer.

Yurt içinde doğrudan yatırım, yerleşik olmayan kişi veya firmanın bir yerli ortakla firma kurması ile gerçekleşirse, ülkeye döviz de girebilir, makine teçhizat da girebilir. Her iki hâlde bu işlem artı işaretle yazılır.

Yerleşik olmayan bir kişi veya şirket, ülkedeki doğrudan yatırımını elden çıkarıp sermayesini döviz olarak ülke dışına transfer ettiğinde, bu işlem yurt içinde yatırım hesabına eksi işaretle kaydedilir. O hâlde bir yılda ülkede yapılan doğrudan yatırımların ve tasfiye edilen doğrudan yatırımların toplam değerine göre yurt içinde doğrudan yatırım hesabında rakam artı veya eksi işaretli olabilir.

Yerleşikler yurt dışında doğrudan yatırım yaptığında bu işlemlerin değeri eksi işaretle yazılır; çünkü ülkeden döviz veya mal transfer edilmiş olmaktadır. Ancak ülkede yerleşik kişi veya firma yurt dışında doğrudan yatırımlarını tasfiye ederek sermayesini ülkeye transfer ettiğinde bu meblağ yurt dışında doğrudan yatırım kalemine artı işaretle kaydedilir. O hâlde bir yılda yurt dışında doğrudan yatırım hesabında rakam artı veya eksi işaretli olabilir.

Finans hesabında ikinci işlem grubu portföy plasmanlarıdır.[61] Ödemeler dengesinde portföy plasmanı, kişi veya kuruluşun başka bir ülkede bir firmanın hisselerinden yüzde 10dan az satın alması ile, veya kamu kesimine veya özel kesime ait tahvil ve bono satın alması ile gerçekleşir. Portföy hesabında 'varlıklar', yerleşiklerin ülke dışında portföy plasmanlarıdır. Portföy hesabında 'yükümlülükler' yerleşik olmayanların ülkede portföy plasmanlarıdır. Yirmi ikinci tabloda portföy hesabında yükümlülükler yerleşik olmayanların Türkiye'de hisse senedi ve tahvil alım satım faaliyetleriyle bağlantılı döviz transferleri gösterilmiştir. Yerleşiklerin ülke dışında portföy plasmanı için yaptıkların transferlerin ayrıntılı dökümü Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ayrıntılı ödemeler denge tablosunda mevcuttur.

Portföy hesabında varlıklar arttığında yani yerleşikler yurt dışında portföy plasmanı yaptığında ülkeden döviz çıktığından eksi işaretle yazılır. Yerleşikler yurt dışında portföylerindeki hisseleri, bono veya tahvilleri satıp parasal tasarruflarını döviz olarak yurda aktardığında bunun değeri portföy hesabında varlıklar kalemine artı işaretle kaydedilir: çünkü ülkeye döviz girmiştir. Yerleşik olmayanlar ülkede portföy plasmanı yapmak için

61 Portföy cüzdan demektir. Burada 'kıymetli evrak cüzdanı' oluyor. Genel olarak portföy kişinin finansal varlıkları anlamına gelir.

ülkeye döviz transfer ettiğinde portföy hesabının yükümlülükler kısmına artı işaretle kaydedilir. Yerleşik olmayanlar ülkedeki menkul değerlerini satıp yurt dışına aktardığında bu defa portföy yükümlülüklerine eksi işaretle kaydedilir; zira ülkeden döviz çıkmıştır.

Finans hesabında üçüncü alt başlık 'diğer yatırımlardır'. Diğer yatırımlar hesabı, ticarî kredileri, ticaretle bağlantılı olmayan kredileri (nakit kredilerini) ve mevduat hesaplarındaki hareketleri gösterir. Yirmi ikinci tablonun kaynağı olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının analitik bilançosunda diğer yatırımlara kaydedilen rakamlar işlem çeşidine göre değil, işleme taraf olan yerleşik kurumlara veya faillere (merkez bankası, 'genel hükümet' yani kamu kesimi, bankalar ve diğer sektörler olarak) göre gruplandırılmıştır.

Diğer yatırımlar altında varlıklar, yerleşik kişi ve kurumların yerleşik olmayanlara açtığı ticarî kredilerdeki artışı eksilişi; yerleşik bankaların yerleşik olmayan kişi, firma veya bankalara açtığı nakit kredilerinde artışı eksilişi; yerleşiklerin sahip olduğu döviz nakit varlıklarında ve döviz mevduatında artışı eksilişi gösterir. Diğer yatırımlar altında 'yükümlülükler', yerleşik olmayanların yerleşiklere açtığı ticarî kredilerdeki artışı eksilişi; yerleşik olmayan bankaların yerleşik kişi, firma veya bankalara açtığı kredilerde artışı eksilişi; yerleşik olmayanların yerleşik bankalarda mevduatında artışı eksilişi gösterir.

Ticarî krediler, ihracatçılar ile ithalatçılar arasında vadeli mal ve hizmet alımı ve satışıdır. Ülkede bir ithalatçı vadeli ödeme taahhüdü ile mal veya hizmet ithal ettiğinde ithal edilen malın - hizmetin değeri ithalatta eksi işaretle kaydedilir. İthalatçı bu mal - hizmet alımına karşılık o yıl döviz ödemedi ise, diğer yatırımlar - yükümlülükler altında 'diğer sektörlere' (ayrıntılı tabloda 'ticarî kredilere') ithal edilen malın veya satın alınmış hizmetin değeri artı işaretle yazılır. Böylece ithalattaki veya hizmet giderlerindeki eksi işaretli rakamla ticarî kredilerdeki artı işaretli rakam birbirini götürür ve bu ithalattan ötürü döviz çıkışı olmadığı ödemeler dengesine yansıtılmış olur. Ödeme ertesi yıl yapıldığında, o yılın ödemeler denge tablosunda bu ödeme diğer yatırımlar – yükümlülükler altında diğer sektörlere (ayrıntılı tabloda bunların ticarî krediler kalemine) eksi işaretle yazılır. Yükümlülük azalmış, ülkeden döviz çıkmıştır.

Ülkede bir ihracatçı vadeli ödeme taahhüdü karşılığında mal veya hizmet ihraç ettiğinde ihraç ettiği malın veya hizmetin değeri artı işaretle kaydedilir. Diğer yatırımlar – varlıklar altında 'diğer sektörlere' (ayrıntılı tabloda 'ticarî kredilere') bu ihracatın değeri eksi işaretle yazılır. İhracat kalemindeki

artı işaretli rakamla ticarî kredilerdeki eksi işaretli rakam birbirini götürür ve bu ihracattan ötürü döviz girişi olmadığı ödemeler dengesine yansıtılmış olur. Ödeme ertesi yıl yapıldığında, o yılın ödemeler denge tablosunda ödeme diğer yatırımlar – varlıklar altında diğer sektörlere artı (ayrıntılı tabloda bunların ticarî krediler kalemine) artı işaretle yazılır. Yerleşiklerden birinin diğer yatırım varlıkları azalmıştır; ülkeye döviz girmiştir.

Diğer yatırımlar içinde krediler (nakit krediler) ülkeler arasında bankadan bankaya, bankadan şirkete, bankadan devlete (merkez bankasına veya 'genel hükümete') açılan kredilerdir. Yerleşik bankalar, firmalar veya kamu kurumları yurt dışında bankalardan kredi aldığında, diğer yatırımlar - yükümlülükler altında genel hükümete, merkez bankasına, bankalara veya diğer sektörlere artı işaretle yazılır. Bu işlemlerle ülkeye döviz girer. Kamu kurumları, bankalar ve firmalar, yerleşik olmayan bankalara kredi borçlarını ödediğinde ödemeler diğer yatırımlar - yükümlülükler altında (krediyi kim ödemişse) genel hükümete, merkez bankasına, bankalara veya diğer sektörlere eksi işaretle kaydedilir.

Yerleşik bankalar yurt dışında bankalara ve firmalara kredi açtığında diğer yatırımlar - varlıklar başlığı altında bankalar kalemine eksi işaretle yazılır; bu krediler ödendiğinde aynı kaleme artı işaretle kaydedilir.

Yerleşik bankalara yerleşik olmayanlar mevduat hesabı açtırdığında yatırdıkları meblağ, diğer yatırımlar - yükümlülüklerde bankalara artı işaretle yazılır. Yerleşik olmayanlar mevduatını çekip ülkesine aktardığında aynı kaleme eksi işaretle yazılır. Yerleşik firma veya şahıs veya kamu kurumları yerleşik olmayan bankalara transfer yaptırıp mevduat hesabı açtırdığında diğer yatırımlar - varlıklar altında, diğer sektörlere veya kamu kurumlarına eksi işaretle kaydedilir. Bu failler döviz mevduat hesabını azalttığında, kendi döviz talebinden vazgemiş olduğundan, diğer yatırımlarda varlıklar altında ilgili fail grubunun karşılığına artı işaretle kaydedilir.

Finans hesabındaki işlemlerle cari işlemlerdeki gelir dengesi işlemleri arasında bağlantılar kolayca görülebilir. Finans hesabında ülkeler arası plasmanlar kaydedilmekte; cari işlemler hesabında gelir dengesi kısmında bu plasmanlardan sağlanıp ülkeler arasında transfer edilen gelirler (getiriler) yazılmaktadır.

Rezerv varlıklar, merkez bankasının varlıklarıdır. Türkiye ödemeler dengesi tablosunda rezerv varlıklar parasal altından[62], Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Uluslararası Para Fonundan (IMF) kullandığı bir tür

62 Gerektiğinde ödemede kullanılabilecek ayarı ve ağırlığı belli altın birimleri.

kredi olan Özel Çekme Hakkından (SDR), Fon nezdindeki rezerv pozisyonundan (Fonda Merkez Bankasının mevduatından), döviz rezervlerinden ve diğer alacak haklarından oluşmaktadır.

Ödemeler dengesinde merkez bankasında rezerv artışı *eksi* işaretle, rezerv azalması *artı* işaretle kaydedilir.

13.3 Ödemeler dengesinde muhasebe

Ödemeler dengesinde işlemler çift kayıtlı muhasebe sistemiyle kaydedilir. Sistem döviz arzının kaynaklarını ve dövizin ne için talep edildiğini gösterir. Birkaç örnek verelim.

Birisi mal ihraç ettiğinde ihracatın değeri cari işlemlerde artı işaretle kaydedilir. İhracatçının kazandığı döviz kendi döviz varlığını artırır, mesela ülkesinde döviz mevduatını artırır. Kişi veya kurumların döviz varlık artışı, o kişi veya kurumların döviz talebinden yani döviz tutma isteğinden kaynaklanır. Onun için ihracatçının kazandığı döviz, diğer yatırımlar - varlıklarda diğer sektörler kalemine eksi işaretle kaydedilir. Yerleşik kişi ve kurum döviz varlığını artırarak ülkede döviz talebi yaratmıştır. İhracatçı mevduatındaki dövizi yerleşik bankada Türk parasına çevirse, diğer yatırımlar - varlıklarda diğer sektörler kaleminde artı, diğer yatırımlar - varlıklarda bankalar kalemine eksi işaretle yazılır. Şayet banka dövizi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında TLye çevirmek isterse, diğer yatırımlar - varlıklarda bankalar kalemine bu işlem artı işaretle, merkez bankasının rezerv varlıklarına eksi işaretle (rezerv birikmesi olarak) kaydedilir.

İthalatçı mal ithal ettiğinde ithalatın değeri cari işlemlerde eksi işaretle kaydedilir. İthalatçının kendi döviz varlığından ithalat bedelini ödemesi, diğer yatırımlar - varlıklarda diğer sektörler kaleminde artı işaretle kaydedilir. Artı işareti, ithalatçının kendi döviz varlığı ile ithalat yapmakla döviz varlığını toplumun kullanımına arz etmiş gibi yorumlanabilir.

İhracatçı şayet yurt dışında bir ithalatçıya ticarî kredi açarak mal gönderirse, ihracatın değeri cari işlemlerde artı işaretle, ihracatçının verdiği kredi diğer yatırımlar - varlıklarda diğer sektörler kalemine eksi işaretle kaydedilir. İhracatçı ticarî kredi açmakla kendi kararıyla ülkeye girmesi gereken dövizin ödenmesini ertelemiştir.

Yerleşik ithalatçı, ithalatı yurt dışındaki ihracatçıdan kredi ile yapmış ise, ithalatın değeri cari işlemlerde eksi işaretle, diğer yatırımlar - yükümlülüklerde diğer sektörler kalemine artı işaretle kaydedilir.

Yerleşik olmayan X firması, yerleşik Y firması ile 1000000 dolar sermayeli C firmasını kurduğunu farz edelim. X firması C firmasında sermayenin dörtte birini sağladı. X firması sermaye katkısını (Y ile anlaşması uyarınca) C firmasına 100000 dolar nakit transfer ederek ve 150000 dolar değerinde makina göndererek sağladı. Finans hesabında yurt içinde doğrudan yatırım hesabına 250000 dolar artı işaretle yazılır. İthal edilen 150000 dolar değerinde makinalar cari işlemler hesabında ithalata eksi işaretle yazılır. X firmasının C firmasına 100000 dolar katkısı da bankada hesaba konur ise, diğer yatırımlar - varlıklarda diğer sektörlere eksi işaretle kaydedilir.

Yerleşik bir kişi bankadan veya döviz büfesinden döviz satın alıp yurt dışına transfer ederek tahvil satın aldığında, meblağ diğer yatırımlarda bankaların veya diğer sektörlerin (dövizi kimden aldı ise) varlıklarından çıktığı için artı işaretle, portföy varlıklarına da eksi işaretle kaydedilir.

Yerleşik olmayan biri yerleşik bankaya döviz transfer ettirip, dövizi bankada Türk parasına çevirip Hazine bonosu satın aldığında, döviz tutarı diğer yatırımlar - varlıklarda bankalar kalemine eksi işaretle; aynı tutar portföy hesabında yükümlülük olarak artı işaretle yazılır.

TCMB bankalara döviz sattığında tutar rezerv varlıklara artı işaretle, diğer yatırımlar - varlıklar içinde bankalar kalemine eksi işaretle kaydedilir.

İthalatçı firma bankadan döviz satın alarak geçmiş yıllardan kalma ticarî kredi borcunu ödediğinde diğer yatırımlar - varlıklarda bankalar kalemine artı, diğer yatırımlar – yükümlülüklerde diğer sektörlere eksi işaretle kaydedilir.

Yerleşik olmayan firma Türkiye'deki tahvillerinden kazandığı faizi bankada dövize çevirerek ülkesine aktardığında diğer yatırımlar - varlıklarda bankalar kalemine artı işaretle, cari işlemlerde gelir hesabında gider kalemine eksi işaretle yazılır.

13.4 Rezerv değişmesi ve hata ve noksan

Şayet cari işlemler, sermaye ve finans hesaplarının bakiye toplamı (Türkiye'de 2001de olduğu gibi) eksi işaretli ise, bu işlemlerde merkez bankası dışındaki kurumlar ve kişiler sunduklarından daha fazla döviz kullanmış demektir. Döviz sunmakla kastettiğimiz, cari işlemlerle döviz kazanmak, döviz cinsinden varlıklarını azaltmak ve döviz cinsinden yükümlerini artırmaktır. Döviz kullanmakla kastettiğimiz, cari işlemler için döviz kullanmak, döviz cinsinden varlıklar biriktirmek ve döviz cinsinden yükümlülükleri azaltmaktır.

Cari işlemler, sermaye ve finans hesaplarının bakiyesi eksi işaretli ise, döviz açığını merkez bankası rezervlerinden döviz satarak karşılamış olmalıdır. Ödemeler denge tablosunda toplamı sıfıra getirmek için, merkez bankasında rezerv azalması artı işaretle yazılır.

Eğer bir yıl cari işlemler, sermaye ve finans hesaplarının bakiyesi artı işaretli ise, kişi firma ve kurumların arz ettiği döviz, kullandıklarından fazla olmuştur. Bu döviz arz fazlası merkez bankası rezervlerinde birikir. Merkez bankasında rezerv birikmesi eksi işaretle yazılarak, toplam sıfıra iblağ edilir.

Pratikte, cari işlemler, sermaye ve finans hesaplarının bakiye toplamı ile rezerv değişmesi toplamı tam sıfırı bulmaz. Çeşitli kaynaklardan toplanan dövizli işlem kayıtları ve merkez bankasının verileri birbirini tutmayabilir. Cari işlemler, sermaye ve finans hesaplarının bakiye toplamı ile rezerv değişmesi toplamının bakiyesi artı ise, 'net hata ve noksan' hesabına eksi işaretle; bakiye eksi ise bu hesaba artı işaretle yazılır.

Net hata ve noksana yol açan muhtelif sebepler vardır. Örneğin dış ticarette mal hareketlerine ilişkin bilgiler gümrük kayıtlarından elde edilir; döviz hareketleri ise banka kayıtlarından alınır. Ticaretle ilgili rakamlar birbirini tutmayabilir.

Turizm gelirleri anketle tahmin edilir. Turistlere uygulanan, ülkede ne kadar para harcadıklarına dair anketten hareketle tahmin edilen turizm gelir tahminleri sıhhatli olamaz. Anket sonucundan hesaplanan turizm geliri ile gerçekte gezginlerin ülkede bozdurduğu döviz arasındaki fark net hata ve noksan kalemine yansır.

Ülkeye kaçak yollardan giren döviz ve ülkeden kaçak yollardan çıkan döviz kaydedilmediği için, ödemelerde hesabı bozar; 'net hata ve noksana' yansır.

Sonuçta, izah edilemeyen döviz arz fazlası net hata ve noksan kalemine eksi işaretle, izah edilemeyen döviz kullanım fazlası net hata ve noksana artı işaretle kaydedilerek bakiye sıfırlanır.

2003 yılında cari işlemler, sermaye ve finans hesapları bakiyesi sıfır iken rezerv varlıkların 4 milyar dolar artmasında, o yıl ABDnin Irak'ı istilâ ve işgal etmesi sonucu Iraklıların Türkiye'ye döviz kaçırmasının etkisi olabilir.

13.5 Türkiye ödemeler dengesi

Türkiye'de 2000-2013 yıllarında ödemeler dengesini inceleyerek bazı sorunları tespit edebiliriz. Türkiye'de söz konusu dönemde cari işlemle-

rin yıllık bakiyesi 2001 haricinde eksi işaretli oldu. Mal ticaret dengesinde Türkiye sürekli açık verdi. Hizmetler bakiyesi daima pozitif bakiye verdi; hizmetlerden kazanılan döviz gelirleri mal ticaretinde eksi bakiyeyi kısmen karşıladı.

Gelir dengesinde giderler gelirlerden devamlı daha yüksekti. Yerleşik olmayanların Türkiye'de kazandıkları faktör gelirleri, yerleşiklerin yurt dışında kazandıkları faktör gelirlerini aşmaktadır. Bu faktör gelir farkını ödeyecek dövizi kazanmak için mal ve hizmet ticaretinde fazla vermek gerekir. Mal ve hizmet ticaretinde böyle bir fazla gerçekleşmemektedir.

2001 yılında cari işlemler bakiyesi artı işaretli idi. 2001 ve 2002de hizmet dengesindeki fazla, mal ticaretindeki açığı karşılamıştır. 2001 yıllarında cari işlemler fazla vermesinin sebebi, Türkiye'nin o yıl maruz kaldığı döviz buhranında devalüasyondur, ve bunun etkisiyle gayrisafi yurt içi hâsılada ortaya çıkan azalmadır. Her ikisi de ithalatı azaltır. $M=M(Y, eP_{\$}/P_{TL})$ ithalat fonksiyonunda ithalat hâsıla ile aynı yönde, döviz kuru ile ters yönde değişmektedir. Hem yurt içi hâsılanın azalması, hem de döviz kurunun aniden artması, 2001de ve 2002de 2000 yılına kıyasla ithalatta azalmaya yol açtı.

Türkiye'nin mal ve hizmet ticaret toplamında verdiği açıklara bakınca Türkiye toplumunun başka toplumların tasarruflarına muhtaç olduğu intibası uyanabilir. Türkiye'nin mal ve hizmet ticaret toplamında verdiği açıkları Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği ile yaptığı gümrük birliği anlaşması çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Türkiye devleti bu anlaşma uyarınca cari işlemleri dengeleyecek gümrük politikası uygulayamamakta, ithalatını kontrol edememektedir.

Döviz buhranı geçirilen 2001 yılında finans hesabında eksi işaretli bir rakam görülmektedir (–15 milyar dolar). Bu eksi işaretli rakam, döviz buhran göstergesidir. O yıl finans hesabının alt kalemlerinden diğer yatırım yükümleri 12 milyar dolar azaldı. Bunda banka yüküm azalmasının büyük payı oldu. Buhranda yerleşik olmayanlar, yerleşik bankalardan büyük miktarda mevduat çekmiş, ve yerleşik olmayan bankalar yerleşik bankalarda vadesi gelen kredilerini uzatmayıp açtıkları kredileri ödetmiştir. Ayrıca 2001de portföy yükümlerindeki eksi işaretli rakam (–4 milyar dolar) da buhrana katkı yapan başka bir eylemi göstermektedir. Portföylerine geçmişte Türkiye'den tahvil, hisse koymuş olan yerleşik olmayan kişi ve firmalar, o yıl bu varlıklarını satıp Türk Liralarını dövize çevirip dışarıya aktararak ani döviz talebine katkı yaptı.

İlâveten 2001de yerleşiklerin yurt dışında portföy varlıklarını bir milyar dolar artırması ve yerleşiklerin spekülatif maksatla (diğer yatırımlarda di-

ğer sektörler kaleminde) varlıklarını bir milyar dolar artırması da buhrana küçük bir katkı yaptı.

2001 yılında kısa sürede ortaya çıkan büyük döviz talebini Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası IMFden 10 milyar dolar borçlanarak, mevcut rezervinden de 3 milyar dolar satarak karşıladı.

13.6 Uluslar arası yatırım pozisyonu

Ödemeler denge tablosunda finans hesabı işlemleri, hesaplarda *yıl içinde cereyan eden işlemleri* gösterir. Bunlar o yıla ait *akım* değişkenleridir.

Ödemeler denge tablosundaki finans hesabı işlemlerinin *yıl sonu itibariyle stok karşılıklarını* göstermek için uluslar arası yatırım pozisyon tablosu düzenlenir (yirmi üçüncü tablo). Bu tabloda ülkede dış varlık birikmesi ve dış yüküm birikmesi, ve bunların neticesinde oluşan 'yatırım pozisyon' fazlası veya açığı stok olarak görülmektedir.

Uluslar arası yatırım pozisyon tablosunda her kalemin yıl sonu stok değerleri arasındaki fark, ödemeler denge tablosunda o kalemin akım değerlerine tekabül etmekle beraber, eşit olmamaktadır. Sebebi, stok değerlerinin her dönem sonunda geçerli piyasa değerleri ile tespit edilerek dönem sonunda geçerli olan kurla ABD dolar karşılığına dönüştürülmesidir. Bundan dolayı, dönem sonu piyasa fiyatlarıyla ve cari kurla değerlenmiş varlık ve yüküm kalemleri için iki yıl sonu stok değerleri arasındaki fark, (1) ödemeler dengesi finans hesaplarındaki akım rakamları ile, ve iki yıl sonu arasında (2) varlığın piyasa değerinde değişme ve (3) kurda değişmeden oluşmaktadır. Örneğin yurt dışında yerleşik bir kişi Ocak ayında ülkemizde kur 2.00 TL/dolar iken 1000 TL değerinde hisse satın aldığında bu işlem o yıl ödemeler dengesinde portföy yatırımlarında 500 dolar yüküm artışı olarak görünür. Yıl sonunda hisselerin değeri 1100 TLye yükselmiş ve kur dahi 2.10 TL/dolara varmış olsa, o yıl sonunda bu plasmanın sebep olduğu portföy yüküm stok artışı uluslar arası yatırım pozisyon tablosuna (1100/2.10=) 523.80 dolar olarak kaydedilir. Yerleşik olmayanların varlıklarının Türk parası ile değerinin artması veya kurun azalması yüküm stokunu artırır, yerleşik olmayanların varlıklarının Türk parası ile değerinin azalması veya kurun artması yüküm stokunu azaltır. Yerleşiklerin yurt dışındaki varlık stok rakamları da aynı şekilde varlık fiyat değişmesi ve kurda değişmenin etkisi altındadır; onun için yatırım pozisyonu tablosunda varlık stokları ve yüküm stokları arasında yıldan yıla okunan değişme, ödemeler denge tablosundaki akım rakamlarına eşit çıkmaz.

Uluslar arası yatırım pozisyon tablosunda Türkiye'de 2000den 2001e portföy yatırım yükümünün 36 milyar dolardan 25 milyar dolara azaldığını; bankaların kredi ve mevduat yüküm toplamının 22 milyar dolardan 12 milyar dolara azaldığını; buna mukabil merkez bankasının dış kredi ve mevduat yükümünün 14 milyar dolardan 25 milyar dolara arttığını görüyoruz. Bu rakamlar, 2001de bankaların dış borçlarını ödeyebilmesi için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının dışarıdan borçlanmasının resmidir.

2007den 2008e portföy yükümlerinde 121 milyar dolardan 69 milyar dolara azalma, 2008de merkez ülkelerinde büyük finansal kayıp veren kurumların Türkiye'deki portföy varlıklarını tasfiye eylemini yansıtmaktadır. 2009da da bankaların ve diğer sektörlerin kredi yükümlerinde bir azalma fark edilmektedir. Bu gelişmeler (2001den farklı olarak) Türkiye'de kura yönelik bir güven sarsılmasından kaynaklanmadı; merkez ülkelerinde yerleşiklerin uğradıkları zararlar üzerine Türkiye'deki tasarruflarını yurtlarına aktarmalarından ileri geldi.

Uluslar arası yatırım pozisyon tablosunda 2001den 2013 sonuna varlıklar ile yükümler arasındaki farkın 85 milyar dolardan 389 milyar dolara ulaştığını görüyoruz. 389 milyar dolar, uzun süredir yurt dışından Türkiye'ye finansal işlemlerle giren dövizle, yurt dışına finansal işlemlerle çıkan döviz arasındaki farktır. Bu fark, uzun yıllar boyu Türkiye'nin cari işlemler açığını karşılamakta kullanılmıştır. Ülkede harcamalarla hâsıla arasındaki farkın birikmiş değerdir.

Uluslar arası yatırım pozisyon tablosunda 2013 sonunda yerleşik olmayanlara Türkiye'de yerleşiklerin yüküm toplamı 615 milyar dolardı. Buna karşılık merkez bankası rezervleri dâhil yerleşiklerin varlıkları 226 milyar dolardı. Fark 389 milyar dolar idi. 615 milyar dolar yükümün en istikrarsız unsuru portföy plasmanları ile mevduattır. Portföy plasman stoku 168 milyar dolar tutuyordu. Yerleşik bankaların mevduat yükümleri 48 milyar dolardı. Merkez bankasının rezervi ise 131 milyar dolardı. Yani rezervler portföy yükümlerinden azdı; portföy yükümleriyle mevduat yükümleri toplamından daha da azdı.

23. Tablo
Türkiye uluslar arası yatırım pozisyonu – yıl sonu varlık ve yüküm stok değerleri (milyar dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Uluslararası Yatırım Pozisyonu, net	-98	-85	-86	-106	-128	-175	-206	-314	-200	-276	-362	-314	-419	-389
Varlıklar	53	52	62	74	86	107	144	170	186	181	184	179	214	226
Yurt dışında doğrudan yatırımlar	4	5	6	6	7	8	9	12	18	22	23	28	31	33
Portföy yatırımları	0	1	1	2	1	1	3	2	2	2	2	2	1	1
Hisse senetleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Borç senetleri		0	1	2	1	1	3	2	2	2	2	1	1	1
Diğer yatırımlar	26	27	28	30	40	46	69	79	92	82	74	61	63	60
Ticari krediler	3	3	3	4	6	6	9	10	9	9	11	11	12	13
Krediler	2	3	2	3	2	1	2	2	2	3	3	3	4	4
Efektif ve mevduat	20	20	20	21	30	36	56	65	79	68	58	45	45	40
Diğer varlıklar	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3
Rezerv varlıklar	23	20	28	35	38	52	63	76	74	75	86	88	119	131
Yükümlülükler	151	138	148	179	214	282	350	484	386	457	546	494	633	615
Yurtiçinde doğrudan yatırımlar	19	20	19	33	39	71	95	155	80	144	187	136	188	146
Portföy yatırımları	36	25	24	30	46	73	84	121	69	91	118	109	179	168
Hisse senetleri	7	6	3	9	16	33	34	64	23	47	61	39	71	52
Borç senetleri	28	19	20	21	30	39	51	56	46	44	57	70	108	115
Diğer yatırımlar	97	93	105	116	130	138	170	208	237	222	241	248	267	301
Ticari krediler	8	6	7	9	13	15	17	21	23	22	23	26	27	33
Krediler	73	72	81	85	93	100	126	160	183	167	172	183	192	214
Merkez Bankası	4	14	8	7	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Genel Hükümet	22	21	36	38	40	34	32	30	33	35	36	35	33	32
Bankalar	16	8	7	9	15	25	32	40	41	36	48	58	64	86
Diğer sektörler	30	30	30	31	34	41	62	91	109	97	88	90	95	96
Mevduatlar	16	15	17	21	24	23	28	27	31	32	44	38	46	53
Merkez Bankası	10	11	14	17	18	15	16	16	14	13	12	9	7	5
Bankalar	6	4	3	4	6	7	13	11	17	19	33	28	39	48
Diğer yükümlülükler	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. evds. (11.07.2014)

14

Ülkeler Arası Sermaye Hareketleri Sorunu

Türkiye'de 1994te ve 2001de gayrisafi safi yurt içi hâsıla ülkeler arası finansal işlemler sebebiyle azaldı. Türkiye'nin bu tecrübesine benzer bunalımlar 1990lı yıllardan itibaren başka ülkelerde de görüldü. Bu buhranlara hangi davranış ve politikaların yol açtığı, ve bu politikalar etrafında dönen tartışmalar 2000li yıllarda güncel bir mesele oldu.

14.1 Bretton Woods döneminde sabit kur politikası

Neoliberal politikalara başlandığı 1980li yıllarda birçok devlet, ödemeler dengesinin finans hesabında kaydedilen ülkeler arası finansal işlemleri (sermaye hareketlerini) serbestleştirdi. 1980li yıllardan itibaren bu sermaye hareketleri, orta gelirli çevre ülkelerinde konjonktür devirlerini (gayrisafi yurt içi hâsıla artış ve azalışını) belirler hâle geldi. Bu gelişmeyi anlamak için İkinci Dünya Harbinden bu yana sermaye hareketlerine yönelik politikaları kısaca gözden geçirmek gerekir.

1944te harp esnasında ABD ve İngiltere devletleri Bretton Woods anlaşması ile kapitalist dünyada harpten sonra kurulacak ticaret düzenini tasarladı. Anlaşmada Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) kuruldu. Anlaşmada Amerikan dolarının altın değeri belirlendi ve devletlerin ulusal paralarla ABD doları arasındaki *kurları tespit etmesi ve sabit tutmak için tedbir alabileceği* ilkesi benimsendi. Bu doğrultuda IMF tüzüğünde üye devletlerin ülkeler arası sermaye hareketlerini kısıtlamağa hakkı olduğu kaydedildi. 1945-1980 yıllarında çevre ülke devletlerinin hemen tümü, ve merkez ülke devletlerinin çoğu yerleşik şahısların, firmaların ve bankaların yurt dışında portföy plasmanı yapmasını, yurt dışında mevduat tutmasını, yerleşik olmayanlara kredi vermesini kısıtladı veya yasakladı. Bu devletler yerleşik olmayanların ülkelerinde portföy plasmanı yapmasını, mevduat

tutmasını ve ülkelerinde firmalara bankalara veya kişilere kredi vermesini kısıtladı veya yasakladı. Bu ülkelerin birçoğunda kişi ve firmalara döviz mevduat veya banknot bulundurmaya, yani dövizi servet biriktirmekte kullanmaya izin verilmedi.

İkinci Dünya Harbinden sonra devletler ne için sermaye hareketlerini kısıtlama politikası uyguladı?

Bir devlet sermaye hareketlerine serbesti tanımak, aynı zamanda kurun istikrarını korumak istiyor ise, para politikasını kurun istikrarını korumak için kullanması gerekir.

Ülkeler arasında finans işlemlerinin boyutları (bir günde yapılan döviz alış veriş meblağları) çok büyük olduğundan, sermaye hareketlerine serbesti tanındığında ülke parasının dış değerini sermaye hareketleri belirler. Kuru, cari işlemler için döviz talebi ve cari işlemlerin sağladığı döviz arzından ziyade finans işlemlerinin sonucunda ortaya çıkan döviz arzı ile döviz talebi belirler. Başka bir ifadeyle döviz kurunun seyrini cari işlemlerden ziyade sermaye hareketleri etkiler. Onun için bir ülkede devlet sermaye hareketlerine serbesti tanır, aynı zamanda kur istikrarını korumak ya da kuru belirli bir seviyede tutmak ister ise, sermaye hareketlerini etkilemeğe çalışmağa mecburdur. Devlet, ekonomiye giren çıkan sermaye akımlarını nasıl etkileyebilir?

Devlet ülkeye giren veya ülkeden çıkan sermaye akımlarını olsa olsa ülkesinde faiz hadlerini değiştirerek etkileyebilir. Ülkeler arası sermaye hareketlerinin çoğunda başlıca saik yüksek faiz geliri sağlamaktır. Doğrudan yatırımlar ve hisselere yönelik portföy plasmanları haricindeki finans hesabı işlemleri, faiz getiren varlıklara (tahvil, bono, kredi ve mevduata) yönelmektedir.

Bu sebeple sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ülkeden yabancı tasarruflar çekilip kur artmağa başladığında devlet bunu önlemek istiyorsa faiz hadlerini artırmak zorundadır. Ülkeye bol miktarda yabancı tasarruf girip kur azalmağa başladığında, devlet kurun azalmasını sakıncalı buluyorsa, bu yabancı tasarruf girişini caydırmak için faiz hadlerini azaltmak durumundadır.

Fakat bu vaziyetlerde devlet para politikasını (faiz politikasını) sermaye hareketlerini etkilemek için kullandığından, *ülkede harcamaları etkilemek ve işsizliği kontrol etmek için kullanamaz.* Oysa ki İkinci Dünya Harbi sona erdikten sonra kapitalist âlemde merkez ülkelerinde hükümetler tam istihdam sağlamaya öncelik verdiğinden para politikasını harcamalar seviyesini etkilemekte kullanmayı tercih etti. Onun için 1945ten itibaren devletlerin

büyük çoğunluğu hem paralarının dış değerinin istikrarını korumak hem de para politikasını istihdamı korumakta kullanabilmek için sermaye hareketlerini kısıtladı. ABD, İngiltere, İsviçre gibi büyük bankaları olup finansal faaliyetlerden gelir sağlayan ülke devletleri, ülkeler arası sermaye hareketlerine nispî serbesti tanıyan nadir devletlerdi.

Bu politikaya sabit kur politikası veya sabit kur rejimi denmektedir. Devletler rezerv paraların ulusal para cinsinden fiyatını ilân ediyor ve bu merkez bankaları bu kurlardan döviz alıp satıyordu. Sermaye hareketleri kısıtlı olduğundan, ödemeler dengesinde çıkabilecek tek sorun cari işlemlerde dengesizlikti. Cari işlemler açıklarını merkez bankaları döviz rezervlerini kullanarak karşılamakta idi. Cari işlemler açığının etkisiyle kurda artış baskısını merkez bankaları döviz rezervlerini kullanarak önlüyordu. Rezervi yetmediğinde geçici dış ticaret açıklarını karşılamak için IMF kredilerinden yararlanmak mümkündü. Cari işlemler fazla verdiğinde kurda azalma baskısı oluşunca, merkez bankası para tabanını artırıp döviz satın alarak kuru koruyabiliyordu.

1945-1980 döneminde devletlerin kısıtladığı ülkeler arası finansal işlemler portföy plasmanları, nakit kredi alış verişi ve mevduat hareketleri idi. Ülkeler arası kredi hareketleri devletler arasında kredi sözleşmeleriyle düzenlendi. Başka bir devletten kredi alan bir devlet, bunu ötekinden yaptığı ithalatta kullanmakta, borcunu kredi anlaşmasına göre taksit taksit ödemekte idi.

İncelediğimiz dönemde kapitalist âlemde devletler doğrudan yatırımları yasaklamadı. Kalkınmağa çabalayan çevre ülke devletleri doğrudan yatırım cezbetmeğe çalıştı. Şu şartla ki çoğu çevre ülkede devlet doğrudan yatırımları imalat sanayisine yönlendirmekte; gerekli görmediği sektörlerde veya stratejik addettiği sektörlerde doğrudan yatırımlara izin vermemekteydi. Genel olarak ulaştırma, haberleşme, enerji sektörleri stratejik sayılmakta idi. Sermaye hareketlerinin kısıtlandığı dönemde doğrudan yatırımlar yasaklanmamakta, ama yabancı firmaların yatırım yapabileceği sektörler sınırlandırılmakta ve bu yatırımlarda başka şartlar[63] koşulmakta idi.

Ancak sabit kur politikası bir soruna yol açmakta idi. Bu, çevre ülkelerinde reel kurda azalma eğilimiydi. Bir ülkede nominal döviz kuru sabitken enflasyon oranı dış âlemdekinden daha yüksek olduğunda reel kur ($R=eP_f/P$, e kur, P_f dış âlem fiyat endeksi, P ülkede fiyat endeksi) zamanla azalır. Reel kurun azalması ihracatı zorlaştırıp ithalat talebini artırır. Çevre

63 Doğrudan yatırımlarda yabancı ortağın sermayede payının yüzde 49u geçmemesi, ortak şirket yönetiminde o ülke yurttaşlarının yer alması gibi şartlar koşulmakta idi.

ülkelerinde enflasyon oranı genel olarak merkez ülkelerindeki oranlardan yüksek seyrediyordu; bu sebeple çevre ülkelerinde kur sabit tutuldukça reel kur azalma eğilimi gösteriyordu. Gümrük politikası ile ve dövizin merkez bankasınca tahsisi ile ithalat artışı kontrol edilse dahi, ihracatın azalması döviz kıtlığına ve ithalatta kısıtlamalara, ithal mal kıtlığına yol açabiliyordu. Sabit kur politikası uygulanan ülkelerde reel kur azala azala ithalat sıkıntısı had safhaya geldiğinde devlet aniden resmi kuru bir kararla artırıyor yani devalüasyon yapıyordu. Devalüasyon oranı yüksek olduğunda ekonomiyi sarsıyordu. Çünkü ithal girdi kullanan firmaların üretim maliyetleri birden artıyor; ithal tüketim malları birden pahalanıyor; ithal mal stoku bulunan firmalar sermaye kazancıyla vurgun yapıyor; yasa dışı döviz biriktirenlerin, yurt dışında yasa dışı varlık biriktirenlerin servetleri ulusal para birimleriyle aniden artıyordu. Bu olumsuz sonuçlara yol açan, devletin döviz kurunu (e) yeterince sık yurt içi ve yurt dışı enflasyon oranlarına (P_f/P azalma oranına) ayarlamaması idi.

Merkez ülkelerinde 1970li yıllarda stagflasyon başladığında, liberal fikirli iktisatçılar Bretton Woods'da kurulan sabit kur sistemini eleştirmeğe girişti. Devletlerin ülkeler arası finans işlemlerine ve kura müdahale etmemesi gerektiğini söylediler. Ülkeler arası sermaye hareketlerini kısıtlamanın dünyada tasarrufların en iyi tahsisini, en iyi kullanımını kösteklediğini ileri sürdüler. Sermaye hareketlerine serbesti verilirse merkez ülkelerinde biriken parasal tasarrufların çevre ülkelerinde sabit sermaye yatırımlarında kullanılabileceğini belirttiler. (Ama çevre ülkeleri yatırımlarında merkez ülkelerindeki tasarruf fazlasını kullanmakla dış ticarette açık vererek dış borç biriktirme tehlikesi konusunda ketum kaldılar.)

Bu telkinler ve baskılar sonucunda, önce merkez ülke devletleri, sonra birçok çevre ülke devleti finansal işlemleri (sermaye hareketlerini) serbestleştirdi, *konvertibiliteyi* benimsedi. Yerleşiklere döviz satın almak, döviz satmak, döviz mevduat bulundurmak, ülke dışına döviz transfer etmek, ülke dışından borçlanmak serbest oldu. Kişilerin ve firmaların ülkeler arasında portföy plasmanı yapması, mevduat transfer etmesi, kredi alıp vermesi serbestleştirildi.

14.2 Bretton Woods sonrası buhranlar

Konvertibilite uygulamağa başlayan yani ülkeler arası sermaye hareketlerini serbestleştiren bazı çevre ülkelerinde 1990lı yıllarda ülke dışından sermaye girişinin ve ülkeden sermaye çıkışının sebep olduğu buhran-

lar çıktı. Sermaye hareketleri sonucu 1994te Meksika ve Türkiye; 1997de Tayland, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Hong Kong; 1998'de Rusya; 2001de Türkiye ve Arjantin döviz buhranı geçirdi.

Bu buhranlar sebep, işleyiş ve sonuçları itibariyle birbirine benzediğinden bunlara 'Bretton Woods sonrası bunalım' dendi.

Bu buhranlara zemini, çevre ülkesine kısa vadeli sermaye girişleri hazırlamaktadır. Kısa vadeli sermaye girişleri, yerleşik olmayan fon yöneticilerinin çevre ekonomisinde tahvil, bono, hisse satın alması, yerleşik olayanların çevre ülkesinde banka şubelerine mevduat koyması, yabancı bankaların çevre ülkesinde bankalara ve şirketlere kısa vadeli kredi vermesi şeklinde olmaktadır. 'Yerleşik olmayan fon yöneticileri' dediğimiz, zengin kişilerin servetini idare eden simsarlar, bankaların likit fonlarını yöneten kişiler, sigorta şirketlerinin fonlarını yöneten kişiler, sosyal güvenlik kurumlarının ve özel emekli sandıklarının fonlarını idare eden kişiler, devlet fonlarını yöneten kişiler ve çeşitli özel fonları yöneten kişilerdir.

Bu kişileri yönettikleri fonlarla çevre ülkelerinde finansal varlıklara plasman yapmağa sevkeden, çevre ülkelerinde yüksek (nominal) faiz hadleridir. Kısa vadeli finans akımlarının çoğu hisselere değil, faiz getiren varlıklar edinmeğe (tahvil, bono satın almağa; kredi vermeğe, mevduat hesabı açtırmağa) yönelmektedir. Bir çevre ülkesinde faiz hadleri merkez ülkelerinde benzer varlıkların faiz haddinden birkaç yüzdelik daha yüksek dahi olsa, merkez ülkelerinde fon yöneticilerinin ilgisini cezbetmektedir. Çevre ülkelerinde faiz hadlerinin genel olarak merkez ülkelerdeki faiz hadlerinden yüksek olmasının sebebi, çevre ülkelerinde fiyat düzey yükselme oranlarının ekseriya merkez ülkelerdekinden yüksek olmasıdır. Enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde faiz hadleri genellikle enflasyonun düşük olduğu ülkelerden daha yüksektir. Ülkeler arasında enflasyon oranı ile faiz hadleri arasında -orantılı olmasa da- pozitif bir ilişki vardır.

Çevre ülkesinde kamu kesiminin birikmiş borcu varsa, borcu sürdürebilmek ("çevirebilmek") için mecburen ödediği yüksek faiz haddi de yabancı plasmanları cezbetmektedir.

Çevre ülkelerinde faiz haddinin nispî yüksekliğinin başka bir sebebi, merkez ülke devletlerinin (özellikle ABD federal devletinin) zaman zaman uyguladığı gevşek para politikası oldu. Merkez ülkelerinde durgunluk başgösterdiğinde merkez bankaları faiz hadlerini düşürdüğü dönemlerde, bu ülkelerdeki faiz hadleri ile çevre ülkelerindeki faiz hadleri arasındaki fark artmakta; çevre ülkelerindeki faiz hadlerinin fon yöneticilerinin gözünde cazibesi artmaktadır.

Uluslararası Para Fonunun (IMF) bir çevre ülke ekonomisine uyandırdığı güven, yayımladığı raporlarda çevre ülke ekonomisi hakkında yaptığı olumlu değerlendirmeler, çevre ekonomisine sermaye akımlarını teşvik eden başka bir etkendir. Kredi değerlendirme kuruluşlarının bir çevre ülkesi hakkında olumlu değerlendirmesi de aynı etkiyi yapmaktadır.

Fon yöneticisi, başka ülkede plasman yapıp yapmamayı değerlendirirken o ülkedeki reel faiz haddiyle değil, *nominal* faiz haddiyle ilgilenir. Çünkü –yaparsa– plasmanı şöyle yapacaktır: A ülkesinde yerleşik fon yöneticisi, A ülkesinden bir miktar A parasını B ülkesinde bir bankaya transfer edecek; A parasıyla B parası satın aldıracak, B parasıyla B ülkesinde finansal varlık (mevduat, bono, tahvil, hisse) edinecek; vade dolunca finansal varlıklarından kazandığı faizle ana parayı B parasından A parasına çevirtip A ülkesine transfer edecektir. Bu süre içinde B ülkesinde mal ve hizmet fiyatlarının artması nedeniyle B parasının satın alma gücü kaybetmesi, A ülkesindeki fon yöneticisini ilgilendirmez. A ülkesinde vadesi ve riski belli bir plasmanın faiz haddi (örneğin) yılda yüzde 8 iken, B ülkesinde vadesi ve riski aynı olan muadil plasmanın getirisi yılda yüzde 10 ise, A ülkesindeki fon yöneticileri için B ülkesinde yıllık enflasyon oranının yüzde 7 veya yüzde 12 olmasının hiç bir önemi yoktur. B ülkesinde faiz haddinin o ülkede enflasyon karşısında reel olarak ne tuttuğu, onları ilgilendirmez.

Ancak yerleşik olmayan fon yöneticisi örneğin Türkiye'de hazine bonosu alıp almamaya karar verirken TL/euro kurunun nasıl seyredeceğini tahmin etmek zorundadır. Kendisi hazine bonosunu satın aldıktan sonra kur çok artar ise, işlemin sonunda elde ettiği TLyi euroya çevirirken kur değişmesinden uğradığı zarar, plasmandan kazancını azaltır; kur çok artarsa plasmandan mutlak olarak zarar dahi edebilir. Bu sebeple fon yöneticisi başka bir para kullanılan bir ülkede finansal varlık edinmeyi tasarlarken ister istemez kur üzerine tahmin yürütmeğe, kur spekülasyonu yapmağa mecburdur.

Örneğin Almanya'da fon yöneticisi Türkiye'de faiz getiren bir yıllık bir tahvilden almayı zihninde tartarken, bu faiz haddini Almanya'da benzer tahvilin faiz haddiyle kıyaslar ama TL/euro devalüasyon beklentisini de hesaba katar. Almanya'da bir finansal varlığın yıllık faiz haddi i_A ise, o varlığa yapılan bir euroluk plasmanın değeri yıl sonunda $(1+i_A)$ euro olacaktır. Türkiye'de aynı tip finansal varlığın yıllık faiz haddi i_T ise, Türkiye'de o varlığa yapılan bir TLlik plasmanın yıl sonunda değeri $(1+i_T)$ TL olacaktır. Fon yöneticisinin kurda (e) beklediği nispî artışı (yani TL/euro kurunun yıllık artış oranını) $\Delta e/e$ simgesiyle gösterir isek, Türkiye'deki varlığa yapı-

lan bir TL plasmanın yıl sonunda *euro cinsinden* değeri, $\frac{1+i_T}{1+\Delta e/e}$ olur. Bu rakamın birden büyük olması plasmanın (az veya çok) kazanç sağlayacağı; bire yakın olması kur artışının faizi kazancını bertaraf edeceği, birden küçük olması kur artışının faizi de ana parayı da götürüp plasmanın zarara yol açacağı manasına gelir. Faiz haddi (i_T) pozitif bir sayıdır. TL/euro kurunun yıllık artış oranı ($\Delta e/e$) kurun artmasına veya azalmasına bağlı olarak, pozitif veya negatif olabilir. Kurun azalması bekleniyor ise plasmandan beklenen getiri oranı, faiz haddinden de daha yüksek olur.

Neticede Almanya'da fon yöneticisinin karşılaştıracağı iki rakam:

$1 + i_A$ ile $\frac{1+i_T}{1+\Delta e/e}$ olmaktadır.

Sağdaki rakamın soldakinden büyük olması hâlinde Almanya'daki fon yöneticisinin Türkiye'de o varlıktan satın alması fonu için kazançlı ve makul bir karar olur. Soldaki rakam sağdakinden büyük ise, Türkiye'de o varlıktan satın almak kazançlı olmaz.

Devletlerin bu kur riskini ($\Delta e/e$ rakamının artma ihtimalini) azaltan uygulamaları sermaye girişini teşvik etmektedir. Meselâ Türkiye'de 2000 yılında uygulanan istikrar programında devletin kuru çapa yaparak kurun 18 ay seyrini taahhüt etmesi, yerleşik olmayan fon yöneticilerini Türkiye'de plasman yapmağa cesaretlendirdi. Bu kişiler Türkiye hükümetinin programdaki düzenli devalüasyon taahhütlerine güvenerek Türkiye'de varlık edindi. Sonuçta ödemeler dengesinde finans hesap bakiyesi 1999da 5 milyar dolardan 2000de 10 milyar dolara yükseldi.

Yerleşik olmayanlar çevre ülkesine bol miktarda döviz transfer etmeğe başladığında döviz girişi ülkede döviz arzını bollaştırıp döviz kurunu azaltmaktadır. Dolayısı ile reel kur ($R = eP_f/P$) da azalmaktadır. *Yoğun sermaye girişi, dış ticaret dengesinde açığa sebebiyet vermektedir.*

Ama ülkeye döviz girişinin ülkede döviz arzını bollaştırıp döviz kurunu azaltması, yabancı fon yöneticilerinin gözünde ülkede plasmanları daha da kazançlı kılmakta, yabancı plasmanları daha da cezbetmektedir.

Bir ülkeye yönelen döviz akımı kuru düşürmeğe başladığında merkez bankasının kurun çok azalmasını önlemek için ülkeye gelen dövizin bir kısmını satın alıp rezervine koyduğu görülür. Bu durumda para tabanı artar, ülkede para arzı genişler; krediler artar. Tüketici kredilerinin artması orta sınıfların tüketimini artırıp tasarruf oranını (gayrisafi yurt içi hâsıla içinde tasarrufların payını) düşürmektedir. Banka kredilerindeki artışa rağmen, firmaların imalât sanayisinde yatırımı çok artmamaktadır zira

reel kurun azalması, sanayi mamullerinin yurtta ve dış piyasalarda fiyat rekabet gücünü azaltır. Tayland'da 1990lı yıllarda yabancı fon girişinin etkisiyle banka kredi genişlemesi ülkede gayrimenkul fiyat spekülasyonunu besledi.

Bretton Woods sonrası buhranların bu ilk aşamasında, sermaye girişi dövizi ucuzlattığında yerleşikler bundan yararlanıp yabancı para cinsinden varlık biriktirir. Zenginler servetlerini dövize çevirip yurt dışına transfer eder. Bir yandan yerleşik olmayanların ülkede varlıkları (yerleşiklerin yerleşik olmayanlara yükümleri) artarken, öte yandan yerleşik kişi, firma ve bankaların yurtta döviz cinsinden varlıkları ve yurt dışında varlıkları birikir. Uluslar arası yatırım pozisyonu tablosunda yükümler artarken, varlıklar da artar.

Sermaye girişlerinin harcamaları artırıcı etkisi karşısında hükümetler sermaye girişlerinin önünü almak istememektedir.

Yoğun sermaye girişi olan ülkelerde cari açık belirli bir seviyeye ulaşınca, yabancı fon yöneticileri devalüasyon korkusuna kapılmakta, zarara uğramamak için ülkedeki varlıklarını satıp dövize çevirip kendi ülkelerine göndertmeğe başlamaktadır. Böylece toplam sermaye girişi azalmakta; varlıklarını ülkeden çıkaranların artmasiyle negatife dönmektedir. Kurun artmaya başlaması, yerleşikleri de devalüasyon olacağına dair spekülasyona teşvik edip döviz satın almaya sevk etmektedir.

Olayların bu safhasında devlet, döviz talep artışını durdurmaya çalışmaktadır. Rezervlerimiz çoktur, ekonomi sağlamdır diye beyanlarla 'piyasaların' devalüasyon beklentisini kırmaya gayret etmektedir. Ancak devalüasyon paniği ortamında bu gibi telkinler etkili olmamaktadır. Ve merkez bankasının rezervi, böyle vaziyetlerde ortaya çıkan döviz talebine yetmez.

Döviz arzı talebe yetmeyince ülke parasının dış değeri hızla düşmekte, kur süratle artmaktadır. Ülkede bilançoları altüst olan firma ve bankalar alacaklarını tahsil etmeğe çalışmağa başlayınca tahvil ve bono piyasalarında ve bankalar arası piyasalarda faiz hadleri hızla yükselmekte; döviz cinsinden borcu olan firma ve finans kurumları zarar etmekte, bazısı batmakta; harcamalar azalmakta; işsizlik artmaktadır. İflasın eşiğine gelen yerli firmaların hisselerini yabancı firmalar ucuzlamış yerli parayla satın almaktadır. 1994te Meksika'da yerleşik bankaların devalüasyonda uğradıkları zararlar sebebiyle ucuzlamış olan hisselerini, yabancı bankalar satın aldı.

Bretton Woods sonrası buhranlara maruz kalan ülkelerde devletler, kur artışını durdurabilmek, dış âleme yükümleri olan bankalara ve firmalara

döviz verebilmek için Uluslararası Para Fonundan borçlandı. Bu ülkelerde devlet IMFden borçlanarak temin ettiği dövizi özel sektöre satarak kurun çok daha fazla artmasını önledi; firma ve bankaların dış borçlarını ödemesini sağladı.

24. Tablo
1997 Doğu Asya Buhranı önce ve sonrasında net sermaye akımları (milyar dolar)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
	Gelişmekte olan ülkeler										
Özel finans hesabı	36	97	122	143	151	212	234	112	65	69	8
Doğrudan yatırım	19	33	35	54	81	100	117	143	155	164	153
Portföy yatırımı	2	27	51	88	113	41	87	46	-5	34	-4
Diğer yatırım	16	38	36	1	-43	71	30	-77	-85	-128	-141
Resmî sermaye akımı	26	36	26	45	4	27	-2	65	61	14	6
Rezerv değişmesi	-25	-47	-60	-64	-69	-117	-109	-60	-45	-86	-114
Cari işlem hesabı	-30	-89	-73	-116	-72	-92	-97	-69	-53	33	128
	1997de buhran geçiren Doğu Asya ülkeleri										
Özel finans hesabı	24	31	32	32	35	57	74	-6	-32	-14	-16
Doğrudan yatırım	6	6	6	7	7	10	12	10	12	15	14
Portföy yatırımı	1	3	10	25	13	19	27	9	-9	12	7
Diğer yatırım	17	23	16	0	16	28	36	-25	-34	-40	-37
Resmî sermaye akımı	0	3	2	2	1	9	-5	14	17	-2	7
Rezerv değişmesi	-8	-9	-19	-20	-7	-18	-5	41	-47	-38	-22
Cari işlem hesabı	-16	-25	-16	-14	-23	-40	-53	-26	70	63	47

Kaynak: IMF, database for World Economic Outlook April 2002.

Açıklama: (1) Gelişmekte olan ülkeler istatistiklerine kapitalizme geçmekte olan ülkeler dâhil değildir.

(2) 1997de buhran geçiren Doğu Asya ülkeleri Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Malezya ve Tayland'dır.

(3) Özel sermaye hareketleri, doğrudan yatırım, portföy plasmanları, diğer yatırımlar, resmî sermaye akımları (yardım vs.) bu hesapların *net* rakamlardır.

(4) Özel sermaye hareketleri, resmî sermaye akımları, rezerv değişmesi ve cari işlem hesap toplamı, net hata ve noksanı göstermektedir.

Döviz buhranlarında kurun ani değişmesi, toplumda servet dağılımını değiştirir. Döviz cinsinden varlığı olanlar zenginleşir, dövizle birimlendirilmiş borçları olanların birikimleri azalır. Buhran gelir dağılımını da değiştirir. Ücretlerin azalması ve işçilerin işten çıkarılması işçi ailelerini yoksullaştırır. Devlet özel sektörün borçlarını ödeyebilmesi için IMF'den borçlanmakla, özel sektörün borcunu kamulaştırmış olur. Devletin yüklendiği borç, bütçe gelirlerinden ödenir. Dış borcu bütçe gelirinden ödemek, kamu hizmetlerini kısarak ödemek demektir. Bretton Woods sonrası buhranlarda devletin IMFden borçlanması, dış borçlanmada hiçbir dahli ve sorumu olmayan toplumsal sınıfları borcu ödemeye mahkûm etti. Buna karşılık döviz bol ve ucuz iken döviz varlıkları edinenler, servetini yurt dışına kaçırmış olanlar kazançlı çıktı.

Bu buhranlardan her birinde IMF kredi için müracaat eden devlete şartlar koştu. Buhranlı ülkede devletin tarım, sanayi, rekabet, sosyal güvenlik politikalarına müdahale etti; özelleştirme talep etti.

1980li yıllarda ülkeler arası finansal hareketlerin serbestleştirilmesinden sonra birçok çevre ülkesinde konjonktür devri sermaye giriş çıkışlarından etkilenmeğe başladı. Çevre ülkelerinde konjonktürü devrini merkez ülkelerinde gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranlarının yanısıra, çevre ülkelerine sermaye giriş çıkışları etkilemeğe başladı. Türkiye'de 1989dan bu yana dört iktisadî daralmadan ikisi (1994 ve 2001) sermaye hareketlerinin, biri (2009) merkez ülkelerinde konjonktürde daralmadan, biri de tabiî afetten (1999) kaynaklandı.

Yirmi dördüncü tabloda Bretton Woods sonrası buhranlara düşen Doğu Asya ülkelerinde ve tüm çevre ülkelerinde 1997de ve takip eden yıllarda çeşitli sermaye hareketlerinin nasıl yön değiştirdiği görülmektedir. Tabloda doğrudan yatırımların (en azından toplamda) nispeten istikrarlı olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yönelen portföy yatırımları 1997de önceki yıla göre 41 milyar dolar azaldı; 1998de 1996ya kıyasla 92 milyar dolar eksildi (87-(-5)). 1997de buhran geçiren Doğu Asya ülkelerine gelen portföy yatırımları 1997de önceki yıla göre 18 milyar dolar azaldı; 1998de 1996ya kıyasla 36 milyar dolar eksildi. Diğer yatırımlarda (mevduat ve kredilerde) 1997de azalış Doğu Asya ülkelerinde 61 milyar dolar, tüm gelişmekte olan ülkelerde 107 milyar dolar oldu.

14.3 Türkiye'de sermaye girişinin makroiktisadî etkileri

Yirmi beşinci tabloda Türkiye'de sermaye giriş - çıkışının bazı makroiktisadî etkileri gösterilmektedir.

Tabloda tüketici fiyatları endeksi üç farklı yıl (ve üç farklı mal - hizmet ağırlıkları) temelinde üç dizi şeklinde sunulmasının sebebi, elde 1992-2011 yıllarını kapsayan tek bir dizi bulunmamasıdır. Bu sebeple 1996da ve 2005de TÜFE artışı bilgisinde kesinti var.

Yirmi beşinci tabloda TÜFE artış oranı bölü kur artış oranı rakamları, $[(1+(\Delta e/e))/(1+(\Delta P/P))]$ formülü ile hesaplanmıştır. Bu rakamlar, reel kurda değişmenin bir kısmını teşkil eden *e/P*deki değişmeyi göstermektedir.

Yabancı tasarrufların çok miktarda ülkeye girdiği yıllar kur artış oranı TÜFE artış oranının altına düştüğü için *e/P*deki artış oranı birin altında kalmış; yabancı tasarrufların büyük miktarda çıktığı yıllar kur artış oranı TÜFE artış oranını aştığından bu rakam birin üzerine yükselmiştir. 1994 ve 2001 öncesinde *e/P*deki artış oranının birden az seyrettiği, bu döviz buhran yıllarında *e/P*deki artış oranının birin üzerine yükseldiği ve o yıllar hâsılanın azaldığı görülmektedir. 2009da *e/P*deki artış oranının birden büyük ve GSYİH artış oranının eksi işaretli olması, Türkiye'de kura ilişkin bir güvensizlikten ziyade büyük ölçüde merkez ülkelerinde daralmanın etkisiyle yabancı tasarruf çıkışı ve ihracatın azalmasındandır. Türkiye'de gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranının 2008de ve 2009da azalması Türkiye ekonomisinin merkez ülkelerindeki konjonktüre bağımını göstermektedir. Türkiye ekonomisinin merkez ülkelerindeki konjonktüre hassasiyetini anlamak için Türkiye'de gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranını emsali ülkelerle kıyaslayabiliriz. Dünya Bankasının ülke gruplandırmasında Türkiye'nin dâhil olduğu orta gelirli ülkeler grubunda gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı 2007de yüzde 8, 2008de yüzde 5, 2009da yüzde 3, 2010da yüzde 8, 2011de yüzde 6, 2012de yüzde 5, 2013te yüzde 5 oldu.

Yirmi beşinci tabloda son sütündaki rakamlar Türkiye'de yurt içi tasarruf oranında azalma eğilimi göstermektedir. Türkiye toplumunun gayrisafi yurt içi hâsıla ile ölçülen refahı arttıkça tasarruf oranı artacağı yerde azalmaktadır. Bu da sermaye girişinin (dış ticaret açığında görülen yabancı tasarruf ithalat fazlasının) yerli tasarrufu *takviye etmediğini*, bilakis ülkede yabancı tasarrufun yerli tasarruf yerine *ikame edildiğini* göstermektedir. Bu rakamlar 7.13 kısımda anlatılan, cari işlemler açığının özel tasarruf oranını azalttığına, ülkeye yabancı tasarruf girişinin ülkede özel tasarruf gayretini azalttığına ilişkin genel gözlemi Türkiye örneğinde doğrulamaktadır.

25. Tablo
Türkiye'de tüketici fiyatları endeksi, dolar kuru, gayrisafi yurt içi hâsıla artış oranı ve tasarruf oranı (1992-2013)

	TÜFE (1987=100)	TÜFE (1994=100)	TÜFE (2003=100)	TL/dolar efektif satış kuru	Kur artış oranı bölü TÜFE artış oranı	GSYİH artış oranı (yüzde)	Yurt içi tasarruf oranı (yüzde)
1992	1283	-	-	6908.83	-	6.0	20
1993	2131	-	-	11090.94	0.97	8.0	21
1994	4396	-	-	29939.05	1.31	-5.5	22
1995	8512	-	-	46089.91	0.80	7.2	21
1996	-	339	-	82040.88	-	7.0	18
1997	-	630	-	153152.76	1.00	7.5	19
1998	-	1163	-	262919.28	0.93	3.1	23
1999	-	1917	-	422785.72	0.98	-3.4	19
2000	-	2970	-	627651.65	0.96	6.8	18
2001	-	4586	-	1233169.05	1.27	-5.7	19
2002	-	6649	-	1515372.06	0.85	6.2	19
2003	-	8330	-	1502519.48	0.79	5.3	17
2004	-	9212	-	1431344.79	0.86	9.4	17
2005	-	-	117	1.35	-	8.4	16
2006	-	-	129	1.44	0.97	6.9	17
2007	-	-	140	1.31	0.84	4.7	16
2008	-	-	155	1.30	0.90	0.7	17
2009	-	-	164	1.56	1.13	-4.8	14
2010	-	-	178	1.51	0.89	9.2	14
2011	-	-	190	1.68	1.04	8.8	15
2012			207	1.80	0.98	2.1	15
2013			222	1.91	0.99	4.0	14

Kaynak: TCMB evds. Tasarruf oranları Dünya Bankası (World Development Indicators.) (11.07.2014)

Açıklama: GSYİH artış oranları 1992-1998 yıllarında 1987 fiyatları ile GSYİH rakamlarına, 1999-2013 yıllarında 1998 fiyatları ile GSYİH rakamlarına dayanmaktadır.

Kur, TCMBnin efektif (nakit) dolar satış fiyatıdır.

Yurt içi tasarruf oranı yurt içi tasarrufun gayrisafi yurt içi hâsılaya oranıdır. Yurt içi tasarruf gayrisafi yurt içi hâsıla ile toplam tüketim arasındaki farktır.

14.4 Sermaye hareketlerini kısıtlama

Bretton Woods sonrası buhranlar vuku buldukça kurumcu iktisatçılar, bu tip buhranların tekerrür etmemesi için çevre ülkelerinde devletlerin kısa vadeli sermaye hareketlerini kısıtlamasını savundu. Kısa vadeli sermaye girişlerini önlemek gerektiğini öne sürdüler.

1997 Doğu Asya Buhranından sonra Asya'da ve Latin Amerika'da ülkelerine yönelen finansal akımları kısıtlamağa çalışan devletler çoğaldı. Eleştirilerin etkisi altında 2000li yıllarda IMF de sermaye hareketlerini kısıtlama konusunda karşı duruşunu yumuşatmağa başladı.

2007de başlayan buhran döneminde, özellikle 2010da euro bölgesinde kamu borç buhranı başgösterip merkez ülkelerinde devletler (başta ABD, AB devletleri ve Japonya) çok düşük faiz politikası uygulamağa başladığında merkez ülkelerinde parasal tasarruflar tekrar çevre ülkelerine akmağa başladı (yirmi altıncı tablo). Bunun üzerine birçok çevre ülkesinde devlet kısa vadeli sermaye girişine karşı tedbirleri artırdı.

26. Tablo
Gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesi özeti (milyar dolar)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Özel finans hesabı	310	321	715	183	264	558	480	229	420
Doğrudan yatırım	275	302	443	469	332	410	520	471	476
Portföy yatırımı	34	-37	108	-82	58	193	87	235	186
Diğer yatırım	1	57	163	-205	-126	-46	-127	-478	-242
Resmî sermaye akımı	-81	-177	-59	-79	167	98	-11	10	-45
Rezerv değişmesi	-562	-722	-1187	-655	-496	-816	-721	-404	-509
Cari işlem hesabı	409	632	604	674	249	325	414	368	210

Kaynak: IMF. World Economic Outlook April 2014 Database.

Açıklama: (1) Özel sermaye hareketleri, doğrudan yatırım, portföy yatırımı, diğer yatırım, resmî sermaye akımları (yardım vs.) bu hesapların net rakamlardır.

(2) Özel sermaye hareketleri, resmî sermaye akımları, rezerv değişmesi ve cari işlem hesap toplamı, net hata ve noksanı göstermektedir.

Çevre ülke devletlerinin uyguladığı yabancı parasal tasarruf girişini caydıran tedbirleri sınıflandırarak inceleyelim.

Portföy plasmanlarına karşı tedbir örnekleri:[64]

Malezya devleti 1994te yerleşik olmayanlara kısa vadeli borç senet satışını yasakladı.

Brezilya'da devlet 1993-1997de yerleşik olmayanların borsada portföy plasman maksatlı döviz transfer işlemlerine vergi uyguladı.

Şili'de devlet 1991-1998de yurt dışından borsada portföy plasmanlarına faizsiz zorunlu karşılık uyguladı.

Brezilya devleti 2009 Ekim ayında yerleşik olmayanların portföy plasmanlarına yüzde 2 vergi koydu.

Kolombiya'da devlet 2007-2008de yurt dışından portföy varlığı edinenlere yüzde 40 faizsiz zorunlu karşılık uyguladı.

Endonezya devleti 2010 Haziranında yerleşik olmayanların ülkede para piyasasında (kısa vadeli borç senet piyasasında) bir varlık almasından itibaren bir ay geçmeden satmasını yasakladı.

Yukarıda anlatılan tedbirlerin çoğu yerleşik olmayanların portföy varlıkları satın almasını daha pahalı hale getirmek veya getirisini azaltmak suretiyle cazibesini azaltmaktadır. Endonezya devletinin tedbiri ise yerleşik olmayanların ülkede portföy plasmanlarında spekülasyon amaçlı saatlik, günlük alım satımlarını engellemeyi amaçlamaktadır.

Yurt dışından kredi yüküm artışına karşı tedbir örnekleri:

Malezya devleti 1994te bankaların net açık pozisyonlarına (bankaların döviz varlıkları ile döviz yükümleri arasındaki negatif farka) üst sınır koydu.

Brezilya'da devlet 1993-1997de yerleşik olmayanların kredi verme maksatlı döviz transfer işlemlerine vergi uyguladı. Brezilya devleti 2011 Mart ayında ülkede finans kurumlarının iki yıldan daha kısa vadeli dış yükümlerine yüzde 6 vergi uygulamağa başladı.

Şili'de devlet 1991-1998de yurt dışından kredi kullanımına faizsiz zorunlu karşılık uyguladı.

Kolombiya'da devlet 1993-1998 yabancı kredi kullananlara faizsiz zorunlu karşılık uyguladı; 2007-2008de yurt dışından kredi kullananlara yüzde 40 faizsiz zorunlu karşılık uyguladı.

Hırvatistan devleti 2004-2008de bankaların yurt dışından kullandığı kredilere ilâve karşılık tutmasını mecbur etti.

64 Bu kısımda kaynak: Jonathan Ostry; Atish R. Ghosh; Marcos Chamon and Mahvash S. Qureshi. Capital Controls: When and Why? *IMF Economic Review.* 2011. Vol. 59, No. 3. 563-580.s.
Ilene Grabel. Not your grandfather's IMF: global crisis, 'productive incoherence' and developmental policy space. *Cambridge Journal of Economics.* 2011, sayı 35, 805-830.s.

Yerleşiklerin yurt dışından aldıkları kredilere karşı tedbirler bu kredilerin maliyetini artırmaktadır. Bu suretle yurt dışında düşük faizli kredi alıp kendi ülkesinde daha yüksek faizle kredi vermenin (faiz arbitrajı yapmanın) kazancını azaltmaktadır.

Yerleşik olmayanların mevduat hesabı açtırıp mevduat tutmasına karşı tedbirler:

Malezya devleti 1994te bankaların yabancı bankaların ringgit mevduatına karşı faizsiz zorunlu karşılık uyguladı.

Tayland devleti 1995-1996da bankalarda yerleşik olmayanların baht mevduatına faizsiz zorunlu karşılık uyguladı.

Ekvador devleti 2008 Aralık ayında yerleşik olmayanların mevduatına bankaların tuttuğu karşılıklardan vergi almağa başladı.

Peru devleti da 2010da yerleşik olmayanların mevduatının karşılıklarına vergi saldı ve vergi oranını o yıl üç defa artırdı.

Tayvan devleti 2009 Aralık ayında yerleşik olmayanlara ülkede vadeli mevduat hesabı açtırmayı yasakladı.

Malezya ve Tayland devletlerinin uygulaması bankaların yerleşik olmayanların mevduatından istifadesini azaltarak faiz oranını düşürmeğe mecbur eder. Ekvador ve Peru devletlerinin uyguladığı tedbirler bankaları, bir yandan mudiye faiz öder iken, öte yandan mevduata tuttuğu karşılıklar için vergi ödemeğe mecbur etti. Bu tedbirler bankaları yerleşik olmayanların mevduatına faiz haddini düşürmeğe zorlar.

Birden ziyade tür finansal işlemi caydırmağa yönelik tedbirler:

Güney Kore devleti 2011 Nisan ayında yerleşik bankaların bütün dış borçlarına (aldıkları kredilere ve mevduata) yüzde 2 vergi koydu.

Tayland devleti 2009da yerleşik olmayanların tüm 'yatırım' gelirlerine yüzde 15 gelir vergisi koydu.

Bunlara ilâveten devletin ülkeden döviz çıkışını kısıtladığı örnekler var.

Doğu Asya buhranında Malezya hükümeti, ülkeye giren ve çıkan sermaye hareketlerini kısıtladı. IMF ve sermaye çevreleri Malezya devletinin bu kararını eleştirdi. Bunlar Malezya devletini yabancı 'yatırımcıların' mülküne el koymakla suçlayarak bu ülkenin gelecekte yabancı tasarruflardan yararlanamayacağını öne sürdüler. Ne var ki Malezya buhranda diğer ülkelere kıyasla daha az işsizliğe maruz kaldı; ülkede gayrisafi yurt içi hâsıla daha kısa sürede artmağa başladı; reel ücret azalması daha az oldu ve borsada hisse fiyatları daha büyük süratle normal seviyesine döndü.

Arjantin devletinin 2010 Haziranında ülkede yerleşik olanların ve olmayanların döviz satın almasını sınırlaması da geniş kapsamlı bir tedbirdi.

Ekvador devleti de 2008 Aralık ayında yurt dışına döviz transfer işlemlerini vergilendirmeğe, ve yerleşiklerin yurt dışındaki varlıklarını vergilendirmeğe başladı.

Sermaye hareketlerini denetim altına almağa yönelik bu politikalar hem sermaye girişinin toplam miktarını kontrol altında tutmağa, hem de bu sermaye girişinin bileşimini değiştirmeğe yarar. İstikrarsız parasal tasarruf akımlarını kısıtlayıp daha istikrarlı olanlara imkân verebilir; yükümlerin vade bileşimini kısa vadeliden uzun vadeliye doğru değiştirebilir.

2008den itibaren ABD batmakta olan finans kurumlarını kurtarmak için gevşek para politikası uygulayıp dünyada dolar likidite bolluğunu devam ettirdi. Birçok çevre ülkesinde devlet, sermaye hareketlerine karşı tedbir alarak kurlarını ve cari işlem dengelerini dünyadaki dolar bolluğunun etkisinden korumağa çalıştı. Ancak merkez ülkelerinde bazı siyasetçi ve iktisatçılar bu devletleri 'finansal korumacılık' yapmakla suçladı.

15

Sonsöz

Bu makroiktisada giriş metninden iktisat öğrenimi için birkaç hisse çıkarılabilir.

İktisat teorisi tarihsel perspektif ile anlamlı hâle gelir. Her iktisatçı bir görüş öne sürerken belli bir ortamın etkisi altındadır ve belli sorunları çözmeğe çalışmaktadır. Geçmişte ortaya atılmış kuramları geçmişin ortamını ve sorunlarını bilmeden değerlendirmek mümkün değildir. Her savın bir tarihi ve coğrafyası vardır. Onun için iktisat tarihi, iktisadî düşünce tarihi ve iktisat kuramı bir bütündür. Bunları birbirinden yalıtarak incelemek yarar sağlamaz.

Üretilen her teorinin toplumsal ve siyasî bir maksat güttüğünü akılda tutmak gerekir. Sosyal bilimlerde sosyal amacı olmayan araştırma, kuramsal çalışma yoktur. İktisat teorileri hakkında kanaat oluştururken bunlardan çıkan önerilerin siyasî hedeflerine ve sosyal sonuçlarına dikkat etmek, ve ayrıca teorileri pratiğin mihengine vurmak gerekir.

Dünyada milyonlarca insan iktisat politikalarından mağdur olup, politikaların maksat ve etkilerini değerlendirememektedir. İktisat okuyanlar öğrendiklerini bilmeyenlerle paylaşarak toplumların daha bilinçli siyasî tercihler yapmasına yardımcı olabilir.

ATIF YAPILAN KAYNAKLAR

Beveridge, William. 1944. *Full Employment in a Free Society.* London: Allen and Unwin.

Colander, David, Hans van Ees. 2006. "Post Walrasian macroeconomic policy". *Beyond Microfoundations: Post Walrasian Macroeconomics*, drl. David Colander, New York, Cambridge University Press içinde: 207-220.

Friedman, Milton. 1992. *Money Mischief: Episodes in Monetary History.* New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Grabel, Ilene. 2011."Not your grandfather's IMF: global crisis, 'productive incoherence' and developmental policy space". *Cambridge Journal of Economics*, 35: 805-830.

Horioka, Charles Yuji, Wako Watanabe. 1997. "Why do people save? A Micro-analysis of motives for household saving in Japan". *The Economic Journal*, 107, May: 537-552.

İbicioğlu, Mustafa, Mehmet Baha Karan. 2009. "Türkiye'de Faiz Oranlarının Tüketici Kredileri Üzerinde Etkisi". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, Cilt: 3, Sayı: 2.

Keynes, John Maynard. 1971 (1923). "Public finance and changes in the value of money". *A Tract on Monetary Reform* başlıklı kitabında, *The Collected Writings of John Maynard Keynes, vol. IV*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971 içinde: 53-55.

Keynes, John Maynard. 1997 (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money.* New York: Promotheus.

Khatkhate, Deena. 1985. "Assessing the Level and Impact of Interest Rates in Less Developed Countries". International Monetary Fund External Relations Department, Prepared by Deena R. Khatkhate, Approved by Azizali F. Mohammed, January 28, 1985, DM(85/8) 46.

Krugman, Paul. 2011. "Yes, We're in a Liquidity Trap". *New York Times*, 16.03.2011.

Lange, Oskar. 1943. "The Theory of the Multiplier". *Econometrica*, Vol. 11, No. 3-4, July-September 1943.

Loayza, Norman, Klaus Schmidt-Hebbel, Luis Sérven. 2000. "What Drives Private Saving around the World?". Policy Research Paper 2309, World Bank Research Group, March 2000.

Macintosh, James. 2012. "The Short View". *Financial Times*, 26.01.2012.

Ostry, Jonathan, Atish R. Ghosh, Marcos Chamon, Mahvash S. Qureshi. 2011. "Capital Controls: When and Why?" *IMF Economic Review*, Vol. 59, No. 3: 563-580.

Özcan, Kıvılcım Metin, Aslı Günay, Seda Ertac. 2003. "Determinants of private savings behavior in Turkey". *Applied Economics*, 35: 1405-1416.

Özdabakoğlu, Oktay. 2013. "Piyasaları sarsan ABD verileri ne anlama geliyor". *Radikal*, 24.08.2013.

Taylor, Lance. 1981. "South-North Trade and Southern Growth : Bleak prospects from the structuralist point of view". *Journal of International Economics*, 11: 589-602.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. 2011. *Merkez Bankaları ve İletişim: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında İletişim Politikalarının Gelişimi.* Ankara: TCMB.

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). *2013. Trade and Development Report 2013.* UNCTAD/TDR/2013. Sales number E.13.II.D.3. New York: United Nations.

Ülgener, Sabri. 1991. *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme.* İstanbul: Der Yayınları.

Wiggleworth, Robin. 2012. "Speculation over Venezuelan politics sparks big bond jump". *Financial Times*, 26.01.2012.

Dizin

AB (Avrupa Birliği) 216
ABD (Amerika Birleşik Devletleri) 17, 18, 39, 40, 53, 79, 83, 85, 100, 101, 141, 149, 153, 159, 161, 164, 173, 180, 185, 188, 201, 204, 206, 208, 216, 219
Almanya 16, 78, 79, 80, 100, 101, 180, 209, 210
amortisman 23, 26, 26
akım değişkeni 13, 63, 108, 118
arızî işsizlik 164
Arjantin 78, 162, 180, 208, 219
Avrupa Birliği 88, 89, 160, 200
Avrupa merkez bankası 89, 159

Bahama 149
Belçika 16, 101
Beveridge, William 164
UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) 18, 30, 77, 78
bordro etkisi 175, 176

cari açık 211
cari fiyat 35, 36, 44, 45, 154
cari işlemler 133, 190, 193, 196, 198, 199, 200, 202, 205, 206, 214, 212, 216, 219
cari işlemler hesabı 190
cari yıl ağırlıklı endeks 44
Chamon, Marcos 217
Chavez, Hugo 124
Colander, David 164

çarpan 64-67, 69, 70, 75, 81, 85, 91, 110, 111, 134
Çin 78, 180

Danimarka 100, 101
daralma 13, 17, 97, 98, 102, 126, 141, 148, 153, 163, 166, 174, 178
deflasyon 14, 98, 168, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 182
devalüasyon 83, 86-88, 89, 120, 149, 179, 207, 209, 210, 211
devlet 11, 12, 14, 17-19, 26, 38, 52, 53, 67, 68, 70, 72, 73, 75-77, 79, 80, 85-89, 104, 112, 124, 127, 131, 132, 138, 139, 156-162, 166, 172-174, 179-182, 189, 204-208, 211, 212, 216, 217, 219
disponibilite 112, 113
doğal işsizlik oranı 155

Dünya Bankası 18, 34, 35, 40, 53, 86, 101, 151, 153, 161, 188, 204, 215
Dünya Ticaret Örgütü 87
Düyun-u Umumiye 17, 80

eksik istihdam 183
Ekvador 218, 219
Endonezya 78, 208, 212, 217
enflasyon 9, 14, 82, 86, 107, 108, 115, 133, 134, 135, 140, 141, 157, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 206, 207, 208, 209
Ertac, Seda 133

faiz 23, 30, 31, 33, 38, 39, 57, 58, 64, 67, 68, 73, 92-95, 98, 104, 112, 114, 116, 120,-134, 137, 138, 140-142, 153, 156-163, 167, 169-172, 174, 176-178, 181, 191, 205, 208-211, 216, 218
faiz haddi 30, 58, 92-94, 104, 121-133, 137, 138, 142, 161, 162, 167, 169, 171, 176, 208-210
finansal baskı kuramı 166
finansal korumacılık 219
finans hesabı 193, 201, 205, 212, 216
firma 11, 12, 17, 20, 38, 47, 48, 83, 84, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 126, 128, 131, 135, 138, 153, 154, 159, 165, 166, 167, 187, 191, 193, 194-196, 198, 199, 211, 212
fiyat endeksi 19, 42, 44, 45, 81, 83, 86, 137, 175, 177, 206
fon 30, 58, 94, 95, 104, 120, 124, 125, 126, 132, 138, 140, 208-211
fonksiyonel maliye anlayışı 79
Fransa 16, 78, 80, 101, 161, 188
Friedman, Milton 137, 138, 139, 172, 173

gayrisafi millî harcanabilir gelir 27
gayrisafi millî hâsıla 26, 27
gayrisafi sermaye oluşumu 33
gayrisafi yurt içi hâsıla 21, 22, 24-27, 30-37, 39-41, 44, 45, 77, 86, 92, 97, 100-102, 117, 128, 136, 137, 139, 144, 145, 147, 149, 154, 156-158, 161-163, 165, 169, 172, 173, 180, 182, 204, 210, 213, 214, 215, 218

gizli işsizlik 184
Grabel, Ilene 217
Günay, Aslı 133

hane halkı 11, 12, 15, 38, 43, 46, 47, 49, 52, 55, 56, 58, 62, 70, 72, 77, 81, 82, 84, 98, 119, 121, 127, 128, 138, 142, 143, 158, 166, 170, 171, 173, 176, 178, 181, 182
Hindistan 78, 81, 96
Hırvatistan 188, 217
Hong Kong 208
Horioka, Charles Yuji 133

İbicioğlu, Mustafa 132
içsel getiri oranı 92-95
IMF (Uluslararası Para Fonu) 18, 53, 102, 192, 196, 204, 206, 209, 212, 213, 216-218, 221
İngiltere 16, 78, 96, 101, 149, 153, 159, 161, 164, 173, 184, 185, 188, 204, 206
Irak 141, 199
İran 40, 141
İrlanda 101, 161, 188
işgücüne katılma oranı 183
iskonto 92, 114, 115
İspanya 16, 18, 80, 96, 101, 161, 188
İsrail 101, 141, 179
işsizlik oranı 85, 88, 131, 140, 146, 148, 155, 158, 159, 164, 182, 183, 188
İsviçre 101, 206
İtalya 19, 73, 78, 80, 101, 161, 188

Japonya 53, 78, 96, 100, 101, 132, 133, 159, 182, 216
Jean-Baptiste 57

kâğıt para 106, 108, 181
kamu borç yükü 161
kamu tüketimi 29, 50
Kanada 78, 100, 101
Karan, Mehmet Baha 132
katma değer 23, 24
kaydî para 109, 113, 126
Keynes, John Maynard 15, 17, 18, 57, 59, 62, 63, 67, 78, 79, 91, 92, 94, 104, 116,-118, 121, 123, 125-127, 131, 132, 134-136, 139, 141, 159, 162, 183, 184, 187
Khatkhate, Deena 133
kişisel gelir 39
Kolombiya 217
konjonktürel işsizlik 184
konvertibilite 207
Kore (Güney) 101, 208, 212, 218
Krugman, Paul 131
kur 40, 82, 83, 84, 86, 87, 90, 143, 179, 201, 204-207, 209-211, 214
Kuveyt 149

Lange, Oskar 77
Laspeyres endeksi 43
Letonya 34, 35, 188
likidite tercih teorisi 125
likidite tuzağı 131
Loayza, Norman 133
Lübnan 34, 35

Macaristan 101, 180
Macintosh, James 162
Malezya 208, 212, 217, 218
mal para 105
marjinal tasarruf eğilimi 63
marjinal tüketim 62, 65, 66, 67, 72, 77, 143
marjinal tüketim eğilimi 62, 66, 67, 72, 77
Marx, Karl 57
Meksika 78, 83, 208, 211
menkul kıymet 115
Merkez Bankası 31, 32, 37, 45, 82, 192, 201, 203, 221
mevduat 14, 30, 95, 108-114, 116, 117, 120, 125, 127-130, 132, 133, 176, 191, 193, 195, 196, 200, 202-209, 213, 218
miktar teorisi 134, 135, 136, 172, 182
monetarizm 136-137, 139
mutlak gelir hipotezi 62, 77

NAIRU 164
neoliberalizm 18, 152
nominal 35, 36, 44, 86, 109, 126, 127, 133, 134, 137, 138, 140, 142, 144, 146, 148, 149, 156, 161, 162, 171-173, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 187, 206, 208, 209

OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı) 101, 149, 150, 159, 163
Olivera-Tanzi 176
OPEC 141, 147-149
Osmanlı 17, 80, 185
Ostry, Jonathan 217, 221

ödemeler dengesi 189, 190, 192, 196, 199, 201, 216
ödünç verilebilir fon 30, 104, 125, 126, 132, 138
Özcan, Kıvılcım Metin 133, 221
Özdabakoğlu, Oktay 164, 221

Paasche endeksi 44
para çarpanı 110, 111, 112, 129
Peru 218
plasman 118, 119, 171, 202, 208-210, 217
Portekiz 16, 19, 80, 89, 101, 161, 188
portföy 191, 193-195, 198, 200-202, 204-207, 212, 213, 216, 217

Qureshi, Mahvash S. 217, 221

reel faiz haddi 162, 176
repo 115, 129, 130
resesyon 97
rezerv varlıklar 196
Ricardo, David 16, 57
Robinson, Joan 184
Rusya 17, 34, 35, 162, 208

Say, Jean-Baptiste 57, 58, 59
Say Yasası 57
Schmidt-Hebbel, Klaus 133, 221
senyöraj 115, 172, 174, 180
sermaye hareketleri 193, 204, 205, 212, 216
Sérven, Luis 133, 221
Şili 217
Slovakya 101, 188
Smith, Adam 16
spekülasyon 95, 96, 118-121, 123, 124, 127-129, 131, 166, 182, 217
stagflasyon 141, 148, 207
stok değişkeni 13
sübvansiyon 14, 25, 27, 31, 33, 37, 38, 70, 71, 78, 168

tahvil 14, 68, 73, 93, 95, 115, 119-133, 140, 160-164, 167, 176, 191, 194, 198, 200, 205, 208, 209, 211
Tayland 96, 208, 211, 212, 218
Taylor, Lance 147, 221
Tayvan 218
TEFE 42, 43, 44, 45
teknolojik işsizlik 185
temsilî para 106, 182
ticaret haddi 148
TÜFE 42-45, 149, 150, 159, 214, 215
Türkiye 9, 18, 21, 30-35, 37, 40, 44, 45, 54, 55, 78, 82, 87, 107, 112, 120, 132-134, 175, 177, 179, 190, 192-204, 208-210, 213-215, 221
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 31, 32, 37, 45, 82, 192, 201, 203, 221

ÜFE 42, 43, 44, 45
UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'na bkz.) 77, 78, 221

Venezuela 124

Watanabe, Wako 133, 221
Woods, Bretton 204, 207, 208, 211, 213, 216

yapısal işsizlik 186
Yugoslavya 180
Yunanistan 18, 73, 80, 89, 101, 161, 162, 180, 188

Zimbabve 180
zorunlu karşılık 112, 116, 217, 218

Makroiktisat; işsizlik, enflasyon, kamu gelir-gider açığı, dış ticaret açığı, dış borç birikmesi, döviz buhranı gibi toplumsal sorunlara çare olacak politikaların araştırılıp önerildiği iktisat dalıdır.

Birçok toplumsal sorunun sebebi, uygulanan politikalardır. 1980'lerden itibaren tercih edilen politikalar sonucu merkez ülkelerinde finansal buhranlar tekerrür etmeye başladı. 2007'de ABD'de başlayıp dünyayı saran durgunluk, uygulanan çeşitli politikaların neticesidir. Aynı dönemde serbestleştirilen uluslararası sermaye hareketleri çevre ülkelerinde döviz buhranları çıkardı: 1997-1998 Doğu Asya Buhranı ve Türkiye'nin 2001'de geçirdiği bunalım bunlara örnektir.

Bu makroiktisada giriş kitabı, merkez ülke deneyimleri üzerine kurulu kuramların yanı sıra, çevre ülkelerine özgü makroiktisadi sorunlara da değinmektedir. Kitap, makroiktisat kuramlarını sunarken, kuramcıların siyasi saikleri ve uygulanan politikaların toplumsal etkileri üzerinde de durmaktadır.

Üniversitede uzun süredir iktisat okutan Cem Somel'in kitabı öncelikle iktisat dersi alan öğrencilere hitap etmekle birlikte, kitabın iktisada ilgi duyan genel okuyucu için de yararlı bir kaynak olacağını umuyoruz.

ISBN 978-605-9046-16-9

Yordam Kitap